

Päivi Thitz

SEURAKUNTA OSALLISUUDEN YHTEISÖNÄ

**ITÄ-SUOMEN
YLIOPISTO**

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden ja kauppätieteiden tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Itä-Suomen yliopiston Mediteknian auditoriossa (MET), Yliopistonranta 1 B, Kuopion kampus, perjantaina 15. päivänä marraskuuta 2013 alkaen klo 12.

Päivi Thitz

**SEURAKUNTA
OSALLISUUDEN YHTEISÖNÄ**

**Diakonia-ammattikorkeakoulu
Helsinki 2013**

DIAKONIA-AMMATTIKORKEAKOULUN JULKAISUJA
PUBLICATIONS OF DIACONIA UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

A Tutkimuksia 40
A Studies 40

Julkaisija: Diakonia-ammattikorkeakoulu

Kannen kuva: Päivi Thitz. Kuvan risti on Kirkon
ulkomaanavun välittämää taidekäsityötä El Salvadorista.

Taitto: Ulriikka Lipasti, Turun Etusivu Oy

ISBN 978-952-493-213-4 (nid)

ISBN 978-952-493-214-1 (pdf)

ISSN 1455-9919

Juvenes Print Oy
Tampere 2013

TIIVISTELMÄ

Päivi Thitz

Seurakunta osallisuuden yhteisönä

Helsinki:

Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2013

217 s.

Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja

2 liitettä

A Tutkimuksia 40

ISBN

ISSN

978-952-493-213-4 (nid)

1455-9919

978-952-493-214-1 (pdf)

Tämä tutkimus kohdistuu yhteisöllisyyteen ja seurakuntalaisen osallisuuden Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa. Ensinnäkin tutkitaan sitä, millaisena yhteisöllisyys ja sen kehittämisen kysymykset näyttäytyvät 2000-luvun alun kirkossa erityisesti maaseudun seurakuntien näkökulmasta. Toiseksi tutkitaan, miten kirkossa ja seurakunnissa puhutaan yhteisöllisyydestä ja osallisuudesta, ja millaista osallisuutta tämä puhe seurakuntalaiselle tarjoaa. Edellisten pohjalta tutkitaan vielä kirkon yhteisöllisyyteen liittyvän puheen ja toiminnan välistä suhdetta.

Tutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä käsitellään yhteisöllisyyden ja osallisuuden käsitteitä sosiaalipsykologisesta, sosiologisesta ja sosiaalipedagogisesta viitekehyksestä. Lisäksi huomioidaan käsitteiden liittyminen teologisiin ja erityisesti kirkkososiologisiin lähtökohtiin. Tutkimusaineistoina toimivat seurakunnan työntekijöiden ja seurakuntalaisten haastattelut, kirkon strategiaa käsittelevä mietintö sekä yhteisöllisyyden kehittämishankkeen arviointikeskustelut. Aineistojen analyysissä sovelletaan laadullista sisällönanalyysiä, semioottista tulkintaa ja diskurssianalyttistä lähestymistapaa.

Tutkimuksen tulokset esitellään neljässä osa-artikkelissa sekä niitä kokoaavassa yhteenvedoartikkelissa. Tulosten perusteella maaseudun seurakunnan yhteisöllisyys rakentuu sosiaalisen ja hengellisen ulottuvuuden yhdistämälle perustalle. Yhteisöllisyyden kehittämisen haasteet liittyvät seurakuntien perinteisesti työntekijäkeskeisiin toimintatapoihin ja niissä esille tuleviin seurakuntalaisen osallisuutta rajoittaviin tekijöihin. Seurakuntalaisen osallisuuden vahvistuminen edellyttää työntekijöiltä rohkeutta irrottautua perinte-

sestä työntekijäroolista ja kohdata seurakuntalainen avoimessa vuorovaikutussuhteessa. Aito osallisuus edellyttää, että seurakuntalaisella on mahdollisuus olla mukana seurakunnan yhteisöllisyyden rakentamisessa. Huolimatta siitä, että sekä kirkon strategiamietinnössä että paikallisten toimijoiden puheessa painotettiin yhteisöllisyyttä ja seurakuntalaisen osallisuutta, näyttävät muutokset käytännön toiminnan tasolla tapahtuvan kuitenkin hitaasti.

Tutkimus nostaa esille sen, miten vahvasti ajattelutavat, kielelliset ilmaukset ja toiminta ovat sidoksissa keskenään. Kirkossa ja seurakunnissa käytössä olevien puhetaipojen voidaan nähdä sekä kuvaavan yhteisöllistä todellisuutta että samalla myös muovaavan ja uusintavan sitä. Yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyvien puhetaipojen tarkastelu tekee näkyväksi usein näkymättömiksi jääviä ja itsestään selvinä pidettyjä ajattelutapoja, jotka ohjaavat seurakunnan toimintaa. Pienet puhetaivoissa esiintyvät vivahteet ja sävyt voivat joko asettaa seurakuntalaisen objektiksi ja osallistamisen kohteeksi tai kutsua häntä osallisuuteen ja kumppanuuteen. Näyttääkin siltä, että kirkko on murrostilanteessa, jossa puheen sisällöllisillä merkityksillä kerrotaan seurakuntalaisten toimijuuden vahvistamisesta, mutta puhetaivat osittain vielä uusintavat perinteistä työntekijäkeskeistä ajattelutapaa.

Asiasanat:

yhteisöllisyys, osallisuus, kirkko, seurakunta, sisällönanalyysi, diskurssianalyysi, kielellinen vuorovaikutus

Teemat:

Kirkko ja seurakunta
Kielet ja viestintä
Kansalaisyhteiskunta

Julkaistu:

Open Access -verkkajulkaisuna www.diak.fi

ABSTRACT

Päivi Thitz

The parish as a community of participation

Helsinki:

Diaconia University of Applied Sciences, 2013

217 p.

Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisu

2 app.

A Tutkimuksia 40

ISBN

ISSN

978-952-493-213-4 (print)

1455-9919

978-952-493-214-1 (pdf)

This study focuses on communality and participation of parish members in the Evangelical-Lutheran Church of Finland. Firstly, it is studied how community-based work and the issues regarding its development manifest themselves in the Church in the early 2000's, especially from the viewpoint of rural parishes. Secondly, it is studied how communality and participation are talked about in the Church and parishes, and what kind of participation this talk offers to the parish members. On the basis of the aforementioned, the relationship between the talk regarding Church communality and action is further studied.

In the theoretical framework of the study, the concepts of communality and participation are dealt with in the sociopsychological, sociological and sociopedagogical framework. In addition, the linking of the concepts with premises of theology and especially Church and social studies are taken into account. Interviews with parish workers and parish members, the memo concerning the strategy of the Church as well as the assessment discussions regarding the development project of communality served as research data. In the analysis of the data, qualitative content analysis, semiotic interpretation and the discourse analysis approach are applied.

The results of the study are presented in four separate articles and in a summary article linking the articles together. On the basis of the results, the communality of a rural parish is built upon a basis linked by the social

dimension and the spiritual dimension. Challenges regarding the development of community-based work are connected with the traditionally worker-focused practices of parishes and factors within them delimiting the participation of the parish members. The strengthening of the participation of parish members requires, on the part of the workers, courage to detach themselves from the traditional worker role and meet the parish member as an open interactional relationship. A genuine participation requires that the parish member has a possibility to be involved in constructing parish community-based work. Despite the fact that both in the Church strategy memo and in the talk of local doers, communality and the participation of parish members were emphasized, changes on the practical level, however, seem to materialize slowly.

The research highlights how strongly ways of thinking, linguistic expressions and action are interwoven. Manners of speaking in use in the Church and parishes can be seen as both describing the reality of community-based work and forming and re-establishing it. Observing manners of speaking connected with communality and participation makes visible those ways of thinking often remaining invisible and being taken for granted that guide the activities of the parish. Small nuances and overtones present in manners of speaking may either make the parish member an object and the subject of participatory activity or invite him/her to participation and partnership. It seems that the Church is in a state of upheaval where the content meanings of speaking tell about the strengthening of the doership of parish members while the manners of speaking still partially re-establish the traditional worker-focused way of thinking.

Keywords (LCSH): communality, participation, church, parish, content analysis, discourse analysis, linguistic interaction

Themes: Church and parish
Languages and communication
Civil society

Available:

Open Access at www.diak.fi

KIITOKSET

Tämän väitöskirjan työstäminen on ollut useita vuosia kestävä prosessi. Olen paneutunut siihen välillä intensiivisemmin ja välillä siirtänyt sitä sivummalle muiden asioiden tieltä. Työn tekeminen on ollut innostavaa, mutta toki siihen sisältyy myös puurtamisen makua. Matkan varrella vastaan tulleista epätoivon ja väsymyksen hetkistä huolimatta olen iloinen siitä, että väitöstyöni on nyt valmistumassa enkä ole luovuttanut kesken matkan.

Yhtenä tutkimusprosessin etenemistä edistävänä tekijänä on ollut se, että väitöstyön aihe on minulle läheinen ja merkityksellinen. Olen kokenut tärkeäksi saada tutkia kirkon ja seurakuntien toimintaan liittyviä yhteisöllisyyden ja osallisuuden kysymyksiä. Näiden kysymysten merkitys avautui minulle työskennellessäni aiemmin seurakunnan diakoniatyössä. Haluankin tässä kiittää entisiä työtovereitani Jäppilän seurakunnassa ja kaikkia kanssakulkijoita, joiden kanssa olen saanut olla kokemassa yhteisöllisyyden tuomaa lämpöä seurakunnan keskellä niin työntekijänä kuin seurakuntalaisena.

Siirryttyäni seurakuntatyöstä yliopisto-opiskelijaksi sain aloittaa seurakunnan yhteisöllisyyden näkökulmien pohtimisen sekä sosiaalipsykologian pääaineessa että sivuaineopintojen yhteydessä. Kiitän tästä mahdollisuudesta kaikkia silloisia Kuopion yliopistossa minua ohjanneita ja erityisesti pro gradu -työni ohjaukseen paneutunutta Mikko Saastamoista. Maisteriopintojen vaihe loi pohjaa ja kiinnostuksen asioiden tutkimukselliselle tarkastelulle.

Tämän väitöskirjani ohjaajina ovat toimineet professori Vilma Hänninen Itä-Suomen yliopistosta ja yliopistonlehtori Heikki Pesonen Helsingin yliopistosta. Vilmaa kiitän avoimesta asenteesta ja osoittamastasi mielenkiinnosta tutkimusaiheettani kohtaan. Olet jaksanut paneutua yhä uusille kierroksille tuleviin käsikirjoituksiini, kannustaa ja myötäellä kaikenlaisissa tut-

kimusprosessin aikana vastaan tulleissa vaiheissa. Heikkiä kiitän osuvista kommenteista ja esille nostamistasi uusista näkökulmista. Olette molemmat olleet arvokkaita tekijöitä tämän työn ohjaajina ja taustatukijoina.

Väitöskirjani sisältää neljä erillistä artikkelia ja niitä kokoavan yhteenvedon. Artikkeleiden työstäminen, niiden tarjoaminen julkaisuihin, palautteen vastaanottaminen ja tekstin uudelleen työstäminen on ollut hidasta ja välillä raastavaakin. Jälkeenpäin katsoen olen kuitenkin kiitollinen myös näistä kokemuksista ja kaikilta referee-arvioijilta saamastani palautteista. Ne ovat kasvattaneet minua tutkijan uralla ja ennen kaikkea tukeneet sitä, että artikkeleista on muodostunut julkaisukelpoisia tekstejä. Kiitän myös kaikkia muita tekstejäni kommentoineita henkilöitä sekä sosiaalipsykologian jatko-opiskelijoiden ryhmässä että Diakin työyhteisössä. Tässä vaiheessa huomaan myös sen, miten tärkeää on ollut saada myös keskustella eri tilanteissa tutkimusaiheestani. Yksin puurtaen olisi jäänyt monta näkökulmaa havaitsematta ja monta oivallusta tekemättä.

Tähän tutkimukseen on liittynyt läheisesti myös Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishanke, jossa oli mukana seitsemän itäsuomalaisen seurakunnan työntekijöitä ja seurakuntalaisia. Väitöstyöni kannalta on ollut tärkeää, että olen saanut tutkimuksen tekemisen rinnalla peilata ajatuksia käytännön tasolla ja paneutua kanssanne pohtimaan yhteisöllisyyden ja osallisuuden kehittämisen mahdollisuuksia. Kiitos teille kaikille rohkeudesta lähteä mukaan toimintatutkimukselliseen kehittämishankkeeseen.

Väitöskirjani käsikirjoituksen esitarkastajia professori Eila Helanderia ja dosentti Eero Suonista kiitän arvokkaista kommenteista ja korjausehdotuksista. Olen ottanut paneutuneet lausuntonne vastaan lahjana, joiden ansiosta vielä moni asia on työssäni hioutunut lopulliseen muotoonsa.

Tämä väitöstyö ei olisi toteutunut ilman mahdollisuuksia irtautua välillä varsinaisesta työstäni tutkimuksen pariin. Siksi kiitos kuuluu myös tutkimustani rahoittaneille tahoille: Suomen Kulttuurirahaston Pohjois-Savon maakuntarahasto, Olvi-säätiö, Tykes-ohjelman jatko-opintotuki, Kerttu ja Oiva Turusen diakoniarahasto sekä Diakoniatyöntekijöiden liiton koulutusrahasto. Työnantajani Diakonia-ammattikorkeakoulua kiitän sekä tutkimusjaksokuukausista että kaikesta muusta tuesta väitöstyöni edistämiseksi. Arvostan myös mahdollisuutta julkaista tämä tutkimus Diakin julkaisusarjassa. Erityiskiitokset Jukka Määttäselle julkaisuun liittyvistä ohjeista ja Atte Kollanukselle tekstini kieliasun tarkastamisesta.

Tutkimusyhteisön ja työyhteisön lisäksi ystävät, perhe ja muu lähiyhteisö muodostavat sen sosiaalisen maailman, jossa olen elänyt myös tutkimuksen teon vaiheita. Kiitos, että olette eri tavoin mukana elämässäni. Vanhempieni tuki on ollut minulle merkittävää. Isäni rohkaisu opiskelun pariin on kannustanut minua lapsesta saakka ja äitini huolenpito on kannatellut elämäni eri vaiheissa. – Ja ilman teitä rakkaat, Pekka, Paula ja Henri, en olisi nyt tässä. Kiitos, että saan elää myös tätä väitöstyön valmistumisen hetkeä kanssanne.

Pieksämäellä lokakuussa 2013

Päivi Thitz

Sisällys

LUETTELO OSA-ARTIKKELEISTA.....	13
1 Johdanto.....	15
1.1 Kirkko työntekijöiden ja seurakuntalaisten yhteisönä.....	15
1.2 Tutkimuksen sijoittuminen yhteiskuntatieteiden kenttään ja osaksi kirkon yhteisötutkimusta.....	17
1.3 Yhteenvetoartikkelin rakenne.....	19
2 Sosiaalitieteellinen näkökulma yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen.....	21
2.1 Yksilön ja yhteisön välinen suhde sosiaalipsykologisessa ajattelussa.....	21
2.2 Yhteisöllisyyden ulottuvuuksia.....	23
2.3 Yhteisöllisyys muutoksessa.....	26
2.4 Osallisuuden ulottuvuuksia.....	28
2.5 Osallisuus, valtaistuminen ja toimijuus.....	30
2.6 Osallisuus yhteisöön kuulumisen ja kiinnittymisen prosessina.....	33
2.7 Koonti tutkimuksen teoreettisista lähtökohdista.....	35
3 Yhteisöllisyys ja osallisuus kirkon kontekstissa.....	37
3.1 Yhteisöllisyys ja seurakuntalaisen osallisuus osana kirkon olemusta.....	37
3.2 Kirkkososiologiset näkökulmat yhteisöllisyyteen.....	40
3.3 Osallisuuteen ja valtaan liittyvät kysymykset diakonian tutkimuskohteena.....	42
3.4 Yhteisöllisyyden ja osallisuuden kehittäminen kirkossa.....	44
3.5 Yhteisöllisyys maaseudun seurakuntien kysymyksenä.....	47
4 Tutkimuksen tarkoitus.....	51
4.1 Tutkimustehtävän täsmentyminen.....	51
4.2 Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuskysymykset.....	52

5 Metodologia ja tutkimusmenetelmät.....	57
5.1 Symbolinen interaktionismi ja sosiaalinen konstruktioismi lähestymistapoina.....	57
5.2 Tutkimusaineistot.....	61
5.2.1 Yhteisöllistä diakoniatointia käsittelevät haastattelut.....	62
5.2.2 Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -mietintö.....	63
5.2.3 Kehittämishankkeen arviointikeskustelut.....	64
5.3 Analyysimenetelmät.....	66
5.3.1 Sisällönanalyysi.....	67
5.3.2 Semioottinen sosiologia ja subjektiposition käsite.....	68
5.3.3 Diskurssianalyttinen lähestymistapa.....	71
5.4 Tutkimuksen eettiset kysymykset.....	74
6 Tutkimuksen osa-artikkelien tulokset.....	77
6.1 Artikkel 1: Yhteisöllisyys diakoniatyössä.....	77
6.2 Artikkel 2: Seurakuntalaisen osallisuus kirkon strategiapuheessa.....	78
6.3 Artikkel 3: Maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittäminen.....	79
6.4 Artikkel 4: Neuvotteluja seurakuntalaisen osallisuudesta.....	81
6.5 Osa-artikkeleiden tulosten koonti.....	82
7 Tulosten kokoava tulkinta.....	85
7.1 Sosiaalinen kanssakäyminen ja hengellisyys yhteisöllisyyttä rakentavina tekijöinä.....	85
7.2 Kehittämisen kipeys ja moniäänisyyden mahdollisuudet.....	87
7.3 Osallisuuden puhettavat toimintaa rakentamassa.....	90
7.4 Puheen ja toiminnan välinen suhde.....	92
7.4.1 Puheen ja toiminnan samansuuntaisuus ja ristiriitaisuus.....	92
7.4.2 Puheen ja toiminnan vuorovaikutus.....	94
8 Pohdinta.....	97
8.1 Kohti osallisuuden yhteisöä.....	97

8.2 Kielen ja vallan kysymyksiä.....	100
9 Tutkimuksen arviointia.....	103
9.1 Tutkimusprosessin arviointi.....	103
9.2 Tutkijan positio.....	107
9.3 Jatkotutkimusaiheet.....	109
 LÄHTEET.....	 111
 LIITTEET (2 kpl).....	 122
 OSA-ARTIKKELIT.....	 127
Yhteisöllisyys diakoniatyössä.....	127
Seurakuntalaisen osallisuus kirkon strategiapuheessa.....	147
Maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittäminen.....	173
Neuvotteluja seurakuntalaisen osallisuudesta.....	189

LUETTELO OSA-ARTIKKELEISTA

Tähän väitöskirjaan sisältyvät seuraavat alkuperäiset osa-artikkelit:

- Artikkeli 1 Thitz Päivi (2006)
Yhteisöllisyys diakoniatyössä.
Diakonian tutkimus 3 (2), 93–111.
- Artikkeli 2 Thitz Päivi (2012)
Seurakuntalaisen osallisuus kirkon strategiapuheessa.
Diakonian tutkimus 9 (1), 7–31.
- Artikkeli 3 Thitz Päivi (2011)
Maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittäminen.
Maaseudun uusi aika 19 (3), 5–19.
- Artikkeli 4 Thitz Päivi (2013)
Neuvotteluja seurakuntalaisen osallisuudesta.
Hyväksytty julkaistavaksi Kansalaisyhteiskunta-lehdessä
1/2013.

1 JOHDANTO

Tämän tutkimuksen kohteena on Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa¹ ja seurakunnissa toteutuva yhteisöllisyys, jota tarkastellaan tässä yhteydessä erityisesti seurakuntalaisen osallisuuden näkökulmasta. Tutkimuksen keskeisenä kysymyksenä on, miten yhteisöllisyys ja seurakuntalaisen osallisuus näyttäytyvät kirkon toiminnassa ja toimijoiden puheessa. Yhteisöllisyyden käsitteeseen liittyy paljon positiivisia mielikuvia, odotusta lämpimistä suhteista ja hyvästä elämästä. Yhteisöllisyyden tiedetäänkin edistävän ihmisten hyvinvointia, turvallisuuden tunnetta ja terveyttä (Hyypä 2002, 184–287; Matthies, Kattilakoski & Rantamäki 2011, 20). Lähtökohtaisesti yhteisöllisyys nivoutuu sellaiseen ihmisten väliseen vuorovaikutukselliseen ja yhteistoiminnalliseen olemisen tilaan, jossa on mahdollisuus olla osallinen toisten kanssa jaetusta kulttuurisesta ja sosiaalisesta elämästä. Viimeisten vuosikymmenten kulttuuriset ajattelutapoihin ja elämäntyylihin vaikuttaneet muutokset sekä yhteiskunnan rakenteellinen kehitys ovat muuttaneet yhteisöjen rakentumisen tapoja ja yhteisöllisyyden kokemisen mahdollisuuksia. Nämä muutokset haastavat uudistamaan olemassa olevia yhteisöllisiä toimintamuotoja sekä erilaisten instituutioiden käytännöissä etä kansalaisyhteiskunnan toimintatavoissa.

1.1 Kirkko työntekijöiden ja seurakuntalaisten yhteisönä

Kirkkoa ja seurakuntia voidaan lähestyä erilaisten yhteisöllisten ulottuvuuksien näkökulmasta. Henrietta Grönlundin ja Liisa Björklundin (2009, 13)

¹ Jatkossa käytän yksikertaisuuden vuoksi käsitettä ”kirkko” tarkoittaessani Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa.

mukaan kirkkoa voidaan tarkastella ensinnäkin hengellisenä yhteisönä, jolloin yhteisöllisyyden perusteet nousevat kirkon opista ja teologiasta. Toiseksi kirkko voidaan nähdä osallisuuden yhteisönä, jossa kirkon työntekijät toimivat yhdessä kaikkien sen jäsenten kanssa ihmisten arjen keskellä. Kolmanneksi kirkko on myös työyhteisö, joka tarjoaa työpaikan seurakuntatyössä (mm. papisto, diakoniatyöntekijät ja nuoriso-ohjaajat) ja muussa kuin seurakuntatyössä (mm. hallinto- ja toimistotyö, hautausmaatyö, kiinteistö- ja kirkonpalvelustyö) toimiville työntekijöilleen. Tässä tutkimuksessa keskityn erityisesti osallisuuden yhteisön ulottuvuuteen, mutta huomioin sen hahmottamisessa myös hengelliseen yhteisöön ja osin työyhteisöönkin liittyviä näkökulmia.

Yhteisöllisyyden on koettu olevan kristillisen kirkon syntyhetkistä alkaen keskeinen osa kirkon olemusta. Kirkon alkuvaiheista kertovissa teksteissä yhteisöllisyys näkyy Jeesuksen seuraajien keskinäisenä yhteytenä, huolenpitona ja yhteisen hyvän jakamisena. Tätä yhteyttä kuvattiin muinaisen kreikan kielellä *koinonian* käsitteellä. (McGrath 2000, 106–107.) Lisäksi kirkkoa on kuvattu Kristuksen ruumiina, jonka tasavertaisia jäseniä kaikki kristityt ovat (Lemberg 2006, 10–12). Vähitellen kristillinen kirkko muovautui organisoituneeksi yhteisöksi, joka toimi tietyn järjestyksen mukaan ja jonka tehtäviä jaettiin erikseen niihin valituille henkilöille. Kirkon tehtäviin valittujen työntekijöiden ja kastettujen seurakuntalaisten asema on 2000 vuoden aikana saanut erilaisia painotuksia eri puolilla kristillistä maailmaa. (McGrath 1999, 499–535.)

Tämän tutkimuksen näkökulmasta erityisen kiinnostavaa on se, miten kirkossa määritetään työntekijöiden ja seurakuntalaisten keskinäistä suhdetta, erilaisia tehtäviä ja asemaa seurakuntayhteisössä. Seurakuntalaisen osallisuuden kannalta oleellinen kysymys on, keiden nähdään olevan kirkon keskeisiä toimijoita. Ovatko kirkon toiminnan varsinaisia subjekteja kirkon työntekijät vai aktiivinen ydinseurakunta (Kirkko 2020 2010, 14)? Työntekijöiden ja seurakuntalaisten rooleja ja erilaisia toiminnallisia asemia on pohdittu Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viimeisten vuosien strategisissa teksteissä. Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -strategiamietinnössä (2007) kirkon vahvuutena nähdään monialainen, ammattitaitoinen ja motivoitunut työntekijäjoukko. Samalla kuitenkin haasteeksi koetaan seurakuntien toimintakulttuurin työntekijäkeskeisyys, joka ei riittävästi mahdollista maallikkovastuuta ja vapaaehtoistoimintaa. Strategian mukaan kir-

kossa tulee kehittää erilaisia tapoja elää todeksi kristittyjen yhteyttä ja vahvistaa jäsenten mahdollisuuksia kehittää toimintaa ja luoda uutta. (Meidän kirkko -mietintö 2007.) Myös kirkon vapaaehtoistyön linjauksessa korostetaan seurakuntalaisten mukaan ottamista työntekijöiden rinnalle toiminnan suunnitteluun ja toteuttamiseen (Jokainen on osallinen 2009). Strategisista painotuksista huolimatta seurakuntalaisten osallisuutta tavoittelevan toimintakulttuurin kehittyminen on edennyt hitaasti, mikä on herättänyt myös kriittistä keskustelua. Kirkon tulevaisuutta tarkasteleva työnhajaaja Heikki Palmu (2010, 208) toteaa poleemisesti, että tällä hetkellä moni seurakunta ei tarvitse seurakuntalaisiaan muuhun kuin työntekijöiden toiminnan yleisöksi. Voidaankin kysyä, löytääkö tämän ajan ihminen seurakunnasta itselleen merkityksellisen yhteisön, jos hänen paikkansa siellä on olla toiminnan objektina.

Tässä tutkimuksessa paneudutaan tähän ajankohtaiseen teemaan. Ensimmäkin selvitetään sitä, millaisena yhteisöllisyys ja sen kehittämisen kysymykset näyttäytyvät 2000-luvun alun kirkossa erityisesti maaseudun seurakuntien näkökulmasta. Toiseksi tutkitaan, miten kirkossa ja seurakunnissa puhutaan yhteisöllisyydestä ja osallisuudesta, ja millaista osallisuutta tämä puhe seurakuntalaiselle tarjoaa. Edellisten pohjalta tutkitaan vielä kirkon yhteisöllisyyteen liittyvän puheen ja toiminnan välistä suhdetta.

1.2 Tutkimuksen sijoittuminen yhteiskuntatieteiden kenttään ja osaksi kirkon yhteisötutkimusta

Tämä tutkimus on lähtökohtaisesti sosiaalitieteellinen ja pohjautuu ensisijaisesti sosiaalipsykologiseen käsitykseen ihmisestä, ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta ja sosiaalisen todellisuuden rakentumisesta. Sosiaalipsykologian tutkimusperinteessä tämän tutkimuksen painopiste on sen sosiologisessa suuntauksessa, jossa lähtökohtana on ihmisen sosiaalisuus, jolloin ihmisen toiminnan nähdään perustuvan sosiaalisen yhteisön normeihin, sosialisointia kautta omaksuttuun identiteettiin ja toiminnan sosiaaliseen kontekstiin (Kuusela 2007, 19). Vuorovaikutustutkimuksen kentässä tämä tutkimus voidaan sijoittaa sosiaalisen konstruktionismin viitekehykseen, jossa kielellä on keskeinen merkitys sosiaalisen todellisuuden rakentumisessa (Gergen 2003, 15–16).

Tutkimuksen keskeiset käsitteet, yhteisöllisyys ja osallisuus, ovat laaja-alaisia ja niitä on eri tieteenaloilla lähestytty hieman erilaisista näkökulmista. Tässä tutkimuksessa käsitteiden määrittely pohjautuu sosiaalipsykologian lisäksi sosiologiseen ja sosiaalipedagogiseen viitekehykseen. Sosiologinen tutkimus tuo näkökulmia erityisesti yhteisöllisyyden ja yhteisöjen muutoksen tarkasteluun korostamalla yhteiskunnan rakenteen, elämäntapojen ja ihmisten arjen merkitystä muutoksessa. Sosiaalipedagoginen yhteisökäsitys tuo tutkimukseen lisämerkityksiä korostamalla ihmisen subjektiivisuuden ja valtaistumisen mahdollisuuksia sekä yksilön kiinnittymistä yhteisön jäsenyyteen. Osaltaan tämä tutkimus kohdistuu myös yhteiskuntatieteellisen maaseutututkimuksen alueelle. Sekä yhteisöllisyys että seurakunnan toiminta maaseutumaisella alueella sisältävät erityispiirteitä, jotka on otettava huomioon tämän tutkimuksen lähtökohdissa ja tulosten tulkinnassa. Tästä näkökulmasta tätä tutkimusta voidaan hahmottaa myös monitieteisenä maaseutututkimuksena, jossa eri tieteenalojen näkökulmasta lähestytään maaseudun ihmistä ja ihmisen toimintaa maaseudulla (Siiskonen 2009, 76–86)

Sosiaalitieteellisten lähtökohtien lisäksi on tässä tutkimuksessa luonnollisesti huomioitava kirkon konteksti, jolloin lähestytään teologisen tutkimuksen alueita. Tutkiessani yhteisöllisyyttä ja seurakuntalaisen osallisuutta olen tutkimuksen lähtökohtana pyrkinyt huomioimaan kirkon oman tulkinnan kirkosta yhteisönä ja seurakuntalaisen osallisuudesta sen jäsenenä. Kirkon virkaa ja kirkon opin perinnettä käsittelevät kysymykset liittyvät dogmatikan tutkimusalaan, kun taas seurakuntaelämän ja ihmisen kohtaamisen kysymykset sivuavat lähinnä käytännöllisen teologian tutkimusalueita. Kirkkososiologinen tutkimus suuntaa katseen kirkon ja uskonnollisen elämän ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen, joka monilla tavoilla muovaa myös kirkon yhteisöllistä elämää. Tässä tutkimuksessa ei voida sivuuttaa myöskään diakoniaa ja diakonian tutkimuksen esille nostamia teemoja, jotka liittyvät yhtäältä hädässä olevien ihmisten tukemiseen ja saattamiseen seurakunnan yhteyteen ja osallisuuteen sekä toisaalta jokaisen seurakuntalaisen mahdollisuuksiin toimia yhteisönsä hyväksi vapaaehtoistoiminnan kautta.

Suoranaisesti kirkon yhteisöllisyyteen tai seurakuntalaisen osallisuuteen keskittyvää tutkimusta ei ole suomalaisessa kontekstissa aiemmin tehty. Kuitenkin useissa 2000-luvun Suomen evankelis-luterilaisen kirkon elämää tarkastelevissa tutkimuksissa yhteisöllisyyden ja osallisuuden teemat tulevat vahvasti esille (mm. Häkkinen 2010; Haastettu kirkko 2013). Näissä tut-

kimuksissa yhteisöllinen ulottuvuus nähdään kirkkoon sitoutumisen keskeisenä elementtinä. Samoin monissa kirkon toiminnan kehittämishankkeisiin liittyvissä analyyseissä on noussut esille seurakuntien yhteisöllisen toiminnan merkitys ihmisiä yhteen liittävässä rakenteena ja osallisuuden toteutumisen mahdollistajana (Jormakka 2008; 2010; Leinonen & Niemelä 2012; Nokelainen 2012).

1.3 Yhteenvetoartikkelin rakenne

Tämä väitöskirja koostuu yhteenvetoartikkelista ja neljästä referee-menettelyn läpikäyneestä osa-artikkelista. Artikkelit on julkaistu vuosien 2006–2013 aikana ja ne ovat alkuperäismuodossaan tämän yhteenvedon lopussa. Tämän yhteenvetoartikkelin tarkoituksena on koota osa-artikkeleiden tulosten pohjalta näkemys siitä, millaisena yhteisöllisyys ja sen kehittäminen näyttäytyy maaseudun seurakunnissa ja miten seurakuntalaisen osallisuus tulee esille kirkon puheessa ja toiminnassa.

Tämä yhteenvetoartikkeli sisältää yhdeksän lukua. Toisessa luvussa käsitelen tutkimuksen teoreettista viitekehystä, joka muodostuu yhteisöllisyyden ja osallisuuden käsitteiden ympärille. Nostan esille tutkimukseni kannalta keskeisiä käsitteiden määrittelyjä, joiden kautta rakentuu tämän tutkimuksen teoreettinen taustoitus. Näen yhteisöllisyyden ja osallisuuden yhteiskunnallisen ja kulttuurisen muutoksen mukana kehittyvinä sosiaalisina ilmiöinä, jotka saavat kussakin ajassa erilaisia ilmenemismuotoja ja kehityskulkujia, joten olen sisällyttänyt näiden kehityskulkujen kuvauksen osaksi teoreettista viitekehystä. Kolmannessa luvussa keskityn niihin erityispiirteisiin, jotka liittyvät yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen kirkon ja maaseutuseurakuntien konteksteissa.

Yhteenvetoartikkelin neljännessä luvussa kuvaan tutkimustehtävän muotoutumista ja täsmentymistä. Kolmen tutkimuskysymykseni avulla jäsenenä sitä, miten osa-artikkeleihin liittyvät tutkimukset koostuvat yhteen teemaattiseksi ja menetelmälliseksi kokonaisuudeksi. Viidennessä luvussa käsitelen tutkimuksen metodologisia lähestymistapoja, kuvaan käytössäni olleet tutkimusaineistot sekä perustelen aineistojen analyysimenetelmiin liittyviä valintojani. Lisäksi pohdin tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä.

Kuudennessa luvussa esittelen tiivistetysti liitteenä olevien osa-artikkeleiden keskeisen tulokset. Seitsemännessä luvussa tulkiten tutkimukseni tu-

loksia ja tuon esille niiden pohjalta tekemiäni johtopäätöksiä. Keskeisiksi teemoiksi nousevat yhteisöllisyys ja sen kehittäminen, seurakuntalaiselle rakentuva toimijuus sekä puheen ja toiminnan välinen suhde. Tästä luvusta on löydettävissä vastaukset tutkimuskysymyksiini sekä niiden kontekstuaalisointi laajempaan sosiokulttuuriseen kehykseen. Kahdeksannessa luvussa pohdin tulosten merkitystä kirkon toiminnan kannalta ja sosiaalipsykologisesta näkökulmasta. Viimeisessä luvussa arvioin tutkimuksen luotettavuutta ja yleistettävyyttä sekä omaa rooliani tutkijana. Lopuksi nostan esille muutamia jatkotutkimuksen aiheita.

2 SOSIAALITIEEELLINEN NÄKÖKULMA YHTEISÖLLISYYTEEN JA OSALLISUUTEEN

Tässä luvussa käsittelen tutkimukseni sosiaalitieteelliset lähtökohdat. Ensimmäiseksi nostan esille sellaista sosiaalipsykologista ajattelua, joka liittyy yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen. Sen jälkeen tuon esille oman tutkimukseni kannalta keskeisiä yhteisöllisyyteen liittyviä määrittelyjä ja sen toteutumisen mahdollisuuksissa tapahtuneita muutoksia. Hahmotan myös osallisuuden käsitettä sekä sitä, millaisten osallisuuden prosessien kautta yksilö kiinnittyy yhteisöön. Lopuksi kokoan vielä yhteen ajattelua, joka toimii oman tutkimukseni lähtökohtana.

2.1 Yksilön ja yhteisön välinen suhde sosiaalipsykologisessa ajattelussa

Tässä tutkimuksessa korostuu sellainen sosiaalipsykologinen ajattelu, jossa tuodaan esille ihmisen vahvaa sidoksellisuutta sosiaaliseen ympäristöönsä ja sisäsyntyistä tarvetta kuulua toisten joukkoon. Tästä näkökulmasta tutkimuksen kohteena ovat ihmisen sosiaalisuuteen, ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja sen taustalla vaikuttaviin laajempiin kulttuurisiin tekijöihin liittyvät kysymykset. Tutkiessani yhteisöllisyyttä ja osallisuutta kiinnitän huomiota erityisesti sosiaalisia suhteita ja sosiaalista identiteettiä käsittelevään sosiaalipsykologiaan.

Lähestyn yksilön ja yhteisön välistä sidoksellisuutta Kenneth J. Gergenin (2009) ajattelun näkökulmasta. Hänen aikaisemmat sosiaaliseen konstruktionismiin liittyvät näkemyksensä ovat nostaneet esille todellisuuden sosi-

aalisen rakentumisen kielen kautta (emt. 2003). Uudempaa ajatteluaan hän esittää teoksessaan *Relational Being – Beyond Self and Community* (2009), jossa korostuu sosiaalisten suhteiden merkitys inhimillisessä elämässä. Lähtökohtana on, että ihmiset eivät ole toisistaan erillisiä, vaan inhimillinen oleminen rakentuu ja tapahtuu ihmisten välisissä suhteissa. Hän näkee, että mielen sisäinen todellisuus muodostuu suhteissa olemisen kautta. Ihmisen ajatukset, toiminnan suuntaaminen, kokemukset, muistot ja luovuus eivät rakennu yksilön mielessä irrallaan sosiaalisesta ympäristöstä ja toisista ihmisistä, vaan ne syntyvät yhteistoiminnan kautta sosiaalisissa suhteissa. Yhteisölliset olemisen ja todellisuuden ymmärtämisen tavat muodostuvat menneiden, nykyisten ja tulevien, todellisten ja kuviteltujen suhteiden kautta. Kannamme siis tässä hetkessä ja tämän hetkessä ajattelussamme mukamme menneiden suhteiden jälkiä. Gergenin mukaan toisten ihmisten kanssa yhteydessä oleminen luo sosiaalista järjestystä, joka auttaa meitä ymmärtämään toisiamme, tavoittamaan toistemme tarkoituksia ja toimimaan yhdessä. (Emt. 2009, 61–95.) Hän korostaa myös sitä, että yhteisöllisyys ja dialoginen moniäänisyys organisaatiossa voi tukea yhteisiä tavoitteita tai johtaa niiden luovaan uudistamiseen (emt., 325–329).

Gergenin vahvaa sosiaalisuutta korostava ajattelu tämän tutkimuksen lähtökohtana korostaa sitä, että yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyvät kysymykset eivät ole riippuvaisia yksittäisten ihmisten ajattelusta ja yksittäisistä ihmisten välisistä suhteista, vaan niissä on kyse yhteisön tavoista ajatella ja toimia. Esimerkiksi seurakuntalaisen ja työntekijän väliseen suhteeseen liittyvissä ongelmissa ei ole kyse vain heidän henkilökohtaisesta tai keskinäisestä prosessistaan, vaan kysymysten taustalla vaikuttaa monisyinen yhteisöllistä ajattelua rakentava menneiden ja nykyisten vuorovaikutussuhteiden verkosto.

Sosiaalisen identiteetin näkökulmasta tässä tutkimuksessa nousevat esille yhteisön merkitys ja osallisuuden tarjoamat mahdollisuudet sosiaalisen identiteetin rakentamisessa. Sosiaalipsykologisessa ajattelussa sosiaalista identiteettiä on tarkasteltu erilaisista näkökulmista. Kognitiivinen näkökulma korostaa sosiaalisen identiteetin muodostuvan lähinnä mielen sisäisen itsemäärittelyn pohjalta, jossa itselle läheinen sisäryhmä määrittellään ”meiksi” ja siten tehdään eronteko toisiin ryhmiin kuuluviin ”muihin”. Itsemäärittelyn kautta omaan identiteettiin voidaan sisällyttää omaan sisäryhmään liitettyjä positiivisia puolia. (Taifel 1981.) Edellisen rinnalla identiteetin rakentu-

mista on tarkasteltu kielellisten kategorioiden kautta kehittyvänä ilmiönä. Identiteetin nähdään muotoutuvan kussakin vuorovaikutustilanteessa sen mukaan, miten ihmiset tulkitsevat itseään ja toisiaan. Tässä näkökulmassa korostuu se, että vuorovaikutustilanteessa rakentuvat identiteetit eivät yleensä tule esille suorina sanallisina määrittelyinä, vaan ne tuotetaan kielellisten tekojen ja niihin sisältyvien vihjeiden kautta. (Suoninen 2012, 90, 96–97.) Yhteisöllinen sosiaalipsykologia (*community social psychology*) taas tutkii identiteetin sosiaalista rakentumista intersubjektiivisuuden näkökulmasta. Yhdessä elämisen ja toimimisen kautta rakentuu tietoisuus toisista ihmisistä ja osallisuus heidän hyvinvointiinsa. Yhteisöllisyyden kollektiivinen tunne tulee esille ”meisyytenä” (*we-ness*), johon kuuluu kokemus omasta paikasta toisten joukossa. Siihen liittyy kyky asettua kasvokkain suhteisiin ja ymmärtää toisia yhteisössä jaettujen merkitysten kautta. (Cronick 2002.) Yhteisöllisen sosiaalipsykologian ajattelu lähestyy sosiaalipedagogista yhteisöllisyyden käsitettä, jossa painotetaan ihmisen subjektiivista ja toimintakykyisyyttä yhteiskunnan ja yhteisöjen jäsenenä (Kurki 2002a, 50; Hämäläinen 2001, 61–62).

2.2 Yhteisöllisyyden ulottuvuuksia

Julkisessa keskustelussa yhteisöllisyyden käsite on usein esillä ja siltä odotetaan paljon, mutta sen tarkempi määrittely on osoittautunut haastavaksi (Day 2006, 1–2; Blackshaw 2010, 19–21). Käytettäessä yhteisöllisyyden käsitettä saatetaan helposti kiinnittyä menneeseen aikaan toivoen, että tuo romantisoitu yhteisöllisyyskuva olisi mahdollista siirtää sellaisenaan tähän päivään. Vaikka yhteisöihin liittyminen koetaan edelleen luonnollisena osana ihmisen sosiaalista elämää, ei välttämättä tiedosteta sitä, miten paljon kulttuuriset ja yhteiskunnalliset muutokset ovat vaikuttaneet yhteisöllisyyden toteutumisen mahdollisuuksiin ja muotoihin.

Sosiaalitieteissä yhteisöllisyys näyttäytyy elastisena käsitteenä, joka joustaa ihmisten välisten siteiden tuottamasta mielihyvästä aina solidaarisuuden moraalisiin arvoihin saakka (Elliot 2006). Yhteisöllisyyden (engl. *community*) määrittelyn vaikeus liittyy osaltaan siihen, ettei yhteisöllisyyttä voi määrittää pelkästään fyysiseksi tai paikalliseksi ilmiöksi, vaan sitä on tutkittava myös sosiaalisena ilmiönä, jota rakennetaan ja ylläpidetään sosiaalisissa käytännöissä. Yhteisöllisyys nähdäänkin yleensä yhteisön käsitettä laajempana,

koska se sisältää kokemuksellisen ja liittymisen elementin, kun taas yhteisöön voi kuulua olematta siitä itse erityisen tietoinen tai toimimatta siinä itse erityisen aktiivisesti (Raina 2012, 11). Yhteistä yhteisö-käsitteen käytölle näyttävät olevan siihen yhdistettävät myönteiset tunteet tai lämpimien suhteiden mahdollisuus. (Bauman 2001, 1; Eräsaari 2009, 69.) Perinteistä yhteisöllisyyttä on usein kuvattu tavoilla, joiden voidaan katsoa liittyvän Heikki Lehtosen (1990) esittämään yhteisön määritelmään. Sen mukaan yhteisön rakentumiseen liitetään tietty maantieteellinen alue, mutta myös ihmisiä yhdistävät suhteet ja ihmisten välinen vuorovaikutus (Lehtonen 1990, 20–23). Käsite viittaa yhtäältä keskinäisiin välittämisen tunteisiin tai yhteiseen merkittäväksi koettuun intressiin. Toisaalta käsite viittaa yhteisöllisen organisoitumisen muotoihin, kuten esimerkiksi yhdessä toimimiseen tai erilaisiin yhteisöelämän muotoihin.

Sosiaalitieteiden historiassa yhteisö-käsitteen keskeisimpinä määrittelijöinä on pidetty Ferdinand Tönniesiä (1855–1936) ja Émile Durkheimia (1858–1917). He näkivät yhteisön käsitteen muotoutuvan yhteiskunnan kehittymisen myötä. Tönnies jaotteli yhteisöt *Gemeinschaft*- ja *Gesellschaft*-tyyppeihin. *Gemeinschaft*-yhteisöllisyys viittaa traditionaalsiin, luonnollisiin, sukulaisuuteen tai läheisyyteen perustuviin yhteisömuotoihin, kun taas *Gesellschaft*-yhteisöllisyys ilmenee moderneissa, poliittiseen normijärjestelmään perustuvissa yhteiskunnissa (Tönnies 1887/2001). Yleensä traditionaalinen yhteisöllisyys on nähty ”aitona” yhteisöllisyytenä, joka on kadotettu yhteiskunnan kehittymisen myötä. Sen sijaan Durkheim perusti yhteisöjen jaottelun yhteisöä ja yhteiskuntaa koossapitävälle solidaarisuudelle. Durkheimin mukaan kokemukset yhteisöllisyyden tunteesta kasvattavat ja kiinnittävät yksilön vähitellen osaksi yhteisön moraalista järjestystä. Hän näki traditionaalisten yhteisöjen perustuvan mekaanisen solidaarisuuden varaan. Näissä yhteisöissä elämänmuoto oli kollektiivista ja ihmisiä yhdistivät jaetut tavat, uskomukset ja perinteet, mutta keskinäiselle solidaarisuudelle ei ollut vahvaa tarvetta. Sen sijaan orgaaniselle solidaarisuudelle perustuvissa moderneissa yhteiskunnissa yksilöt ovat tietoisempia omasta paikastaan ja suhteestaan toisiin ja työnjako on kehittyneempää. Siksi näissä yhteisöissä ihmiset tarvitsevat enemmän toisiaan. (Durkheim 1893/1990, 126–128, 193–194.) Durkheim kuitenkin näki, että vaikka pienet, tiiviit ja lämpimät yhteisöt tuovat turvallisuutta, ne saattavat muodostua ahdistaviksi vaatiessaan

vahvaa yhdenmukaisuutta, jossa ei jää tilaa yksilöllisille valinnoille (Durkheim 1952/1975, 374–376; Day 2006, 3–7).

Yhteisöllisyys on nähty myös poliittisena käsitteenä ja tavoitteena, jolloin siihen usein liitetään hyvän elämän ja onnellisuuden elementtejä (Bauman 2002, 205). Yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta kehityksestä ja yksilöllisten arvojen korostumisesta huolimatta kaipaus luonnolliseen ja aitoon yhteisöllisyyteen on säilynyt sekä poliittisena että vaihtoehtoisen elämäntavan pyrkimyksenä. 1980-luvulla Yhdysvalloissa esiin noussut kommunitaristinen liike korostaa perinteisiä yhteisöllisiä arvoja ja niiden elvyttämistä (Saastamoinen 2009, 39). Liikettä edustava Amitai Etzioni (1997, 24–25) näkee yhteisön sosiaalisten suhteiden verkkona, jonka perusta on yhteisissä arvoissa. Yksilöllisiin oikeuksiin ja keskinäiseen kilpailuun perustuvan yhteiskuntamallin sijaan kommunitarismi pyrkii palauttamaan me-hengen, sosiaalisen vastuullisuuden ja oikeudenmukaisuuden sekä yhteisölliseen toimintaan sitoutumisen. Näitä yhteisöllisyyden odotuksia on kuitenkin kritisoitu romanti-soituina ideoina, joita on todellisuudessa vaikea saavuttaa (Bauman 2002, 205). Kritiikkiä on herättänyt myös kommunitaristisen yhteisökäsityksen sisältämä samanmielisyyden korostus ja moralisoiva vallankäyttö toisin ajattelevia kohtaan (Saastamoinen 2009, 53; Day 2006, 15–18).

Gerard Delantyn (2003) kokoamassa sosiologisessa yhteisöllisyyden määrittelyssä keskeistä on ajatus johonkin kuulumisesta ja vastaanotetuksi ja hyväksytyksi tulemisesta. Yhteisöllisyyden käsite ilmaisee paikallisuutta ja osallisuutta, joihin sisältyy läheisiä ja kasvokkaisia sosiaalisia suhteita, vuorovai- kutusta ja yhteistä toimintaa. Toisaalta käsitteeseen voidaan sisällyttää myös liittyminen universaaleihin yhteisöihin kuten esimerkiksi kristittyjen kuuluminen maailmanlaajuiseen hengelliseen yhteisöön. Samoin kuin Durkheim (1952/1975), myös Delanty näkee yhteisön käsitteeseen sisältyvän kaksi ulot- tuvuutta. Samalla kun yhteisö sulkee sisäänsä, se myös rajaa toiset ulkopuo- lelle ja saattaa siten sisältää myös vallankäytön ja syrjäyttämisen elementte- jä. (Delanty 2003, 12–14.) Vaikka yhteisöt voivat parhaimmillaan tarjota jäsenilleen kohtaamista ja aitoa välittämistä, ne eivät ole vastaus kaikkeen eivätkä ongelmattomia. Joillekin yhteisöihin liittyminen voi myös olla yli- voimaisen vaikeaa, minkä vuoksi yhteisöissä tapahtuvaan kohtaamisen laa- tuun on kiinnitettävä erityistä huomiota (Niemelä 2006, 80).

2.3 Yhteisöllisyys muutoksessa

Tässä tutkimuksessa liityn ajatukseen muutoksessa olevasta yhteisöllisyydestä (Delanty 2003), joka etsii uusia muotoja muuttuvien elämäntapojen maailmassa. Viimeisten vuosikymmenten aikana on ollut selvästi nähtävissä siirtyminen alueellisista yhteisöistä kohti teknologiavälitteistä yhteisöllisyyttä. Perinteisistä paikallisuuteen, sosiaalisiin verkostoihin ja yhteenkuuluvuuden tunteisiin liitetyistä yhteisöllisyyden määrittelyistä on siirrytty kohti kuvitteellisia, erilaisten symbolien tai mielikuvien varaan rakentuvia yhteisöjä (Bauman, 2002). Filosof² Martin Heideggeriin viitaten Tony Blackshaw (2010, 20–22) kuvaa esimodernin ajan yhteisöä osana elämisen muuttumatonta järjestystä ja olemusta. Esimodernin ajan ihmisille yhteisö oli maailma pienoiskoossa. Se oli osa yksilön ja yhteiskunnan välistä yhteenkuuluvuutta ja toisiaan täydentävyyttä. Tämänkaltainen yhteisöllisyys ruokkii paikallaan pysymistä ja muuttumattomuutta korostaen, että yksilön tehtävänä on elää sillä paikalla, johon hänet on asetettu. Zygmunt Bauman (2002, 202–203) kuvaa osuvasti tällaisia yhteisöjä raskaina ja vankkoina rautahäkkeinä, joiden vahvuus perustuu traditioihin ja perittyihin totuuksiin.

Kirkon yhteisötutkimuksen kannalta merkittävä on modernisaatioon liittyvä muutos, joka nostaa esille kulttuurin, rationaalisuuden, ajattelun vapauden, kehityksen ja yksilöllisyyden merkityksen yksilön ja yhteisön väliselle suhteelle. Yksilön on mahdollista itse määrittää itsensä ja elämänsä suhteessa ympäröivään maailmaan uudella, yksilöllisemmällä tavalla. (Blackshaw 2010, 22–24.) Toisaalta individualismiin perustuvan elämäntavan vaarana on kadottaa sellainen yhtenäinen elämisen ympäristö ja perusta, jossa yhteisöllisyys voisi toteutua. Ihmisten väliset siteet jäävät hauraiksi ja yhteisöistä tulee toisistaan irrallisten ihmisten yhteisöjä, joista on helppo irtautua ja siirtyä uuteen. Yhteisö toimii tällöin lähinnä näyttäytymisen ja omien identiteettien työstämisen paikkana, jossa koetaan hetkellisesti yhteisiä elämyksiä. (Bauman 2002, 203–205.) Anthony Giddens (1995, 115) näkee yhteisöllisyyden tarjoavan epävarmuuden keskellä elävälle ihmiselle turvallisuutta tuovan ankkuripaikan, johon voi kiinnittää identiteettinsä. Se voi kuitenkin jäädä vain kuvitteelliseksi suojapaikaksi, jolta odotetaan paljon, mutta joka ei pysty todellisuudessa tarjoamaan sellaista turvaa ja läheisyyttä, jota

² Koska tutkimukseni painottuu sosiaalipsykologian ja sosiologian tutkimusalaille, en erikseen esittele näitä aloja edustavia tutkijoita tai kirjoittajia. Sen sijaan tuon esille muita lähitieteitä edustavien henkilöiden tutkimusalan, jotta lukijan on helpompi asemoida viittaukset eri tieteenalojen kenttään.

siltä haetaan (Bauman 2002, 239). Useat sosiologit ovatkin sitä mieltä, että modernisaatioon liittyvät muutokset ovat tehneet perinteisen yhteisöllisyyden toteutumisen mahdottomaksi ja että intensiivistyvä yksilöllistyminen on rapauttanut yhteisöllisyyden (Saastamoinen 2011, 61; Blackshaw 2010, 202). Yksilöllisesti valintoja tekevä ja erilaisista yhteisöistä toiseen liikkuva ihminen saattaa jäädä hyvin yksin omien arvojensa ja tavoitteidensa kanssa eikä välttämättä kykene löytämään yhteisöä, jossa voisi kokea osallisuutta ja kaipaamaansa yhteisyyttä.

Postmodernin yhteisöllisyyden nähdään rakentuvan kokonaan uudentalaiselle perustukselle. Se kuvaa läpinäkyvää ja läheistä yhdessäolemisen tapaa, johon liittyy vahvasti jaettu ymmärrys ihmisiä yhteen liittävästä asioista. Toisaalta siinä korostuu erilaisuus ja erilaiset yhdessäolemisen tavat ilman pysyviä elämän perustuksia. Postmoderni näkökulma pyrkii tekemään näkyväksi myös yhteisöelämän pimeät puolet ja asiat, jotka yleensä halutaan jättää sivuun. (Blackshaw 2010, 40.) Vaikka traditionaalinen yhteisöllisyys toisinaan perustui hierarkkisille, elämäntapaa normittaville ja epätasa-arvoisille käytännöille, yhteisön jäsenet saattoivat siitä huolimatta kokea yhteisöllisyyden turvalliseksi ja toimivaksi. Tämän päivän yhteisöjä kiinnipitävät arvot ovat kehittyvässä avoimuutta korostavaan suuntaan. Yhä enemmän yhteisöjen toimintatavoissa nostetaan esille vallankäytön läpinäkyvyys, mahdollisuudet tulla kuulluksi ja vaikuttaa yhteisön toimintaan. Lisäksi korostetaan luottamusta ja erilaisuuden hyväksymistä yhteisöllisyyden perustana. (Raina 2012, 25–28.)

Nykyajan yhteisöissä vuorovaikutus ei ole välttämättä kasvokkaista, vaan se voi toteutua välittyneesti median tai teknologiavälitteisen kommunikation kautta (Aro 2011, 50–52). Sosiologit kuvaavat yhteisöllisyyden joustavana liikkumisena identiteetistä toiseen, lumoutumisena kulloisestakin tilanteesta sekä tunteita ja avointa vuorovaikutuksellisuutta korostavana olemisena (Delanty 2003, 132–135). Uudenlaisen sosiaalisuuden myötä rakentuvaa yhteisöllisyyttä onkin kuvattu verkostososiaalisuuden (Wittel 2001, 69–70; ks. myös Saastamoinen 2011, 80) ja yksilöllisen yhteisöllisyyden käsitteillä (Kangaspunta, Aro & Saastamoinen 2011, 245).

Nyky sosiologioiden mukaan postmodernin ajan yhteisöön kuuluminen perustuu enemmän kommunikatiivisiin prosesseihin kuin institutionaalsiin rakenteisiin, paikkoihin tai symbolisiin merkityksiin (Delanty 2003, 187). Onkin nähtävissä, että yhteisön kieli ja diskurssit ovat nousseet merkittä-

väksi yhteisöllisyyttä määrittäviksi tekijöiksi. Yhteisön käyttämien puhe-
tapojen avulla rakennetaan jatkuvasti erilaisia käsityksiä todellisuudesta.
(Blackshaw 2010, 44.) Mediateknologian kehitys ja internetin verkkomaa-
ilma ovat luoneet uuden, jatkuvasti monimuotoistuvan toimintaympäris-
tön, jossa uudenlaiset todellisuuden käsitykset myös liikkuvat nopeasti ja
joustavasti. Voidaan sanoa, että 2000-luvun ihminen elää keskellä monen-
laisia yhteisöllisyysverkostoja, joihin sisältyvät niin lähipiiriin, työhön, har-
rastuksiin tai vakaumuksiin liittyvät yhteisöt kuin kuvitteelliset ja virtuaa-
liset yhteisyyden muodot. (Kangaspunta 2011, 31.) Muutosta voi kuva-
ta esimerkillä, että jos ennen keskusteltiin papin saarnasta tai muista ajan-
kohtaisista asioista jumalanpalveluksen jälkeen kirkonmäellä, niin nykyään
kirkkoon liittyvää keskustelua käydään erilaisilla verkon keskustelupalstoil-
la, chateissa ja blogeissa³.

2.4 Osallisuuden ulottuvuuksia

Osallisuuden käsite on keskeinen sosiaalipedagogiikan tutkimusalueilla, jos-
sa osallisuuden nähdään toteutuvan nimenomaan yhteisöön kuulumisen
kautta (Nivala 2008, 166). Osallisuus nähdään liittyvän kiinteästi yhteisön
ja yhteisöllisyyden käsitteisiin. Osallisuuden käsitteen yksiselitteisen mää-
rittämisen tekee vaikeaksi se, että sille ei ole selkeää vastinetta tieteen valta-
kielillä (Kiilakoski, Gretschel & Nivala 2012, 15). Englannin kielen käsi-
te *inclusion* viittaa yhteisön sisäpuolisuuteen tai sisäpuolelle ottamiseen, ja
sen vastakohta syrjäytyminen (*exclusion*) merkitsee ulkopuolelle jäämistä tai
ulos sulkemista (Nivala 2008, 166). Osallisuus tästä näkökulmasta voidaan
nähdä mukaan ottamisen politiikkana. Sitä käytetään erityisesti Euroopan
Unionin ohjelmakielessä, jossa sillä korostetaan kansalaisten aktivoimista
ja mukaan ottamista yhteiskunnalliseen toimintaan. (Haahtela 2006, 28.)
Social engagement (tai *social involvement*) käsitteillä kuvataan yhteyden saa-
mista, yhteisöön sitoutumista ja mukanaoloa yhteisöllisesti tärkeissä pro-
sesseissa. Sen sijaan käsite *participation* voidaan kääntää sekä osallisuudek-
si että osallistumiseksi. Osallisuuden ja osallistumisen käsitteitä on kuitenkin

3 Sen lisäksi, että mobiiliteknologia tarjoaa välineitä uskonnollisista kysymyksistä käytävälle keskustelulle, se on tullut myös osaksi uskonnollisuuden tutkimuksen kenttää. Tutkimuksen kohteena ovat esimerkiksi äly-
puhelinien käyttö uskontokasvatuksessa ja erilaisten uskonnollisten kokemusten välittäminen mobiililaittei-
den avulla. (Torma & Teusner 2011.)

kin tarpeen tarkastella toisistaan erillisinä, vaikka ne ovat osin päällekkäisiä ja sidoksissa toisiinsa.

Osallistumisella tarkoitetaan yleensä mukanaoloa toisten järjestämässä tilanteessa ilman omakohtaista panosta asiaan (Viirkorpi 1993, 22). Osallistumisen voidaan tällöin nähdä rakentuvan hallinnon kansalaisille tarjotujen osallistumismahdollisuuksien myötä eli aloite osallistumiseen tulee yleensä osallistujan ulkopuolelta (Pehkonen 2004, 52; Rantakokko, Lehtinen, Lundström & Kenni 2009, 56). Sen sijaan *osallisuus* nähdään suomen kielessä osallistumista laajempänä ja vahvempaa omakohtaista sitoutumista edellyttävänä käsitteenä. Sosiaali- ja terveydenhuollossa asiakkaiden osallisuutta tutkinut Kaarina Sirviö (2010, 131) tarkoittaa osallisuudella kiinnittymistä yhteiskuntaan, kokemusta jäsenyydestä sekä mahdollisuutta osallistua, toimia ja vaikuttaa yhteisössä ja yhteiskunnassa. Se merkitsee vaikuttamista asioiden kulkuun ja vastuun ottamista myös toiminnan seurauksista. Toisin kuin osallistuminen osallisuus kehittyy alhaalta ylöspäin, yksilöstä tai yhteisen ruohonjuuritasolta lähtevänä prosessina. Osallisuuden kokemuksen rakentuminen edellyttää mahdollisuutta yhteisen tietämyksen jakamiseen, sitoutumista toimimaan yhteiseksi hyväksi ja kykyä vaikuttaa asioihin. (Viirkorpi 1993, 22–24; Anttiroiko 2003, 16–19.) Erityisesti nuorten tai syrjäytyneiden ryhmien osallisuutta tutkittaessa korostetaan yksilön kokemusta muutoksen aikaansaamisesta omassa elämässä ja ympäristössä. Näin osallisuus vahvistaa ihmisen kokemusta täysivaltaisuudesta, omasta kyvykkyydestään ja pätevytydestään vaikuttaa ja toimia yhteiskunnassa. (Autio, Hiillos, Mattila & Keskinen 2008, 26; Pehkonen 2004, 53.)

Sosiaalipedagogiikan tutkija Elina Nivala (2008) jäsentää väitöskirjassaan osallisuuden käsitettä erityisesti kansalaisen osallisuuden ja yhteisön jäsenyyden näkökulmasta. Hän määrittää osallisuuden annetun, osallistuvan ja koetun yhteisön jäsenyyden kautta. *Annettu jäsenyys* on yhtäältä kuulumista yhteisöön eli oikeutta yhteisön jäsenyyteen. Toisaalta se on oikeutta osuuteen yhteisön hyvästä eli kaikesta siitä positiivisesta, mitä yhteisöllä on jäsenilleen tarjottavana, esimerkiksi turvallisuutta, mielekkäitä toiminnan mahdollisuuksia tai yhteistyön kautta rakentuvaa hyvinvointia. Lisäksi se liittyy niihin velvollisuuksiin, joita yhteisön jäsenyys edellyttää. *Osallistuva jäsenyys* avaa yhteisön jäsenelle mahdollisuuksia toimia yhteisössä, olla mukana sen sosiaalisessa kanssakäymisessä ja vaikuttaa yhteisön asioihin. Mitä laajemmin yhteisön jäsen hyödyntää toimintamahdollisuuksia osallistu-

malla yhteisön elämään, sitä vahvemmin jäsenelle konkretisoituu yhteisön sisäpuolisuus eli kuuluminen yhteisöön. Osallistuminen riippuu sekä yhteisön tarjoamista mahdollisuuksista että yksilön valmiuksista hyödyntää näitä mahdollisuuksia. Nämä valmiudet ovat konkreettisia sosiaalisia taitoja ja asenteellisia valmiuksia kuten avoimuus, aloitteellisuus ja kiinnostus yhteisön asioita kohtaan. Yhteisön jäsenen itsensä kannalta osallisuus toteutuu vasta sitten, kun hän kokee olevansa osallinen yhteisön jäsenyyden sisältämistä mahdollisuuksista ja yhteisön elämästä, toiminnasta ja vuorovaikutuksesta. *Koettu osallisuus* siis rakentuu muodollisen jäsenyyden ja toimintaan osallistumisen sekä yhteisöön kiinnittymisen kautta. Nivalan mukaan kiinnittyminen yhteisön kokonaisuuteen, sen arvoihin, normeihin ja kulttuuriperintöön, konkretisoituu yhteisön jäsenen identiteettinä ja kiinnittyminen sosiaaliseen yhteisöön konkretisoituu yhteenkuuluvuuden tunteena. (Emt., 166–170.)

Näen edellä kuvatun Nivalan (emt.) tulkinnan osallisuuden ulottuvuuksista soveltuvan kuvaamaan myös seurakunnassa rakentuvaa osallisuutta. Annetun jäsenyyden voi nähdä kuvaavan yleensä kirkkoon kuulumista, jolloin yksilö voi ottaa yhteisön jäsenyyden ulkoapäin annettuna tai osallistua yhteisön toimintaan ilman erityistä sitoutumista tai kiinteää suhdetta seurakuntaan. Sen sijaan osallistuva jäsenyys kuvaa vahvempaa sitoutumista ja eri tavoin mukana olemista seurakuntayhteisön elämässä. Kirkon toiminnan ihanteellisena tavoitteena voidaan nähdä Nivalan (emt.) kuvaama koettu osallisuus, jossa seurakuntalainen jakaa yhteiset uskon peruskäsitykset, kokee yhteenkuuluvuutta ja solidaarisuutta toisten yhteisön jäsenten kesken ja löytää oman paikkansa yhteisön jäsenenä.

2.5 Osallisuus, valtaistuminen ja toimijuus

Osallisuus ei kuitenkaan ole itsestään selvästi jaettavissa tai otettavissa, vaan se on sidoksissa vallan jakamisen ja vallan käyttämisen mahdollisuuksiin. Sosiaalipedagogisen kasvatustyön uranuurtaja Paulo Freire (1921–1997) näkee osallisuuden yksilöiden ja yhteisöjen valtaistumisena, jossa keskeistä on kriittinen tietoisuus ja liittyminen kollektiiviseen muutosprosessiin. Freiren *vapauttava pedagogiikka* kuvaa muutosprosessin lähtevän liikkeelle olemassa olevien olosuhteiden ja ideologioiden kyseenalaistamisesta ja alistavien prosessien tunnistamisesta. Valtaistumiseen liittyvä kriittinen tietoisuus kasvaa

kohtaamalla arjen elämän ongelmia sekä kyseenalaistamalla olemassa olevia rakenteita. (Freire 1970/2005, 58–69.) Freiren työtä aikuiskasvatustieteen väitöskirjassaan tutkinut Aino Hannula näkee tiedostamisen prosessin muodostuvan todellisuuden tuntemisen, oman ihmisyyden ja vapauden kohtaamisen ja kommunikaation muuttavan voiman ymmärtämisen kautta. Ihmisen subjektiuden kehittyminen näyttäytyy kykynä nimetä ympäröivää maailmaa, katkaista alistuva hiljaisuuden kulttuuri ja löytää oma ääni. Tieto ja tiedostamisen kyky kehittyvät yhteisen vuorovaikutuksen ja kokemusten reflektion kautta. (Hannula 2000, 136–144.) Yhteisön dialogisessa vuorovaikutuksessa luodaan uusia tapoja ymmärtää maailmaa ja rakennetaan uutta olemisen ja toimimisen tapaa. Uusi tieto ja ymmärrys muodostuvat tasa-arvoisuuden, oikeudenmukaisuuden ja demokraattisen yhteistyön perustalle. (Freire 1970/2005, 69; Ledwith & Springett 2010, 22–23.)

Vallan poliittisia ulottuvuuksia tutkinut Hannah Arendt käyttää *potentiaalisen vallan* käsitettä kuvatessaan valtaa ihmisiä yhdistävänä tekijänä. Tällöin valta on sidoksissa yksilön tai yhteisön toiminnan mahdollisuuksiin ja on olemassa vain toteutuessaan. Eristäytyminen ja osallistumattomuus yhteiseen elämään johtavat vallan menetykseen. Yhteisöllistä valtaa sen sijaan muodostuu siellä, missä ihmiset elävät riittävän lähekkäin ja heillä on mahdollisuus toimia yhdessä. (Arendt 1958/2002, 202.) Valta rakentuu aina tilanteisesti, ja muuttuvat valtasuhteet voivat rikkoa perinteisiin normeihin perustuvan valtarakennelman. Esimerkiksi kansalaisten herääminen omaaloitteisuuteen ja organisoituminen edistämään itselleen merkityksellisiä asioita saattaa muuttaa vallitsevia valtasuhteita radikaalisti. Instituutiot eivät enää kohtaa perinteisiä ja tuttuja ryhmittymiä, vaan heidän on kohdattava uusia toimijoita ja yhteenliittymiä. Tämä saatetaan kokea instituutioissa haastavana, koska uudet toimijat tekevät toiminnasta ennakoimatonta ja vaikeasti hallittavaa. (Lappalainen 2011, 2–3.)

Subjektiuden ja osallisuuden kokemuksen rakentumiseen liittyy *empowerment*-käsite, joka on suomennettu valtaistumiseksi tai voimaantumiseksi. Käsitteitä käytetään osin päällekkäin, mutta organisaatiotutkimuksessa voimaantumisen käsitteellä viitataan useammin työntekijän näkökulmaan, kun taas valtaistuminen liitetään enemmän asiakaslähtöisyyden ja asiakkaan toimijuuden tarkasteluun. Kasvatustieteissä voimaantumista on luonnehdittu yksilön tai yhteisön prosessiksi, jossa saadaan voimaa, energiaa ja voimavaroja elämään (Mahlakaarto 2010, 23). Voimaa ei voi antaa toiselle, vaan se

lähtee yksilöstä itsestään omien kykyjen tunnistamisen ja elämän päämäärien asettamisen kautta. Toimintaympäristö voi kuitenkin luoda mahdollisuuksia yksilöiden voimaantumiselle. (Siitonen 1999, 161–162.) Yhteisötasolla tapahtuvassa voimaantumisen prosessissa keskeistä on sosiaalinen vuorovaikutus ja yhteisön tarjoama tuki sekä ympäristö, jossa korostuvat osallisuuden, arvostuksen ja hyväksynnän kokemukset. Lisäksi voimaantumista edistävät mahdollisuudet aktiiviseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen sekä organisaation yhteisöllisyyttä tukeva toimintarakenne. (Mahlakaarto 2010, 29–30.) Vahva voimaantuminen näyttää myös toimivan katalyyttina yhteisöön sitoutumisessa (Siitonen 1999, 181).

Seurakuntalaisen osallisuutta tutkiessani käytän valtaistumisen käsitettä, koska haluan tehdä näkyväksi seurakuntalaisen asemaa ja suhdetta yhteisössä olemassa olevaan valtaan. Valtaistumisen käsite korostaa yksilön suhdetta yhteisön valtarakenteisiin ja nostaa esille yksilöiden valtaistumisen myötä rakentuvan demokraattisemman yhteisön (Heikkilä & Heikkilä 2005, 29). Valtaistumisen näkökulma on sidoksissa myös Freiren (1970/2005, 29–31) korostamaan oman tilanteen tiedostamisen prosessiin sekä yksilön ja yhteisöjen aktiiviseen pyrkimykseen oman tilan ja vaikutusvallan lisäämiseksi.

Vallan olemassaolon tunnistaminen ja sen itsestään selvinä pidettyjen rakenteiden kyseenalaistaminen on haasteellista. Länsimaisessa ajattelutavassa oikeudenmukaisuus, valtaistuminen ja osallisuus on otettu sanoina poliittiseen käyttöön, mutta osallisuutta vahvistava muutos jää näennäiseksi, ellei puheen tasolta siirrytä rakenteiden uudistamiseen. Muutokset ovat haasteita erityisesti instituutioille, joissa hierarkia ja kontrollin tarve ovat vahvistaneet ylhäältäpäin tulevaa valtaa. (Ledwith & Springett 2010, 37, 81–82.) Robert Adamsin (1996, 12) mukaan *empowerment* -ajattelussa vaarana on valtaistumisen tuottaminen, mikä saattaa näkyä organisaation ”haluna valtaistaa” (Cruikshank 1999; Lappalainen 2012, 3–4). Tällainen osallistamiseen pyrkivä toiminta sisältää kutsun, mutta myös vaatimuksen osallistua (Kykyri 2008, 153). Tällöin valtaistumisen lähtökohta on järjestelmän määrittämissä tarpeissa tai ylhäältäpäin tulevassa ohjauksessa. Osallisuus sen sijaan edellyttää vallan jakamista ja yhteisön sisällä vallitsevaa luottamusta ja luopumista kontrollin tarpeesta (Ledwith & Springett 2010, 99).

Osallisuuden ja vallan välistä yhteyttä voidaan tarkastella myös toimijuuden näkökulmasta. Kysymys on tällöin siitä, millaisia toimijuuden mahdollisuuksia seurakuntalaiselle osallisuuden myötä avautuu. Sosiaalipsykologias-

sa toimijuuden nähdään rakentuvan yksilön ja hänen ympäristönsä välisissä suhteissa (Hänninen 1992; Vesala 2012). Tuula Gordon (2005, 115) määrittää toimijuuden yksilön kapasiteettina tehdä päätöksiä ja toteuttaa niitä. Toimijuuden tunteen rakentuminen liittyy yksilön käsitykseen siitä, onko hän toiminut tai onko hänen ollut mahdollista toimia. Toimijuus ei kuitenkaan ole mahdollista, jos toimijalla ei ole valtaa ja voimaa vaikuttaa asioihin. Toimijuus liittyy myös rakenteeseen, siihen systeemiin, joka mahdollistaa tai rajoittaa yksilön toimintaa. Derek Layder (2006, 211) kuvaa rakenteella sitä, miten sosiaaliset organisaatiot, instituutiot ja kulttuuriset tuotteet, kuten kieli, tuottavat yksilöiden toiminnalle sosiaalisen kontekstin (Laulainen 2010, 37). Toimijuus liittyy siis siihen, missä määrin yksilöt omilla valinnoillaan ohjaavat toimintojaan, ja missä määrin taas sosiaaliset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset rakenteet ja kulttuuriset normit ohjaavat tai mahdollistavat yksilöiden toimintaa (Eteläpelto, Heiskanen & Collin 2011, 12–13).

2.6 Osallisuus yhteisöön kuulumisen ja kiinnittymisen prosessina

Tässä tutkimuksessa näen yhteisöllisyyden ja osallisuuden vahvasti toisiinsa kietoutuneina. Catherine Campbell ja Sandra Jovchelovitch (2000) esittävät, että *yhteisöllisen osallisuuden* käsitteellä (*community participation*) voidaan liittää yhteen keskeisiä sosiaalipsykologian tutkimusalueita. He määrittävät yhteisön ryhmäksi ihmisiä, jotka jakavat yhteisen identiteetin, yhteisen tulkinnan todellisuudesta sekä vallan käyttöön liittyvät rajoitukset ja mahdollisuudet. Osallisuuden he näkevät prosessina, jossa näitä yhteisöllisyyden ulottuvuuksia pannaan käytäntöön ja jossa yhteisöllisyys todentuu, siitä neuvotellaan ja sitä rakennetaan. Tässä prosessissa rakentuu kriittinen tietoisuus omasta tilanteesta ja yhteisön mahdollisuuksista. Sosiaalisen identiteetin rakentuminen on merkittävä yhteisöllisyyden tunnetta edistävä tekijä ja toisaalta osallisuus yhteisössä vahvistaa sosiaalista identiteettiä. Vuorovaikutuksen ja toiminnan kautta yhteisössä rakennetaan yhteisiä näkemyksiä ympäröivästä todellisuudesta. Yhteiset ymmärtämisen tavat ovat sidoksissa sekä sosiaaliseen että historialliseen kontekstiin. Osallisuus yhteisöstä tarjoaa mahdollisuuden dialogiin erilaisten näkemysten ja todellisuuden tulkintojen välillä. Yhteisesti määritetyt käsitykset todellisuudesta ohjaavat vuorovaikutusta ja mahdollistavat yhteisön jäsenten keskinäisen ymmärryk-

sen, mutta ovat myös sidoksissa elämää hallitseviin ja rajoittaviin ideologisiin mekanismeihin. (Campbell & Jovchelovitch 2000, 264–265.)

Campbell ja Jovchelovitch (2000, 266) korostavat yhteisöissä läsnä olevan vallan kaksijakoisuutta. Yhtäältä valta liittyy materiaalisiin mahdollisuuksiin toimia ja osallistua, mutta toisaalta myös symbolisiin esteisiin, jotka estävät sosiaalisen muutoksen ja yhteisöllisyyden kehittymisen. Seurakunnassa materiaalisten mahdollisuuksien valta voi näyttäytyä esimerkiksi siten, että syrjäseudulla asuvan ihmisen voi olla vaikeaa osallistua, jos seurakunnan toimintaa on tarjolla vain keskustajamassa. Symboliset esteet taas voivat tulla esille esimerkiksi työntekijöiden asiantuntijuuteen ja seurakuntalaisen maallikkouteen liittyvinä rajoituksina, jotka ohjaavat sitä, millaisia toiminnan mahdollisuuksia heille todentuu. Useimmiten valtarakenteet ylläpitävät vallitsevaa tilaa ja asemia sen sijaan, että ne tarjoaisivat marginaalissa oleville ihmisille mahdollisuuksia tyydyttää tarpeitaan ja toiveitaan. Yhteisöllisyyden ja osallisuuden kannalta keskeistä ihmisten valtaistumiselle on sellainen yhteisöltä tuleva tuki, joka tarjoaa heille mahdollisuuden vaikuttaa, rakentaa todellisuutta ja antaa asioille uusia merkityksiä. (Campbell & Jovchelovitch 2000, 266.)

Yhteisöllisyyden ja osallisuuden keskinäinen suhde tulee esille myös yhteisöllisen kiinnittymisen (*community attachment*) ja yhteisöllisyyden tunteen (*sense of community*) käsitteissä. Yhteisöllisellä kiinnittymisellä viitataan kiinnittymistä tiettyyn paikkaan, johon liittyy itselle tärkeitä joko fyysiseen ympäristöön, sosiaalisiin suhteisiin tai tunnekokemuksiin liittyviä merkityksiä (Cross i.a.). Yhteisöllisen kiinnittymisen käsitteellä kuvataan osallisuuden kokemusta, joka rakentuu osallistumisen myötä syntyvien sosiaalisten siteiden ja yhdessä koettujen merkittävien kokemusten kautta ja joka laajenee yhteisöllisen vastuun kantamiseen (Beggs, Hurlbert & Haines 1986; Liu, Ryan, Auchbach & Besser 1998).

Yhteisöllisyyden tunteen muodostumisen ehdoiksi McMillan ja Chavis (1986) määrittävät jäsenyyden, vaikutuksen, integraation ja tarpeiden tyydyttämisen sekä jaetun tunneyhteyden. Yhteisön jäsenyyden kautta rakentuu emotionaalinen turvallisuuden tunne, kokemus kuulumisesta, persoonallisesta suhteesta ja identifioitumisesta toisten kanssa samaan joukkoon. Vaikutuksella tarkoitetaan yksilön ja yhteisön välistä vastavuoroista suhdetta eli yhteisön jäsenen mahdollisuuksia vaikuttaa yhteisön toimintaan ja myös yhteisön vaikutusta jäseniinsä. Integraatiolla viitataan siihen, miten yhteisö

kohtaa ja vastaa jäsenen tarpeisiin ja miten tämä vahvistaa tunnetta osallisuudesta yhteisössä. Vastavuoroiset tunnesuhteet yhteisön jäsenten kesken rakentuvat yhteisten asioiden, yhteisen historian, kokemusten ja yhteen koontumisen mahdollisuuksien myötä. (McMillan & Chavis 1986, 9; McMillan 1996.) Näin määriteltynä yhteisöllisyyden tunne tulee lähelle aiemmin esillä ollutta Elina Nivalan (2008) kuvaamaa osallisuuden määrittelyä.

2.7 Koonti tutkimuksen teoreettisista lähtökohdista

Käsillä olevan tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat pohjautuvat edellä esitettyyn sosiaalipsykologiseen ajatteluun sekä yhteisöllisyyden ja osallisuuden määrittelyihin. Tutkimukseni taustalla ei ole yhtä yksittäistä teoriaa, vaan käsittelyni kiinnittyy tässä tutkimuksessa useampiin yhteisöllisyyttä ja osallisuutta avaaviin näkökulmiin. Kiteytän seuraavassa vielä ajattelua, joka toimii tutkimukseni teoreettisena kehyksenä.

Lähtökohtaisesti näen ihmisen olevan vahvasti sidoksissa toisiin ihmisiin ja sosiaaliseen ympäristöönsä. Ymmärrän, että todellisuutta kuvaavat ja jäsentävät merkitykset syntyvät sosiaalisissa suhteissa ja yhteistoiminnassa. Liityn Kenneth J. Gergenin (2009) ajatukseen siitä, että yksilöllistymisestä huolimatta ihminen ei ole toisista ihmisistä irrallinen, vaan suhteissa oleminen on edelleen oleellinen osa ihmisyyttä. Yhteisöllisyyden määrittelyssä tukeudun Gerard Delantyyn (2003) ja ajattelen, että yhteisöllisyys todentuu toisten joukkoon kuulumisen sekä vastaanotetuksi ja hyväksytyksi tulemisen kautta. Sen lisäksi jaan sosiaalipsykologisen näkemyksen siitä, että ihmisen identiteetti rakentuu ennen kaikkea yhteisöön kiinnittymisen kautta (Campbell & Jovchelovich 2000, 264–265; Saastamoinen 2001, 3–4). Näen seurakunnan yhteisönä, jossa rakennetaan käsitystä siitä, mitä on olla ”kirkon jäsen” tai ”seurakuntalainen” ja millaisia ulottuvuuksia tähän identiteettiin liitetään. Yhteisössä rakentuva identiteetti ei kuitenkaan ole staattinen, vaan se muovautuu sosiaalisen vuorovaikutuksen ja sen taustalla vaikuttavien historiallisten ja kulttuuristen ajattelutapojen kautta.

Lähden tutkimuksessani näkemyksestä, että kiinnittyäkseen seurakuntayhteisöön yksilö tarvitsee kokemuksia osallisuudesta. Liityn ajattelussani Elina Nivalan (2008) sosiaalipedagogiseen osallisuuden tulkintaan ja yhteisöllisessä sosiaalipsykologiassa hahmoteltuun käsitykseen yhteisöllisestä osallisuudesta (Campbell & Jovchelovitch 2000). Tältä pohjalta näen osallisuus-

den prosessina, jossa ihminen rakentaa ja ylläpitää suhdettaan yhteisöön. Pelkkä ulkoapäin annettu jäsenyys ei vielä kiinnitä ihmistä yhteisöön, vaan osallisuuden kokemuksessa on oleellista vuorovaikutuksellinen suhde yhteisön kanssa ja tunne kuulumisesta toisten joukkoon. Sosiaalisten suhteiden ja yhteenkuuluvuuden tunteen lisäksi näen osallisuuden rakentumisen liittyvän yhteisössä jaettuihin merkityksiin ja mahdollisuuteen neuvotella näistä merkityksistä. Seurakunnassa jaetut uskonnolliset käsitykset ja yhteinen arvomaailma liittävät ihmisiä toisiinsa ja vahvistavat myös keskinäisen solidaarisuuden siteitä. Lisäksi ajattelen, että osallisuuden käsitteeseen sisältyy valtaistumisen ulottuvuus (Mahlakaarto 2010, 29–30) eli yksilön mahdollisuus toimia yhteisössä, käyttää omia lahjojaan, jakaa itselle merkityksellisiä asioita ja vastavuoroisesti olla myös saamassa osuutensa yhteisön hyvästä. Yhteisön jäsenen toiminnan näen liittyvän yhteisössä läsnä olevaan valtaan ja sen myötä tarjoutuviin tai rajoittuviin toiminnan mahdollisuuksiin.

3 YHTEISÖLLISYYS JA OSALLISUUS KIRKON KONTEKSTISSA

Edellä olen hahmotellut yhteisöllisyyden ja osallisuuden lähtökohtia sosiaalitieteellisistä näkökulmista. Käsitteet saavat kuitenkin tiettyjä erityispiirteitä, kun niitä tarkastellaan kirkon ja seurakuntien kontekstissa. Kirkon olemus ja toiminta rakentuvat yhtäältä vuosituhantisen tradition varassa ja toisaalta osana muuttuvaa yhteiskuntaa. Viime aikojen huoli perinteisen yhteisöllisyyden rapautumisesta ja sen vaikutuksista kirkon jäsenyyteen sitoutumisessa ovat nostaneet yhteisöllisyyden ja osallisuuden teemat esille kirkkoon liittyvässä keskustelussa. Seuraavassa hahmotan yhteisöllisyyden ja osallisuuden teologisia lähestymistapoja ja käsittelen yhteisöllisyyden kehittämistä käytyä keskustelua. Lopuksi nostan vielä esille yhteisöllisyyttä maaseutuseurakunnan erityispiirteenä.

3.1 Yhteisöllisyys ja seurakuntalaisen osallisuus osana kirkon olemusta

Teologisesti tarkasteltuna yhteisöllisyyden ja osallisuuden katsotaan liittyvän olennaisesti kirkon olemukseen. Kirkon perustehtävänä on julistaa evankeliumia, huolehtia sakramenteista sekä toimia kristillisen sanoman levittämiseksi ja lähimmäisenrakkauden toteuttamiseksi maailmassa (Kirkkolaki 1054/1993, 1:2). Yhteisöllisyyden näkökulmasta kirkkoa kuvataan samanaikaisesti sekä hengellisenä että inhimillisenä yhteisönä. Jo alkuseurakunnassa kirkon tunnusmerkkeinä nähtiin yhteys ja osallisuus, jotka rakentuvat sekä suhteessa Jumalaan että suhteessa toisiin ihmisiin (McGrath 1999, 522–523). Katekismuksessa (1999, 21) todetaan, että kristittyjen yhteys ei ole

vain yhteisten tapojen tai perinteiden noudattamista, eikä se rakennu pelkän yhteisöllisyyden tunteen varaan, vaan sen perustana on yhteinen usko.

Osallisuuden yhteisönä kirkon nähdään muodostuvan jäsenistään (CA 1530, VII; Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -mietintö 2007, 3). Kuitenkaan pelkästään jäsenten yhteen kokoontuminen ei tee kirkosta kirkkoa, vaan se edellyttää osallisuutta myös kirkon hengellisestä elämästä, Raamatun sanasta ja sakramenteista (Häkkinen 2010, 78–79). Ihmisten keskinäisen kohtaamisen ja pyhän kohtaamisen välinen sidoksellisuus tulee esille filosofi Martin Buberin ajattelussa, jonka mukaan ihmisten aito ja tasavertainen kohtaaminen on yhteydessä Jumalan kohtaamiseen (Buber 1923/1999, 132–134; Kotila 2010, 178). Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -strategiamietintö (2007, 3) korostaa, että kirkon jäsenyyteen liittyvä osallisuus kehittyy sekä yhteyteen kuulumisen että yhteisön elämään osallistumisen kautta. Kirkon tunnustuksen mukaan kaste liittyy ihmisen kirkon yhteyteen ja osallistuminen seurakunnan hengelliseen elämään tukee tätä yhteyttä (Häkkinen 2010, 88–89). Kirkkohistorian tutkija Mikko Malkavaara (2011a) toteaa, että Raamatun ideaalina on yhteisöllisyys, joka vahvistaa jokaisen oikeutta osallisuuteen, omaan paikkaan ja tehtävään yhteisössä.

Seurakuntalaisen osallisuuden kannalta mielenkiintoista on se, miten työntekijöiden ja seurakuntalaisten suhdetta ja erilaisia tehtäviä kirkossa määritetään. Puhuttaessa kirkon virasta tai kirkon erityisestä palveluvirasta viitataan Kristuksen apostoleille antamaan tehtävään. Tällöin korostetaan viran teologista olemusta, johon kuuluu kirkon opin ja tunnustuksen mukainen toiminta ja joka kiinnittyy seurakunnan kutsuun ja yhteisön kannatteluun. (CA 1530, VII.) Erityisesti protestanttisissa kirkoissa on säilynyt tämän erityisen viran rinnalla käsitys kaikkien kristittyjen yhteisestä (yleisestä) pappeudesta. Yhteisen pappeuden perusteella kirkon tehtävän toteuttaminen katsotaan kuuluvan jokaiselle kirkon jäsenelle (Lemberg 2006, 12). Liittyessään kasteen kautta kirkon jäsenyyteen ihmistä kutsutaan elämään uskaan todeksi arjessaan ja seurakunnan yhteydessä (Häkkinen 2010, 88). Näin sekä kirkon viran että yhteisen pappeuden nähdään olevan osallisia Kristuksen pappeudesta. Yhdessä ja toisiaan täydentävinä ne rakentavat seurakuntayhteisön. (Pihkala 1984, 164–171.)

Augsburgin tunnustuksen (CA 1530) mukaan yhteisen pappeuden nojalla kaikilla kastetuilla on kirkkoyhteisössä yhtäläinen valta. Sen lisäksi kirkon virkaan kutsutut käyttävät hengellistä valtaa evankeliumin saarnaamisessa

ja sakramenttien toimittamisessa edustuksellisesti kaikkien kastettujen yhteisön puolesta. Tämän perusteella kirkon jäsenet ovat siis viranhaltijoiden rinnalla oleellinen osa kirkkoa, mutta viranhaltijoilla on erityinen kutsuun perustuva tehtävä. Myös kirkon hallinnon keskeinen peruserä on, että kirkko on läsnä, kun sekä kirkon jäsenet että virka on saapuvilla. (Kirkon keskushallinnon kehittäminen 2007, 45.) Kirkon viran ja jäsenten rinnakkaisuudesta huolimatta seurakuntalaisen osallisuus viranhaltijoiden rinnalla nähdään jännitteisenä, mikä osin liittyy kirkon hierarkkiseen toimintarakenteeseen. Piispa Seppo Häkkinen korostaa seurakuntalaisen osallisuuden kirkossa toteutuvan nimenomaan yhteisen pappeuden kautta. Sen perusteella seurakuntalaiset eivät ole oikeutettuja vain käyttämään edustuksellista äänivaltaansa, vaan ovat kutsutut osallisiksi Jumalan pelastusteosta ja hänen kirkolle antamastaan tehtävästä. Haasteena hän kuitenkin näkee sen, että yleinen pappeus ei käytännössä toteudu siinä määrin kuin se olisi mahdollista. (Häkkinen 2011.)

Suomessa luterilainen uskonnollisuus on kehittynyt vahvasti osana kulttuurista syvärakennetta ja saanut ilmentymänsä ihmisten ja yhteisöjen ajattelussa ja toiminnassa. Alun perin papiston ja yläluokan toimintaan perustuva kirkollinen elämä sai 1800-luvulla rinnalleen kansalaistoimintaan perustuvat herätysliikkeet ja 1900-luvun alussa kristillisen järjestötoiminnan. Sekä herätysliikkeiden että järjestöjen toiminta on kehittynyt ihmisten omaehtoisen aktiivisuuden ja yhteisöllisten toimintamuotojen kautta. (Huotari 2006, 188–190.) Suomen kirkossa on siis perinteisesti toiminut sekä seurakunnan viranhaltijoita että maallikoita, mutta suomalainen seurakuntaelämä näyttää kuitenkin maailmansotien jälkeen muovautuneen monia eurooppalaisia sisarkirkkojaan vahvemmin työntekijäpainotteiseksi. Kirkkojärjestyksen (1055/1993, 6:9) mukaan jokaisessa seurakunnassa tulee olla kirkkoherra sekä vähintään yksi kanttorin ja diakonian virka. Näiden lisäksi seurakunnassa on yleensä myös muita papin virkoja, nuorisotyönohjaajan ja lapsityönohjaajan virat sekä muita työntekijöitä erilaisissa hallinnollisissa ja toiminnallisissa tehtävissä. Suomen kirkossa onkin ollut sekä lainsäädännön luomia että taloudellisia mahdollisuuksia kehittää seurakuntien toimintaa ja seurakunnan eri työaloja siten, että niillä toimii kullekin alalle koulutuksen saaneita työntekijöitä. Tämä on kuitenkin muovannut kirkkoa palkattujen työntekijöiden vetämäksi toiminnaksi, jossa jäsenet saattavat kokea olevansa lähinnä palvelujen kuluttajien asemassa. (Lemberg 2006, 12.)

3.2 Kirkkososiologiset näkökulmat yhteisöllisyyteen

Kirkon ja seurakuntien toimintaan liittyvää yhteisöllisyyttä ja osallisuutta voidaan tarkastella kirkon oppiin ja organisaatioon liittyvien lähtökohtien lisäksi kirkkososiologian näkökulmista. Émile Durkheimin (1980/1912) uskontoteoreettinen ajattelu korostaa uskontoa rajankäyntinä pyhän ja maallisen välillä. Pyhät asiat muodostavat organisoituneen kirkon teologisen sisällön, mutta uskonnolliset perinteet vaikuttavat myös ihmisten yhteiskunnallisessa elämässä. Hän näkee uskonnon voiman olevan sen kyvyssä sitouttaa yhteisön jäsenet yhteisiin arvioihin ja niiden symbolisiin representaatioihin. (Durkheim 1980/1912, 54–64.) Yhteisön jäsenyys ja yhteisöllisyyteen liitetyt merkitykset ovat vahvasti esillä länsimaisessa kirkkososiologisessa tutkimuksessa. Tultaessa 2000-luvulle esille ovat nousseet yhtäältä maallistumiseen ja perinteisten kristillisten yhteisöjen heikentymiseen liittyvät kysymykset ja toisaalta lisääntyvä kiinnostus uudenlaisia uskonnollisuuden ilmenemismuotoja kohtaan (Helander 2003, 14). Kirkkososiologia ja uskontoihin liittyvä sosiologinen tutkimus korostaakin sitä, että uskonto ilmiönä ei ole katoamassa, mutta se etsii uudenlaisia ilmenemismuotoja (Davie 2007, 2–5). Yhtenä tulkintana on nähdä uskonnollisuuden muuttuneen noutopöytäuskonnollisuudeksi, jossa ei enää välttämättä sitouduta perinteisiin tapoihin, vaan ihmiset kokevat oikeudekseen valita ja rakentaa uskontoaan oman elämäntilanteensa ja mieltymystensä mukaan (Helander 2007, 155–156; Davie 2007, 96–97; Bruce 2002).

Suomalaisessa kontekstissa kirkon toiminnan ja uskonnollisen elämän muutokset ovat yhteydessä edellä mainittuihin globaaleihin ja kansallisiin muutoksiin. Tutkimusten mukaan suomalaisten kiinnittyminen kirkon oppiin, toimintaan ja jäsenyyteen on tultaessa 2000-luvulle yhä nopeammin heikentynyt. Yhteisöllisyyden kokemusten ja jäsenyyteen kiinnittävien siteiden haurastuessa yhä useampi harkitsee myös eroamista kirkon jäsenyydestä. Kun uskonnollisiin perinteisiin ja kulttuurisiin tapoihin liittyvät toimintamallit, kotien uskonnollinen kasvatus ja kokoontuminen yhdessä jättäjien uskomusten ääreen vähenevät, vaikuttaa se myös uusien sukupolvien kirkkoon liittyviin valintoihin. (Kääriäinen & Niemelä 2006, 323–327.) Toisaalta osa haluaa säilyä kirkon jäsenenä, vaikka osallistuminen kirkon toimintaan liittyisikin lähinnä vain elämän keskeisiin siirtymävaiheisiin (Niemelä 2003, 143). Seppo Häkkisen (2010) väitöskirja tuo vah-

vasti esille ristiriidan: kirkko odottaa jäseniltään aktiivista uskonnonharjoitusta ja osallistumista, mutta todellisuus osoittaa julkisen uskonnonharjoituksen vähenevän ja kirkon uskoon sitoutumisen heikentyneen. Häkkisen tutkimus tekee näkyväksi jännitteen, joka on havaittavissa kirkon yhteisöllisen luonteen ja 2000-luvun alun yksilöllistyvän yhteiskunnan välillä. Samoilla linjoilla jatkaa kirkon toimintaa analysoiva nelivuotiskertomus Haastettu kirkko (2012). Siinä kirkon tilanne jäsenyyden, sitoutumisen ja osallistumisen näkökulmista nähdään yhä vakavampana, mutta toisaalta korostetaan, että aktiivisella panostamisella toimintatapojen uudistamiseen voidaan saada positiivisia tuloksia.

Yhtenä uskonnollisten yhteisöjen säilymisen kysymyksenä on nähty se, miten yhteisö kykenee ylläpitämään uskonnollista kieltä ja siirtämään sitä seuraaville sukupolville (Lehtonen 2005, 60–61). Yhä enemmän merkitystä saa myös kirkon toimintaan, arvoihin ja uskonnollisiin kysymyksiin liittyvä julkinen keskustelu ja median kirkosta välittämä kuva. Kirkon nelivuotiskertomuksessa nähdään, että viimeaikaisten muutosten myötä kirkko on tilanteessa, jossa sen on entistä vahvemmin omalla olemuksellaan ja toiminnallaan rakennettava luottamusta ja vakuutettava jäsenet kirkkoyhteisöön kuulumisen merkityksestä. (Haastettu kirkko 2012, 407–413.)

Myös yhteiskunnallisen tilanteen kehitys ja rakenteelliset muutokset vaikuttavat kirkossa ja seurakunnissa toteutuvan yhteisöllisyyden ja osallisuuden mahdollisuuksiin. Muutokset tulevat käytännössä esille seurakuntien alueellisten rajojen muutoksina, kirkollisverotulojen vähenemisenä ja vaikutuksina työntekijärakenteeseen. Lisäksi tieto- ja viestintäteknologian merkitys on laajentunut, toiminta kansainvälistynyt ja uskontoon ja arvoihin liittyvä keskustelu on moniarvoistunut ja osin polarisoitunut. (Seurakuntien rakennemuutoksen ohjausryhmä 2011; Haastettu kirkko 2012, 11–12.) Nämä kehityskulut vaikuttavat seurakuntien toiminnan muotoutumiseen ja mahdollisuuksiin. Vuonna 2011 kirkon palveluksessa oli reilut 21 000 työntekijää ja vajaa 4,2 miljoonaa kirkon jäsentä. Kirkon jäsenmäärä oli 77,2 % väestöstä ja on neljän vuoden aikana laskenut 4,5 prosenttiyksikköä. Jäsenmäärän väheneminen on johtanut siihen, että puolet seurakunnista suunnittelee lähivuosia taloudellisista syistä myös työntekijämäärän vähentämistä. (Haastettu kirkko 2012, 74, 435). Toisaalta muutoksen voidaan nähdä avaavan myös uutta luovia mahdollisuuksia, jos ne ohjaavat seurakuntia ke-

hittämään toimintaansa esimerkiksi huomioimalla laajemmin seurakuntalaisten omaehtoisen toiminnan mahdollisuudet.

Kirkkososiologian tutkija Anne Birgitta Yeung (2006) näkee, että muutos ja jatkuvuus sekä yksilöllisyys ja yhteisöllisyyden kaipuu elävät rinnakkain uskonnollisten instituutioiden elämässä. Tutkimukset luovat kuvan myöhäismodernin ajan ihmisestä, joka kaipaa uskonnollisilta instituutioilta erityisesti tunnetta ja elämyksellisyyttä ja toisaalta mahdollisuutta omiin valintoihin ja yksilöllisyyteen. Vaikka uskonnollisten instituutioiden sisältö, korostukset ja painopisteet elävät traditioissa ja perinteissä, ne toisaalta ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa muuttuvan maailman ja monimuotoistuvien elämäntapojen kanssa. (Yeung 2006, 55–57.)

3.3 Osallisuuteen ja valtaan liittyvät kysymykset diakonian tutkimuskohteena

Viimeaikaisessa diakoniaan liittyvässä tutkimuksessa ovat nousseet esille yhteisöllisyyteen ja hyvinvointiin sekä seurakuntalaisen osallisuuteen ja valtaan liittyvät kysymykset. Uskonnollisten yhteisöjen merkitystä hyvinvoinnin ja hyvän elämän edistämisessä on tutkittu laajasti kahdessa 2000-luvun alun eurooppalaisessa tutkimushankkeessa (Welfare and Religion in European Perspective ja Welfare and Values in Europe), joissa myös suomalaiset kirkkososiologit ovat olleet mukana (Bäckström & Davie 2010; Bäckström 2012). Tämän tutkimuksen kannalta kiinnostava havainto on se, että yksilöitymiskehityksestä huolimatta tavalliset ihmiset haluavat toimia lähiyhteisöjensä hyvinvoinnin ja siellä elävien ihmisten hyvän elämän puolesta. Erityisesti Pohjois-Euroopassa kirkkojen ja kolmannen sektorin vapaaehtoistoiminnan merkitys on ollut kasvussa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. (Bäckström & Davie 2010, 183–184) Tutkimushankkeen suomalainen osatutkimus nostaa esille kirkon merkityksen kohtaamisen ja yhteisöllisyyden paikkana. Kirkon erityislaadun suhteessa muihin hyvinvointipalveluja tarjoaviin organisaatioihin nähdään liittyvän hengellisyyteen, kirkon arvoperustaan ja eettisten kysymysten esille nostamiseen. Lisäksi keskeisiksi nousivat kirkon mahdollisuudet kohdata ihmisiä syvemmällä ja kokonaisvaltaisemmalla tasolla. Merkittävä osa kirkon kohtaamisista tapahtuu nimenomaan vapaaehtoistoiminnassa, mikä siten toimii merkittävänä solidaarisuuden ja yhteisöllisyyden edistäjänä. (Pessi 2010, 90.)

Uskonnollisiin arvoihin liittyvät tutkimukset osoittavat, että uskonnollisuudella, altruismilla ja onnellisuudella on vahva yhteys keskenään. Usko ja uskonnollisuus näyttävät edistävän toisten hyväksi toimimista, mikä taas lisää ihmisen onnellisuutta. Toisaalta usko ja uskonnollisuus edistävät onnellisuutta ja onnellinen ihminen on halukkaampi auttamaan toisia. (Pessi 2011, 13–14.) Nämä tulokset vahvistavat kirkon yhteisöllisen toiminnan laajaa merkitystä paikallisten yhteisöjen ja alueen ihmisten hyvinvoinnille. Myös suomalaisen sosiaali- ja terveystieteiden järjestöjen vapaaehtoistyöhön kohdistuneen tutkimuksen tulokset korostavat vapaaehtoistyön yhteisöllisyyttä edistävää voimaa, jonka hyöty leviää toiminnassa laajalle, sekä toimijoille, järjestöille, autettaville, osallistujille, yhteisöön ja koko yhteiskuntaan. Vapaaehtoistyöhön osallistuminen koetaan voimauttavana ja se lisää toimijoiden aktiivisuutta muunkin kansalaistoiminnan parissa. Kokonaisuutena onkin nähtävä, että vapaaehtoistoiminta lisää sosiaalista pääomaa sekä vapaaehtoisten, palveluiden käyttäjien että myös yhteiskunnan tasolla. (Pessi & Oravasaari 2010, 163–165.)

Vapaaehtoistoiminnan lisäksi tämän tutkimuksen kannalta kiinnostavia ovat diakonian tutkimuksessa esille nousseet vallan ja valtaistumisen kysymykset. Diakoniatyöhön liittyvät valtakysymykset voidaan nähdä osana laajempaa keskustelua, jota käydään yksilön ja yhteisön välisestä suhteesta ja yksilön asemasta institutionaalisissa suhteissa. Diakoniatyössä työntekijän ja asiakkaan välille rakentuva suhde on keskeinen osa diakonian auttamisprosessia ja siksi tärkeä, vaikkakin vaikeita kysymyksiä esille nostava tutkimuskohde. Valta saatetaan kokea kirkon työntekijöiden keskuudessa hankalana aiheena, koska se haastaa työntekijää tarkastelemaan omaa asemaansa vallan käyttäjänä ja auktoriteettiaseman haltijana (Dillen 2011, 74). Ristiriita nousee siitä, että vaikka diakoniatyön tavoitteena on tukea ihmisen valtaistumista, saattaa diakonisen avun antamiseen liittyä sellaisia vallankäytön elementtejä, jotka uhkaavat asiakkaan itsemääräämisoikeutta (Nissen 2012, 26). Näin hyvää tarkoittaviin pyrkimyksiin voi kietoutua vaikeasti havaittavissa olevia vallankäytön ja alistamisen elementtejä.

Ulla Jokela (2011) on tutkinut sosiaalityön alaan liittyvässä väitöskirjassaan diakonisessa asiakastyössä rakentuvia osittain myös vaikeasti havaittavia hallinnan käytäntöjä. Hän näkee työntekijän ja asiakkaan välisen suhteen ensinnäkin vastavuoroisena vaihtosuhteena, jossa diakoniatyön asiakas kertoo oman tarinansa ja työntekijä vastaa tarjoamalla tukea ja apua. Työn-

tekijän ja asiakkaan välinen suhde voidaan nähdä myös hallinnan suhteena, jossa työntekijän käyttämä valta on nähtävissä työntekijän arvottaessa asiakkaan elämään kuuluvia asioita tai asiakastyöhön sisältyvien nöyryytyksen ja diakonisen avun jakamisen sattumanvaraisuuden käytännöissä. Lisäksi diakoniatyön voidaan nähdä liittyvän yhteiskunnallisessa auttamistyössä vallitseviin hallinnan käytäntöihin. Nimittämällä diakoniatyössä kohdattua ihmistä asiakkaaksi asetetaan hänet tiettyyn yhteiskunnalliseen rooliin, jonka vastapuolella ovat toimistot, ajanvaraukset ja tietyt työmenetelmät. Auttaessaan yksittäistä asiakasta hänen taloudellisessa hädässään diakoniatyön voidaan nähdä samalla osallistuvan yhteiskunnan auttamisjärjestelmien paikkaamiseen ja epäkohtien ylläpitämiseen. (Jokela 2011, 186–198.)

Uudenlaisiin vallan näkökulmiin liittyy myös empowerment-käsitteen nouseminen yhdeksi diakonian käytännön ja teorian avainkäsitteeksi (Nordstokke 2012, 185). Diakonian historiassa esiintyvän ylhäältäpäin tulevan ja holhoavan avun sijaan on alettu korostaa keinoja, joilla tuetaan ihmisen omien voimavarojen esiin tulemistä (Malkavaara 2011b, 134). Kansainvälisen diakonian tutkija Kjell Nordstokke (2012) korostaa, että valtaistumisen prosessien ei nähdä liittyvän vain työntekijän ja asiakkaan väliseen suhteeseen, vaan diakoniassa korostuvat tavallisten ihmisten mahdollisuudet tukea ja olla toistensa rinnalla yhteisöllisessä elämässä. Valtaistumisella viitataan tällöin ihmisten selviytymismahdollisuuksien etsintään köyhyyden, kärsimyksen ja epäoikeudenmukaisuuden kysymyksissä. Empowerment-näkökulma diakoniassa nostaa esille tavallisten ihmisten mukaan ottamisen ja alhaalta kasvavan diakonian, joka perustuu yhteisöllisen elämän kokemuksiin ja uskon kautta rakentuvaan luottamukseen tulevaisuuden mahdollisuuksista. Se tarjoaa myös vaihtoehtoisen tavan ihmisen kohtaamiseen. Diakonian paternalististen käytäntöjen sijaan painotetaan ihmisen oikeutta olla ja toimia oman elämänsä subjektina. (Emt., 185–188.)

3.4 Yhteisöllisyyden ja osallisuuden kehittäminen kirkossa

Tutkittaessa kirkon yhteisöllisyyttä ja siihen liittyvää muutosta on luotava katsaus niihin yhteisöllisten käytäntöjen kehittämissykerkimyksiin, joiden kautta on tultu tämän hetkiseen tilanteeseen. Käytännön kehittämissykerkimysten lisäksi huomio kohdistuu seurakuntien toimintakulttuuriin, jolla tarkoitan tässä tutkimuksessa seurakunnassa vakiintuneita toimintatapoja ja

erilaisia toiminnassa esiintyviä käytäntöjä. Toimintakulttuurin taustalla vaikuttavaan laajempaan yhteisön arvojärjestelmään viitataan organisaatiokulttuurin käsitteellä (Schein 2001). Organisaatiokulttuuri sisältää yhteisön toimintaa, vuorovaikutustapoja ja yhteistyötä ohjaavia virallisia ja epävirallisia sääntöjä sekä yhteisön asenteita, arvoja ja periaatteita. Organisaatiokulttuuria ohjataan sanallisesti strategioilla tai toimintaohjeilla, mutta siihen liittyvät myös sellaiset yhteisön jakamat normit ja uskomukset, jotka eivät kirjoitetuissa ohjeissa tai linjauksissa välttämättä tule esille. (Kuusela & Kuitinen 2008a, 220–229.) Yhteisöllisyyden kehittämisessä ei siis ole kyse vain yksittäisten käytäntöjen kehittämisestä, vaan myös niiden taustalla olevien yhteisön arvojen, asenteiden ja ajattelutapojen uudistamisesta.

Yhteisöllisyyden ja osallisuuden kysymykset ovat olleet esillä kirkon toiminnan kehittämisessä erityisesti 1980-luvulta alkaen ja ovat vahvistuneet edelleen tultaessa 2000-luvulle. Suomessa hallinto- ja työntekijäkeskeiseksi muodostunut kirkon toiminta on seurannut valtion ja kuntien hallinnon kehittämislinjauksia kansalaisten vaikutusmahdollisuuksien parantamisesta ja osallisuutta painottavista toimintamalleista (Kirkon keskushallinnon kehittäminen 2007, 30–31). Kirkko 2000 (1986) -prosessissa haluttiin kehittää erityisesti vuorovaikutusta, alhaalta kasvavaa toimintakulttuuria, verkostoituvaa toimintatapaa ja maallikoiden aktivointia (Nieminen 1994, 24–27; Nieminen 2002, 351.) Prosessin konkreettiset tulokset jäivät käytyä keskustelua lukuun ottamatta kuitenkin melko laihoiksi, minkä osoittaa kirkon jäsenten tarpeiden huomioonottamista 1990-luvulla tehty tutkimus. Siinä Pirkko Vuokko (1996) toteaa, että seurakuntalaisten tarpeiden huomiointi näyttää olevan vahvasti sidoksissa kirkkoherran ja yksittäisten työntekijöiden motivaatioon ja työssään tekemiin ratkaisuihin.

Asiakaslähtöisyyden käsite nousi uudestaan esille vuosituhannen vaihteessa julkaistussa strategia-asiakirjassa Läsnäolon kirkko (2002). Sen mukaan kirkko Jumalan läsnäolon yhteisönä ja koko kansan kirkkona on läsnä suomalaisessa todellisuudessa ja kohtaa ihmiset heidän omassa elämänpiirissään. Seppo Häkkisen (2010, 63) mukaan suomalaisessa kirkkokäsityksessä tapahtui vuosituhannen vaihteessa suunnanmuutos. Kirkossa alettiin aktiivisen toiminnallisuuden sijaan painottaa kirkon yhteisöllistä olemusta. Tähän liittyen alettiin käyttää *koinonian* käsitettä, jolla kuvataan ihmisen yhteyttä kirkon pyhiin asioihin ja toisiin kristittyihin sekä osallisuutta kaikesta kirkon tarjoamasta hyvästä. Tällä kirkon diakoniatyöhön läheisesti liittyvällä

ajattelulla on haluttu korostaa kirkon yhteisöllistä luonnetta ja siihen sisältyvää jakamista, kumppanuutta ja solidaarisuutta. (Veikkola 1994, 55–56.)

Seurakuntalaisen toimintamahdollisuudet ja asema yhteisössä liittyvät yhteisen pappeuden todentumiseen käytännön tasolla. Yhteisen pappeuden on nähty toteutuvan maallikkoutena, joka jaetaan kolmeen tehtäväalueeseen: seurakunnan tehtäviä toteuttavaan vapaaehtoistoimintaan, hallintoon liittyvään luottamushenkilötoimintaan ja arjen kristillisyyttä toteuttavaan seurakuntalaisuuteen (Harju 2006, 17; Mikkelin hiippakunnan maallikkotoimikunnan kehittämistyöryhmä 2006, 16). Näistä keskeiseksi seurakuntalaisen osallisuuden kehittämiseksi on viime vuosina nostettu vapaaehtoistoiminta, jota on kehitetty valtakunnallisen kirkon vapaaehtoistoiminnan kehittämishankkeen avulla. Kehittämishankkeessa tehdyn tutkimuksen mukaan seurakunnan vapaaehtoistyön lähtökohtana nähdään ensinnäkin se, että seurakuntalaisten osallistuminen kuuluu seurakunnan perusolemuksen. Toiseksi vapaaehtoistoiminta vahvistaa yhteisöllisyyttä ja kutsuu uusia ihmisiä mukaan, ja kolmanneksi vapaaehtoisena toimiminen kasvattaa ihmisiä ja antaa merkitystä hänen elämäänsä. Seurakuntalaisten toteuttama vapaaehtoistoiminta näyttää suurelta osin liittyvän säännöllisen toiminnan järjestämiseen ja yksittäisten tapahtumien organisointiin. Sen sijaan toiminnan kehittämiseen tai uusien toimintamuotojen suunnitteluun osallistuminen on tutkimuksen mukaan vähäisempää. Kuitenkin työntekijöiden kokemukset seurakuntalaisten kanssa suunnitelluista ja toteutetuista toimintamalleista ovat positiivisia ja antavat seurakuntalaisille kokemuksen heidän työnsä ja asiantuntemuksensa arvostamisesta. (Oravasaari 2012.) Vapaaehtoistoiminnassa mukana olevien seurakuntalaisten näkökulmasta vapaaehtoistoiminta näyttäytyy suhteessa ammattilaisten tekemään työhön kahtalaisena. Se on luonteeltaan joko selkeästi työntekijöiden työtä avustavaa ja täydentävää tai työntekijöiden rinnalla tasaveroista toimijuutta tavoittelevaa. Tasaveroista toimijuutta tavoittelevat seurakuntalaiset itse kokevat, että seurakunnissa voitaisiin hyödyntää vapaaehtoisten omaa osaamista huomattavasti nykyistä enemmän, ja he myös mielellään osallistuisivat toiminnan suunnitteluun ja tavoitteiden asettamiseen. (Nokelainen 2012.)

Toinen yhteisöllisyyteen ja seurakuntalaisen osallisuuteen liittyvä menielään oleva uudistamishanke keskittyy jumalanpalveluksen kehittämiseen. Jumalanpalvelusta on perinteisesti pidetty seurakunnan keskeisenä toimintamuotona, mutta seurakuntalaisten osallistuminen jumalanpalveluselämään

on erilaisista uudistamispyrkimyksistä huolimatta vähentynyt (Haastettu kirkko 2012, 96). Kehittämistyön aluksi Kirkon tutkimuskeskus kartoitti jumalanpalvelukseen osallistuvien odotuksia ja kokemuksia. Kartoituksen tulokset korostavat sielunhoidollisuuden lisäksi jumalanpalveluksen sosiaalista merkitystä. Jumalanpalvelukseen osallistuminen koetaan tärkeäksi yhteiseksi kokemukseksi ja juhlaaksi, jossa voi kokea tulevansa hoidetuksi, etenkin jos käytetty kieli ja sisältö nivoutuvat osallistujan arkeen. (Leinonen & Niemelä 2012.) Kehittämishankkeessa etsitään tapoja jumalanpalveluselämän suunnitteluun, seurakuntalaisten osallisuuden lisäämiseen ja vuorovaikutuksen ja yhteisöllisyyden kehittämiseen.

Kokonaisuutena voidaan nähdä, että kirkossa on viimeisinä vuosikymmeninä panostettu vahvasti toiminnan kehittämiseen. Toimintaa linjaavia strategioita on laadittu sekä kokonaiskirkon että seurakuntien tasolla. Toimintaa ja kirkollisissa toimituksissa käytettävää kieltä on pyritty uudistamaan muokkaamalla toimituskirjoja sekä Raamattua ja Virsikirjaa. Useita sekä valtakunnallisia että paikallisia kehittämishankkeita on toteutettu. Näistä uudistuspyrkimyksistä huolimatta kirkko joutuu painiskelemaan monenlaisen haasteiden edessä. Kirkon nelivuotiskertomuksessa (Haastettu kirkko 2012, 407–416) todetaan, että yhteisöllinen ulottuvuus on kirkkoon sitoutumisen keskeinen elementti ja uudenlaisen yhteisöllisyyden rakentaminen on kirkon toiminnan kannalta ratkaisevaa.

3.5 Yhteisöllisyys maaseudun seurakuntien kysymyksenä

Tutkittaessa seurakuntien yhteisöllistä toimintaa maaseutuseurakunnissa on huomioitava joitakin maaseutualueisiin liittyviä erityispiirteitä. Suomalainen maaseutu on viimeisten vuosikymmenien muutosten myötä muuttunut agraarimaaseudusta asumisen maaseudeksi, jossa aluetta ei enää määritä yksittäinen elinkeino, vaan joka muodostaa asumisen, työn ja vapaa-ajan suhteen moninaisen ja liikkuvan kentän (Ponnikas, Korhonen, Kuhmonen, Leinamo, Lundström, Rehula & Siirilä 2011, 81). Suomalainen maaseutu ei myöskään käsitteenä muodosta yhtä yhtenäistä kokonaisuutta, vaan sitä on luokiteltu jaotteleamalla se kaupunkien läheiseen maaseutuun, ydinmaaseutuun ja harvaanasuttuun maaseutuun (Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 2009, 17). Tämän tutkimuksen kohteena olevien seurakuntien alueita voidaan luonnehtia lähinnä harvaan asutuksi maaseudeksi, joissa on nähtävistä

sä monenlaista negatiivisen kehityksen kierrettä. Harvaan asutun maaseudun tyypillisiä piirteitä ovat nuorten muuttaminen pois, palvelujen kaikkoon, maatalouselinkeinon työllistävien ja yhteisöllisten vaikutusten heikkeneminen, väestön voimakas ikääntyminen ja kuntien painiskelu taloudellisten vaikeuksien kanssa. Toisaalta harvaan asutulla alueella on nähtävissä myös maaseudun elinvoimaa edistäviä asioita, kuten puhdas ja turvallinen elinympäristö, maisemalliset ja kulttuuriset luonnonvarat, maaseutu vapaa-ajan elämisen paikkana sekä tietoliikenneyhteyksien ja sähköisten palvelujen mahdollistamat uudenlaiset palvelut ja työn tekemisen mahdollisuudet. (Ponnikas ym. 2011, 9–11.) Kirkon maaseutustrategia (Kirkon läsnäolo maaseudulla 2008, 11–13) korostaa, että kirkko haluaa olla mukana tukemassa maaseutua hyvänä ja elinvoimaisena paikkana ja puolustaa maaseudun ihmisiä ja sen elinoloja.

Maaseudun sosiaalinen elämä on perinteisesti nähty vahvasti yhteisöllisenä, jossa ihmiset kokoontuvat luontevasti yhteen, tukevat toisiaan ja toimivat oman yhteisönsä hyväksi. Maaseutu ympäristössä eläminen on kiinnittänyt ihmiset yhteiseen arvomaailmaan ja traditioon perustuviin käyttäytymistapoihin (Raina 2012, 14–15). Myös seurakunta on maaseudulla koettu pitkään luontevana osana toimintaympäristöä (Pesonen & Vesala 2006, 11). Kuitenkin maaseudun väestörakenteen muuttuessa elintavat ovat muuttuneet enemmän yksilöllisyyttä korostaviksi, ja perinteinen toisista huolehtiminen ja yhteisöllisyys ovat myös maaseudulla heikentyneet. Tästä huolimatta maaseutukeskuksissa ja kylissä on myös onnistuttu säilyttämään yhteisöllistä elämää ylläpitäviä toimintatapoja, jotka toteutuvat yleensä kylätoimikuntien, järjestöjen ja seurakuntien organisoimina. Kolmannen sektorin toimintaa maaseudulla tarkasteleva tutkimus korostaakin erilaisten yhteisten tilaisuuksien, tilojen, yhteisen toiminnan, hankkeiden ja tapahtumien merkitystä yhteisöllisyyden ylläpitämisessä. Vaikka ihmisten keskinäisessä kohtaamisessa ja yhteisöllisessä vastuussa on kyse ensisijaisesti ihmisten omaehtoisesta toiminnasta, edellyttää se silti tiettyjä puitteita ja toimintaa mahdollistavia tekijöitä. (Pihlaja 2010, 77–79.) Harvaanasutulla maaseudulla, jossa yhteiskunnan järjestämät palvelut ovat usein pitkien välimatkojen myötä vaikeasti saavutettavissa, korostuu seurakunnan tarjoamien palvelujen ja yhteisöllisen toiminnan merkitys. Erityisesti seurakuntien tekemä kotikäynti ja lähimmäispalvelu sekä erilaiset ihmisistä yhteen kokoavat tapahtumat nousevat esille merkittävinä yksinäisten ja ikääntyneiden hyvinvoinnin tu-

kijoina (Kirkon läsnäolo maaseudulla 2008, 14). Kuntien, seurakuntien ja järjestöjen yhteistyössä näyttäisikin olevan vielä tältä osin paljon kehittämisen mahdollisuuksia (Pihlaja 2010, 71–73).

Toisaalta maaseutualueiden yhteisöllisyyden muodostumisessa on kyse myös alueellisesta identiteetistä, omaan kylään, kuntaan tai seurakuntaan kuulumisesta. Viimeaikaiset muutokset, muuttoliike ja kuntien sekä seurakuntien rakennemuutokset ovat murentaneet alueellista identiteettiä. Tällöin erityisen tärkeiksi nousevat erilaiset symbolisen yhteisöllisyyden muodot, kuten tunne kuulumisesta tietyn alueen yhteisöön sekä omaan yhteisöön liitetyt tärkeät kiinnepohdat ja siihen liitetyt symboliset merkit. Seurakuntaliitosten kohdalla tämä näkyy kipeinä kysymyksinä esimerkiksi tuttuun toimintamuotojen ja työntekijöiden katoamisesta, seurakunnan nimen muuttumisesta ja yhteisölle merkittävien kirkollisten rakennusten ylläpitämisestä. Vaikka maaseudun ja seurakuntien rakenteellisiin muutoksiin liittyy monia vaikeita kysymyksiä, niissä voidaan nähdä myös mahdollisuuksia seurakunnallisen elämän elvyttämiseen ja seurakuntalaisten toimintamahdollisuuksien kehittämiseen (Kirkon läsnäolo maaseudulla 2008, 15).

4 TUTKIMUKSEN TARKOITUS

Tässä luvussa kuvaan tutkimukseni muotoutumista ja tutkimustehtävän täsmentymistä. Lisäksi määrittelen tutkimukseni tarkoituksen ja tutkimuskysymykset. Kuvion avulla havainnollistan kysymysten jäsentymistä tutkimukseni neljässä osa-artikkelissa (Kuvio 1).

4.1 Tutkimustehtävän täsmentyminen

Oma kiinnostukseni yhteisöllisyyteen ja seurakuntalaisen osallisuuden rakentumiseen pohjautuu käytännön seurakuntatyön kokemuksiin. Työskennellessäni seurakunnan diakoniatyössä saatoinkin lähietäisyydeltä havainnoida sitä, miten seurakuntalaiset erilaisten tehtävien tai toimintaan osallistumisen kautta kiinnittyivät osaksi yhteisöä. Kohtasin myös seurakuntalaisten keskinäistä huolenpitoa toisistaan ja sitoutuvaa vastuunottamista seurakuntayhteisön asioista. Toisaalta pohdin sitä, millainen merkitys työntekijöiden toiminnalla ja asenteella tai laajemmin seurakunnan ilmapiirillä ja siellä vallitsevilla toimintatavoilla on yhteisöllisyyden kokemusten rakentamiseen. Tältä pohjalta lähdin sosiaalipsykologian opintojeni pro gradu -vaiheessa tutkimaan yhteisöllisyyttä seurakunnan diakoniatyössä.

Pro gradu -tutkielmassani Diakonian yhteisölliset merkitykset (Thitz 2005) kysyin, millaisia merkityksiä seurakunnan diakoniatoinnassa mukana olevat seurakuntalaiset ja työntekijät antavat seurakunnan yhteisöllisyydelle. Tutkimuskohteena oli yksi itäsuomalainen maaseudun seurakunta, jossa kokosin aineistoni haastattelemalla työntekijöitä ja seurakuntalaisia. Pari vuotta aiemmin oli Kirkkohallituksesta lähetetty seurakuntiin Kirkon diakonia- ja yhteiskuntatyön strategia nimeltään Vastuun ja osallisuus-

den yhteisö (2003), jossa yhteisöllisyys ja koinoninen diakoniakäsitys olivat vahvasti esillä. Työntekijöiden kanssa käymissäni keskusteluissa kävi ilmi, ettei tuo strateginen linjaus ollut mitenkään erityisesti vaikuttanut seurakunnan diakoniatoiminnan suuntaamiseen, vaan diakoniatoiminta perustui lähinnä seurakunnan perinteisiin ja hyväksi havaittuihin toimintatapoihin sekä työntekijöiden näkemyksiin seurakunnan yhteisöllisestä olemuksesta. Tähän liittyen minulla heräsi kysymys siitä, miten kirkon ”virallinen” yhteisöllisyyspuhe ja käytännön tason toiminta kohtaavat.

Tutkielmani tulokset nostivat esille perinteisen yhteisöllisyyden haavoittuvuuden tilanteessa, jossa ympäröivä toimintakulttuuri on nopeassa muutoksessa. Oli havaittavissa, että kirkon perinteiset toimintatavat eivät välttämättä enää olleet toimivia, koska ihmisten tapa kiinnittyä ja sitoutua yhteisöihin oli muuttumassa. Muutokseen näytti liittyvän myös osallisuuden näkökulman vahva esille tuleminen sekä kirkon strategioissa että laajemmin julkisessa keskustelussa. Esille nousut osallisuusajattelu korostaa sitä, että seurakuntalaiset eivät enää halua olla pelkästään palvelujen vastaanottajia, vaan heillä on halua ja potentiaalia olla mukana rakentamassa ja uudistamassa kirkkoa. Toisaalta näin, että kyse on myös tietystä jännitteestä kirkon hallinnon tason asettamien tavoitteiden ja käytännön seurakuntatyön tasolla toteutuvan toiminnan välillä. Kiinnostuin siitä, miten kirkon strategiat hallinnollisena puheena linjaavat diakoniatoiminnan suuntaa ja miten ne samalla määrittävät eri toimijoiden asemaa ja toimintamahdollisuuksia.

Näiden ajatusten pohjustamana lähdin etsimään mahdollisuuksia tutkia ja kehittää yhteisöllisyyden toteuttamismuotoja, jotka voisivat ylläpitää seurakunnan yhteisöllistä olemusta tässä muuttuvassa tilanteessa. Siirryttyäni työhön Diakonia-ammattikorkeakouluun minulle tarjoutui mahdollisuus suunnitella diakonian yhteisöllisyyteen liittyvää kehittämistoimintaa ja siihen nivoutuvaa tutkimusta. Vuonna 2007 julkaistu Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -strategia tarjosi kirkon taholta perustan, jolle kehittämistoiminta rakentui. Myöhemmin tämän kirkon strategiapuheen analyysi linkittyi myös yhdeksi tutkimukseni osaksi.

4.2 Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuskysymykset

Vähitellen tutkimukseni kohteeksi on kiteytynyt seurakunnan yhteisöllinen toiminta ja siihen liittyvä puhe ja puhutavat. Tarkoitukseni on tutkia yhteis-

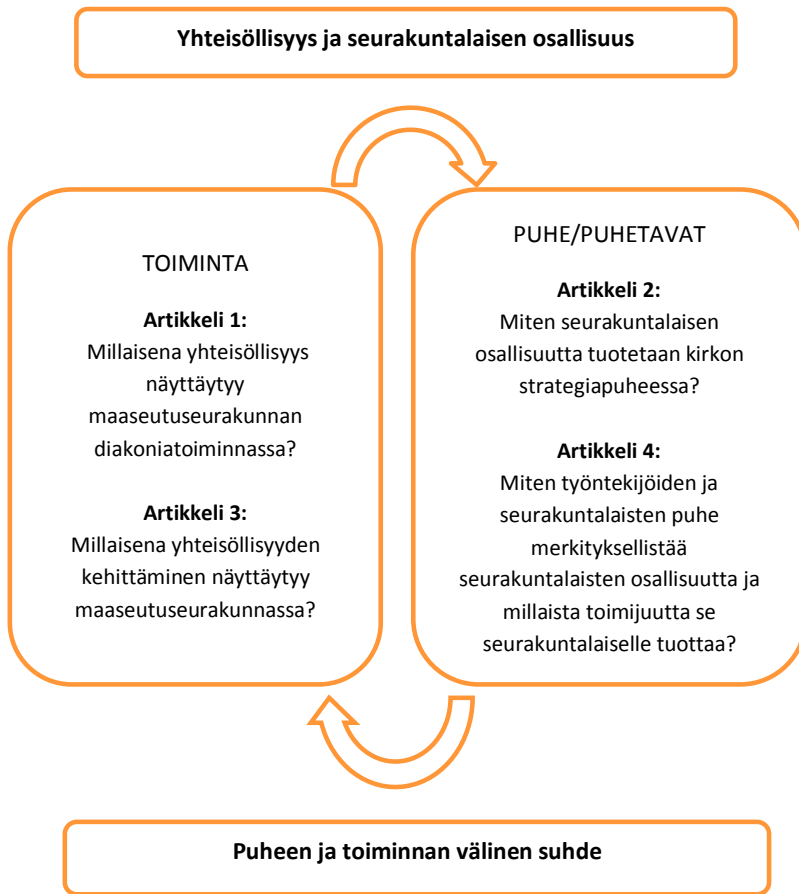
söllisyyttä ja seurakuntalaisen osallisuutta kirkossa ja seurakunnassa. Lähtökohtanani oli maaseudulla toteutuva seurakunnan diakoniatyö, mutta näkökulma on tutkimusprosessin myötä laajentunut. Jo ensimmäisen artikkelin työstämisvaiheessa havaitsin, että yhteisöllinen toiminta ja siihen liittyvät puhetavat eivät liity vain diakoniaan, vaan ne voidaan nähdä laajemmin osana kirkon ja seurakunnan elämää. Myöskään diakoniatyön parissa toimineet haastateltavat eivät erityisesti painottaneet puheessaan diakonian näkökulmaa, vaan korostivat yhteisöllisyyden liittyvän yleensä kirkon ja seurakunnan toimintaan.

Tutkimuksessani on sisäkkäin kaksi kertomusta. Yhtäältä tutkin sitä, millaisena seurakunnassa rakentuva yhteisöllisyys ja seurakuntalaisen osallisuus maaseutuseurakuntien toiminnassa näyttäytyy. Toisaalta tutkin sitä, miten yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyvä puhe rakentaa seurakuntalaisen osallisuutta ja toimijuutta. Tutkimukseni siis kohdistuu sekä käytännön toiminnan että toimintaa kuvaavan ja rakentavan puheen tasolle. Seurakuntien yhteisöllisen toiminnan toteutumista ja sen kehittämistä tutkin haastatteleamalla diakoniatoinnassa mukana olevia työntekijöitä ja seurakuntalaisia. Yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyvää puhetta edustavat tässä tutkimuksessa kirkon toimintaa linjaava strategiamietintö (Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -mietintö 2007) ja yhteisöllisyyden kehittämistoimintaan osallistuneiden työntekijöiden ja seurakuntalaisten keskustelut.

Väitöstyöni tutkimustehtävän voi tiivistää kysymykseen, miten yhteisöllisyys ja seurakuntalaisen osallisuus näyttäytyvät seurakunnan toiminnassa ja toimintaa kuvaavassa puheessa. Tehtävääni tarkentavina alakysymyksinä ovat

- Millaisena yhteisöllisyys ja sen kehittäminen näyttäytyy maaseutuseurakuntien diakoniatoinnassa? (Artikkelit 1 ja 3)
- Miten kirkossa ja seurakunnissa puhutaan yhteisöllisyydestä ja seurakuntalaisen osallisuudesta ja millaista toimijuutta tämä puhe seurakuntalaiselle tarjoaa? (Artikkelit 2 ja 4)
- Millainen on yhteisöllisyyteen ja seurakuntalaisen osallisuuteen liittyvän puheen ja toiminnan välinen suhde? (Artikkelit 1,2,3 ja 4)

Vastaukset näihin tutkimuskysymyksiin rakentuvat osa-artikkeleiden kautta. Tämän yhteenvetoartikkelin tarkoitus on koota osa-artikkeleista rakentuva tutkimus yhdeksi kokonaisuudeksi. Seuraavassa kuviossa (Kuvio 1) havainnollistan sitä, miten tutkimustehtäväni rakentuu osa-artikkeleiden kautta.

Kuvio 1. Tutkimustehtävän rakentuminen osa-artikkeleiden pääkysymysten kautta

Tutkimukseni ydin liikkuu kirkon kontekstissa toteutuvan yhteisöllisyyden ja seurakuntalaisen osallisuuden tarkastelussa ja niitä esille tuovassa puheessa ja toiminassa. Osa-artikkelit valottavat tutkimustehtävääni erilaisista tarkastelunäkökulmista. Artikkeleissa 1 ja 3 keskityn tutkimaan seurakunnan yhteisöllistä toimintaa ja sen kehittämistä. Artikkelit 2 ja 4 painottuvat seurakuntalaisen osallisuutta rakentavaan puheeseen ja puhetapoihin, jolloin tutkimus kohdistuu siihen, miten seurakuntalaisen osallisuudesta puhutaan ja millaista toimijuutta tämä puhe seurakuntalaiselle tarjoaa. Kolmas tutkimuskysymys on luonteeltaan kokoava. Se ohjaa minua hahmottamaan yhteisöllistä toimintaa kuvaavien tutkimustulosten suhdetta puheen ja puhetapojen kautta rakentuviin merkityksiin. Vastauksia etsiessäni hyödynnän kokonaiskuvaavaa, joka minulle on rakentunut eri osa-artikkeleiden kautta. Samalla hahmotan sitä sosiokulttuurista muutosta, joka kirkon konteks-

tissa seurakuntalaisen osallisuuteen liittyen on tapahtumassa. Tällöin huomioni kohdistuu siihen, miten havainnot mikrotasolla eli puheessa ja toiminnassa sekä toisaalta havainnot makrotasolla eli puhetaipoja muovaavien ajattelutapojen kulttuurisissa muutoksissa näyttäytyvät suhteessa toisiinsa.

5 METODOLOGIA JA TUTKIMUSMENETELMÄT

Sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa kieli ja kielen käyttö nähdään keskeisenä sosiaalista elämää ja sen muovautumista rakentavana tekijänä. Tässä tutkimuksessa katseeni kohdistuu yhtäältä seurakunnan yhteisöllistä elämää kuvaavaan ja toisaalta sitä rakentavaan ja uusintavaan kieleen. Yhtäältä tutkin aineistoja siitä näkökulmasta, millaisia merkityksiä kielen kautta todellisuudesta välittyy. Sen lisäksi lähestyn aineistoja tutkien sitä, miten kieli rakentaa ja muovaa todellisuutta. Käsittelen aineistoihin ja menetelmiin liittyviä valintojani tarkemmin seuraavissa alaluvuissa. Kuvaan ensin tutkimukseni metodologisia lähestymistapoja ja esittelen sen jälkeen tutkimusaineistot sekä käyttämäni analyysimenetelmät. Lisäksi nostan esille aineistoihin ja menetelmiin liittyviä eettisiä kysymyksiä.

5.1 Symbolinen interaktionismi ja sosiaalinen konstruktioismi lähestymistapoina

Tämä tutkimus sijoittuu sosiaalitieteellisen laadullisen tutkimuksen kenttään. Näen yhteisöllisyyden ja osallisuuden käsitteiden liittyvän sellaiseen todellisuuteen, jota ei voi tarkastella eksaktisti mittaamalla tai tuottamalla todellisuudesta sitä kuvaavia ehdottomia faktoja. Enemmänkin näen käsitteiden viittaavan todellisuuteen, joka rakentuu asioille annettujen merkitysten ja kielen kautta. Tässä tutkimuksessa lähestyn kirkon ja seurakuntien yhteisöllistä todellisuutta sosiaalisesti, vuorovaikutuksessa ja kielen kautta rakentuneena. Luodakseni siitä mahdollisimman monipuolisen tulkinnan, tutkin sitä kahdesta erilaisesta näkökulmasta. Yhtäältä käytän tutkimuksessani kieltä välineenä, jonka avulla kuvaan seurakunnan yhteisöllistä todellisuutta.

Tällöin liityn symbolisen interaktionismin lähestymistapaan. Toisaalta käytän kieltä tutkimuksen kohteena, joka rakentaa seurakunnan yhteisöllistä todellisuutta, jolloin liityn sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapaan.

Symbolisen interaktionismin lähestymistapa kohdistaa huomioni kielen välittämiin merkityksiin. Tutkiessani seurakuntien yhteisöllistä toimintaa ja sen kehittämistä huomioni kohteena on se, millaisia merkityksiä haastateltavat antavat seurakunnassa rakentuvalle yhteisöllisyydelle. Pyrkimykseni on siis tavoittaa tutkimuskohde yksilöiden kokemusten ja näille kokemuksille annettujen merkitysten ymmärtämisen ja erittelyn kautta (Perttula 1996, 97; Raatikainen 2004, 100–104). Tämä merkitysten tutkimus liittyy symbolisen interaktionismin tutkimusperinteeseen, joka perustuu lähinnä George Herbert Meadin (1967) ja Herbert Blumerin (1986) ajatteluun. Symbolisen interaktionismin lähestymistapa korostaa ihmisen tietoisuuden ja käyttäytymisen suhdetta vuorovaikutukseen ja kommunikaatioon. Se tarkastelee ihmistä aktiivisena, merkityksiä tuottavana toimijana. Kielen ja symbolien välityksellä ihminen rakentaa merkityksiä asioille ja muokkaa niitä vuorovaikutuksessa toisten kanssa. (Sandstrom, Martin & Fine 2003, 9–15.) Tutkimuksen tekemisessä korostuu paneutuminen tutkittavien käyttämien merkitysten ymmärtämiseen ja merkitysten luovaan ja huolelliseen analyysiin (Blumer 1986, 40–46).

Ensimmäisessä ja kolmannessa osa-artikkelissa pyrkimykseni on siis ymmärtää yhteisöllisyyttä ja osallisuutta sen perusteella, mitä haastatellut siitä kertovat, millaisin käsittein he sitä kuvaavat ja mitä asioita he näihin käsitteisiin liittävät. Pyytäessäni haastateltavia kertomaan seurakunnan yhteisöllisyydestä olen kutsunut heitä tulkintaprosessiin, jossa he nimeävät ajatuksiaan, kuvailevat kokemuksiaan ja arvioivat itseään ja omaa toimintaansa (Koivusalo-Kuusivaara 2007, 92–93). Tässä prosessissa he tulkitsevat omia kokemuksiaan ja haastattelutilanteessa jakavat näitä yhteisöllisyydelle antamia merkitysisältöjä minun kanssani. Olen pyrkinyt lähestymään näin saamiani aineistoja fenomenologis-hermeneuttisella ymmärtämiseen pyrkivällä otteella (Tuomi & Sarajärvi 2012, 34–35). Tämän lähestymistavan tavoitteena on ollut luoda mahdollisimman jäsentynyt tulkinta siitä, millaisena maaseutuseurakunnan diakoniatoiminnassa toteutuva yhteisöllisyys ja sen kehittäminen seurakuntalaisten ja työntekijöiden näkökulmasta näyttäytyy.

Sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapa tarkastelee kieltä ja kielenkäyttöä todellisuuden rakentajana. Sosiaalinen konstruktionismi pohjautuu

sosiaalitieteissä 1970–80-luvuilla tapahtuneeseen tutkimusperinteen muutokseen, jonka myötä tutkimuksen painopiste vaihtui kielen sisältämän tiedon keräämisestä ja analysoimisesta sen tutkimiseen, kuinka kieli aktiivisesti vaikuttaa puhujien ja kirjoittajien elämässä (Hicks & Taylor 2008, 52). Psykologiassa, sosiaalipsykologiassa ja sosiologiassa sosiaalinen konstruktionismi keskittyy pääsääntöisesti ihmisten välisen vuorovaikutuksen, heitä yhdistävän sosiaalisen maailman ja sitä koskevien säännönmukaisuuksien tutkimukseen (Kuusela & Kejonen 2008, 25). Suuntauksessa todellisuus nähdään vuorovaikutuksessa rakentuvana, yhteiskuntaan ja kulttuuriin sidoksissa olevana asiana. Siksi ihmisen tutkiminen arjen vuorovaikutuksen osapuolena ja osana ryhmää, yhteisöä ja kulttuuria voi tarjota laajemman ymmärryksen inhimillisestä todellisuudesta. (Berger & Luckmann 1966/1994, 205–211.)

Sosiaaliselle konstruktionismille ei ole yksiselitteistä määritelmää, vaan se saa erilaisia painotuksia eri tutkijoiden määrittelyissä. Vivien Burr (2003) nostaa esille neljä yhteistä piirrettä, joiden avulla voidaan hahmottaa sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapaa. Ensimmäiseksi sosiaalinen konstruktionismi suhtautuu kriittisesti itsestään selvänä pidettyyn tietoon. Se haastaa käsityksen, jonka mukaan havaintomme voisivat tuottaa absoluuttisia totuuksia todellisuudesta. Sen sijaan se näkee, että todellisuutta voidaan kuvata erilaisten selitystapojen ja kertomusten kautta. Toiseksi sosiaalinen konstruktionismi korostaa, että todellisuudesta luomamme käsitykset ovat sidoksissa historiaan ja kulttuuriin. Sen mukaan todellisuuskäsityksiä ei voida irrottaa siitä kontekstista, jossa ne ovat syntyneet, vaan niitä on tarkasteltava suhteessa kulloiseenkin aikaan ja vallitseviin kulttuurisiin ajattelutapoihin. Kolmanneksi tiedon nähdään rakentuvan sosiaalisissa prosesseissa. Käsitykset todellisuudesta muovautuvat ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ja erityisesti kielen kautta. Neljänneksi tiedon ja sosiaalisen toiminnan nähdään liittyvän yhteen. Vuorovaikutuksessa rakentuvien käsitysten painoarvo on siinä, miten kulloinkin vallalla olevat todellisuuskäsitykset ohjaavat toimintaamme ja siinä, millaisen toiminnan näemme mahdollisena. (Emt., 2–5.)

Toisessa ja neljännessä osa-artikkelissa tulkitsen aineistoja siitä näkökulmasta, miten ne rakentavat yhteisöllistä todellisuutta ja miten ne liittyvät laajempiin sosiokulttuurisiin jäsenyyksiin. Huomio kiinnittyy yhtäältä siihen, millaisia tulkintoja yhteisöllisyydestä ja seurakuntalaisen osallisuudesta kirkon yhteisöpuheessa on löydettävissä. Se, miten kirkossa puhutaan yh-

teisöllisyydestä ja osallisuudesta, voidaan nähdä liittyvän yhtäältä historiasa rakentuneisiin käsityksiin kirkon yhteisöllisestä olemuksesta ja toisaalta ajassa oleviin kulttuurisiin yhteisöllisyyden käsityksiin. Toiseksi tässä tutkimuksessa esille nousee kielen seurauksellisuus. Kiinnostus kohdistuu siihen, millaisia seurauksia näillä kielellisillä tulkinnoilla on eli miten ne määrittävät seurakuntalaisen asemaa ja toimijuutta. Käytössä olevat puhutavat sekä heijastavat kirkon historiallista perinnettä, mutta samalla myös uusintavat sitä. Yhteisöllisyyttä ja osallisuutta kuvaava kieli nähdään sosiaalisena toimintana, jonka avulla ei vain kuvata, vaan myös rakennetaan kirkon yhteisöllistä todellisuutta. Kielen kautta kokemukset todellisuudesta muuttuvat sisäistyneeksi tiedoksi, jaetuiksi merkityksiksi ja osaksi laajempaa kulttuurista käsitejärjestelmää. Samalla kun vuorovaikutus toisten kanssa todentaa ympäröivää maailmaa, se myös mahdollistaa merkitysten uudelleentulkinnan ja muuttumisen. (Berger & Luckmann 1966/1994, 166–173; Juhila 2004.) Tulkintojen muutos on mahdollista nimenomaan silloin, kun toimijat sanallisesti analysoivat tekemisiään eli tiedostavat ja kyseenalaistavat rutiineiksi muodostuneita käytäntöjä (Heiskala 2000, 187–189).

Havainnollistan kunkin osa-artikkelin lähestymistapoja, aineistoja ja analyysimenetelmiä seuraavassa taulukossa (Taulukko 1). Taulukossa on nähtävissä se, miten tutkimuksen kokonaisuus muodostuu erilaisten lähestymistapojen, aineistojen ja analyysimenetelmien kautta. Sen jälkeen kuvaan vielä tarkemmin tutkimukseni kohteena olleita aineistoja ja käyttämiäni analyysimenetelmiä.

Taulukko 1. Tutkimuksen osa-artikkeleiden näkökulmat, lähestymistavat, aineistot ja analyysimenetelmät

Osa-artikkelin pääkysymys	Lähestymistapa	Aineisto	Analyysin kohde	Analyysimenetelmä
1. Millaisena yhteisöllisyys näyttäytyy maaseutuseurakunnan diakoniatyössä?	<i>Symbolinen interaktionismi:</i> Kieli merkitysten välittäjänä	Seurakuntalaisten ja työntekijöiden haastattelut 2004 (3 työntekijää, 12 seurakuntalaista ja 1 diakoniar ryhmä)	<i>Toiminta:</i> Yhteisöllisyydelle annetut merkitykset	Sisällönanalyysi
2. Miten seurakuntalaisen osallisuutta tuotetaan kirkon strategia-puheessa?	<i>Sosiaalinen konstruktionismi:</i> Kieli todellisuuden rakentajana	Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -strategiamietintö 2007 (Kirkkohallituksen työryhmän laatima tekstiaineisto)	<i>Puhe ja puheetavat:</i> Kirkon yhteisöpuheessa käytössä olevat puheetavat	Semioottinen tulkinta subjektiposition käsitteen avulla
3. Yhteisöllisyyden kehittäminen maaseutuseurakunnassa	Symbolinen interaktionismi: Kieli merkitysten välittäjänä	Kehittämishankkeen arviointikeskustelut 2009 (kehittämishankkeen	<i>Toiminta:</i> Yhteisöllisyyden kehittämiseksi rakentuvat mahdollisuudet	Sisällönanalyysi
4. Seurakuntalaisen osallisuus ja toimijuus työntekijöiden ja seurakuntalaisten puheessa	<i>Sosiaalinen konstruktionismi:</i> Kieli todellisuuden rakentajana	toimijat: 13 työntekijää ja 7 seurakuntalaista)	<i>Puhe ja puheetavat:</i> Seurakuntalaisen osallisuuden puheetavat ja seurakuntalaiselle rakentuva toimijuus	(Kriittinen) diskurssianalyysi

5.2 Tutkimusaineistot

Tämän tutkimuksen aineistot muodostuvat haastatteluaineistosta, keskusteluaineistosta ja tekstiaineistosta. Lähestymällä yhteisöllisyyttä ja osallisuutta erilaisten aineistojen kautta tavoitteenani on ollut luoda tutkimuskohteestani mahdollisimman moniulotteinen kuva. Tutkiessani seurakuntien yhteisöllistä toimintaa ja sen kehittämistä symbolisen interaktionismin lähestymistavalla aineistoina toimivat työntekijöiden ja seurakuntalaisten haas-

tattelut ja kehittämishankkeen arviointikeskustelut. Tutkiessani kirkossa ja seurakunnissa käytössä olevia puhetapoja sosiaalisen konstruktionismin lähestymistavalla aineistoina toimivat kirkon strategiaa käsittelevä tekstiaineisto ja kehittämishankkeen arviointikeskustelut. Samaa kehittämishankkeen arviointikeskusteluaineistoa olen siis analysoinut sekä toiminnan että puhetapojen näkökulmista.

5.2.1 Yhteisöllistä diakoniatoimintaa käsittelevät haastattelut (Artikkeli 1)

Seurakunnan arjessa toteutuvaa yhteisöllistä toimintaa kuvaavan haastatteluaineiston keräsin vuonna 2004 osana pro gradu -tutkielmaani (Thitz 2005). Kiinnostukseni kohdistui tuolloin erityisesti perinteisessä maaseutumaisessa seurakunnassa rakentuviin yhteisöllisyyden piirteisiin. Tutkimuksen kohteeksi valitsin yhden Kuopion hiippakuntaan kuuluvan seurakunnan. Tutkimusseurakunnan valinta toteutui monivaiheisesti hiippakunnassa työskentelevien diakoniatyöntekijöiden avustuksella. Rovastikuntien diakoniatyön yhdyshenkilöinä toimivat diakoniatyöntekijät ehdottivat pyynnöstäni seurakuntia, joissa he kokivat yhteisöllisyyden toteutuvan vahvasti. Tutustumalla viiden esille nousseen seurakunnan diakoniatyön toimintakertomuksiin valitsin tutkimukseni kohteeksi seurakunnan, jossa näytti olevan monipuolista yhteisöllistä toimintaa ja aktiivinen joukko seurakuntalaisia mukana diakoniatyössä.

Keräsin aineiston vierailemalla tutkimusseurakunnassa kaksi kertaa. Haastattelujen lisäksi minulla oli samalla mahdollisuus tutustua seurakunnan toimintaan olemalla mukana muutamissa tapahtumissa ja keskustelemassa ihmisten kanssa vapaamuotoisesti. Näin rakensin alustavaa kuvaa seurakunnasta yhteisönä ja sain aistia siellä vallitsevaa ilmapiiriä. Haastateltaviksi pyrin valitsemaan tutkimusaiheen kannalta relevantteja informantteja, joilla olisi sanottavaa seurakunnan yhteisöllisyyteen liittyen. Kokonaisuutena seurakunnasta keräämäni haastatteluaineisto koostui kolmen työntekijän ja 12 eri tavoin diakoniatoiminnassa mukana olevan seurakuntalaisen sekä yhden diakoniatyön ryhmän (n=10) haastatteluista. Haastateltavat seurakuntalaiset toimivat seurakunnan luottamushenkilöinä, vapaaehtoistyöntekijöinä tai osallistuivat seurakunnan ryhmätoimintaan. Ryhmähaastattelun ajatellaan tuottavan hieman erilaista puhetta todellisuudesta verrattuna yksilöhaastatteluun. Yksilöhaastatteluissa ihmiset yleensä kertovat tutki-

jalle siitä, miten he itse asioista ajattelevat. Sen sijaan ryhmähaastattelu tuo esille enemmän yhteisölle ominaisia ajattelu- ja hahmottamistapoja. (Alasuutari 2011, 151–152.)

Haastattelukysymykset muotoutuivat sekä yhteisöllisyyteen liittyvien teoreettisten lähtökohtien että seurakuntatyön kokemusteni ohjaamana. Haastattelujen keskeiset teemat liittyivät haastateltavan kokemuksiin osallistumisesta seurakunnan toimintaan ja ajatuksiin seurakunnassa rakentuvasta yhteisöllisyydestä. Haastattelurungot ovat tämän tekstin liitteenä (Liite 1). Oma roolini haastattelutilanteissa oli kysymyksillä ohjata vastaajaa kuvailemaan ajatuksiaan, käsityksiään ja kokemuksiaan seurakunnan yhteisöllisyydestä. Pyrin etenemään haastattelurungon mukaisesti ja tarvittaessa palautin haastateltavan suunnitelmani mukaisiin teemoihin. Jos haastateltavan tuntui olevan vaikea päästä alkuun vastauksessaan, käytin tarkentavia lisäkysymyksiä. Kaikki haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin. Litteroitua haastatteluaineistoa kertyi yhteensä 98 sivua.

5.2.2 Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -mietintö (Artikkeli 2)

Tutkimukseni toisena aineistona toimii Kirkkohallituksen vuonna 2007 julkaisema *Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö* Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategiaa vuoteen 2015 laatineen työryhmän mietintö, joka on samannimistä strategiaa laajempi ja taustoittava osa. Mietintö sisältää strategian teologiset lähtökohdat, kirkon olemuksen ja perustehtävän pohdinnan, kirkon toimintaympäristön muutoksen analyysin, kirkon arvot ja vision tulevaisuuden kirkosta sekä toiminnan keskeisten suuntaviivojen tarkemman hahmotuksen. Strategian ja mietinnön on laatinut kirkkohallituksen vuonna 2005 asettama työryhmä, jossa on työskennellyt piispa Simo Peuran johdolla 11 eri tavoin kirkon toimintaa tuntevaa jäsentä. Työryhmä on käynyt strategian luonnoksista keskustelua, kerännyt palautetta seurakunnilta ja yhteistyökumppaneilta ja kuullut asiantuntijoita. Mietintö kokonaisuudessaan on laajuudeltaan 46 sivua. Tässä tutkimuksessa olen rajannut tarkemman analyysin kohteeksi kirkon arvoja, visiota ja tulevaisuuden suuntaviivoja hahmottelevat mietinnön osat (sivut 35–46). Käyttämäni diskursiivisen menetelmän ohjaamana olen nähnyt tarkoituksenmukaiseksi rajautua nimenomaan strategiapuheen tavoitteita ja tulevaisuutta linjaavaan osaan.

Näin olen voinut myös myöhemmin analysoida sitä, millainen suhde näillä kirkon hallinnon asettamilla tavoitteilla on seurakuntien arjen toimintaan.

Mietinnön tekstin voidaan nähdä edustavan kirkon hallinnon virallista puhetta käytännön toimintaa toteuttaville seurakunnille. Mietinnön tarkoituksena on ollut välittää seurakunnille tulevaisuuteen luotaavia suunta- viivoja kirkon tehtävästä ja toiminnasta muuttuvassa toimintaympäristös- sä. Kirkon keskushallinnon tehtävänä on sekä luoda edellytyksiä että yhten- äistää seurakunnissa tehtävää työtä (Kirkon keskushallinnon kehittämi- nen 2007, 70–71). Mietinnön teksti voidaan nähdä ”kirkon äänenä”, joka tarjoaa seurakuntien toiminnan kehittämiseksi raamit, luo yhtenäistä kieltä ja sitouttaa yhteisiin tavoitteisiin (Jormakka 2009, 8). Yleensä organisaati- oiden strategiapuhe koetaan hallitsevana, asiantuntijoiden tuottamana pu- heena, jossa rakentuvia merkityksiä pidetään tärkeinä. Strategiapuhe hou- kuttaa samaistumaan tarjoamiinsa näkökulmiin ja käsityksiin, koska orga- nisaation toiminta saa niiden kautta mielen ja merkityksen. Strategiapuheen kuvauksien voidaan nähdä kantavan mukanaan sekä organisaation histori- assa rakentuneita puhetapoja että arjen tasolla tapahtuvaa toimintaa. (Lai- ne 2010, 20.) Lisäksi strategia voidaan nähdä myös osana organisaation uu- distumista. Sitä voidaan pitää yhteisenä ajatteluna ja puheena, jonka kautta organisaatio elää ja kehittyy ajassaan ja ympäristössään. (Mantere, Tienari, Vaara & Välikangas 2008, 172.)

Strategiapuhetta tutkimalla tarkoitukseni on ollut syventyä kirkon pu- heessa käytössä oleviin kielellisiin resursseihin. Strategian puhettavat kuvaavat niitä kielellisiä resursseja, joita tekstin laatijoilla on 2000-luvun ensim- mäisellä vuosikymmenellä ollut käytössään kirkon toiminnan ja sen tavoit- teiden hahmottamiseksi. Puhettavat eivät siis kuvaa yksittäisten ihmisten ajattelutapoja, vaan ne on nähtävä laajempina, kulttuurisesti jaettuina asi- oiden jäsentämistapoina.

5.2.3 Kehittämishankkeen arviointikeskustelut (Artikkelit 3 ja 4)

Tämän tutkimuksen kolmas aineisto sisältää seurakunnan työntekijöiden ja seurakuntalaisten keskusteluita seurakunnan yhteisöllisyyden kehittämisestä. Aineisto liittyy Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishankkeeseen (Koi- nonia 2007–2009), jonka tavoitteena oli kehittää seurakuntien yhteisöllistä toimintaa. Hanketta koordinoi Diakonia-ammattikorkeakoulu ja toimintaa

rahoitti työministeriön Työelämän kehittämisohjelma (Tykes). Kehittämis-toiminnassa oli mukana seitsemän itäsuomalaista seurakuntaa. Hankkeel-la pyrittiin vastaamaan maaseutuseurakuntien toimintaympäristöstä nou-seviin haasteisiin ja liittymään kirkon strategiaan linjauksiin (Meidän kirko 2007). Toimintatutkimuksellisen kehittämistoiminnan taustalla oli so-siaalipedagoginen yhteisöajattelu, jossa korostuu dialoginen vuorovaikutus, moniäänisyys ja yhteisön jäsenten sitoutuminen oman yhteisönsä rakenta-miseen (Kurki 2002b, 70). Hankkeen tarkoituksena oli kehittää yhteisöllisyyttä ennen kaikkea vahvistamalla seurakuntalaisten osallisuutta ja eri toi-mijoiden välistä yhteistyötä. Seurakuntalaiset olivat mukana kehittämistoiminnassa osallistumalla siihen yhdessä työntekijöiden kanssa.

Tämän tutkimuksen aineistona käytin kehittämishankkeeseen osallistu-neiden seurakunnan työntekijöiden ja seurakuntalaisten käymiä hankkeen arviointikeskusteluja. Keskustelut toteutuivat kehittämishankkeen päätös-vaiheessa vuonna 2009. Keskustelujen tarkoituksena oli arvioida hankkeen toimintaa, suunnata toiminnan jatkumista ja juurruttaa yhteisöllisiä toimin-tatapoja osaksi seurakuntien perustyötä. Keskustelujen tarkemmat teemat ovat tämän yhteenvedon liitteenä (Liite 2). Arviointikeskustelut toteutetiin seurakunnittain ja niihin osallistuivat hankkeessa keskeisesti toimineet diakoniatyöntekijät (n=7), seurakuntalaiset (n=7) ja seurakuntien kirkko-herrat (n=6). Keskustelut nauhoitettiin, ja nauhoituksen jälkeen litteroidun aineiston laajuudeksi muodostui yhteensä 117 sivua.

Kehittämishankkeen toimintatutkimuksellinen ote on luonnollisesti vai-kuttanut arviointikeskusteluihin ja omaan rooliini niissä. Toimintatutki-muksen tavoitteena ei ole vain ymmärtää organisaation toimintatapoja, vaan myös vaikuttaa niihin. Toimintatutkimuksessa ei tuoteta tutkimustu-loksia vain yhteisön ulkopuolelle, vaan ne ovat osa yhteisön kehittymistä ja muutosta (Blackshaw 2010, 52). Tutkimuksen toteuttamiseen liittyy vahva dialogi tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien välillä. Tutkimuksen kohtee-na olevat toimijat eivät myöskään ole perinteisessä mielessä objekteja, vaan osallistuvia toimijoita ja samalla myös oman toimintansa tutkijoita (Grön-fors 2011, 73–74). Arviointikeskusteluissa olin itse mukana sekä keskuste-lun ohjaajana ja kysymysten esittäjänä, mutta myös yhtenä keskustelijana. Toimintatutkimuksellinen ote on ohjannut minua osallistumaan keskuste-luun tekemällä yhteenvetoja, liittämällä esille nousseita asioita hankkeessa käytössä olleisiin käsitteisiin tai viittaamalla muissa hankkeen seurakunnis-

sa keskeisiksi nousseisiin kysymyksiin. Olen myös kysymyksilläni nostanut esille kehittämisen ja toiminnan jatkuvuuden näkökulmasta asioita, joita keskustelijat eivät muutoin olisi keskustelussa käsitelleet. Näin olemme rakentaneet yhdessä käsityksiä siitä, mitä kehittämistoiminnassa on tapahtunut ja mihin suuntaan yhteisöllinen toiminta seurakunnissa voisi kehittyä. Seuraavassa keskustelukatkelmassa on nähtävissä esimerkki omasta roolistani (H) keskustelun kulussa.

K2: Mut niinkun sanoin, niin minä en ossaa sanoa, että missä määrin kukaan on käyttänyt tätä koinonia- tai yhteisöllisyys-termiä.

H: Niin, että se on ehkä sanana vieras, ei välttämättä samalla tavalla elä, mutta tietysti se asia voi elää.

K2: Niin asiana elää. Ne kinkerikommentit oli aina, että täähän on itsestään selvyyys, sitä ei vaan tule ajatelleks.

Omalla kommentillani tuon keskusteluun vaihtoehtoisen tulkinnan, jossa esitän mahdollisuuden yhteisöllisyyden todentumiseen myös silloin, kun yhteisöllisyyteen liittyviä käsitteitä ei suoranaisesti käytetä. Työntekijä liittyy tähän ajatukseen kertomalla esimerkin kinkereillä yhteisöllisyydestä käydystä keskustelusta. Näin keskustelumme myötä rakentuu kuva yhteisöllisyydestä, joka elää seurakunnassa ihmisten välisissä käytännöissä, vaikka yhteisöllisyys tai koinonia eivät käsitteinä olisi käytössä tai tuttuja.

5.3 Analyysimenetelmät

Tämän tutkimuksen aineistojen analyysimenetelminä olen käyttänyt sisällönanalyysiä, semioottiseen sosiologiaan pohjautuvaa tulkintaa ja diskurssi-analyyttistä lähestymistapaa. Tutkiessani seurakunnan yhteisöllistä olemusta (Artikkeli 1) ja yhteisöllisyyden kehittämisprosessia (Artikkeli 3) pyrin ymmärtämään yhteisöllisyyteen ja sen kehittämiseen liitetyjä merkityksiä sisällönanalyysin avulla. Tällöin analyysini kohdistuu seurakuntien yhteisöllisen toiminnan tasolle. Analysoidessani seurakuntalaisen osallisuuden rakentumista kirkon strategiapuheessa (Artikkeli 2) sekä työntekijöiden ja seurakuntalaisten käymissä keskusteluissa (Artikkeli 4) lähestyn tutkimuskohdetta käyttämällä kielellisiä tutkimusmenetelmiä. Tällöin analyysini kohdistuu yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyvän puheen ja puhetapojen tasolle.

5.3.1 Sisällönanalyysi (Artikkelit 1 ja 3)

Tutkiessani maaseutuseurakunnissa rakentuvaa yhteisöllisyyttä ja sen kehittämistä haastattelu- ja keskusteluaineistojen avulla olen käyttänyt menetelmänä laadullista sisällönanalyysiä. Huomioni kohdistuu tällöin seurakunnassa tapahtuvan toiminnan kuvauksiin. Tarkoitukseni on ollut keskittyä siihen, millaisia merkityksiä haastateltavat ja keskustelijat antavat yhteisölliselle toiminnalle ja sen kehittämiselle. Merkitysten kautta ihminen tekee ymmärrettäväksi omia ajatuksiaan ja omaa toimintaansa, mutta ne eivät kerro vain yksittäisen ihmisen sisäisestä maailmasta, vaan ne ovat sidoksissa hänen sisäistämiinsä yhteisön kollektiivisiin ajattelutapoihin ja vuorovaiikutustilanteessa rakentuviin merkityksiin (Juhila 2004, 157–158). Aineistojen analyysissä olen keskittynyt näiden merkitysten tulkintaan ja niiden ymmärrettäväksi tekemiseen.

Laadullisessa tutkimuksessa sisällönanalyysiä voidaan käyttää joko väljänä teoreettisena kehyksenä tai yksittäisenä analyysimenetelmänä (Tuomi & Sarajärvi 2012, 92). Käytettäessä sisällönanalyysiä väljänä teoreettisena kehyksenä kuvataan yleisesti laadullisen aineiston analyysin etenemistä, johon voi sisältyä useanlaisia etenemisvaihtoehtoja. Sen sijaan käytettäessä sisällönanalyysiä yksittäisenä analyysimenetelmänä viitataan erilaisten dokumenttien systemaattiseen ja objektiiviseen analyysiin. Tässä tutkimuksessa olen soveltanut sisällönanalyysiä menetelmänä väljästi, mutta kuitenkin seuraavassa kappaleessa kuvaamiani sisällönanalyysin periaatteita noudattaen.

Kävin litteroitua haastattelu- ja keskusteluaineistoa järjestelmällisesti läpi lukemalla sitä useaan kertaan tutkimuskysymysteni ohjaamana. Lukiesani aineistoa kysyin, millaisista asioista yhteisöllisyyteen ja sen kehittämiseen liittyen puhutaan, millaisia käsitteitä siihen liittyen käytetään ja millaisia kysymyksiä tai haasteita nostetaan esille. Aineistoa jäsentämällä siitä vähitellen hahmottuivat keskeiset tema-alueet, joista muodostin aineiston sisältöä kuvaavia luokkia. Temaattisen analyysin jälkeen pyrin hahmottamaan saamiani luokituksia suhteessa yhteisöllisyyden teoriaan ja laajempaan seurakuntien toiminnan ja kehittämisen kontekstiin. (Ks. esim. Ruusuvuori, Nikander & Hyvärinen 2010, 18–21.) Sisällönanalyysin avulla olen pyrkinyt luomaan yhteisöllisyyttä ja sen muutosta käsittelevistä aineistoista mahdollisimman systemaattisen sanallisen kuvauksen.

Sisällönanalyttisessä aineiston tulkinnessa olen liikkunut taustalla olevan teorian ja tutkittavaa todellisuutta kuvaavan aineiston välillä. Tekemääni analyysiä voi kuvata lähinnä teoriasidonnaisena analyysinä, jossa teoreettiset lähtökohdat ovat olleet tukemassa tulkintojeni tekemistä (Eskola 2001). Yhteisöllisyyttä ja osallisuutta koskeva esiymmärrys on muodostunut teoreettisen hahmottamisen, aiemman työkokemukseni sekä ajankohtaiseen yhteiskunnalliseen ja kirkolliseen keskusteluun tutustumisen kautta. Tämä esiymmärrys on ohjannut haastattelukysymysten asettelua, keskusteluteemojen valintaa sekä sitä, millaisiin aineistoissa esiintyviin sisältöihin olen kiinnittänyt huomioni. Lisäksi se on toiminut peilinä tulkitessani saamiani tutkimustuloksia ja muodostaessani niiden pohjalta johtopäätöksiä.

5.3.2 Semioottinen sosiologia ja subjektiposition käsite (Artikkeli 2)

Analysoidessani kirkon strategiamietintöä seurakuntalaisen osallisuuden näkökulmasta olen hyödyntänyt semioottisen sosiologian lähestymistapaa. Huomioni kohteena on tällöin strategiapuheen kieli ja puhettavat. Semioottinen sosiologia pohjautuu Pekka Sulkusen ja Jukka Törrösen (1997) koostamiin ajatuksiin kielen kautta rakentuvista merkityksistä ja niiden tulkinnasta. Se ei ole yksittäinen analyysimenetelmä, vaan *metateoria todellisuuden ymmärrettävyydestä ja sen tuottamisen sosiaalisuudesta* (Sulkunen 1997, 17). He perustavat teorian Algirdas J. Greimasin kehittämään kielen tulkintamenetelmään, jonka varassa sosiaalinen todellisuus dokumentoituu tekstinä tai puheena. Semioottisen sosiologian tutkimuskohteena on yhteisöllinen toiminta ja oleminen. Siinä kiinnitetään huomiota yhteisöllistä toimintaa ohjaaviin arvoihin ja tekstin tai puheen näkökulmiin. Lähestymistavassa nähdään sosiaalisen todellisuuden ilmenevän symbolisesti puheena tai tekstinä joltakin lähettäjältä oletetulle vastaanottajalle. Vuorovaikutuksessa määrittävät puhuja- ja vastaanottajakuvat ovat osa todellisuuden määrittelyä ja sen näkökulmia. Tuottaessaan erilaisia merkityksiä puhuja ei vain kuvaa todellisuutta, vaan myös arvottaa ja normittaa sitä. Kielen välittämän merkityksen todellisena subjektina ei kuitenkaan nähdä olevan yksittäinen lähettäjä tai vastaanottaja, vaan merkityksen tuottaa kulttuuri, kieliyhteisö tai tulkintayhteisö. Kunkin yhteisön arvot ohjaavat sitä, miten erilaisia asioita tulkitaan, mistä näkökulmasta todellisuutta rakennetaan ja kenelle yhteisön kielelliset ilmaukset kulloinkin osoitetaan. (Emt., 17–18, 35–43.)

Kokonaisuudessaan semioottisen sosiologian lähestymistapa ja Greimasin teoria tarjoaa aineiston analyysiin hyvin moniulotteisen teoreettisen välineistön. Sen vaikeaselkoisuudesta huolimatta sitä on kuitenkin sovellettu suomalaisissa yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa (Törrönen 1999; Autto 2012) ja myös strategiakäytäntöjen tutkimuksessa (Laine 2010). Tässä analyysissä en ole hyödyntänyt kaikkia sen mahdollisuuksia, vaan olen selvittänyt sitä valitsemalla tutkimustavoitteeni kannalta tarkoituksenmukaiset tutkimusvälineet. Käytettäessä semioottisen sosiologian lähestymistapaa aineistoa voidaan tulkita sekä lausuman että enonsiaation ulottuvuuksilla, jotka molemmat vaikuttavat tekstin kautta rakentuvaan merkitykseen. Lausumalla viitataan siihen, mitä todellisuudesta kerrotaan eli lähinnä tekstin sisältöön. Tässä strategiapuheen analyysissä olen keskittynyt enonsiaation ulottuvuudelle, joka kohdistaa huomion siihen, miten ja keiden näkökulmasta asioista tekstissä puhutaan ja miten subjektius tekstissä rakentuu. (Sulkunen & Törrönen 1997, 97–100.) Analyysin kohteena on tällöin se, kenen näkökulmasta seurakuntalaisen osallisuudesta kulloinkin puhutaan ja millaisia toimijoiden välisiä suhteita tai toimija-asemia tekstissä rakentuu.

Analyysini tarkemmaksi välineeksi olen ottanut subjektiposition (-aseman) käsitteen. Subjektipositiolla viitataan yksilölle vuorovaikutuksessa rakentuvaan sosiaaliseen asemaan (Törrönen 2000, 247–248). Myös roolin käsitteellä viitataan ihmisen sosiaaliseen asemaan, mutta se nähdään yleensä viralliseen tai muodolliseen asemaan liittyvänä ja pidempiaikaisena sosiaalisena määrittämisnä. Sen sijaan subjektipositioiden nähdään määrittävän kussakin vuorovaikutustilanteessa erikseen. (Harré 2004.) Vuorovaikutuksessa tapahtuva positiointi voi olla toisten yksilölle määrittämisen aseman tuottamista tai yksilön itsensä asettautumista tiettyyn asemaan puhujana tai kuulijana (Burr 2003, 204). Sen tarkoituksena on muodostaa yksilölle tilanteeseen sopiva, minuuden yhtenäisyyttä rakentava ja usein myös historiallista jatkuvuutta osoittava subjektipositio (Davies & Harré 1990, 47–48).

Vivien Burr (2003) toteaa, että positiointi määrittää ihmisen tietyn tyyppiseksi tai tiettyjä rajoituksia tai oikeuksia omaavaksi. Positioinnin analyysi keskittyy siihen, millaisia toimintaan liittyviä oikeuksia ja velvollisuuksia sekä mahdollisuuksia ja rajoituksia toimijoille määrittävät subjektipositiot tuottavat (emt., 111–114). Määrittäessään erilaisia sosiaalisia asemia ja niiden välisiä suhteita positiointi liittyy organisaatiossa läsnä olevaan valtaan (Kuusela & Kejonen 2008, 37). Sosiaalipsykologian kriittinen teoria tut-

kii vallan olemassaoloa ihmisten välisissä suhteissa ja diskursseissa nimenomaan positioinnin käsitteen avulla. Sen nähdään olevan yksilön asemaan tai tehtävään liittyvää määrittämistä tai se voi tulla esiin vuorovaikutuksessa siten, että ilmaistaan odotuksia tai osoitetaan yksilön paikkaa suhteessa toisiin yhteisön jäseniin. (Harré, Moghaddam, Cairnie, Rothbart & Sabat 2009, 17–22.)

Tässä tutkimuksessa huomio kiinnittyy siihen, miten seurakuntalaisen paikkaa seurakuntayhteisössä ja hänen toimintamahdollisuuksiaan määritetään positioinnin kautta. Sari Kuusela (2010) kuvaa valtaa tutkivassa väitöskirjassaan positiointia ”paikan osoittamiseksi”. Siinä vallankäyttäjät ohjaa tilannetta omien odotustensa mukaisesti ja samalla välittää vuorovaikutuksen kautta viestin siitä, miten hän näkee oman ja toisten aseman. Puhuja osoittaa positioinnilla vuorovaikutuksessa ”kuka kukin on” ja miten kunkin odotetaan toimivan (emt., 143–154). Näen positioinnin liittyvän ajatukseen, jonka mukaan ihmisten väliset suhteet kantavat mukanaan jaettua yhteisöllistä ajattelua, tapaa muistaa asioita, tehdä päätöksiä tai ratkaista ongelmia (Harré 2004, 2). Yhteisölliset ajattelutavat ohjaavat esimerkiksi sitä, miten ihmisiin liittyviä oikeuksia ja velvollisuuksia yhteisössä jaetaan. Näitä yhteisössä rakentuvia kulttuurisia tulkintoja kuvataan semioottisessa sosiologiassa tarinalinjoina, joita positioidut kutsutaan vahvistamaan (Davies & Harré 1999, 40). Jukka Törrösen (2010, 185) kuvaaman jäsenyyksen mukaan keskityn analysoimaan sitä, miten subjektipositiot rakentuvat keskusteluissa seurakuntalaisen toimintaa jäsentävinä osallistujarooleina ja vuorovaikutuksessa kehkeytyvinä kommunikaatioasemina. Tekstin luomat mielikuvat seurakuntalaisen subjektipositioihin sisältyvistä mahdollisuuksista tai rajoituksista asemoivat seurakuntalaisen suhteen seurakunnan työntekijöihin sekä hänen paikkansa ja toimintamahdollisuutensa seurakuntayhteisössä.

Olen perustanut subjektipositioiden analyysin tekstin huolelliseen tulkintaan. Tässä kohtaa tulkintani voidaan määritellä aineistolähtöiseksi analyysiksi (Eskola 2001). Olen pyrkinyt tutkijana tarjoamaan tekstille mahdollisuuden ”puhua”, mutta toki tekemäni havainnot ovat sidoksissa sen hetkiin esiyttämyykseen seurakuntalaisen osallisuudesta. Olen strategiamietinnön analyysissä käynyt tarkasti läpi valitsemäni seurakuntalaisen osallisuuteen liittyvät aineistokohdat keskittyen puhetapaan, jolla osallisuudesta niissä puhutaan. Kiinnitin huomioni valitsemieni lausumien ilmauksiin, jotka määrittävät tekstin näkökulmaa, eri toimijatahoja, seurakuntalaisen ja

työntekijän välistä suhdetta sekä seurakuntalaisen asemaa yhteisöllisessä olemisessa ja toiminnassa. Kiinnitin analyysini tulokset laajempaan kontekstiin tarkastelemalla löytämiäni subjektipositioita historiallisesti kehittyvinä tarinalinjoina ja suhteessa seurakunnan toimintakulttuureja kuvaaviin kehitysmalleihin (Voutilainen 1994 ja Seurakuntalaisten kirkko 1997). Tekstissä esiintyvät tarinalinjat kuvaavat seurakuntalaisen osallisuuden rakentumista eri suuntiin velvoittavien kertomusten valossa. Tarinalinjojen voidaan nähdä kuvaavan sitä, miten sosiaalista todellisuutta ymmärretään ikään kuin yksinkertaistettuina tarinoina, joissa ihmisiä asetetaan tiettyihin subjektipositioihin ja kutsutaan heitä näkemään asiat tietyllä tavalla. Tarinalinjat sisältävät yhteisön arvo-orientaation, joka määrittää yhteisön toiminnan suuntaa kussakin ajassa. Strategiapuheen analyysin kannalta mielenkiintoista on se, miten yhteisön puheessa kulloinkin esiintyvät tarinat saatetaan kokea velvoittaviksi ja toimintaan suostutteleviksi ja joskus myös itsestäänselvinä vastaanotetuiksi kertomuksiksi todellisuudesta. (Törrönen 1995; Törrönen 1997, 221.)

5.3.3 Diskurssianalyttinen lähestymistapa (Artikkeli 4)

Tässä tutkimuksessa käytin diskurssianalyttistä lähestymistapaa analysoidessani yhteisöllisyyden kehittämishankkeen toimijoiden arviointipuhetta seurakuntalaisen osallisuuden näkökulmasta. Huomioni on kohdistunut tällöin kielen ja puhetapojen tasolle. Diskurssianalyysi kohdistaa huomionsa siihen, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä (Suoninen 1999a, 18–19). Diskurssi muodostuu, kun tiettyä objektia konstruoidaan sosiaalisessa yhteisössä kielellisesti yhdenmukaisella tavalla (Kuusela & Kejonen 2008, 27). Diskurssianalyysi keskittyy tutkimaan puheenvuoroja ja selontekoja joiden avulla vuorovaikutuksen osapuolet tekevät itseään ja ympäröivää maailmaa toisilleen ymmärretyksi (McKinlay & McVittie 2008, 8–12; Suoninen 1999a, 20). Diskursiivisessa tutkimuksessa kielenkäyttöä ei nähdä välineenä ihmisen sisäisen maailman ymmärtämiseen, vaan kielenkäyttöä tarkastellaan sosiaalisena toimintana, jolla on vaikutusta ihmisiin ja heidän vuorovaikutukseensa. Omassa tutkimuksessani paneuduin siihen, miten seurakuntalaisen osallisuus ilmenee työntekijöiden ja seurakuntalaisten vuorovaikutuksessa ja millaisia selontekoja toimijat tähän liittyen esittävät. Seurakunnan puheessa vallitsevien diskurssi-

en voidaan ajatella yhtäältä vaikuttavan seurakunnan toimijoiden tapaan ajatella ja hahmottaa seurakunnan toiminnan luonnetta. Toisaalta diskurs-
sit myös vaikuttavat toimijoiden tapaan toimia seurakunnan vuorovaiku-
tuksellisissa tilanteissa.

Käyttämässäni lähestymistavassa kohdistin huomioni sekä kielen merki-
tyssisältöihin (mitä ja miksi -kysymykset) että merkitysten tuottamisen ta-
poihin (miten-kysymykset) (Jokinen & Juhila 1999, 66). Kysyin sekä sitä,
mitä puhujat seurakuntalaisen osallisuuteen liittyen lausuvat, että sitä, mi-
ten he näitä merkityksiä tuottavat. Sovelsin analyysissäni vuorovaikutuksen
mikromaiseman tutkimuksessa käytettyjä tarkastelutasoja, joissa analyysi
kohdistuu sanojen ja sanaston valintaan, keskustelun vuorotteluun ja jak-
sottumiseen sekä puheen sävyihin ja tyyliin. Käytettävissä oleviin sano-
jen ja sanastojen valinnan ja niiden tulkinnan lisäksi kiinnostavia ovat kes-
kustelun puhujanvaihdoskohdat sekä puheenvuoroihin vastaaminen tai vas-
taamattomuus, joissa voidaan nähdä myöntyvyyttä tai edellisen puheenvuo-
ron vastustamista. Puheenvuorojen jaksottaisuuden analyysi kuvaa sitä, mi-
ten yhteisiä merkityksiä rakennetaan liittymällä toisen puheeseen. Lisäksi
puheen analyysissä kiinnitetään huomiota sellaisiin hienovaraisiin sävyihin
ja tyyliin, joiden kautta voi välittyä asian merkityksellisyys ja asiaan liit-
tyvät tunteet. (Suoninen 1999b, 107–121.)

Puhetta ja kielenkäyttöä yksityiskohtaisesti analysoimalla pyritään tunnis-
tamaan puheesta vakiintuneita tapoja, joiden kautta sosiaalinen ja kulttuu-
rinen maailma elää ja tulee näkyväksi yksittäisten ihmisten puheessa (Fair-
clough 1997, 81–82). Huomio kohdistuu tällöin yhteisössä kulloinkin val-
litsevaan ”totuuteen” ja vuorovaikutuksen taustalla olevien kulttuuristen
merkityksenantojen näkyväksi tekemisen (Suoninen 1999b, 124; Vaara &
Laine 2006, 159). Analyysin avulla tuon esille sitä, millaisia merkityksiä
seurakuntien työntekijöillä ja seurakuntalaisilla on käytössään ja millaisiin
”totuuksiin” he liittyvät käydessään keskustelua yhteisöllisyydestä ja seura-
kuntalaisen osallisuudesta.

Näkökulmassani on aineksia myös kriittisestä diskurssianalyysistä, jossa
korostuvat kielenkäytön ja valtasuhteiden väliset yhteydet (Fairclough 1995,
9; Pietikäinen 2000, 195). Michel Foucaultin (1980) mukaan valta on läsnä
ja kietoutuneena vuorovaikutussuhteisiin, joissa se houkuttaa ihmisiä toi-
mimaan tiettyjen käytäntöjen mukaisesti. Analyysi pyrkii tekemään näky-
väksi tämän yhteyden tuomalla esille niitä tapoja, joilla kieli toimii valta- ja

vallankäyttösuhteissa (McKinlay & McVittie 2008, 12). Yhteisön keskusteluissa esille tulevia puhetapoja tutkimalla voidaan nähdä, miten tiettyjä ilmiöitä tai toimintatapoja oikeutetaan tai luonnollistetaan. Oikeuttaminen ja luonnollistaminen tulevat näkyväksi siinä, miten tietyt käsitykset liitetään yhteisön auktoriteetteihin tai miten jotkut asiat otetaan osana todellisuutta, jolloin niitä ei enää tarvitse perustella ja niitä on vaikea kritisoida tai kyseenalaistaa. (Vaara & Laine 2006, 165–167.) Kriittinen diskurssianalyysi kohdistaa huomion myös vallitsevissa sosiaalisissa käytännöissä esille nouseviin muutosprosesseihin (Fairclough 2003, 205). Tässä tutkimuksessa kiinnitän huomiota siihen, miten tiettyjä työntekijöiden ja seurakuntalaisten välisiä vuorovaikutustapoja pidetään itsestäänselvinä tai miten niistä pyritään murtautumaan ulos. Lisäksi kriittinen näkökulma suuntaa katsetta siihen, miten seurakuntalaisen osallisuus on muuttumassa ja miten pyrkimys muutokseen tulee vuorovaikutustilanteissa esille.

Lähdin analyysissäni liikkeelle aineistolähtöisesti lukemalla arviointipuheen aineistoa useaan kertaan ja etsien sieltä puhekatkelmia, joissa seurakuntalaisen osallisuus, toimijuus tai valta joko sisällöllisesti tai puhettavan näkökulmasta tuli näkyväksi. Analysoin näitä löytämiäni selontekoja sekä käytössä olleen sanaston, keskustelun etenemisen että vuorovaikutuksen hienopiirteisten sävyjen ja tyylien näkökulmasta. Olin kiinnostunut siitä, millaista valtaa osallisuuteen sisällytetään, ja miten se määrittää seurakuntalaisen subjektiutta sekä mahdollisuuksia toimia ja vaikuttaa seurakunnassa. Etenin prosessimaisesti esittäen aineistolle kysymyksiä, löytäen vastauksia ja palaten taas kysymyksiini. Pyrin mahdollisimman huolelliseen valitsemieni vuorovaikutuskatkelmien tulkintaan. Löydettyäni aineistosta seurakuntalaisen osallisuutta rakentavia puhetapoja olen suhteuttanut niitä aiempiin tutkimustuloksiini sekä yleisempään kirkon osallisuuskeskusteluun.

Diskurssianalyysi ja semioottinen sosiologia tutkivat molemmat kielenkäyttöä todellisuuden rakentajina, mutta niillä on omat painotuksensa. Semiotiikan nähdään keskittyvän enemmän kielen sisäisiin merkitysjärjestelmiin, kun taas diskurssianalyysin kiinnostus kohdistuu aktiiviseen kielenkäyttöön ja sen tilanteisiin ja kulttuurisiin seurauksiin (Jokinen 1999, 49). Tämän tutkimuksen diskurssianalyttisessä osuudessa painottuu enemmän kriittinen näkökulma eli se, miten tietyt asiat otetaan itsestäänselvyyksinä ja miten näitä ”totuuden” käsityksiä pyritään murtaamaan. Semioottisen sosiologian näkökulmassa taas korostuvat enemmän kielen taustalla olevat

yhteisön arvot ja niiden mukanaan kantama sosiaalinen maailma. Tällöin huomio kohdistuu siihen, miten tietyt ilmaisut tuovat esille toimijan olemissa ja tekemisen mahdollisuuksia ja rajoituksia. Molemmissa analyyseissä vallan nähdään olevan läsnä kielen ilmauksissa. Kriittisessä diskurssianalyysissä pyritään paljastamaan kielenkäytön rakenteissa piileviä valtasuhteita, kun taas semioottisen sosiologian näkökulmassa valta näyttäytyy siinä, miten yhteisön jäsentä velvoitetaan vastaanottamaan tietty subjektipositio ja omaksumaan tietty tarinalinja.

5.4 Tutkimuksen eettiset kysymykset

Koska tutkimukseni kohdistuu ihmisiin ja ihmisten yhteisöihin, on sen tekemisessä huomioitava tutkittavien itsemääräämisoikeuteen sekä yksityisyyteen ja tietosuojaan liittyvät kysymykset. Lisäksi tutkittaessa yhteisöä ja sen toimintaa on myös pyrittävä välttämään vahingon aiheuttamista yhteisön toiminnalle. (Kuula 2006, 60–65; Mäkinen 2006, 114–119.) Tässä tutkimuksessa olen huolehtinut haastateltavien itsemääräämisoikeudesta kysymällä heiltä etukäteen halukkuutta osallistua tutkimukseen ja mahdollisuutta nauhoittaa haastattelut. Kehittämishankkeessa tutkimuksellinen näkökulma oli jo hankkeen alusta pitäen tutkittavien tiedossa ja siten kirjalliset luvat osallistumisesta tutkimushankkeeseen oli pyydetty ennakkoon sekä seurakunnilta että yksittäisiltä hankkeen toimijoilta. Kirkon strategiamietintö (Meidän kirkko 2007) on julkinen asiakirja, enkä siksi ole tarvinnut erillistä lupaa sen käyttöön tutkimusaineistona.

Haastattelu- ja keskustelutilanteiden aluksi kävimme vielä lävitse haastattelun ja aineiston käsittelyn periaatteet. Lähtökohtanani on ollut säilyttää mahdollisimman pitkälle haastateltavien anonymiteetti, joten olen tarvittaessa poistanut aineistosta haastateltaviin tai yksittäisiin seurakuntiin liittyvät viittaukset. Ensimmäiseen artikkeliin liittyvissä yksilöhaastatteluissa annoin vielä haastattelujen lopuksi omat yhteystietoni siltä varalta, että joku tutkittavista haluaisi täydentää tai joltakin osin muuttaa kertomaansa. Yksi tutkittava ottikin minuun tässä mielessä myöhemmin yhteyttä. Vaikka periaatteena on haastateltavien anonymiteetin säilyttäminen, on siihen arviointikeskustelujen osalta esitettävä muutamia varauksia. Koska kehittämishanke on rahoituskanavansa puolesta julkinen, ovat myös hankkeeseen osallistuvat seurakunnat ja työntekijät julkisesti esillä hankkeen raportteis-

sa. Siten jonkun näitä seurakuntia läheltä tuntevan tahon voi olla mahdollista yhdistää tekstinäytteissä puheena oleva seurakunta tiettyyn hankkeeseen mukana olleeseen seurakuntaan tai arvata tekstinäytteessä esiintyvä. Toin tämän esille ennen hankkeen arviointikeskusteluja ja haastateltavat hyväksyivät sen. Lähtiessään mukaan toimintatutkimukselliseen prosessiin he olivat jo asennoituneet olevansa myös mukana tutkimuksessa. Haastatteluaineistot on säilytetty sekä nauhoituksina että litteraatioina tutkijan hallussa, mutta tämän tutkimuksen valmistumisen jälkeen aineistoista poistetaan yksittäisiin henkilöihin viittaavat tunnisteet.

Tutkimukseni tarkoitus on ollut tuottaa uutta tietoa ja tehdä mahdollisimman pätevästi näkyviksi yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyviä asioita kirkon ja seurakuntien toiminnassa. Erityisesti ihmisten tai yhteisöjen puhetta, ajatuksia ja asennoitumisia välittävää kieltä tutkittaessa on toimittava kunkin omia ajattelutapoja kunnioittaen. Olen pyrkinyt tuomaan asioita esille siten, etten tietoisesti vahingoittaisi tai aiheuttaisi mielipahaa tutkimuksessa mukana olleille seurakuntalaisille, seurakuntien työntekijöille tai laajemmin seurakunnille ja kirkolle. Kuitenkin kielellinen tutkimusmenetelmä ja siihen liittyvä kriittinen lähestymistapa saattaa nostaa esille sellaisia yhteisölle tai yksilölle itselleen näkymättömiä ajattelu- tai toimintatapoja, jotka tutkimusartikkeleissa esitettyinä saattavat herättää loukkaantumisen tunteita. Tieteellisessä tutkimuksessa tulee kuitenkin olla mahdollisuus myös rakentavaan kriittisyyteen, jonka kautta tutkittavaan todellisuuteen liittyvät asiat tulevat nähdyiksi ja huomioiduiksi (Johnstone 2008, 28–29). Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei ole ollut arvostella tutkimuksen kohteena olleita yksittäisiä toimijoita, seurakuntia tai kirkon toimintaa yleensä, vaan tuottaa erilaisia näkökulmia yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen kirkon kontekstissa.

6 TUTKIMUKSEN OSA-ARTIKKELIEN TULOKSET

Tutkimuksen osa-artikkelit tuovat sekä sisällöllisesti että menetelmällisesti erilaisia näkökulmia kirkossa ja seurakunnassa toteutuvaan yhteisöllisyyteen ja seurakuntalaisen osallisuuteen. Osa-artikkeleiden myötä yhteisöllisyydestä ja seurakuntalaisen osallisuudesta rakentuu vähitellen syvennyvä kokonaiskuva. Seuraavaksi esitän tiivistetysti osa-artikkeleiden sisältö ja sen jälkeen havainnollistan vielä kokonaisuutta kokoamalla osa-artikkeleiden tutkimustulokset yhteiseen taulukkoon (Taulukko 2).

6.1 Artikkelit 1: Yhteisöllisyys diakoniatyössä

Ensimmäisessä artikkelissa tutkin yhteisöllisyydelle annettuja merkityksiä seurakunnan diakoniatyössä. Artikkelin taustalla oli yhtäältä ajatus yhteisöllisyyden muutoksesta ja toisaalta siitä, että maaseutumaisten alueiden seurakunnat ovat perinteisesti toimineet yhteisöllisyyttä rakentavalla tavalla. Tuon artikkelissa esille, että vaikka perinteiset yhteisölliset elämänmuodot ovat 2000-luvulle tultaessa muuttumassa, ihmiset kuitenkin kaipaavat liittymistä toisten joukkoon ja osaksi yhteisöä (Maffesoli 1995, 123). Myös kirkon diakonia- ja yhteiskuntatyö määritteli strategiassaan tavoitteekseen toimia vastuun ja osallisuuden yhteisönä, edistää yhteisöllistä elämäntapaa ja tukea ihmisten kiinnittymistä seurakuntayhteisöön (Vastuun ja osallisuuden yhteisö 2003, 41). Halusin tutkimuksellani tarkastella sitä, miten työntekijät ja seurakuntalaiset kokevat yhteisöllisyyden toteutumisen ja millaisia merkityksiä he sille antavat.

Seurakunnan työntekijöiden ja seurakuntalaisten haastattelujen tuloksena piirtyi kuva yhteisöllisyydestä, joka rakentuu henkilökohtaisten kohtaa-

misten, sosiaalisen kanssakäymisen ja yhteistoiminnan sekä elämän merkityksellisyyden kokemusten varassa. Henkilökohtaisten kohtaamisten kautta rakentuu ihmisten välinen läheisyys, jota ylläpidetään vuorovaikutuksen ja yhteistoiminnan kautta. Seurakuntayhteisössä rakentuva elämän merkityksellisyyden kokemus muodostuu sekä yhteisöön kuulumisen kokemusten että kirkon olemukseen liittyvien uskonnollisten merkitysten kautta. Seurakunnassa rakentuvan yhteisöllisyyden erityisenä ulottuvuutena on hengellisyys, joka on läsnä ihmisten välisissä kohtaamisissa, yhteistoiminnassa ja merkityksen kokemisessa. Aktiivisesti mukana olevien kiinnittyminen seurakuntayhteisöön vahvistaa heidän seurakunnallista identiteettiään, joka osaltaan rohkaisee toimimaan ja kantamaan vastuuta yhteisön jäsenenä.

Tarkasteltaessa haastattelujen tuloksia suhteessa kirkon diakonia- ja yhteiskuntatyölle asetettuihin tavoitteisiin, nousi esille kysymys, miten seurakunnan jäsenten osallisuus yhteisöstä toteutuu. Vaikka monet aktiivisesti seurakunnan toiminnassa mukana olevat kokivat seurakunnan olevan heille merkittävä yhteisö, laaja osa seurakunnan jäsenistä jää kuitenkin yhteisöllisen toiminnan ulkopuolelle. Lisäksi osa jäsenistä koki yhteisön rajat ja kynnyksen korkeaksi. Toinen tulosten pohjalta noussut kysymys oli, kuinka diakonia voitaisiin nähdä laajempuna lähimmäisvastuuna, jossa seurakunnan jäsenet omalla paikallaan ja omissa tehtävissään toimisivat diakonisesti. Perinteinen työntekijäkeskeinen toimintamalli pystyy tavoittamaan vain osan seurakuntalaisista, mutta ei pienessäkään seurakunnassa mahdollista kaikkien ulkopuolisuutta tai yksinäisyyttä kokevien tavoittamista. Siksi jäin pohtimaan erityisesti sitä, mikä on työntekijän rooli yhteisöllisyyden rakentamisessa ja millaista seurakuntalaisen osallisuutta kirkon toiminnassa todella tavoitellaan.

6.2 Artikkelit 2: Seurakuntalaisen osallisuus kirkon strategiapuheessa

Toisessa artikkelissa paneuduin Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö -strategiamietintöön (2007) kysyen sitä, miten mietinnön kuvaamissa kirkon toiminnan tulevaisuuden linjauksissa puhutaan seurakuntalaisten osallisuudesta ja millaisia subjektipositioita niissä seurakuntalaiselle tarjotaan. Strategialla pyrittiin vastaamaan kirkkoon kuulumisen ja seurakunnan toimintaan osallistumisen vähenemiseen liittyviin haasteisiin (Monikasvoinen kirkko

2008, 380–389) ja uudistamaan seurakuntien toimintaa. Seurakuntalaisen osallisuuden vahvistamisen kannalta keskeisiksi uudistamistavoitteiksi strategiamietinnössä määriteltiin luopuminen toiminnan työntekijäkeskeisyydestä, seurakuntalaisten aktiivinen kohtaaminen ja seurakuntalaisten toimintamahdollisuuksien lisääminen.

Kielellisen analyysin tuloksena strategiapuheesta löytyi neljä seurakuntalaisen osallisuutta määrittävää subjektipositiota: seurakuntalainen objektina, seurakuntalainen osallistamisen kohteena, seurakuntalainen ei-osallistuvana ja seurakuntalainen kumppanina. Objektin positiossa seurakuntalainen näyttäytyy työntekijän toimenpiteiden kohteena, kun taas osallistamisen kohteen positiossa seurakuntalainen voi ottaa aktiivisemmin vastaan asiantuntijan roolissa olevan työntekijän organisoimia tehtäviä. Sen sijaan ei-osalliseksi määrittyvä seurakuntalainen asettuu tai jää yhteisön ulkopuolelle, jolloin myös suhde työntekijöihin jää ohueksi tai olemattomaksi. Kumppanin positioon määrittyvä seurakuntalainen on yhteisön aktiivinen toimija, jonka toimintaa työntekijä omalta osaltaan mahdollistaa.

Tarkasteltaessa näitä subjektipositioita suhteessa seurakuntalaisen osallisuuden yleisempään kehitykseen kirkossa, voidaan nähdä osallisuuden olevan vähitellen kehittymässä objektin asemasta kohti työntekijän ja seurakuntalaisen keskinäistä kumppanuutta, jossa seurakuntalainen asemoituu työntekijän rinnalle rakentamaan seurakuntayhteisöä itselleen merkityksellisillä tavoilla. Kehityssuunnasta huolimatta on strategiapuheessa nähtävissä edelleen myös seurakuntalaista objektina tai osallistamisen kohteena pitäviä puhetapoja. Strategiapuheen haasteena näyttääkin olevan se, että vaikka strategisissa tavoitteissa pyritään seurakuntalaisen osallisuuden tukemiseen, sen käyttämät puhuvat osin edelleen uusintavat perinteisiä hierarkkisia vuorovaikutussuhteita ja työntekijäkeskeistä toimintakulttuuria.

6.3 Artikkelin 3: Maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittäminen

Kolmannessa artikkelissa keskityin tutkimaan yhteisöllisyyden kehittämistä ja kehittämisen aikaansaamaa muutosta maaseudun seurakuntien diakoniatyössä. Artikkelin taustalla oli kehittämishanke, jonka tarkoituksena oli kehittää toimintamalleja yhteisöllisyyden ja osallisuuden toteuttamiseksi seurakunnissa. Seurakuntalaisten osallisuutta pyrittiin tukemaan ottamalla seu-

rakuntalaiset mukaan kehittämistoimintaan työntekijöiden työpareiksi. Toimintatutkimuksellinen kehittämistoiminta eteni kunkin seurakunnan omien kehittämisideoiden kokeilemisen, toiminnan yhteisen arvioinnin ja uudelleen kehittämisen sykleissä (Kuula 1999, 218). Yleensä kehittämistoiminta lähtee liikkeelle nykytilanteen ongelmien tiedostamisesta ja uuden, paremman toimintatavan tavoittelemisesta (Toikko & Rantanen 2009, 14), mutta sen yhtenä haasteena on, että kehitetty toiminta tahtoo jäädä irralliseksi ja määräaikaiseksi eikä kiinnity organisaation perustoimintaan (Arnkil 2006). Analyysin kohteena toimivien arviointikeskustelujen tarkoituksena oli sekä arvioida toteutettua toimintaa että juurruttaa sitä osaksi seurakuntien diakonian perustyötä.

Tarkastelin analyysin tuloksia suhteessa organisaation muuttumista ja uudistumista tutkineen Maiju Markovan (2005) kuvaamiin muutosmalleihin. Kehittämishankkeen toimijat kuvaavat yhteisöllisyyden kehittämistä muutoksena, jossa on nähtävissä piirteitä sekä pienimuotoisemmasta toiminnan kehittämisestä että kokonaisvaltaisemmasta organisaation uudistamisesta (emt., 19–25). Kapea-alaisempaan toiminnan kehittämiseen keskittyvässä muutoksessa toiminnan uudistamisen merkitys saatettiin kyseenalaistaa, kehittämistoimintaan sitoutuminen tapahtui yksittäisten henkilöiden tai ryhmien tasolla ja kehittämisen myötä tapahtuneet muutokset näkyivät konkreettisina yksittäisinä toimenpiteinä. Lisäksi toimintaan liittyvä vuorovaikutuskulttuuri näyttäytyi perinteisenä ja hierarkkisia tapoja noudattavana. Sen sijaan organisaation uudistumiseen tähtäävä muutos näytti edellyttävän kehittämistoiminnan näkemistä seurakunnan kannalta välttämättömänä ja arvokkaana. Kehittämisen tavoitteisiin sitouduttiin yhteisön vuorovaikutuksellisen prosessin kautta. Tällöin muutos perustui enemmän ajattelun ja asenteiden uudistumiseen ja sen myötä toiminnan pitkäjänteiseen kehittämiseen. Vuorovaikutuskulttuurissa pyrittiin ylittämään perinteisiä kategorisia rajoja ja rohkaistiin moniäänisyyteen.

Analyysin perusteella voidaan sanoa, että pitkäjänteinen toimintarakenteiden uudistaminen edellyttää seurakunnassa laajaa yhteisöllistä työskentelyä ja uskallusta rikkoa perinteisten ajattelutapojen ja toimintakulttuureiden rajoja. Toisaalta on nähtävä myös kehittämistoiminnan kiinnittyminen kirkon traditioon ja paikalliseen taustaan, jotka osaltaan ovat muovaamassa sitä, mikä nähdään mahdollisena. Tulosten pohjalta jäin pohtimaan sitä, miten erilaiset olemassa olevat ja itsestään selvinä pidetyt ajattelu- ja toi-

mintatavat ohjaavat ja vaikuttavat toiminnan kehittämiseen ja siinä nähtyihin mahdollisuuksiin.

6.4 Artikkelit 4: Neuvotteluja seurakuntalaisen osallisuudesta

Neljännessä artikkelissa paneuduin lähemmin siihen, miten seurakuntalaisen osallisuus todentuu työntekijöiden ja seurakuntalaisten vuorovaikutuksessa. Aiempien tutkimusten perusteella yhdeksi keskeiseksi seurakuntalaisen osallisuutta määrittäväksi tekijäksi on osoittautunut työntekijän ja seurakuntalaisen välinen suhde. Siksi halusin vielä keskittyä vuorovaikutuksen tutkimukseen kysyen sitä, miten seurakuntalaisen osallisuutta työntekijöiden ja seurakuntalaisten puheessa ja vuorovaikutuksessa rakennetaan ja uusinnetaan. Lisäksi kysyin sitä, millaista toimijuutta esille tulevat osallisuuden puhettavat seurakuntalaiselle tuottavat. Analysoin kehittämishankkeen arviointikeskusteluja tutkimalla sekä kielen merkityssisältöjä että merkitysten tuottamisen tapoja (Jokinen & Juhila 1999, 66). Pyrin tunnistamaan seurakunnissa vakiintuneita puhetapoja, joilla kielenkäytön kautta tuotetaan seurakuntalaisen osallisuutta.

Analyysini perusteella löysin aineistosta kolme seurakuntalaisen osallisuutta tuottavaa puhetapaa: työntekijäkeskeinen osallistamispuhe, dialoginen kumppanuuspuhe ja kamppaileva tai neuvotteleva rajankäyntipuhe. Työntekijäkeskeinen osallistamispuhe voidaan nähdä ylhäältä alaspäin suuntautuvana seurakuntalaisen valtaistamisena ja yhteisössä käytettynä hallinnan välineenä, jolla pyritään saamaan seurakuntalainen toimimaan yhteisön näkökulmasta tarkoituksenmukaisella tavalla (Lappalainen 2012, 3–4). Dialogisessa kumppanuuspuheessa korostuu toimijoiden välinen yhteistyö, maallikkoasiantuntijuuden arvostaminen ja seurakuntalaisten rohkaistuminen aktiiviseen vaikuttamiseen ja toimijuuteen. Kamppaileva tai neuvotteleva rajankäyntipuhe kyseenalaistaa perinteiset toimintatavat ja saa aikaan työntekijöiden ja seurakuntalaisten välisen suhteen ja vuorovaikutuksen uudelleenmäärittelyä.

Arviointipuheen kielellinen analyysi nostaa esille sen, miten vahvasti yhteisön käytössä olevat kielelliset resurssit ovat sidoksissa laajempaan vuorovaikutukselliseen, institutionaaliseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 49). Työntekijöiden ja seurakuntalaisten puhe-

tavat kiinnittyvät seurakuntien historialliseen organisaatiokulttuuriin ja vaikiintuneisiin toimintatapoihin, kirkossa käytyyn osallisuuskeskusteluun sekä laajempaan kulttuuriseen tilanteeseen. Tämä tulee esille siinä, että vaikka toiminnan tavoitteeksi on määritelty seurakuntalaisen osallisuus, puhetaivat kertovat edelleen osin myös työntekijäkeskeisestä toimintakulttuurista. Muutokset ajattelutapojen tasolla eivät tapahdu nopeasti, vaan vaativat pidempiaikaisempaa todellisuuden uudelleentulkintaa (Berger & Luckman 1966/1994, 82) ja toimijoiden institutionaalisista asemista neuvottelua.

6.5 Osa-artikkeleiden tulosten koonti

Esitän osa-artikkeleiden keskeiset tulokset yksinkertaistetussa muodossaan vielä koottuna seuraavaan taulukkoon (Taulukko 2). Koonnin tarkoituksena on havainnollistaa sitä, miten artikkeleiden erilaiset lähestymistavat ovat tuoneet esille erilaisia yhteisöllisyyteen ja seurakuntalaisen osallisuuteen liittyviä näkökulmia.

Taulukko 2. Osa-artikkeleiden keskeiset tulokset

Osa-artikkeli	Keskeiset tulokset
Artikkeli 1. Yhteisöllisyys diakoniatyössä	Yhteisöllisyys diakoniatyössä rakentuu 1) henkilökohtaisten kohtaamisten 2) sosiaalisen kanssakäymisen ja yhteistoiminnan sekä 3) elämän merkityksellisyyden kokemusten kautta. Hengellisyys on läsnä kaikissa näissä ulottuvuuksissa.
Artikkeli 2. Seurakuntalaisen osallisuus kirkon strategiapuheessa	Seurakuntalaisen osallisuutta määrittävät subjektipositiot: 1) seurakuntalainen objektina 2) seurakuntalainen osallistamisen kohteena 3) seurakuntalainen ei-osallisena 4) seurakuntalainen kumppanina.
Artikkeli 3. Maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittäminen	Yhteisöllisyyden kehittäminen seurakunnassa tapahtuu 1) pienimuotoisena toiminnan kehittämisenä (yksittäisten toimintatapojen muutos) tai 2) kokonaisvaltaisena organisaation uudistamisena (ajattelun ja asenteiden muutos).
Artikkeli 4. Neuvotteluja seurakuntalaisen osallisuudesta	Seurakuntalaisen osallisuutta tuottavat puhettavat: 1) työntekijäkeskeinen osallistamispuhe 2) dialoginen kumppanuuspuhe 3) kamppaileva tai neuvotteleva rajankäyntipuhe.

7 TULOSTEN KOKOAVA TULKINTA

Tämän sosiaalitieteellisen tutkimuksen tarkoituksena on ollut selvittää sitä, miten yhteisöllisyys ja seurakuntalaisen osallisuus näyttäytyvät seurakunnan toiminnassa ja toimintaa kuvaavassa puheessa. Tutkimuksen osa-artikkelit ovat valottaneet yhteisöllisyyttä ja seurakuntalaisen osallisuutta erilaisista näkökulmista. Seuraavassa kokoaan saamani tulokset yhteen ja tulkitsen niitä suhteessa teoreettisessa viitekehyksessä esille ottamiini käsitteisiin ja aiempiin tutkimustuloksiin.

7.1 Sosiaalinen kanssakäyminen ja hengellisyys yhteisöllisyyttä rakentavina tekijöinä

Tässä tutkimuksessa kysyin ensimmäiseksi sitä, millaisena yhteisöllisyys näyttäytyy maaseutuseurakuntien diakoniatoinnassa. Tutkimukseni perusteella voi todeta, että perinteinen maaseudun seurakunnan yhteisöllisyys näyttää rakentuvan sosiaalisen kanssakäymisen ja hengellisyyden yhdistämälle perustalle. Keskeisiä tässä yhteisöllisyydessä ovat kohtaaminen, vuorovaikutus ja mielekkääksi koettu yhteistoiminta. Kohtaaminen todentuu siinä, että ihminen otetaan vastaan yhteisössä ja että hän voi kokea tulevansa siellä hyväksytyksi. Seurakuntalaisten keskinäinen kanssakäyminen, kohtaukset tapahtumissa tai ryhmätoiminnassa sekä vapaaehtoistyössä toteutuva yhteistoiminta luovat monille merkittävän sosiaalisen elämän areenan. Nämä tulokset ovat yhtenevät kansainvälisten tutkimusten kanssa, joiden mukaan maaseudulla uskonnollisilla yhteisöillä on merkittävä rooli yhteisöllisten suhteiden luomisessa ja ylläpitämisessä (Liu ym. 1998, 447; Mitchell

2007, 283). Lisäksi tutkimus vahvistaa Antti Hautamäen (2005, 59) esittämää näkemystä, että ihmisten vuorovaikutus ja yhteistoiminta tarjoavat mahdollisuuksia elämän mielekkääksi kokemiseen ja sellaisten merkitysten löytämiseen, joiden varassa voi tulkita itseään ja ympäröivää todellisuutta. Mielekkään tehtävän löytäminen seurakunnan vapaaehtoistoiminnassa lisää elämän merkityksellisyiden kokemusta, ja osallistuminen vertaisryhmätoimintaan tarjoaa mahdollisuuksia jakaa asioita toisten kanssa ja löytää niille elämää tukevia merkityksiä.

Seurakuntaan sitoutumisen näkökulmasta tulokset todentavat myös Niivalan (2008, 167–168) näkemystä siitä, että mitä laajemmin ihminen on mukana yhteisön elämässä, sitä vahvemmin hänelle konkretisoituu yhteisön sisäpuolisuus ja yhteisöön kuulumisen. Parhaimmillaan seurakunnan toimintaan osallistumisen kautta näyttää rakentuvan yhteisöön kiinnittymistä ja sitoutumista vahvistava kehä, jossa sosiaalinen kanssakäyminen, jaetut uskonnolliset merkitykset sekä yhteisössä rakentuva huolenpidon ilmapiiri vahvistavat kuulumisen tunnetta ja halua kantaa vastuuta yhteisössä. Myös Patricia Obst ja Naomi Tham (2009, 358–359) ovat seurakuntayhteisöjen tutkimuksessaan havainneet, että vahvasti kirkon jäsenyyteen identifioituvat ihmiset kokevat tunneyhteyttä muiden jäsenten kanssa, jakavat yhteisiä arvoja ja luottavat yhteisön jäsenten positiiviseen asenteeseen heitä kohtaan.

Seurakunnassa rakentuvalla yhteisöllisyydellä on luonteenomaista, että yhteisöllisyyden hengellinen ulottuvuus on ikään kuin sisäänkirjoitettuna seurakunnan sosiaalisessa elämässä. Yhteisössä läsnä oleva hengellisyys tulee esille ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa sekä yhteisten rituaalien ja erilaisten symbolien kautta. Hengellisyiden koettiin olevan mukana ihmisten keskinäisissä kohtaamisissa ja yhteistoiminnassa myös silloin, kun siihen ei sanallisesti tai muulla tavoin erityisesti viitattu. Sosiaalisen ja hengellisen yhdistämää yhteisöllisyyttä voi kuvata matkakumppanuuden kokemuksena, liittymisenä samaan suuntaan kulkevien ihmisten joukkoon. Durkheim (1912/1980) on kuvannut tätä sosiaalisen ja uskonnollisen elämän yhteenliittymistä nimenomaan yhteisöllisyytenä, jossa kollektiivinen ajattelu ja elämä voi tuottaa jotakin sellaista, mikä ylittää yksilölle mahdolliset todellisuuden kokemisen ja selittämisen tavat (emt., 396–398). Myös Heikki Pesonen ja Kari Mikko Vesala (2007) viittaavat maaseudun seurakuntia koskevassa tutkimuksessaan tähän hengellisyiden ja sosiaalisuuden sisäkkäisyyteen. Uskontoantropologian näkökulmasta yhteisöllisyyttä tar-

kasteleva Veikko Anttonen (2006, 102) tuo esille, että yksilöllisyyttä korostavassa ajassa yhteyttä kaipaava ihminen voi löytää uskonnollisesta yhteisöstä elämäänsä integroivan kiinnekohdan, jonka arvoihin ja symbolisiin representaatioihin hän voi sitoutua.

Yhteisöllisyyden lämpöä, yhteenkuuluvuutta ja hyvää elämää korostavan puolen varjona on kuitenkin nähtävissä yhteisöllisyyden pimeämpi puoli. Vahvaa me-yhteisöllisyyttä korostavassa seurakunnan toiminnassa voi nousta esille Durkheimin (1952/1975, 241) kuvaamat yhteisöllisyyden kielteiset puolet, sen ulossulkevuus ja kahlitsevuus. Tässä tutkimuksessa näitä yhteisöllisyyden kielteisiä puolia nousi esille seurakuntalaisten tasapuolisen kohtelun, toimintaan mukaan pääsemisen ja yleensä toiminnan avoimuuden kysymyksissä. Keskeiseksi työntekijöiden ja seurakuntalaisten väliseen suhteeseen liittyväksi kysymykseksi nousi se, keitä kutsutaan mukaan esimerkiksi vapaaehtoistoimintaan ja miten avoimesti tämä kutsu esitetään. Lisäksi tuloksissa nousi esille myös yhteisön olemukseen usein liittyvä sisäänpäin kääntävyys, joka näkyi seurakuntalaisten keskinäisessä toiminnassa. Seurakunnassa mukana olevat kokevat yhteisön lämpöä ja yhteenkuuluvuutta, mutta ulkopuolella olevan ei välttämättä ole helppo päästä mukaan tai löytää paikkaansa yhteisössä. Nämä kirkkoon liittyvän yhteisöllisyyden varjopuolet ovat nousseet runsaasti esille myös viime aikojen julkisessa keskustelussa, joissa on neuvoteltu kirkon toiminnan rajoista tai yhteisöllisiin käytäntöihin liittyvistä traumatisoivista kokemuksista.⁴

7.2 Kehittämisen kipeys ja moniäänisyyden mahdollisuudet

Yhteisöllisyydelle annettujen merkitysten lisäksi kysyin ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä sitä, millaisen maaseutuseurakunnan yhteisöllisyyden kehittäminen näyttäytyy. Tutkimuksen perusteella seurakuntien yhteisöllisen toiminnan kehittäminen näyttää etenevän pääasiassa pienin askelin. Kirkossa asetetuista tavoitteista huolimatta seurakunnan työntekijät kokevat yhteisöllisen toiminnan kehittämisen ja toimintatapojen uudistamisen vaikeaksi. Pitkä traditio ja yhteisössä omaksutut toimintamallit yhtäältä luovat seurakunnan toiminnalle vankan pohjan, mutta toisaalta ne myös rajoittavat uusien mahdollisuuksien näkemistä. Vaikka koettaisiin tarvetta toiminnan

⁴ Keskustelua on käyty esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen osallisuuteen kirkon palveluista (ks. esim. Mäkinen 2010) ja vanhoillisestadiolaisen liikkeen hoitokokousten käytäntöihin tai yhteisöstä ulossulkemiseen liittyen (Linjakumpu 2012).

uudistamiselle, käytännön tasolla toiminnan muuttaminen ei ole helppoa. Olemassa olevat rakenteet ja toimintakulttuuri ohjaavat kehittämistoimien keskittämistä yksittäisiin käytännön tason kysymyksiin. Laajempi toimintakulttuurin uudistaminen sen sijaan vaatisi irrottautumista entisistä toimintatavoista ja sitoutumista pitkäjänteiseen muutostyöhön.

Hyvästä tahdosta ja pyrkimyksistä huolimatta seurakuntalaisen rooli toiminnan kehittämässä jää edelleen marginaaliseksi, ellei kyetä astumaan ulos perinteisistä työntekijäkeskeisistä toimintamalleista. Myös hyvinvointialalla tehty tutkimus (Matthies 2008) osoittaa, että vaikka työntekijä periaatteessa kannattaa asiantuntijan ja asiakkaan välistä yhteistoimintaa, hän voi kokea sen käytännön tasolla epärealistisena ja hankalana toteuttaa. Tämä tutkimus osoittaa, että seurakuntalaisen osallisuutta vahvistavien työtapojen kehittäminen edellyttää työntekijältä valmiutta astua ulos rutiininomaisista toimintatavoistaan ja perinteisestä työntekijäroolistaan ja ottaa vastaan avoimeen vuorovaikutussuhteeseen liittyvät haasteet. Seurakuntalaisen näkemykset ja toimintaideat voivat poiketa totutusta tai saattavat vaatia seurakunnan työyhteisöltä rohkeutta lähteä mukaan sellaisiin seurakunnan tehtävän toteuttamistapoihin, joita ei ole ennen kokeiltu. Vaikka seurakuntalaisten tarpeista versova toimintakulttuuri ja lisääntyvä vuorovaikutuksellisuus saatetaan kokea aluksi kuormittavana, omakohtaisten kokemusten kautta luottamus avoimen vuorovaikutuksen tuomiin mahdollisuuksiin lisääntyy.

Toisaalta tulokset osoittavat, että pienetkin kehittämistoimet voivat toimia sytykkeinä yhteisöllisyyden laajenemiselle, jos ne saavat aikaan yhteisöllistä kanssakäymistä vahvistavia sosiaalisia rakenteita. Työn kehittämisen tutkimuksessa puhutaan ekspansiivisen oppimisen mallista (Engeström 1987; 2004), jossa nykyisen epätydyttäväksi koetun toimintakulttuurin ja organisaatiolle annettujen uusien tavoitteiden välinen jännite saa aikaan yhteisöllistä liikettä. Muutos etenee tällöin tilanteen analyysin, uusien toimintatapojen kokeilun ja arvioinnin kautta uuden omaksumiseen. Uusi toimintatapa vakiintuu vähitellen, kun tietoisesti tehtyjen ratkaisujen ympärille alkaa syntyä uudenlaisia näkymättömiä sosiaalisen kanssakäymisen muotoja, jaettuja symboleja, ajattelutapoja ja tottumuksia. (Engeström 1998, 88–92.) Myös tämä tutkimus antaa viitteitä siihen, että yhteisön toiminnan kehittämistarpeiden esille nostaminen, niistä käyty avoin keskustelu ja yhdessä toteutettu toiminta voi rakentaa toiminnan kehittämisen kannalta uusia vuorovaikutusverkostoja.

Tulosten perusteella on myös nähtävissä, että yhteisöllisyyden kehittäminen vaatii siirtymistä yksittäisen työntekijän tai seurakunnan työntekijäjoukon näkökulmasta laajempaan ja moniäänisempään kehittämisnäkökulmaan. Maallikoiden mukaan ottaminen toiminnan kehittämiseen ja suunnitteluun nähdään toisaalta kirkon yhteisöllisen olemuksen mukaisena toimintatapana, mutta sen käytännön toteuttamisessa kohdataan usein ristiriitoja. Työntekijöiden ja seurakuntalaisten välisen yhteistoiminnan haasteiksi koetaan halu pitäytyä perinteisissä toimintamalleissa, työntekijän asiantuntijaroolin korostuminen vuorovaikutuksessa sekä toimijoiden tehtävärajojen ja roolien epäselvyys. Uudenlaisiin keskinäistä kumppanuutta korostaviin toimija-asemiin astuminen ei ole itsestään selvää ja osittain sen taustalla saattavat vaikuttaa toimijoille itselleen näkymättömiksi jäävät tekijät. Seurakunnassa itsestäänselvinä pidetyt toimintatavat saattavat vahvistaa työntekijäkeskeisyyttä korostavia vallan käytäntöjä, jotka estävät seurakuntalaisen äänen kuulumista tai toiminnan mahdollisuuksia. Yhteisöjen kehittämiseen liittyvissä tutkimuksissa on havaittu, että organisaatioissa saatetaan pelätä vallan menettämistä ja jakamista, jolloin ruohonjuuritason toimijoiden mukaan ottaminen jää näennäiseksi, eikä yhteisön todellista valtaistumista tapahdu (Blackshaw 2010, 174–175).

Todellinen osallisuus merkitsee avointa vuoropuhelua ja mahdollisuuksia olla rakentamassa merkityksiä ja muotoilemassa seurakunnan yhteisöllisen toiminnan sisältöä. Seurakuntalaisen kohtaamisen ja hänelle tarjotun luottamuksen kautta voi rakentua sellainen osallisuuden kokemus, joka johtaa yhteisöön sitoutumiseen ja vastuun ottamiseen sen kehittämistä (Freire 1970/2005, 188). Sosiaalipedagogisen ajattelun mukaan aidossa yhteisössä kehittämisen lähtökohtana ovat yhteisön jäsenten unelmat ja yhteiset toiminnan merkitykset, jolloin kehittämisen painopiste siirtyy virkamiesten ja asiantuntijoiden valmiista suunnitelmista ihmisten kuuntelemiseen ja heidän oman toimintansa tukemiseen (Kurki 2002a, 129). Tällaisessa yhteisön kehittämisessä työntekijän roolina on ennen kaikkea olla yhteisön toiminnan mahdollistaja, joka rohkaisee ihmisiä tiedostamaan oman tilanteensa ja suhteensa niihin yhteisöihin, joiden keskellä he elävät (Freire 1970/2005, 187–188; Blackshaw 2010, 158).

7.3 Osallisuuden puhetavat toimintaa rakentamassa

Tämän tutkimuksen toisen tutkimuskysymyksen tavoitteena oli selvittää, miten kirkossa ja seurakunnissa puhutaan yhteisöllisyydestä ja seurakuntalaisen osallisuudesta ja millaista toimijuutta tämä puhe seurakuntalaiselle tarjoaa. Tutkimukseni perusteella voidaan nähdä, että seurakuntalaisen osallisuuden ja toimijuuden määrittäminen kirkon hallinnon sekä työntekijöiden ja seurakuntalaisten puheessa liittyy seurakunnissa vallalla olevaan toimintakulttuuriin ja sen kehittämiseen. Kussakin vuorovaikutustilanteessa tarjolla olevat osallisuuden puhetavat ovat sidoksissa yhteisön kulttuuriseen merkitysvarantoon (Heikkinen 2007, 38). Seurakuntalaisen osallisuudesta puhuttaessa käytetään yhteisössä tarjolla olevia puhetapoja eli siitä mahdollista puhua siten, kuin kirkon piirissä on totuttu puhumaan tai koetaan kussakin tilanteessa hyväksyttäväksi tai mahdolliseksi puhua. Perinteisesti tähän toimintakulttuuria kuvaavaan puhetapaan on liittynyt työntekijän määrittäminen toiminnasta päättäväksi ja sitä organisoivaksi auktoriteetiksi ja seurakuntalaisen määrittäminen toiminnan kohteeksi, seurakunnassa tarjottavien palvelujen vastaanottajaksi tai toimimaan kutsutuksi toimijaksi. Kirkossa meneillään oleva keskustelu yhteisöllisyyden ja seurakuntalaisen osallisuuden vahvistamisesta uusintaa näitä puhetapoja ja lisää tarjolla olevia puhetapojen resursseja.

Tämän tutkimuksen tulosten valossa voidaan nähdä seurakuntalaisen osallisuuden olevan kehittymässä toiminnan kohteena olevasta objektista ja osallistamisen kohteena olevasta asiakkaasta vähitellen yhteisöä rakentavaksi jäseneksi ja työntekijän kumppaniksi. Seurakuntakulttuurin kehitystä tarkastellut Eero Voutilainen (1994) toteaa, että jo 1980-luvulla alettiin puhua seurakuntalaisen kirkosta, ja vuosituhannen vaihteessa osallisuutta korostavat äänenpainot vahvistuivat. Muutos ei kuitenkaan ole ollut nopeaa, vaan se näyttää tapahtuneen sykäyksittäin useiden vuosikymmenten aikana. (Voutilainen 1994, 42–48.) Organisaatiossa vakiintuneiden toimintamallien muuttaminen onkin todettu hitaaksi prosessiksi erityisesti sellaisissa organisaatioissa, joiden kulttuuriin liittyvät vahvat osallistumista säätelevät käyttäytymisnormit (Kykyri 2008, 153.)

Sekä kirkon strategiapuheessa että kehittämishankkeen toimijoiden puheessa yhtenä keskeisenä sisällöllisenä tavoitteena oli luopuminen työntekijäkeskeisistä toimintamalleista. Tämän tutkimuksen perusteella kirkossa ja

seurakunnissa käytössä olevat puhetavat tuottavat edelleen sekä seurakuntalaista objektivoidua ja osallistavaa, mutta myös kumppanuuteen kutsuvaa toimijuutta. On nähtävissä, että viimeaikaisen keskustelun myötä ja osallisuuden kokemusten vahvistuessa myös seurakuntalaisen yhteisöllinen toimijuus alkaa vähitellen todentua. Kuten useat organisaatioiden muutoksen tutkijat ovat todenneet, aito ja pitävä kulttuurimuutos on sisäsyntyinen. Se ei synny käskemällä, vaan edellyttää riittävän vahvasti koettua muutostarvetta ja muutoshalua. (Ledwith & Springett 2010, 192; Matthies, Kattilakoski & Rantamäki 2011, 20; Voutilainen 1994, 38–39.)

Työntekijöiden ja seurakuntalaisten puheen analyysi kuitenkin nosti esille, että seurakuntalaisen osallisuuden toteutuminen ei ole pelkästään kiinni vain työntekijöiden tarjoamista toiminnan mahdollisuuksista, vaan se edellyttää muutosta myös seurakuntalaisen ajattelussa ja toiminnassa. Seurakuntalainen pääsee perinteisestä objektin positiostaan vain tiedostamalla tilanteensa, löytämällä omat vahvuutensa yhteisön jäsenenä ja ottamalla aktiivisen toimijan roolin. Kansainvälisessä kristillisten kirkkojen uudistumisliikkeessä *Emerging Church* korostetaan, että seurakunnan muutos asiakasyhteisöstä toimijayhteisöksi voi tapahtua vain todellisen osallistumisen, ei ulkopuolisen tarkkailun ja objektina olemisen kautta. Postmodernin ajan ihmisen osallisuus seurakunnassa rakentuu erityisesti omien lahjojen käyttämisen ja vastuun ottamisen kautta, minkä seurauksena yksilön suhteessa yhteisöön rakentuu ”omistajuuden” kokemus. (Gibbs & Bolger 2006, 160–162). Näennäinen vuorovaikutukseen tai toimintaan osallistuminen ilman todellista vaikuttamisen mahdollisuutta ei luo aitoa osallisuutta, vaan ennemminkin uusintaa hierarkkisia vallan käytäntöjä. Toisaalta kaikki seurakuntalaiset eivät välttämättä koe tarpeelliseksi tavoitella aktiivisen toimijan asemaa, vaan he haluavat tulla seurakunnan tarjoaman ”valmiin pöydän” ääreen. Osallisuutta ei voida antaa toiselle ulkopuolelta käsin, vaan se syntyy seurakuntalaisen omasta tarpeesta, yhteisöllisessä kanssakäymisessä ja suhteessa itselle merkittäviin asioihin.

Tutkimuksen tulokset korostavat sitä, miten merkityksellisiä kielenkäytön ja puhetapojen pienetkin vivahteet ja sävyt voivat olla. Yleensä tekstiä tai puhetta tuotettaessa keskitytään tietoisesti pohtimaan sanoman sisältöä, kun taas puhetapa pohjautuu yhteisössä käytössä oleviin ja itsestään selvinä pidettyihin tapoihin. Kuitenkin vastaanottajan tulkintaan vaikuttaa puheen sisällön lisäksi se, miten asioista puhutaan, millaista viestiä puhe toimijoi-

den positioista välittää ja millaista yhteisöllistä ilmapiiriä viesteillä luodaan. Jokinen, Juhila ja Suoninen (2012, 241) toteavat, että instituutioiden teksteillä on taipumus muodostua virallisiksi totuuksiksi huolimatta siitä, että niiden tuottamisessa joudutaan tekemään monia valintoja, ja ne voitaisiin laatia useillakin erilaisilla tavoilla. Näin myös kirkon strategiatekstiä saataan lukea seurakunnissa toimintaa määrittävänä totuutena, vaikka sen laadinta on vain osa kirkon toiminnan kehittämistä ja suunnanmäärittelyä.

7.4 Puheen ja toiminnan välinen suhde

Kolmanneksi olen tässä tutkimuksessa etsinyt vastausta siihen, millainen on yhteisöllisyyteen ja seurakuntalaisen osallisuuteen liittyvän puheen ja toiminnan suhde. Tämä näkökulma kokoaa tutkimukseni eri osa-alueita yhteen ja vastatessani siihen huomioin kaikkien osa-artikkeleideni tulokset. Kiinnittämällä huomiota puheen ja toiminnan väliseen suhteeseen tarkastellaan mikro- ja makrokontekstin välistä vuorovaikutusta. Arjen vuorovaikutuksen tasolla esille tulevat puhettavat tekevät näkyväksi puheen taustalla olevia laajempia kulttuurisia ajattelutapoja. Samalla puhettavat muovaavat ja uusintavat toimijoiden asemia ja heille tarjoutuvia toiminnan mahdollisuuksia. Diskursiivinen näkökulma nostaa esille sen, että yhteisössä käytetty kieli ja yhteisön toiminta eivät ole toisistaan erillisiä, vaan kieli yhteisten merkitysten tuottamisena ja jakamisena kuvastaa oleellisella tavalla olemassa olevaa toimintaa (Kuusela & Kuittinen 2008b, 224). Siksi tarkastelen seuraavassa seurakuntien puhetta ja toimintaa toisiinsa liittyvinä, ikään kuin samalla janalla liikkuvina ulottuvuuksina. Nostan esille puheen ja toiminnan yhteistä linjaa ja jatkuvuutta korostavia asioita sekä tätä jatkuvuutta rikkovia ristiriitaisuuksia. Lisäksi pohdin puheen ja toiminnan välistä vuorovaikutuksellista suhdetta.

7.4.1 Puheen ja toiminnan samansuuntaisuus ja ristiriitaisuus

Käyttämieni aineistojen perusteella voi todeta, että lähtökohtaisesti yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyvät puhe ja toiminta kirkossa ja seurakunnassa jakavat yhteisen näyn ja tavoittelevat yhteistä päämäärää. Strategiamietinnön voidaan katsoa kirkon hallinnon puheena ohjaavan seurakunnissa tapahtuvaa toimintaa. Asettamalla tiettyjä suuntaviivoja ja velvoituk-

sia seurakuntien työlle se määrittää samalla sitä, mikä on keskeistä ja tärkeää ja millaisiin asioihin tulee kiinnittää huomiota. Jo strategian otsikko *Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö* kuvaa vahvasti sitä päämäärää, jota myös strategiamietinnön sisältö pyrkii tavoittelemaan. Se kutsuu työntekijöitä ja seurakuntalaisia sekä sosiaaliseen että hengelliseen yhteyteen ja toteuttamaan seurakunnan tehtävää yhdessä. Strategiamietinnön otsikko nivoutuu vahvasti siihen todellisuuteen, jota tämän tutkimuksen perusteella työntekijät ja seurakuntalaiset kuvaavat me-tunteena tai yhteisenä matkana kohti jaettua päämäärää. Samoin strategiapuheessa korostettu seurakuntalaisten kohtaamisen merkitys tuli myös arjen toiminnan kuvauksissa esille yhteisöön kiinnittävänä tekijänä.

Tutkimusaineiston kielellinen analyysi nostaa esille työntekijöiden ja seurakuntalaisten välisten kohtaamisten ja vuorovaikutuksen laadun, eli mikä tahansa kohtaaminen ei vahvasta kiinnittymistä seurakunnan yhteyteen. Keskeiseksi muodostuvat tällöin sinänsä pieniltä tuntuvat, mutta vuorovaikutuksessa merkitykselliset asiat. Vuorovaikutustilanteessa kuullaan se, mitä sanotaan, mutta sen lisäksi siinä määritetään puheen ja kielenkäytön ympärillä olevaa todellisuutta. Mitä käytetyt sanat, puheen sävy ja siihen liittyvät eleet kertovat työntekijän ja seurakuntalaisen välisestä suhteesta? Millainen ilmapiiri ja tunnelma seurakuntalaisen ja työntekijän kohtaamisessa rakentuu? Myös vuorovaikutustilanteessa läsnä oleva valta voi määrittää kielenkäytön kautta vain toiselle osapuolelle kuuluvaksi tai jakaantua yhteisöä voimauttavaksi vallaksi. Tulokset tekevät näkyväksi sitä, miten seurakunnan työntekijä voi olla jossakin tilanteessa yksisuuntaisen vallan käyttäjä suhteessa seurakuntalaiseen ja jossakin toisessa tilanteessa seurakuntalaisen rinnalla kumppanina ja osallisuuden mahdollistajana. Lisäksi tulokset tuovat esille seurakuntalaiselle vähitellen avautuvia mahdollisuuksia toimijuuteen, äänensä kuuluville saamiseen ja kohteen positiosta ulos astumiseen.

Lähdettäessä kehittämään seurakuntaa strategiapuheen osoittamaan suuntaan huomio kiinnittyy siihen, että sanoitetuista tavoitteista huolimatta joissakin työntekijöiden puhetavoissa paljastui edelleen suhtautuminen seurakuntalaiseen ohjailtavana toiminnan kohteena. Lisäksi esille tuli tietynlaista varovaisuutta suhteessa seurakuntalaisten omaan aktiivisuuteen, jonka koettiin ehkä uhkaavan työntekijän omaa työn hallintaa. Vaikka strategiapuhe ja työntekijät siis sanoillaan korostivat yhteisöllisyyttä ja pyrkimystä seurakuntalaisen osallisuuden tukemiseen, ei uudenlainen ajattelutapa välttä-

mättä vielä tullut puhetaipujen pienissä vivahteissa esille. Kirkon strategiapuheen ja kehittämishankkeen arviointipuheen analyysi nostaa esille sen, miten vahvasti yhteisön historiassa kehittyneet ja yhteisössä sisäistetyt ajattelumallit elävät kirkon teksteissä ja puheessa. Tim Rapley (2007, 119) kuvaa tätä tekstissä ja puheessa nähtävänä ”nykyhetken historiana”, jonka kautta voidaan tehdä näkyväksi prosesseja, joiden kautta nyt luonnollisina pidetyt asiat ovat rakentuneet. Esimerkiksi seurakunnan toiminnan työntekijäkeskeisyys on sisäistetty niin itsestään selväksi ajattelutavaksi, ettei sen olemassaoloa ole helppo tiedostaa, saati kyseenalaistaa. Kuten kielen tutkijat toteavat, kielelliset valinnat ovat toki osittain tietoisia, mutta osan valinnoista ihminen tekee automaattisesti käyttämällä käsitteitä ja ilmaisutapoja, jotka ovat hänelle tai yhteisölle tuttuja ja luonnollisia (Heikkinen 2007, 34).

Toisaalta työntekijöiden ja seurakuntalaisten välisessä vuorovaikutuksessa oli nähtävissä myös pyrkimystä kyseenalaistaa itsestäänselvyksiä, neuvotella ja etsiä yhdessä seurakuntalaisen osallisuutta mahdollistavia toimintatapoja. Organisaatioiden yhteisöllistä todellisuutta luodaan ja uusinnetaan nimenomaan diskursiivisten ja retoristen puhekäytäntöjen ja niissä rakentuvien merkitysten välityksellä (Kuusela & Kejonen 2008, 39). Puheen sisällön ja puhetaipujen välinen ristiriitaisuus ja toisaalta pyrkimys murtautua ulos hierarkkisuuheen perustuvasta toimintakulttuurista kertoo siitä ajattelutavan muutoksesta, joka kirkossa ja seurakunnissa on meneillään. Voidaan nähdä, että kirkko on tällä hetkellä murrostilanteessa, jossa puheen sisällöllisillä merkityksillä kerrotaan seurakuntalaisten toimijuuden vahvistamisesta, mutta puhetaiput kuitenkin osittain vielä uusintavat perinteistä työntekijäkeskeistä ajattelutapaa.

7.4.2 Puheen ja toiminnan vuorovaikutus

Tutkittaessa puheen ja toiminnan välistä vuorovaikutusta huomio kiinnittyy puheen seurauksia tuottavaan luonteeseen. Tämän tutkimuksen näkökulma korostaa sitä, miten erityisesti kirkon hallinnon ja työntekijöiden, mutta myös seurakuntalaisten puhetaiput muovaavat kirkon toimintaa ja sen rakenteita. Instituutioiden tuottama ja auktoriteetin asemassa olevien puhe koetaan yleensä painokkaampana kuin tavallisen kansalaisen puhe. Kielitieteilijät painottavat julkisen yhteisön puhetaipujen merkitystä, koska instituutioiden käyttämällä kielellä on taipumus vakiinnuttaa toimijoiden asemia mää-

rittämällä esimerkiksi sitä, millainen asema viranhaltijalle tai kansalaiselle tarjoutuu. Vähitellen puhumisen ja toimimisen tavat alkavat muuttua sääntöjen kaltaisiksi uskomuksiksi, joilla kontrolloidaan eri tahojen toimintaa. (Heikkinen, Hiidenmaa & Tiililä 2000.) Myös organisaatioiden tutkimuksessa nostetaan esille, että toimintakulttuurin sääntöjä ja uskomuksia opitaan elämällä yhteisössä ja omaksumalla niitä vähitellen ”hiljaisena tietona”. Nämä yhteisön perusolettamuksiin liittyvät uskomukset saattavat olla ristiriidassa yhteisön ilmaisemien arvojen ja päämäärien kanssa, mutta tiedostamattomina ja itsestään selvinä pidettyinä käsityksinä ne voivat silti ohjata käyttäytymistä ja yhteisön toimintaa. (Kuusela & Kuittinen 2008b, 220.)

Ajattelutavat, kielelliset ilmaukset ja toiminta ovat siis vahvasti sidoksissa toisiinsa. Muutokset yhdellä alueella vaikuttavat myös toiselle alueelle, mutta muutos vaatii aikaa, dialogista vuorovaikutusta ja kriittistä asioiden reflektointia. Tässä tutkimuksessa löydetty osallisuuden diskurssit ilmentävät kirkon ja seurakuntien muutoksessa olevaa todellisuutta. Erilaisten puhetapojen välityksellä seurakunnan toimijat ilmentävät ja luovat omaa ja toisten toimijoiden paikkaa seurakunnan yhteisössä ja yhteisöllisyyden kehittämässä. Esimerkiksi seurakuntalaista osallistava puhetapa pitää seurakuntalaisen työntekijän ohjauksessa, kun taas kumppanuutta korostava puhetapa mahdollistaa seurakuntalaisen omaehtoisen toimijuuden työntekijän rinnalla. Muutoksen kannalta keskeistä on se, mitkä diskurssit pääsevät johtamaan, hegemoniseen asemaan (Pirtilä, 2006, 40). Kuten kehittämishankkeen arviointipuheen analyysissa tuli esille, erilaisten puhetapojen kohtaaminen herättää ristiriitoja ja saattaa aiheuttaa konflikteja. Kuitenkin vain kyseenalaistamalla itsestäänselvyksiä ja nostamalla esille myös vaikeita kysymyksiä voidaan edetä kohti uutta toimintakulttuuria. Osallisuuden käytäntöjä tutkineet Margaret Ledwith ja Jane Springett (2010) näkevät kriittisen reflektion prosessin haastavaksi ja todellisuuden tiedostamisen kivuliaksi. Organisaation sisäpuolella toimivien on usein vaikea nähdä omaksumiaan epätasa-arvoa ylläpitäviä toimintatapoja. Muutos saatetaan nähdä mahdottomana, sillä siihen liittyy sekä mielensisäistä että yhteisön tasolla ilmenevää vastustusta. Muutos voikin tapahtua vasta, kun muutamme käsitystämme siitä, mikä on mahdollista. (emt., 155–158.)

Tulokset osoittavat, että käymällä keskusteluja ja pohtimalla yhdessä sitä, mitä seurakuntalaisen osallisuuden vahvistaminen vaatii, voidaan luoda ajatuksellista tilaa uudenlaisen toiminnan mahdollisuuksille. Esimerkik-

si kehittämishankkeen toimijat kuvasivat, että oman toiminnan ja sen lähtökohtien reflektoinnin avulla on mahdollisuus kohdata vanhan ja uuden toimintakulttuurin välisiä ristiriitoja. Sen lisäksi toisten kehittämistoimijoiden kanssa käydyt keskustelut antoivat rohkeutta uusien toimintatapojen kokeilemiseen ja mahdollistivat niiden yhteisen arvioinnin. Näin vähitellen uudenlainen toimintatapa aletaan nähdä mahdollisena todellisuutena. Myös kehittävän työntutkimuksen periaatteissa korostetaan, että organisaatioiden toimintajärjestelmien kehittämisen lähtökohtana on tunnistaa toiminnan historialliset kehityslinjat, joiden pohjalta voidaan asettaa uusia tavoitteita, hahmotella uusia toimintatapoja ja kokeilla niitä käytännössä. Kokeiltujen toimintatapojen yhteinen reflektointi eri toimijoiden kesken rakentaa yhteistä ymmärrystä uudenlaisen toiminnan mahdollisuuksista. (Engeström 2004, 11–12.)

8 POHDINTA

Tässä luvussa tarkastelen tutkimukseni tulosten merkitystä kirkon toiminnan kehittämisen kannalta. Lisäksi pohdin sitä, millaisia sosiaalipsykologisia näkökulmia tuloksista on johdettavissa kielen ja vuorovaikutuksen kysymyksiin.

8.1 Kohti osallisuuden yhteisöä

Tämän tutkimuksen lähtökohtana ovat olleet kirkon toiminnalle asetetut tavoitteet yhteisöllisyyden ja seurakuntalaisen osallisuuden vahvistamisesta. Väitöstyön kokonaisuuteen sisältyy vuoropuhelua niin teorian ja käytännön, tutkimuksen ja kehittämisen kuin myös puheen ja toiminnan välillä. Työn tuloksena hahmottuu kuva yhteisöllisyyttä ja seurakuntalaisen osallisuutta tavoittelevasta kirkosta, jossa etsitään tämän ajan yhteisöllisyyden muotoihin paremmin sopivia toimintatapoja. Kuvassa heijastuu myös se, miten seurakunnan toimintakulttuuri muotoutuu kirkon tradition ja yhteiskunnallisen ja kulttuurisen tilanteen välisessä vuorovaikutuksessa.

Yhteisöllisyys ja seurakuntalaisen osallisuus liittyvät olennaisesti kirkon olemukseen. Ne voidaan nähdä yhtenä vastauksena kirkon ajankohtaisiin haasteisiin, sillä osallisuuden kautta kirkon jäsen kiinnittyy seurakuntaan. Yksilöllistä yhteisöllisyyttä korostavassa ajassa odotetaan sellaista osallisuutta, jossa kukin saa tuoda oman yksilöllisyytensä osaksi yhteisön jäsenyyttä. Valmiiksi ajateltu ja järjestelty toiminta ei välttämättä enää kiinnitä yhteisöön, vaan ihmiset tulevat sinne, missä he voivat olla itse suunnittelemassa, käyttämässä omia lahjojaan ja luomassa mielekästä yhteisöllistä elämää. Mielekkäiden osallisuuden tapojen etsinnässä on keskeistä kysyä, miten seurakun-

talainen aktivoituu sekä miten häntä kutsutaan ja motivoidaan. Vai olisiko aika kysyä seurakuntalaisilta itseltään, miten he haluavat yhteisösuhteitaan kirkon piirissä edistää (ks. Hyväri 2012)?

Muutoksen ja toiminnan kehittämisen näkökulmasta esille nousee se, ettei kirkon, kuten ei muidenkaan instituutioiden, toiminta muutu ylhäältä käsin määritellyillä linjauksilla. Hallinnolliselta tasolta tulevien kehittämissinjausten siirtyminen käytännön tasolle on osoittautunut hyvin vaikeaksi, mikä on nähtävissä esimerkiksi meneillään olevassa kunta- ja palvelurakennemuutostuksessa. Kokonaisuuden näkökulmasta rakennetut yhteiset linjaukset osoittavat toiminnan suunnan, mutta muutokset tapahtuvat seurakuntien sisällä, käytännön ja arjen elämän tasolla. Lähdettäessä kehittämään yhteisöllisyyttä ja osallisuutta on tärkeää kiinnittää huomiota kehittämisen lähtökohtaan. Kehitetäänkö kirkkoa organisaation ja rakenteiden, työalojen ja tehtävänkuvien vai seurakunnan olemuksen ja tehtävän näkökulmasta? Lisäksi on huomioitava se, miten yhteisön eri toimijoiden, niin hallinnon, työntekijöiden kuin seurakuntalaistenkin, osallisuus kehittämistoiminnassa mahdollistuu. Kirkon yhteisöllisen toiminnan kehittämisessä on kyse yhteisten merkitysten tuottamisesta ja jakamisesta yhteisön sisällä. Tällöin ei ole keskeistä pelkästään se, mitä konkreettisesti tehdään vaan myös se, syntyykö toimijoiden kesken yhteisiä merkityksiä ja miten niitä vuorovaikutuksessa jaetaan (Kuusela & Kuittinen 2008b, 224). Osallisuuden yhteisö tulee todeksi, kun sille rakennetaan sisältöä yhdessä toisten kanssa. Muutosprosessin toteuttaminen on toimijoiden välistä dialogia, johon sisältyy sekä olemassa olevien toimintamallien arviointi että uusien osallisuutta tukevien toimintamallien kehittäminen. Toiminnan strateginen kehittäminen nähdäänkin nimenomaan uuden luomisen ja vanhan säilyttämisen välisenä jännitteenä ja kamppailuna (Mantere ym. 2008, 187). Vasta strategioiden siirtyminen käytännön toiminnan tasolle lopulta osoittaa, miten aidosti kirkossa ollaan menossa kohti seurakuntalaisen osallisuutta.

On kuitenkin huomioitava, että kirkko ja seurakunnat elävät yhä moniarvoisemman ja monella tapaa myös polarisoituvan todellisuuden keskellä. Seurakunnat, seurakuntien työntekijät tai jäsenet eivät muodosta enää yhtä yhtenäistä ryhmää, joiden kysymyksiin olisi vain yksi ratkaisu. Meidän kirkko -strategian (2007) tavoitteista huolimatta myöskään kaikki kirkon jäsenet eivät halua olla aktiivisia ja toimivia ainakaan perinteisillä osallistumisen tavoilla. Keskustelussa onkin nostettu esille, menettäisikö kirkko jo-

takin syvimmästä olemuksestaan, jos se luopuisi perinteiseen osallistumiseen perustuvan yhteisöllisyyden keskeisyydestä (Helander 2007, 157). Tätä näkökulmasta voi kysyä, missä määrin esimerkiksi teknologian kautta rakentuvat yhteisöllisyyden tavat⁵ mahdollistavat sellaista yhteisöllisyyttä, jossa sekä sosiaalisen että hengellisen osallisuuden ulottuvuudet olisivat läsnä.

Yhteisöllisyyteen liittyvässä keskustelussa on vaarana luoda liian positiivisia odotuksia yhteisöllisyyden maailmaa muuttavasta voimasta. Bauman (2002, 206) muistuttaa, että kuva yhteisöstä turvapaikkana, jonka ovet ovat aina avoinna, on kaukana todellisuudesta, jossa kohdataan ristiriitoja, yhteisöön petytään ja siitä erotaan. Toisaalta nimenomaan kirkon olemukseen perustuva yhteisöllisyys, jossa sosiaalinen ja hengellinen ulottuvuus on samanlaisesti läsnä, voidaan nähdä rikkaana lähtökohtana monentasoiseen osallisuuden kokemukseen. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on ollut tuottaa näkökulmia siihen keskusteluun, jota kirkossa ja seurakunnissa käydään yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyvien haasteiden ja mahdollisuuksien välisessä jännitteessä. En siis tarjoa varsinaisesti ratkaisuja tai ohjeita seurakuntien yhteisöllisyyden rakentamiseen, mutta yhden näkökulman haluan tämän tutkimuksen perusteella nostaa esille: Lisäämällä avoimuutta ja vuorovaikutusta työntekijöiden ja seurakuntalaisten välillä voidaan kulkea kohti yhteisöllisempää kirkkoa. Kohtaamalla toinen ihminen aidosti ja käymällä dialogiin hänen kanssaan on mahdollista vahvistaa osallisuuden tunnetta ja kokemusta sekä seurakuntalaisen että työntekijän näkökulmasta. Parhaimmillaan nämä kohtaamiset voivat johtaa sellaiseen luovaan vuorovaikutusprosessiin, jossa syntyy uudenlaista yhteisöllisyyttä ja osallisuutta.

Kansalais- ja järjestötoimintaan perehtynyt Aaro Harju (2010) näkee tulevaisuuden yhteisöllisyyden rakentuvan luontevasti ihmisten yhdessä tekemisenä. Toiminnan ytimenä ovat ihmisille aidosti tärkeät ja merkitykselliset asiat. Toiminta on kehittyvää, avointa, kommunikatiivista ja yksilöllisen yhteisöllistä. Keskeistä on ihmisten mahdollisuus olla toiminnan subjekteina ja heidän oman osaamisensa arvostaminen. Ihmiset lähtevät mukaan, jos he kokevat, että heidät otetaan vakavasti ja että heillä on todellisia mahdollisuuksia vaikuttaa itselleen merkityksellisiin asioihin. (Emt., 83–84, 100.) Näistä samoista yhteisöllisen toiminnan tavoitteista puhutaan myös uusimmissa kirkon toiminnan tulevaisuutta luotaavissa asiakirjoissa (Kirkko 2020 2010; Haastettu kirkko 2012).

5 Verkossa ja sosiaalisessa mediassa toteutuvia kohtaamisen areenoita on kehitetty esimerkiksi Hengellinen työ verkossa -hankkeessa (2009–2012) ja vuonna 2012 aloittaneessa Seurakunnan verkkohankkeessa.

8.2 Kielen ja vallan kysymyksiä

Sosiaalipsykologisesta näkökulmasta tässä tutkimuksessa korostuu yhtäältä kielen ja kielenkäytön keskeinen asema yhteisön rakentumisen kannalta ja toisaalta yhteisössä läsnä olevat vallan ulottuvuudet. Kielen merkityksen nähdään yleisesti viestien välittämisen ja vuorovaikutuksen mahdollistumisen näkökulmasta. Tässä tutkimuksessa kieltä on lähestytty sen välittämien merkitysten lisäksi sen todellisuutta tuottavasta näkökulmasta. Seurakunnan yhteisössä käytetty kieli muovaa seurakunnan yhteisöllistä todellisuutta, se joko uusintaa olemassa olevaa tai luo uutta. Kirkon strategiapuhe tai kehittämishankkeessa käydyt keskustelut eivät kerro vain sisällöllisesti toiminnan suunnasta, vaan samalla myös uusintavat sitä. Tässä tutkimuksessa tulee vahvasti esille se, miten puhetapojen kautta rakentuvat subjektipositiot tai toimija-asetat osoittavat ihmiselle hänen paikkansa yhteisössä. On siis tärkeää havaita yhteisössä käytetyn kielen seurauksellisuus: Se joko kutsuu mukaan ja tarjoaa mahdollisuuksia tai sulkee ulkopuolelle ja rajoittaa toimijuutta.

Vuorovaikutuksessa käytetty kieli on merkittävä väline myös yhteisön toimintaa uudistettaessa. Sosiaalisia suhteita korostavassa sosiaalipsykologiassa nähdään, että ajattelu- ja toimintatavat voivat muuttua vain vähitellen yhteisön vuorovaikutuksessa ja yhteistoiminnassa (Gergen 2009). Yksittäisissä vuorovaikutussuhteissa tai yksittäisissä seurakunnissa tapahtuva ajattelu- tai toimintatavan muutos laajenee, jos siitä käydään keskustelua ja siihen liittyviä onnistumista ja ongelmakohtia pohditaan yhdessä toisten kanssa. Vuorovaikutuksen ja yhteistoiminnan kautta syntyy uusia näkökulmia, uusia tapoja ajatella ja toimia. Vähitellen nämä uudenlaiset ”totuudet” voivat muodostua yhteisössä vallalla oleviksi ajattelu- ja toimintatavoiksi.

Kieleen ja vuorovaikutukseen liittyvä tutkimus on mahdollistanut huomion kiinnittämisen myös yhteisöllisyyden ja osallisuuden kannalta keskeisiin vallan kysymyksiin. Tutkimukseni nostaa esille sen, miten yhteisössä läsnä olevat vallan käytänteet ovat usein piiloutuneina yhteisön puhetapoihin. Vuorovaikutuksessa vallan osoittaminen voi tulla esille suorina sanallisina ilmauksina, mutta myös hienovaraisina sävyinä tai vihjeinä. Koska puhetapoihin liittyvät vallan ilmaukset eivät ole välttämättä tietoisia, puheen sisältö ja puhetavat saattavat välittää ristiriitaisen viestin. Vaikka käytetyillä sanoilla korostettaisiin osallisuuden ja kumppanuuden tärkeyttä, puheta-

vat voivat osoittaa, että puhuja asettaa seurakuntalaisen toiminnan kohteen asemaan. Valtaa osoittavat puhetavat kuvastavat usein yhteisössä omaksuttuja itsestään selvinä pidettyjä ajattelutapoja, joita on vaikea itse havaita tai kyseenalaistaa. Edellä esitetty korostaa kielen ja kielenkäytön tutkimuksen kannalta sitä, miten tärkeä on käyttää tekstin ja puheen sisältöä tarkastelevien menetelmien rinnalla myös kielenkäytön tapoja analysoivia menetelmiä. Yksi tutkimusmenetelmä tai näkökulma tuottaa vain yhden totuuden, eikä välttämättä avaa todellisuuden moninaisuutta tai tuo esimerkiksi vallan piiloutuneita käytäntöjä näkyviksi.

Yhteisöllisyyden ja osallisuuden tutkiminen kielen välityksellä nostaa esille myös kysymyksen tutkimuksen käytössä olevista käsitteistä. Eurooppalaisten yhteisöllisyyden tutkijat nostavat esille, että yhteisöllisyyden muuttuessa tarvitaan uusia teoreettisia käsitteitä, joilla voitaisiin osuvammin kuvata sekä siihen liittyvää positiivisia että negatiivisia puolia (Francescato & Zani 2010, 451). Tässä tutkimuksessa olen pohtinut erityisesti osallisuuden käsitteeseen liittyviä määrittelyjä. Millä käsitteellä voisin kuvata sellaista osallisuutta tukevaa toimintaa, jossa ei ole osallistamiseen liittyvää vallankäytön sävyä, vaan joka sisältäisi mahdollistamisen ja rinnalla kulkemisen ulottuvuuksia? Uutta yhteisöllisyyttä kuvaavia käsitteitä (yksilöllinen yhteisöllisyys, verkostososiaalisuus) on kehitettykin, mutta ne eivät ole vielä vakiintuneet laajempaan käyttöön. Monitieteisen tutkimuksen näkökulmasta tärkeää olisi löytää käsitteille tieteenalojen kesken yhteisiä merkityksiä, mutta kehittää niitä myös siten, että tutkimuksen ja käytännön toiminnan välinen vuoropuhelu olisi mahdollista.

9 TUTKIMUKSEN ARVIOINTIA

Tutkimuksen tulosten esittämisen jälkeen on tarpeen katsoa taaksepäin ja arvioida tutkimukseni kokonaisuutta. Keskeinen tutkimuksen laatua ja merkittävyyttä arvioiva taho on tiedeyhteisö (Varantola 2012, 48). Lisäksi toivon, että kirkon toimijat, sekä työntekijät että seurakuntalaiset, osallistuvat aktiivisesti tutkimukseni tulosten ja niiden merkityksen arviointiin. Tässä luvussa tarkastelen tutkimusprosessiani ja nostan esille luotettavuuteen ja yleistettävyyteen liittyviä kysymyksiä. Lisäksi pohdin omaa tutkijan positiotani ja esitän muutamia jatkotutkimusaiheita.

9.1 Tutkimusprosessin arviointi

Tutkimuksen tehtävänasetteluun sekä osa-artikkeleiden aineistoihin ja menetelmiin liittyvät valinnat ovat muotoutuneet tutkimusprosessin kuluessa. Osa-artikkeleissa ja tässä yhteenvedossa olen hahmotellut tutkimukseni teoreettista taustaa keskittyen pääasiassa yhteisöllisyyden ja osallisuuden käsitteisiin sosiaalitieteellisistä ja osittain myös teologisista näkökulmista. Olen pyrkinyt valitsemaan teoreettiset lähteet kriittisesti ja tarkoituksenmukaisesti ja merkittämään lähdeviitteet siten, että käyttämäni aineisto on jäljitettävissä. Kunkin osa-artikkelin teoriaosuus on painottunut käsiteltävinä oleviin kysymyksiin. Koska artikkelit kuitenkin nivoutuvat samojen teemojen ympärille ja niiden tulee olla myös itsenäisesti ymmärrettäviä, teoriaosuuksissa on jonkin verran päällekkäisyyttä. Toisaalta tutkimukseni eteneminen vuosien 2006–2013 aikana on tuonut tutkimuskohteen hahmottamiseen ajallista perspektiiviä. Kuluneina vuosina käyty keskustelu kirkon yhteisöl-

lisydestä ja seurakuntalaisen osallisuudesta on nostanut esille näkökulmia, joihin olen voinut artikkeleissa ja tässä yhteenvedossa liittyä.

Tutkimuksen alkuvaiheessa suunnitelmani oli tutkia yhteisöllisyyttä kirkon asettamien tavoitteiden ja toiminnan näkökulmista, mutta vähitellen tutkimuskohde täsmentyi yhteisöllisyyteen liittyvän puheen ja toiminnan väliseksi tarkasteluksi ja seurakuntalaisen osallisuuden näkökulmaan. Olen pyrkinyt pitäytymään näissä rajauksissa, vaikka tutkimusprosessin aikana on tullut esille muitakin mielenkiintoisia lähestymiskulmia.

Tässä tutkimuksessa analyysini kohteena oli kolme erilaista aineistoa. Tutkimukseni pohjautuu itäsuomalaisista seurakunnista kerättyihin haastattelu- ja keskusteluaineistoihin sekä kirkon strategiaa käsittelevään mietintöön. Aineistojen pohjalta tekemäni tulokset eivät ole automaattisesti yleistettävissä koko kirkon kenttään. Seurakunnista kerätyn aineiston voidaan katsoa kuvaavan lähinnä suomalaisten maaseutuseurakuntien näkökulmaa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.

Ensimmäinen aineisto on kerätty vain yhdestä seurakunnasta ja tarjoaa siten suppean otoksen maaseutuseurakuntien yhteisöllisyydestä. Kuitenkin erityisesti työntekijöiden haastatteluissa muodostui käsitys, etteivät esille nousseet näkökulmat olleet pelkästään tuolle seurakunnalle ominaisia, vaan haastateltavat liittivät niitä yleisemmin kokemuksiinsa seurakuntatyöstä. Samoin pystyin luontevasti liittämään niitä myös omiin aiempiin diakoniatyön kokemuksiini.

Strategiamietinnön teksti valikoitui tutkimusaineistoksi sen ajankohtaisuuden ja kirkon ydintoimintaa kuvaavan sisällön vuoksi. Mietinnön tekstin voidaan nähdä edustavan kirkon hallinnon tasolla tuona aikana vallalla olevaa ajattelua. Analyysissä käyttämälläni diskursiiviselle menetelmälle on ominaista kiinnittyä sellaisiin historiallisiin ja kulttuurisiin puhetapoihin, jotka ovat tutkimuksen kohteena olevan yhteisön piirissä laajemmin vallitsevia (Alasuutari 2011, 244). Siinä mielessä kirkon 2000-luvun alun strategiamietinnön ja siitä tehtyjen tulkintojen voidaan nähdä edustavan yleisesti kirkon piirissä esiintyviä ajattelu- ja puhetapoja.

Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishankkeessa kerättyä keskusteluaineistoa arvioitaessa huomio kiinnittyy sen toimintatutkimukselliseen luonteeseen ja keskustelujen vuorovaikutukselliseen asetelmaan. Arviointikeskustelujen aineisto on peräisin vuorovaikutustilanteista, joissa olen ollut itse tutkijana mukana vaikuttamassa keskustelun kulkuun. Lähtökohtaises-

ti olen pyrkinyt kuulemaan kehittämistoimijoiden ääntä, mutta olen myös nostanut esille kehittämiseen liittyvä näkökulmia. Tässä olen siirtynyt neutraalin tutkijan roolista tietoiseen sosiaalisen todellisuuden kriitikon ja uudistajan asemaan (Vaara & Laine 2010, 171). Lisäksi arviointikeskustelujen sisältöjen painotuksiin ja keskustelujen ilmapiiriin ovat vaikuttaneet myös keskustelijoiden erilaiset hierarkkiset asemat. Esimerkiksi kirkkoherrojen läsnäolon keskustelussa voi olettaa vaikuttaneen siihen, millä tavoin ja millaisia asioita seurakuntalainen on kokenut voivansa ottaa esille. Luonnollisesti keskusteluissa on vaikuttanut myös kunkin toimijan valmiudet käyttää seurakunnan yhteisöllistä toimintaa kuvaavaa kieltä ja rohkeus arvioida olemassa olevaa toimintaa. Toisaalta keskustelijat olivat tuossa vaiheessa olleet kahden vuoden ajan mukana kehittämishankkeessa, pohtineet yhteisöllisyyden kysymyksiä kehittämissyöryhmissä ja osallistuneet hankkeen väliarviointiin, joten tilanne ei kenellekään ollut aivan uusi. Sinällään työntekijöiden ja seurakuntalaisten yhteiset keskustelut mahdollistivat heidän keskinäisen suhteensa tarkastelun myös vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta.

Yhtenä aineistoihin liittyvänä kysymyksenä on niiden edustavuus. Seurakunnasta kerätty haastatteluaineisto ja kehittämishankkeen keskusteluaineisto edustavat yhteisöllisyydestä kiinnostuneiden toimijoiden puhetta. Tässä mielessä aineistojen perusteella rakentuneet kuvaukset kertovat niiden seurakuntien tarinaa, joissa yhteisöllisyyden edistäminen nähdään myönteisenä asiana. Huomioitava on myös se, että yhteisön jäsenet ja organisaation edustajat kertovat omasta yhteisöstään yleensä mielellään positiivisia asioita, kun taas kielteisiä piirteitä voi olla vaikea nostaa esille tai tunnistaa. Tutkimukseen saatetaan liittää myös oletus, että tutkija haluaa kuulla nimenomaan ”hyvin onnistuneesta” toiminnasta. Pysin poistamaan näitä haasteita ohjaamalla keskustelua tarvittaessa yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyviin ongelmiin ja kipeisiin kysymyksiin.

Tutkimuksen menetelmällinen moninaisuus on vaatinut perehtymistä erilaisiin lähestymistapoihin ja analyysimenetelmiin. Päädyin kuitenkin siihen, että asettamani tutkimustehtävä vaatii ja ansaitsee moniulotteisen lähestymisen. Sisällönanalyysin tuottama toimintaa kuvaava näkökulma ja kielellisten menetelmien tarjoama puhetapojen analyysi ovat mahdollistaneet tutkimuskohteen tarkastelun kahdesta erilaisesta todellisuuden käsityksestä käsin. Kokonaisuutena näen, että kahden erilaisen lähestymistavan aikaansaama jännite on tuonut näkyväksi asioita, joita ei vain yhdellä lähestymis-

tavalla tai tulkintamenetelmällä olisi voitu saavuttaa. Kirkon strategiapuhetta käsittelevän artikkelin analyysin välineeksi valitsemani subjektiposition käsite toimi mielestäni hyvin seurakuntalaisen osallisuuden analyysissä. Sen sijaan siihen liittyvä semioottisen sosiologian lähestymistapa tarjosi niin laaja-alaisia teoreettisia ja menetelmällisiä hahmotuksia, että päädyin valitsemaan sieltä vain tämän tutkimuksen kannalta tarkoituksenmukaiset osat. Jälkikäteen arvioituna kokonaisuudesta olisi rakentunut selkeämpi, jos olisin syventynyt sisällönanalyysin lisäksi vain yhteen kielelliseen menetelmään. Yhtenä soveltuvana kielen tutkimuksen menetelmänä olisi voinut toimia kategoria-analyysi, jonka avulla olisi ollut mahdollista tarkastella seurakuntalaisen osallisuutta identiteettien rakentumisen ja niistä neuvottelemisen sekä luokitteluun sisältyvän vallan näkökulmista (Suoninen 2012; Jokinen 2012, 262–264).

Tutkimukseni suhteellisen pitkä aikajana ja sen myötä oman tutkijaroolini kehittyminen on nähtävissä osa-artikkeleissa. Tämän tutkimuksen osana oleva ensimmäinen artikkeli on valmistunut ennen varsinaista väitöskirjasuunnitelmaa ja sen pääpaino on pro gradu -tutkielmani (Thitz 2005) taustan ja tulosten kuvauksessa. Sen sijaan käyttämäni analyysimenetelmän kuvaus jää siinä ohueksi. Puutteista huolimatta liitin artikkelin osaksi tutkimustani, koska se kuvaa niitä lähtökohtia, joiden pohjalta tämän tutkimuksen asetelma on rakentunut. Kirkon strategiamietinnön tutkiminen kielellisin menetelmin herätti jossain määrin kriittisiä äänenpainoja. Sain artikkelini työstövaiheessa kommentteja, joiden mukaan en ollut ymmärtänyt strategiamietinnön tarkoitusta oikein, eikä käyttämäni menetelmä soveltunut sen tutkimukseen. Kommenteissa oli varmasti osaksi kyse artikkelini sen hetkestä keskeneräisyydestä. Toisaalta tulkitsen reaktioita siten, että kuvatessani strategiapuheessa esiintyviä subjektipositioita saatoinkin nostaa esille sellaisia kirkon hierarkiaan ja vallankäyttöön liittyviä kysymyksiä, joista ei mielellään puhuta. Kokonaisuutena tutkimuksen prosessimainen eteneminen on mahdollistanut oman ajatteluni vähittäisen rakentumisen hermeneuttisen kehän tavoin (Siljander 1988, 116–117), jossa tulkintani on syventynyt osa-artikkeleiden ja niiden pohjalta rakentuvan kokonaisuuden välisessä vuoropuhelussa.

Laadullisen tutkimuksen arviointi ei ole yksiselitteistä, koska saadut tulokset perustuvat tutkijan tekemiin tulkintoihin. Tutkittaessa ihmisten puhetta ja kielenkäytön tapoja ei ole löydettävissä yhtä totuutta, vaan moni-

naisia versioita todellisuudesta. Sosiaalipsykologisen tutkimuksen viimeaikainen keskittyminen kielenkäyttöön ja tutkimuksen tuottaman tiedon kuvaaminen vain yhtenä tarinana todellisuudesta on herättänyt kysymyksiä siitä, miten sen pätevyyttä voidaan arvioida (Rapley 2007, 128; Ylijoki 2012, 160–161). Itsekin joudun toteamaan, että esittämäni tulokset ovat yksi tapa tulkita aineistoa, eikä sitä voi pitää ylivertaisena tai ainoana tulkintatapana. Olen kuitenkin pyrkinyt kuvaamaan tutkimusprosessia mahdollisimman huolellisesti ja esittämään perusteluja tekemilleni tulkinnoille. Lisäksi olen havainnollistanut tulkintojen rakentumista artikkeleissa esittämällä sitaattina niitä strategiapuheen ja haastattelujen tekstikatkelmia, joihin analyysini perustuu. Tällä läpinäkyvyydellä olen halunnut mahdollistaa sen, että tutkimukseni tulosten pätevyyttä voidaan arvioida. Artikkelimuotoisen tutkimuksen voi katsoa osaltaan tukevan tulosten luotettavuutta, koska tutkijayhteisö on referee-arvioinnin myötä osallistunut tutkimuksen pätevyuden ja luotettavuuden arviointiin jo tutkimusprosessin kuluessa.

Tutkimuksen merkitystä arvioitaessa huomio kiinnittyy tutkimuskohteen lähestymiseen erilaisista näkökulmista ja niiden kautta avautuviin merkityksiin. Tämä tutkimus tuo esille niitä näkökulmia, joita yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyen on kirkon kontekstissa ja maaseutuseurakunnissa havaittavissa. Tutkimukseni erityisenä vahvuutena näen sen, että erilaisten aineistojen kautta on kuultu sekä seurakuntalaisten että kirkon työntekijöiden ja hallinnon ääntä yhteisöllisyyden ja osallisuuden kysymyksissä. Kielellinen tutkimusote on nostanut esille myös sellaisia yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyviä piirteitä, jotka pelkän toimintaa kuvaavan analyysin pohjalta olisivat saattaneet jäädä näkymättömiksi.

9.2 Tutkijan positio

Oma tapani ilmaista asioita on myös yksi diskursiivinen käytäntö, joka on sidoksissa oman elämäni sosiaaliseen ja kulttuuriseen ympäristöön. Siksi koen tarpeelliseksi kuvata oman ajatteluni lähtökohtia ja asemoitumistani tutkimuskohteeseen ja pohtia niiden merkitystä tutkimusprosessissa. Olen tutkijana ollut tutkimusprosessissa läsnä ja vuorovaikutuksessa tutkimuskohteen kanssa. Olen myös käyttänyt tutkijan valtaa monissa tutkimusprosessin vaiheissa. Valintoja tehdessäni olen kuitenkin tukeutunut laadullisessa tutkimuksessa yleisesti hyväksytyihin käytäntöihin ja pyrkinyt toimimaan

tutkimusasetelmani kannalta mielekkäällä tavalla. Oman orientaationi merkitystä tutkimuksessa ei voi kuitenkaan väheksyä, vaan se on huomioitava osana tutkimuksen kokonaisuuden rakentumista.

Tutkimukseni lähtökohtana on toiminut aikaisemman koulutukseni ja työkokemukseni perusteella rakentunut näkemys yhteisöllisyyden ja seurakuntalaisten osallisuuden merkityksestä seurakunnan elämässä. Lisäksi ajatteluuni liittyy oleellisesti käsitys jokaisen ihmisen arvosta ja ihmisen omaamista moninaisista mahdollisuuksista. Diakoniatyössä olen kokenut, että kohtaamalla ihminen aidosti ja tukemalla hänen valtaistumistaan voidaan auttaa häntä rakentamaan mielekästä elämää ja löytämään oma paikkansa yhteisön jäsenenä. Tästä ajattelusta käsin olen kokenut osallisuuden ja subjektiivisuuden käsitteet sekä empowerment-ajattelun itselleni luontevina tapoina hahmottaa diakonian ja seurakuntayhteisön olemusta. Näiden käsitteiden avautumisen myötä minulla on vahvistunut näkemys seurakunnan mahdollisuuksista toimia yhteisönä, jossa oman elämän merkityksellisyys kokeminen ja oman paikan todentuminen sosiaalisessa elämässä on keskeistä. Tätä tutkimusta arvioitaessa on siis huomioitava, että olen katsonut todellisuutta edellä kuvatun ”diakonisen ikkunan” läpi ja ollut tutkimuksen vaiheissa eri tavoin myös omalla äänelläni luomassa merkityksiä ja rakentamassa tulkintoja.

Tutkimusta tehdessäni olen myös tutkijana itse asemoitunut tiettyihin positiioihin. Oma taustani seurakunnan diakoniatyöntekijänä on tarjonnut minulle tässä tutkimuksessa jossain määrin sisäpuolisen aseman. Sen myötä tutkimuskontekstin ymmärtäminen ja yhteisen kielen löytyminen esimerkiksi haastattelutilanteissa on ollut helpompaa. Toisaalta yhteiskuntatieteelliset opinnot ovat etäännyttäneet tästä sisäpuolisuudesta ja tuoneet teoreettisia välineitä hahmottaa toimintaa, jossa olen myös itse ollut mukana. Kehittämishankkeessa toimin ammattikorkeakoulun työntekijänä sekä tutkijan että kehittäjän positiiossa, jolloin koin usein kumppanuutta seurakuntien kehittämistoimijoiden kanssa, mutta välillä tietoisesti etäännytin itseni tarkastelemaan kehittämistoimintaa ulkopuolisen perspektiivistä. Erilaiset positiot ovat mahdollistaneet kokonaisvaltaisemman ymmärryksen luomisen tutkimuksen kohteesta kuin mikä olisi ollut mahdollista pelkästään ulkopuolisen tutkijan roolissa.

Olen tässä tutkimuksessa lähtenyt liikkeelle ajatuksesta, että seurakuntalainen haluaa olla osallinen seurakuntayhteisön jäsenyydestä. Vain toisessa

osa-artikkelissa olen käsitellyt myös sitä, etteivät kaikki kirkon jäsenet ota jäsenyydeltä laajempia osallisuuden mahdollisuuksia tai koe tarvetta olla kehittämässä seurakuntaa mihinkään erityiseen suuntaan. Näkökulman vahvempi mukaan ottaminen tutkimukseeni olisi laajentanut yhteisöön kiinnittymisen ja osallisuuden merkityksen pohdintaa. Tässä tutkimuksessa olen kuitenkin halunnut liittyä sellaiseen ajankohtaiseen keskusteluun yhteisöllisyydestä ja osallisuudesta, jossa osallisuuden tarjoamat yhteisöön kiinnittymisen mahdollisuudet ovat tutkimuksen keskiössä. Nykyisessä tilanteessa, jossa kirkkoon kuuluminen koetaan paljolti yksilön omana valintana, on tuota valintaa tukevilla tekijöillä yhä tärkeämpi merkitys. Siksi olen nähnyt osallisuuden ja yhteisöllisyyden tutkimisen nimenomaan seurakuntalaisen osallisuutta tukevasta näkökulmasta merkitykselliseksi.

9.3 Jatkotutkimusaiheet

Tämä tutkimus antaa tietoa maaseutuseurakunnissa toteutuvasta yhteisöllisyydestä ja sen kehittamisestä. Lisää tutkimusta kaivattaisiin siitä, millaisena yhteisöllisyys ja seurakuntalaisen osallisuus näyttäytyy kaupunkiseurakunnissa ja alueilla, joissa ihmisten yhteydet seurakuntaan ovat jo lähtökohtaisesti ohuimmat. Eroavatko perinteisesti yhteisöllisinä pidetyt maaseutuseurakunnat kaupunkien monimuotoisista ja monella tapaa liikkeessä olevista yhteisöistä? Lisää tutkimusta voisi myös suunnata niihin seurakuntiin, joissa on aktiivisesti lähdetty etsimään tapoja toimia yhdessä seurakuntalaisten kanssa, tai seurakuntien sisällä rakentuneisiin pieniyhteisöihin, joiden toiminta perustuu seurakuntalaisten vahvaan osallisuuteen.

Tässä tutkimuksessa on sivuttu ajankohtaisia kirkon jäsenyyteen ja seurakuntayhteisöön kiinnittymiseen liittyviä keskusteluja. Kirkon jäsenyyteen liittyviä haasteita tarkastellessaan piispa Jari Jolkkonen (2013, 18) nostaa esille kysymyksen, olisiko jäsenyyden tarkastelun sijaan kiinnitettävä enemmän huomioita siihen, miten kristillinen identiteetti rakentuu. Jatkotutkimuksessa voisi hyödyntää sosiaalisen identiteetin käsitettä ja hahmottaa sitä, millaisia käsityksiä ihmiset liittävät kirkon jäsenen identiteettiin ja milloisten merkitysten kautta ihminen identifioi itsensä seurakunnan jäseneksi.

Tehtyä tutkimusta voitaisiin hahmottaa myös yhteisöllisyyden kehittämisen prosessina, jossa on nyt toteutettu taustatiedon kerääminen. Tutkimus voitaisiin nähdä ikään kuin toimintatutkimuksen ensimmäisenä syk-

linä, joka antaa aineksia sellaiseen seurakuntien yhteisöllisen toiminnan rakentamiseen, jossa myös seurakuntalaisen osallisuus on huomioitu. Seuraavana kehittämissyklinä voisi olla työntekijöiden ja seurakuntalaisten vuorovaikutuskäytäntöjen kehittäminen. Seurakunnissa olisi mahdollista kokeilla esimerkiksi deliberatiivisen kansalaistoiminnan mallia, jossa julkisesti ja avoimesti käytäisiin keskustelua yhteisestä toiminnasta ja erilaisista osallisuuden mahdollisuuksista. Deliberatiivisen demokratian mallissa yhteinen neuvottelu avautuu asioiden ja mielipiteiden hahmottelemisen tilana, jossa ei ole etukäteen sitouduttu tiettyihin mielipiteisiin, vaan jossa vuorovaikutus nähdään mahdollisuutena uusien ideoiden ja ajatusten luomiseen. (Dryzek 2005, 219–220; Matthies, Kattilakoski & Rantamäki 2011, 18.) Samalla kun yhteiskunnassa kehitetään uudenlaisia kansalaisten demokratiaa ja osallisuutta edistäviä malleja ja niihin liittyvää koulutusta, myös kirkossa voitaisiin kiinnittää huomiota työntekijöiden ja seurakuntalaisten kouluttamiseen tällä alueella.

LÄHTEET

- Adams Robert (1996) *Social Work and Empowerment*. London: Macmillan.
- Alasuutari Pertti (2011) *Laadullinen tutkimus 2.0. 4. uudistettu painos*. Tampere: Vastapaino.
- Anttiroiko Ari-Veikko (2003) *Kansalaisten osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa*. Teoksessa Pia Bäcklund (toim.) *Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen*. Tapaus Nettimaunula 2003. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Anttonen Veikko (2006) *Kirkon paikka yhteiskunnassa: uskontoantropologinen näkökulma*. Rajojen ylityksiä – uskonnosta, kirkosta ja sosiologiasta. Teoksessa Anne Birgitta Yeung sekä Heikki Pesonen ja Susan Sundback (toim.) *Rajojen ylityksiä*. Uskonto, kirkko, sosiologia. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 97–107.
- Arendt Hannah (1958/2002) *Viva Activa: ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.
- Arnkil Tom (2006) *Okavango-kehittäminen – Välittääkö kukaan jatkuvuudesta?* Teoksessa Riitta Seppälä-Järvelä & Vappu Karjalainen (toim.) *Kehittämistyön risteysko*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 75–88.
- Aro Jari (2011) *Yhteisöllisyys ja sosiaalinen side*. Teoksessa Seppo Kangaspunta (toim.) *Yksilöllinen yhteisöllisyys*. Avaimia yhteisöllisyyden muutoksen ymmärtämiseen. Tampere: Tampere university Press, 35–60.
- Autio Kirsi, Hiillos Leena, Mattila Pirjo & Keskinen Vesa (2008) *Hesan nuorten ääni – Kuuluuko se? Nuorten osallisuus- ja demokratiahankkeen toimintatapoja ja nuorten kokemuksia*. Teoksessa Pia Bäcklund (toim.) *Helsingiläisten käsityksiä osallisuudesta*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuskatsauksia 2008:7. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Autto Janne (2012) *Päivähoitopolitiikka kamppailuna hyvinvointivaltiota: kentät, subjektiasemat ja oikeutukset*. Väitöskirja. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Bauman Zygmunt (2001) *Community. Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity.
- Bauman Zygmunt (2002) *Notkea moderni*. Suom. Jyrki Vainioinen. Tampere: Vastapaino.
- Beggs John J., Hurlbert Jeanne S. & Haines Valerie A. (1986) *Community Attachment in a Rural Setting: A Refinement and Empirical Test of The Systemic Model*. *Rural Sociology* 61(3), 407–426.
- Berger Peter L. & Luckman Thomas (1966/1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Tiedonsosiologinen tutkielma. Suom. Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.

- Blackshaw Tony (2010) *Key concepts in community studies*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Blumer Herbert (1986) *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Bruce Steve (2002) *God is dead. Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Buber Martin (1923/1999) *Minä ja Sinä*. Porvoo: WSOY.
- Burr Vivien (2003) *Social konstruktionism*. Second Edition. London and New York: Routledge.
- Bäckström Anders & Davie Grace (2010) *A Preliminary Conclusion: Gathering the Threads and Moving On*. Teoksessa Anders Bäckström & Crace Davie (toim.) *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 1. Configuring the Connections*. Farmham, Burlington: Ashgate, 182–197
- Bäckström Anders (2012) *Welfare and Values in Europe. Transitions related to Religion, Minorities and Gender. National Overviews and Case Study Reports. Volume 2*. Uppsala Universitet: Uppsala.
- CA Augsburgin tunnustus (1530) Saatavissa <http://www.evl.fi/tunnustuskirjat/augstunn.html>. Viitattu 12.3.2013.
- Campbell Catherine & Jovchelovitch Sandra (2000) *Health, Community and Development: Towards a Social Psychology of Participation*. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, (2000) 10, 255–270.
- Cronick Karen (2002) *Community, Subjectivity, and Intersubjectivity*. *American Journal of Community Psychology*, 30 (4), 529–546.
- Cross Jennifer E. i.a. *Conceptualizing Community Attachment*. Department of Sociology, Colorado State University. Saatavissa http://lamar.colostate.edu/~jecross/pdf/presentations/Conceptualizing_Community_Attachment_Cross_2003.pdf. Viitattu 24.4.2013.
- Cruikshank Barbara (1999). *The will to empower: democratic citizens and other subjects*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- Day Graham (2006) *Community and Everyday Life*. London: Routledge.
- Davie Grace (2007) *The Sociology of Religion*. London. Sage Publication.
- Davies Bronwyn & Harré Rom (1990) *Positioning: The Discursive Production of Selves*. *Journal for the Theory of Social behavior*, 20(1), 43–63.
- Delanty Gerard (2003) *Community*. New York, NY: Routledge.
- Dillen Annemie (2011) *Caritas: Powerful Ecclesiastical Salvific Action. Aspects of Diaconal Service in Light of Power Mechanisms*. *Diaconia. Journal for the study of Christian social practice*. 2011(2,1E), 66–80.
- Dryzek John S. (2005) *Deliberative Democracy in Divided Societies. Alternatives to Agonism and Analgesia*. *Political Theory*, 33, 218–233.
- Durkheim Émile (1952/1975) *Suicide. A study in sociology*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Durkheim Émile (1893/1990) *Sosiaalisesta työnjaosta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Durkheim Émile (1912/1980) *Uskontoelämän alkeismuodot*. Australialainen toteemijärjestelmä. Helsinki: Tammi.
- Engeström Yrjö (1987) *Learning by expanding: an activity-theoretical approach to developmental research*. Helsinki: Orienta-Konsultit.
- Engeström Yrjö (1998) *Kehittävä työntutkimus. Perusteita, tuloksia ja haasteita*. Helsinki: Edita
- Engeström Yrjö (2004) *Ekspansivinen oppiminen ja yhteiskehittely työssä*. Tampere: Vastapaino.

- Elliott Anthony (2006) Preface. Teoksessa Graham Day (2006) *Community and Everyday Life*. London: Routledge.
- Eräsaari Leena (2009) Jos ratkaisu on yhteisö, niin mikä on ongelma? Teoksessa Karin Filander & Marjatta Vanhakkala-Ruoho (toim.) *Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimuksen seura, 67–90.
- Eskola Jari (2001) Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen tutkimuksen analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 133–157.
- Eteläpelto Anneli, Heiskanen Tuula & Collin Kaija (2011) Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys. Teoksessa Anneli Eteläpelto, Tuula Heiskanen & Kaija Collin (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja*. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 9–30.
- Etzioni Amitai (1997) *The New Golden Rule: community and morality in a democratic society*. New York: Basic Books.
- Fairclough Norman (1995) *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London and New York: Longman.
- Fairclough Norman (1997) *Miten media puhuu*. Tampere: Vastapaino.
- Fairclough Norman (2003) *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. London and New York: Routledge.
- Foucault Michel (1980) *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.
- Francescato Donata & Zani Bruna (2010) Community Psychology in Europe: More Needed, Less Wanted? *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 20, 445–454.
- Freire Paulo (1970/2005) *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Gergen Kenneth (2003) Knowledge as socially constructed. Teoksessa Mary Gergen & Kenneth Gergen (toim.) *Social Construction. A Reader*. London. Sage, 15–17.
- Gergen Kenneth J. (2009) *Relational being: beyond self and community*. New York: Oxford University Press.
- Gibbs Eddie & Bolger Ryan K. (2006) *Emerging Churches. Creating Christian community in postmodern cultures*. London: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Giddens Anthony (1995) Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lasch (toim.) *Nykyajan jäljillä: refleksiivinen modernisaatio*. Vastapaino: Tampere, 83–152.
- Gordon Tuula (2005) Toimijuuden käsitteen dilemma. Teoksessa Anneli Meurman-Solin & Ilkka Pyysiäinen (toim.) *Ihmistieteet tänään*. Helsinki: Gaudeamus, 114–130.
- Grönfors Martti (2011) Laadullisen tutkimuksen kenttätömenetelmät. Hanna Vilkkä (toim.) *Alkuperäinen laitos Kvalitatiiviset kenttätömenetelmät (WSOY 1982)*. Hämeenlinna: SoFia-Sosiologi-Filosofiapu Vilkkä.
- Grönlund Henrietta & Björklund Liisa (2009) Kirkko heikossa työmarkkina-asemassa olevien työllistäjänä. *Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 28/2009*. Helsinki.
- Hahtela Riikka (2006) Osallisuuskeskustelut sosiaalityössä. Neljä näkökulmaa sosiaalityössä tuotettuihin asiakkaan osallisuusmahdollisuuksiin. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Haastettu kirkko (2012) *Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2008–2011*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Hannula Aino (2000) *Tiedostaminen ja muutos Paulo Freiren ajattelussa. Systemaattinen analyysi Sorrettujen pedagogiikasta*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Harju Aaro (2010) Puheenvuoro kansalaisyhteiskunnan tulevaisuudesta. Vantaa: Sivistysliitto, Kansalaisfoorumi.
- Harju Ulla-Maija (2006) Vapaaehtoisuus kirkossa. Teoksessa *Enemmän kuin työmuoto. Vapaaehtoistoiminta kirkossa*. Helsinki: Kirkkohallitus, 16–22.
- Harré Rom (2004) Positioning Theory. Massey University. Saatavissa www.massey.ac.nz/~alock/virtual/positioning.doc. Viitattu 2.8.2013.
- Harré Rom, Moghaddam Fathali, Cairnie Tracey, Rothbart Daniel & Sabat Steven (2009) Recent Advances in Positioning Theory. *Theory & Psychology* 2009 (19), 5–31.
- Hautamäki Antti (2005) Poliittikan paluu. Teoksessa Antti Hautamäki, Tommi Lehtonen, Jukka Sihvola, Heli Vaaranen & Soile Veijola. *Yhteisöllisyyden paluu*. Helsinki: Gaudeamus, 31–59.
- Heikkilä Jorma & Heikkilä Kristiina (2005) Voimaantuminen työyhteisön haasteena. Helsinki: WSOY.
- Heikkinen Vesa, Hiidenmaa Pirjo & Tiililä Ulla (2000) Lukijalle. Teoksessa Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä (toim.) *Teksti työnä, virka kielenä*. Helsinki: Gaudeamus, 8–17.
- Heikkinen Vesa (2007) Kielen voima. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala Risto (2000) Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Helander Eila (2003) Esipuhe. Teoksessa Eila Helander (toim.) *Muutoksen tulkkina. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa*. Helsinki: Kirjapaja, 13–16.
- Helander Eila (2007) Keitä ovat kirkon uskovaiset? Teoksessa Aku Visala (toim.) *Kirkko ja usko tämän päivän Suomessa*. STKS:n symposiumissa marraskuussa 2006 pidetyt esitelmät. Helsinki: Suomen teologinen kirjallisuusseura, 147–159.
- Hicks Stephen & Taylor Carolyn (2008) A Complex Terrain of Words and Deeds: Discourse, Research, and Social change. Teoksessa Pat Cox, Thomas Geisen & Roger Green (toim.) *Qualitative Research and Social Change. European Contexts*. London: Palgrave Macmillan, 52–72.
- Huotari Voitto (2006) Suomen luterilainen kirkko erilaisuuden kohtaajana. Teoksessa Anne Birgitta Yeung sekä Heikki Pesonen ja Susan Sundback (toim.) *Rajojen ylityksiä. Uskonto, kirkko, sosiologia*. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 188–198.
- Hyypä Markku (2002) Elinvoimaa yhteisöstä. Sosiaalinen pääoma ja terveys. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Hyväri Susanna (2012) Kadonneen yhteisöllisyyden etsintä – Nuorten syrjäytymisen ehkäisy. *Kansalaisyhteiskunta* 2/2012, 188–191.
- Häkkinen Seppo (2010) Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960-luvulta 2000-luvulle. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Häkkinen Seppo (2011) Demokratia kirkossa? Sana.fi. Kolumni 14.4.2011. Saatavissa http://www.sana.fi/kolumnit/demokratia_kirkossa/. Viitattu 5.12.2012.
- Hämäläinen Juha (2001) Johdatus sosiaalipedagogiikkaan. Kuopio: Kuopion yliopisto. Koulutus- ja kehittämiskeskus.
- Hänninen Vilma (1992) Toimiva ihminen. Tekojen psykologian, eksistentiaalisen psykologian ja marxilaisen toiminnan teorian lähtökohtien vertailua. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Johnstone Barbara (2008) *Discourse Analysis*. Second edition. Malden (Mass): Blackwell.
- Jokainen on osallinen (2009) *Kirkon vapaaehtoistyön linjauksia vuoteen 2015*. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Jokela Ulla (2011) Diakoniatyön paikka ihmisten arjessa. Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan väitöskirja. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.

- Jokinen Arja (1999) Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 37–53.
- Jokinen Arja (2012) Kategoriat, instituutiot ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen. Teoksessa Jokinen Arja, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Tampere: Vastapaino, 227–266.
- Jokinen Arja & Juhila Kirsi (1999) Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 54–97.
- Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero (2012) Kategoriat, kulttuuri & moraalit. Johdatus kategoria-analyysiin. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen Kimmo (2008) Miten laadullinen tutkimus vakuuttaa? Teoksessa Kirsti Lempiäinen, Olli Löytty & Merja Kinnunen (toim.) Tutkijan kirja. Tampere: Vastapaino, 243–250.
- Jolkkonen Jari (2013) Salattu usko, näkyvä jäsenyys. Julkaisussa Haastettu kirkko – Osallisuus, yhteisöllisyys, usko. Kirkon tutkimuskeskuksen www-julkaisuja 32. Kirkon tutkimuskeskus: Tampere.
- Jormakka Terhi (2008) Erilaisia reitinvalintoja. Strategisen työskentelyn tilanne seurakunnassa syksyllä 2008. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Jormakka Terhi (2009) Seurakunnan strategiaopas. Suomen ev.lut. kirkkohallituksen julkaisuja 2009: 5. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Jormakka Terhi (2010) Ohjaako yhteinen näky? Strategisen työskentelyn tilanne ja Meidän kirkko strategian työskentelyn edistyminen seurakunnissa syksyllä 2010. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Juhila Kirsi (1999) Tutkijan positiot. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 201–232.
- Juhila Kirsi (2004) Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. Historiaa ja nykysuuntauksia. Janus 2/2004, 155–183.
- Kangaspunta Seppo (2011) Traditionaalisesta yhteisöstä verkkoyhteisyyteen. Teoksessa Seppo Kangaspunta (toim.) Yksilöllistyvä yhteisöllisyys: avaimia yhteisöllisyyden muutoksen ymmärtämiseen. Tampere: Tampere University Press, 15–34.
- Kangaspunta Seppo, Aro Jari & Saastamoinen Mikko (2011) Epilogi: Yhteisyyden jatku-
mo. Teoksessa Seppo Kangaspunta (toim.) Yksilöllistyvä yhteisöllisyys: avaimia yhteisöllisyyden muutoksen ymmärtämiseen. Tampere: Tampere University Press, 245–266.
- Katekismus. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi (1999) Helsinki: Edita.
- Kiilakoski Tomi, Gretchel Anu & Nivala Elina (2012) Osallisuus, kansalaisuus, hyvinvointi. Teoksessa Anu Gretchel & Tomi Kiilakoski (toim.) Demokratiaoppitunti. Lasten ja nuorten kunta 2011-luvun alussa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Kirkko 2000. Kirkon toiminnan pitkän aikavälin kehittämissuunnitelma. Helsinki: Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto. Sarja 1986: B 1. S.1.
- Kirkko 2020 (2010) Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tulevaisuusselonteko. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Kirkon keskushallinnon kehittäminen. Kirkkohallituksen 25.10.2005 asettaman työryhmän mietintö. Helsinki: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto. Sarja C 2007: 4.
- Kirkon läsnäolo maaseudulla. Kirkon maaseutustrategia 2008. Kirkkohallituksen 18.8.2004 asettaman Kirkon maaseututyöryhmän mietintö. Helsinki: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto. Sarja C 2008:6.

- Kirkkojärjestys. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkojärjestys 8.11.1991/1055 v.1993. Saatavissa <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055>. Viitattu 15.2.2013.
- Kirkkolaki. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkolaki 26.11.1993/1054. Saatavissa <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931054>. Viitattu 15.2.2013.
- Koivusalo-Kuusivaara Raisa (2007) *Lapset, media ja symbolinen vuorovaikutus. Suomalaisen, englantilaisten ja saksalaisten lasten mediasuhteen tarkastelua*. Väitöstutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kotila Heikki (2010) *Liturgian suunta*. Teoksessa Maarit Hytönen (toim.) *Minä uskon? Jumala-usko 2010-luvulla*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Kurki Leena (2002a) *Persoona ja yhteisö. Personalistinen sosiaalipedagogiikka*. Jyväskylä: SoPhi.
- Kurki Leena (2002b) *Sosiaalipedagoginen lähestymistapa yhteisötyöhön ja kansalaisuuteen kasvamiseen*. Teoksessa Seppo Sivonen (toim.) *Yhteisö kehittämisen kentällä*. Joensuu: Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 67–82.
- Kuula Arja (1999) *Toimintatutkimus: Kenttätöitä ja muutospyrkimyksiä*. Tampere: Vastapaino.
- Kuula Arja (2006) *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Kuusela Pekka (2007) *Millainen tiede sosiaalipsykologia on?* Teoksessa Pekka Kuusela (toim.) *Sosiaalipsykologia. Yksilöstä yhteiskuntaan*. Kuopio: Unipress, 9–23.
- Kuusela Pekka & Kejonen Martti (2008) *Interaktionismi ja diskursiiviset kehykset organisaatiotutkimuksessa*. Teoksessa Pekka Kuusela & Martti Kuittinen (toim.) *Organisaatiot muutoksessa*. Kuopio: UNIPress Suomi, 21–48.
- Kuusela Pekka & Kuittinen Martti (2008a) *Keskeisiä käsitteitä*. Teoksessa Pekka Kuusela & Martti Kuittinen (toim.) *Organisaatiot muutoksessa*. Kuopio: UNIPress Suomi, 227–230.
- Kuusela Pekka & Kuittinen Martti (2008b) *Lopuksi: Toimijuuden ja muutoksen tarkastelun paradigmat organisaatiotutkimuksessa*. Teoksessa Pekka Kuusela & Martti Kuittinen (toim.) *Organisaatiot muutoksessa*. Kuopio: UNIPress Suomi, 217–226.
- Kuusela Sari (2010) *Valta ja vuorovaikutus johtamisessa*. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kykyri Virpi-Liisa (2008) *Osallistamista ja omistajuuspuheen ”kalastelua” – diskursiivinen näkökulma osallistumiseen organisaatioissa*. Teoksessa Pekka Kuusela & Martti Kuittinen (toim.) *Organisaatiot muutoksessa*. Kuopio: UNIPress Suomi, 148–170.
- Kääriäinen Kimmo & Niemelä Kati (2006) *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon haasteet ja mahdollisuudet 2000-luvulla*. Teoksessa Anne Birgitta Yeung, Heikki Pesonen & Susan Sundback (toim.) *Rajojen ylityksiä. Uskonto, kirkko, sosiologia*. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 321–331.
- Laine Pikka-Maaria (2010) *Toimijuus strategiikäytännöissä: Diskurssi- ja käytäntöteoreettisia avauksia*. Turku: Turun kauppakorkeakoulu.
- Lappalainen Pertti (2011) *Potentiaalinen valta*. *Kansalaisyhteiskunta 2011* (1), 1–4.
- Lappalainen Pertti (2012) *Kansalaisten osallisuus*. *Kansalaisyhteiskunta 2012* (2), 1–4.
- Laulainen Sanna (2010) *”Jos mittää et anna, niin mittää et saa”*. *Strateginen toimijuus ja organisaatiokansalaisuus vanhustyössä*. Väitöskirja. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Layder, Derek (2006). *Understanding Social Theory*. London: Sage.
- Ledwith Margaret & Springett Jane (2010) *Participatory practice: Community-based action for transformative change*. Bristol: The Polity Press.
- Lehtonen Heikki (1990) *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.

- Lehtonen Tommi (2005) Uskonto ja yhteisö. Teoksessa Antti Hautamäki, Tommi Lehtonen, Jukka Sihvola, Heli Vaaranen & Soile Veijola. Yhteisöllisyyden paluu. Helsinki: Gaudeamus, 60–89.
- Leinonen Miia & Niemelä Kati (2012) Jumalanpalvelus arjen voimana. Seurakuntalaisten jumalanpalvelusodotukset ja -kokemukset. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Lemberg Robert (2006) Seurakuntalaisten kirkko. Teoksessa Enemmän kuin työmuoto. Vapaaehtoistoiminta kirkossa. Helsinki: Kirkkohallitus, 9–15.
- Linjakumpu Aini (2012) Haavoittunut yhteisö. Hoitokokoukset vanhoillislestadiolaisuudessa. Tampere: Vastapaino.
- Liu Amy, Ryan Vernon, Auchbach Herbert & Besser Terry (1998) The Influence of The Local Church Participation on Rural Community Attachment. *Rural Sociology* 63 (3), 432–450.
- Läsnäolon kirkko. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon visio ja strategia 2010. Kirkon keskusrahaston rahoittaman toiminnan painopisteet. Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. Sarja C 2002:5.
- Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä (2009) Maaseutu ja hyvinvoiva Suomi. Maaseutupoliittinen kokonaisuohjelma 2009–2013. Helsinki: Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä.
- Maffesoli Michael (1995) Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista. Tampere: Gaudeamus.
- Mahlakaarto Salme (2010) Subjektiksi työssä: identiteettiä rakentamassa voimaantumisen kehitysohjelmassa. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Malkavaara Mikko (2011a) Osallisuus, kirkko ja sen teologia. Teoksessa Suvielise Nurmi & Kaisa Rantala (toim.) Näyn ja kuulun: Lapsen etu ja osallisuus. Helsinki: LK-kirjat: PTK – poikien ja tyttöjen keskus, 109–136.
- Malkavaara Mikko (2011b) Kriisit jalostavat diakoniaa. Teoksessa Tiina Ikonen (toim.) Käytännöllinen teologia Helsingin yliopistossa. Käytännöllisen teologian tutkimus ja opetus 2000-luvun alussa. Käytännöllisen teologian osaston vuosikirja 2010. Helsingin yliopisto: Helsinki, 110–140.
- Mantere Saku, Tienari Janne, Vaara Eero & Välikangas Liisa (2008) Strategia ajatteluna ja puheena: kehys strategiselle uudistumiselle. Teoksessa Pekka Kuusela & Martti Kuittinen (toim.) Organisaatiot muutoksessa. Kuopio: UNIpress Suomi, 171–191.
- Markova Maiju (2005) Tiedon merkitys organisaation muuttumiselle ja uudistumiselle. Tampere: e-Business Research Center.
- Matthies Aila-Leena (2008) Kansalaisosallistuminen ja yhteisöllisyys eurooppalaisen hyvinvointipolitiikan murroksessa. Teoksessa Irene Roivainen, Marianne Nylund, Riikka Korkiamäki & Suvi Raitakari (toim.) Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla? Juva: PS-kustannus, 61–79.
- Matthies Aila-Leena, Kattilakoski Mari & Rantamäki Niina (2011) Maaseudun hyvinvointipalvelujen kehittäminen kansalaisosallistumisen ja yhteisöllisyyden pohjalta. Kampa-hankkeen tutkimus- ja kehittämisraportti 1. Helsinki: Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä, YTR.
- McGrath Alister E. (1999) Kristillisen uskon perusteet. Johdatus teologiaan. Helsinki: Kirjapaja.
- McGrath Alister E. (2000) Modernin teologian ensyklopedia. Helsinki: Kirjapaja.
- McKinlay Andrew & McVittie Chris (2008) *Social Psychology and Discourse*. Malden, MA: Blackwell Pub.
- McMillan David W. (1996) Sense of Community. *Journal of Community Psychology*, 24, 315–125.

- McMillan David W. & Chavis David M. (1986) Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14, 6–23.
- Mead George Herbert (1967) *Mind, Self and Society from the Standpoint of Social Behaviorist*. Edited and with an Introduction by Charles W. Morris. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategiaa vuoteen 2015 laatineen työryhmän mietintö. Helsinki: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto. Sarja C 2007:10.
- Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö (2007) Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategia vuoteen 2015. Helsinki: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto.
- Mikkelin hiippakunnan maallikkotoiminnan kehittämistyöryhmä (2006) Maallikko. Mikkelin hiippakunnan maallikkotoimikunnan kehittämistyöryhmän loppuraportti. Mikeli: Mikkelin hiippakunnan tuomiokapituli.
- Mitchell Rol (2007) Social Capital and the Rural Church. *Rural Society* 17:3, 273–285.
- Monikasvoinen kirkko (2008) Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2004–2007. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Mäkinen Kari (2010) Kansankirkosta kansan kirkoksi. Kirkolliskokouksen avauspuhe Turussa 8.11.2010. Saatavissa <http://www.evl.fi/arkkipiispa/Kirkolliskokous08112010.pdf>. Viitattu 19.12.2012.
- Mäkinen Olli (2006) *Tutkimusetiikan ABC*. Helsinki: Tammi.
- Niemelä Jorma (2006) Teoksessa Pekka Lund (toim.) *Torjuttu toivottomuus*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Niemelä Kati (2003) Suomalaisten uskonnollisuus uuden vuosituhannen alussa. Teoksessa Eila Helander (toim.) *Muutoksen tulkkinä*. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa. Helsinki: Kirjapaja, 140–157.
- Nieminen Raimo (1994) *Maailman muutosvoimat ja suomalainen organisaatiokulttuuri*. Teoksessa Juhani Korolainen (toim.) *Mahdollisuuksien murros*. Seurakuntien kriisipäiväkirja. Helsinki: Kirjapaja, 17–28.
- Nieminen Risto T. (2002) Seurakunta aluetyön jännitteessä. Organisaation ja toimintayhteisön muutosprosessi aluetyötä toteuttavassa seurakunnassa. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Nissen Johannes (2012) Towards a transformation of power: New testament perspective on diaconia and empowerment. *Diaconia. Journal for the study of Christian social practice*. 2012 (3,1E), 26–43.
- Nivala Elina (2008) Kansalaisuus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa: kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehitys. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Nokelainen Mika (2012) Vapaaehtoistoiminnan kyselyraportti. Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanke. Kirkkohallitus. Saatavissa [http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/375816AE18B70F7CC225771A002252CA/\\$FILE/Vapaaehtoistoiminnan%20kysely.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/375816AE18B70F7CC225771A002252CA/$FILE/Vapaaehtoistoiminnan%20kysely.pdf). Viitattu 19.9.2012.
- Nordstokke Kjell (2012) Empowerment in the perspective of ecumenical diaconia. *Diaconia. Journal for the study of Christian social practice*. 2012 (3,2E), 185–195.
- Obst Patricia & Tham Naomi (2009) Helping the Soul: The Relationship between Connectivity and Well-being within a Church Community. *Journal of Community Psychology*, 37 (3), 342–361.
- Oravasaari Tommi (2010) *Kyvyt käyttöön*. Seurakuntien vapaaehtoistoiminta ja sen kehittäminen. Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanke. Kirkkohallitus. Saatavissa <http://sa>

- kasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/375816AE18B70F7CC225771A002252CA/\$FILE/Kyvyt%20k%E4ytt%F6%F6n_lowres.pdf. Viitattu 19.9.2012.
- Palmu Heikki (2010) Suomen kirkon tulevaisuus? Kipukohtia, ongelmia ja mahdollisuuksia. Turku: Sammakko.
- Pehkonen Aini (2004) Kylä kutsuu. Tutkimus tulomuuttoprosessista maaseudulle. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Perttula Juha (1996) Ihmistieteiden tiedonmuodostus ja tutkimusetiikka. Teoksessa Aino Palmroth & Ismo Nurmi (toim.) Alttiiksi asettumisen etiikka. Laadullisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta.
- Pesonen Heikki & Kari Mikko Vesala (2007) Seurakunnat maaseudun kehittäjinä. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Pesonen Heikki & Vesala Kari Mikko (2006) Seurakunnat yhteistyökumppaneina maaseudun kehittämisessä. Helsinki: Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä.
- Pessi Anne Birgitta (2010) The Church as a Place of Encounter: Communality and the Good Life in Finland. Teoksessa Anders Bäckström & Crace Davie (toim.) Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 1. Configuring the Connections. Farmham, Burlington: Ashgate, 77–94.
- Pessi Anne Birgitta (2011) Religiosity and Altruism: Exploring the Link and its Relation to Happiness. *Journal of Contemporary Religion* Vol. 26 (1), 1–18.
- Pessi Anne Birgitta & Oravasaari Tommi (2010) Kansalaisjärjestötoiminnan ytimessä. Tutkimus RAY:n avustamien sosiaali- ja terveystieteiden vapaaehtoistoiminnasta. Avustustoiminnan raportteja 23. Helsinki: Raha-automaattiyhdistys.
- Pietikäinen Sari (2000) Kriittinen diskurssin tutkimus. Teoksessa Kari Sajavaara & Anja Piirainen-Marsh (toim.) Kieli, diskurssi & yhteisö. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 191–217.
- Pietikäinen Sari & Anne Mäntynen (2009). Kurssi kohti diskurssia. Tampere: Vastapaino.
- Pihkala Juha (1984) Kirkon olemus uskon, rakkauden ja eukaristian näkökulmasta. *Teologinen Aikakauskirja*, 164–171.
- Pihlaja Ritva (2010) Kolmas sektori maaseutukunnissa. Helsinki: Helsingin yliopisto Ruralia-instituutti.
- Pirttilä Ilkka (2006) Diskurssianalyysin mahdollisuudet tutkittaessa organisaation kehittämistä ja sosiaalista pääomaa. *Hallinnon tutkimus* 4/2006, 33–47.
- Ponnikas Jouni, Korhonen Sirpa, Kuhmonen Hanna-Mari, Leinamo Kari, Lundström Niklas, Rehunen Antti & Siirilä Heli (2011) Maaseutukatsaus 2011. Helsinki. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä.
- Raatikainen Panu (2004) Ihmistieteet ja filosofia. Helsinki: Gaudeamus.
- Raina Liisa (2012) Uusi yhteisöllisyys. Kasvatusyhteisön rakentamisen ammattitaito. Helsinki: Arator Oy.
- Rapley Tim (2007) *Doing Conversation, Discourse and Document Analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Rantakokko Jukka-Pekka, Lehtinen Tuuli, Lundström Ilona & Kenni Mikko (2009) *Valakas – kuntalaisten vaikuttamisopas*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Ruusuvuori Johanna, Nikander Pirjo & Hyvärinen Martti (2010) Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Martti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 9–36.
- Saastamoinen Mikko (2001) Identiteetti ja uusi yhteisöllisyys kulttuurisessa muutoksessa – Sosiaalipsykologinen tarkastelu. Kuopio: Kuopion yliopisto.

- Saastamoinen Mikko (2009) Aikalaiskeskustelua yhteisöllisyydestä. Teoksessa Karin Filander & Marjatta Vanhakkala-Ruoho (toim.) Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimuksen seura, 33–66.
- Saastamoinen Mikko (2011) Intensiivistä yksilöllisyyttä ja sosiaalisuuden muuttuvat muodot. Teoksessa Seppo Kangaspunta (toim.) Yksilöllistyvä yhteisöllisyys: avaimia yhteisöllisyyden muutoksen ymmärtämiseen. Tampere: Tampere University Press, 61–91.
- Sandstrom Kent L., Martin Daniel D. & Fine Gary Alan (2003) Symbols, selves, and social reality: a symbolic interactionist approach to social psychology and sociology. Los Angeles, Calif: Roxbury Pub. CO. cop.
- Schein, Edgar H. (2001) Yrityskulttuuri – selviytymisopas. Tietoja ja luuloja kulttuurinmuutoksesta. Helsinki: Suomen Laatu keskus Koulutuspalvelut.
- Seurakuntalaisten kirkko – virikkeitä ja suuntaviivoja. Suomen ev.lut. kirkkohallituksen julkaisuja 1997:1. Helsinki: Suomen evankelis-luterilainen kirkko.
- Seurakuntien rakennemuutoksen ohjausryhmä 2007–2011. Loppuraportti. Helsinki: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto. Sarja C 2011:5.
- Siiskonen Pirjo (2009) Suomalaisen maaseutututkimuksen kehittymisen juonteita. Teoksessa Jouko Nikula (toim.) Maaseutuaiheita Rural Motifs. Essays in Honour of Professor Leo Granberg. Helsinki: Aleksanteri-instituutti, 76–94.
- Siitonen Juha (1999) Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto.
- Siljander Pauli (1988) Hermeneuttisen pedagogiikan pääsuuntaukset. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 55. Oulu: Oulun yliopisto.
- Sirviö Kaarina (2010) lapsiperheiden terveyden edistäminen – osallistumista ja ennakkointia. Teoksessa Anna-Maija Pietilä (toim.) Terveyden edistäminen. Teorioista toimintaan. Helsinki: WSOYpro.
- Sulkunen Pekka (1997) Todellisuuden ymmärtäminen ja diskurssianalyysin rajat. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Helsinki: Gaudeamus, 13–53.
- Sulkunen Pekka & Törrönen Jukka (1997) Puhujakuva: enonsiaation rakenteet. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Helsinki: Gaudeamus, 96–126.
- Suoninen Eero (1999a) Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhlila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 17–36.
- Suoninen Eero (1999b) Vuorovaikutuksen mikromaiseman analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhlila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 101–125.
- Suoninen Eero (2012) Identiteettien rakentuminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhlila & Eero Suoninen (toim.) Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Tampere: Vastapaino, 89–130.
- Taifel Henri (1981) Human groups and social categories. Studies in social psychology. Cambridge: Cambridge university press.
- Thitz Päivi (2005) Diakonian yhteisölliset merkitykset. Pro gradu -tutkielma. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Toikko Timo & Rantanen Teemu (2009) Tutkimuksellinen kehittämistoiminta. Tampere: Tampere University Press.
- Torma Ryan & Teusner Paul Emerson (2011) iReligion. Studies in World Christianity 17, 137–155.

- Tuomi Jouni & Sarajarvi Anneli (2002) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Tönnies Ferdinand (1887/2001) *Community and civil society*. Jose Harris (ed.) Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Törrönen Jukka (1995) Puhetta viinasta – kuohua yhteiskunnasta. Tekstin arvojen ja todellisuuskuvan jäljillä. *Tiedotustutkimus* 18 :4, 43–60.
- Törrönen Jukka (1997) Intohimoinen teksti – pysäytetty kertomus suostuttelun makrorakenteena. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Helsinki: Gaudeamus, 221–247.
- Törrönen Jukka (1999) Juomisen vapaus ja vastuu: sosiosemioottinen analyysi alkoholipiiristä liberalismista maallikkoajattelussa. Väitöskirja. Helsingin yliopisto: Helsinki.
- Törrönen Jukka (2000) Subjektiaseman käsite empiirisessä sosiaalitutkimuksessa. *Sociologia* 3, 243–255.
- Törrönen Jukka (2010) Identiteettien ja subjektiasemien analyysi haastatteluaineistoissa. Teoksessa Johanna Ruusuvaara, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 180–211.
- Vaara Eero & Laine Pikka-Maaria (2006) Kriittinen diskurssianalyysi metodina strategia-tutkimuksessa. Teoksessa Kristiina Rolin, Marja-Liisa Kakkuri-Knuutila & Elina Henttonen (toim.) *Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia*. Helsinki: Gaudeamus, 155–173.
- Varantola Krista (2012) Yleistajuistamisen etiikka. Teoksessa Ulpu Strellman & Johanna Vaattovaara (toim.) *Tieteen yleistajuistaminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Vastuun ja osallisuuden yhteisö. *Diakonia- ja yhteiskuntatyön linja 2010*. Juhani Veikkola (toim.) Helsinki: Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. Sarja C 2003:9.
- Veikkola Juhani (1994) Uusi yhteisöllisyys ja syrjäytyneiden haaste. *Maailman muutosvoimat ja suomalainen organisaatiokulttuuri*. Teoksessa Juhani Korolainen (toim.) *Mahdollisuuksien murros. Seurakuntien kriisiopas*. Helsinki: Kirjapaja, 53–66.
- Vesala Kari Mikko (2012) Toimijuuden kehukset ja relationistinen sosiaalipsykologia. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen, Eero Suoninen, Irmeli Järventie & Marko Salonen *Sosiaalipsykologian sukupolvet*. Tampere: Vastapaino, 179–197.
- Viirkorpi Paavo (1993) Osallisuus, yhteistyö, valta, muutos... *Asuinalueen uusi suunnittelujärjestelmä*. Helsinki: Suomen kuntaliitto.
- Voutilainen Eero (1994) Hallintokulttuurista seurakuntalaiskulttuuriin. Teoksessa Juhani Korolainen (toim.) *Mahdollisuuksien murros. Seurakuntien kriisiopas*. Helsinki: Kirjapaja, 31–52.
- Vuokko Pirkko (1996) Asiakaslähtöisyys kirkossa – Mitä se on ja onko sitä? Sarja A, 68. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Wittel Andreas (2001) *Toward a Network Sociality*. *Theory, Culture & Society* 18, 51–76.
- Yeung Anne Birgitta (2006) Rajojen ylityksiä – uskonnosta, kirkosta ja sosiologiasta. Teoksessa Anne Birgitta Yeung sekä Heikki Pesonen ja Susan Sundback (toim.) *Rajojen ylityksiä. Uskonto, kirkko, sosiologia*. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 50–63.
- Ylijoki Oili-Helena (2012) Kriittinen sosiaalipsykologia. Teoksessa Lahikainen Anja Riitta, Eero Suoninen, Irmeli Järventie & Marko Salonen (toim.) *Sosiaalipsykologian sukupolvet*. Tampere: Vastapaino.

LIITTEET

Liite 1: Pro gradu-tutkielman Diakonian yhteisölliset merkitykset (2005) haastattelurungot

TYÖNTEKIJÖIDEN HAASTATTELURUNKO

Toiminnan sisältö ja toimintaan osallistuminen:

- Millä tavalla yhteisöllisyys näkyy teidän seurakuntanne diakoniatyössä?
Millaisista asioista yhteisöllisyys rakentuu?
Missä toimintamuodoissa yhteisöllisyys näkyy?
Mitä toiminnan sisältöjä diakonian yhteisöllisyyteen liittyy?
Keitä ovat tällaiseen toimintaan osallistujat?
Mikä toiminnassa mukana olijoita yhdistää?
Miten kiinteitä tai avoimia tällaiset ryhmät ovat?
Miten ryhmään pääsee mukaan?
Miten aktiivisia tai passiivisia toimintaan osallistujat ovat?
Onko se enemmän osallistumista vai toiminnan yhdessä rakentamista?
Kuka päättää ohjelmasta, kuka toteuttaa?
Mikä on työntekijän rooli yhteisöllisyyden rakentamisessa?
Miten se, että seurakuntalaiset ovat maaseudun ihmisiä, vaikuttaa yhteisöllisyyden rakentumiseen?
Miten työntekijänä koet kirkon keskushallinnon taholta tulevien diakoniatyön linjausten merkityksen (esim. Vastuun ja osallisuuden yhteisö)?
Mitä näköaloja se avasi?
Oliko siinä jotakin uutta suuntaa diakoniatyölle?

Osallisuus ja yhteinen vastuu:

- Mitkä ovat diakoniatoininnan yhteisöllisen toiminnan mahdollisuudet x-paikkakuntalaisten keskuudessa?
Millä tavoin toiminta edistää ihmisten välistä kanssakäymistä?
Mikä on seurakunnan rooli paikallisen, ihmisten välisen yhteisöllisyyden rakentamisessa?
Millainen merkitys toiminnalla on ihmisten kiinnittymiselle seurakuntaan?
Miten yhteisöllisen vastuun ajatus toteutuu ryhmän sisällä / ryhmästä ulospäin?

Ongelmat:

Mitä kielteistä toimintaan saattaa liittyä?

Mitkä ovat tällaisen toiminnan ongelmat?

Miksi osa ihmisistä ei lähde mukaan seurakunnan (diakonia)toimintaan?

Seurakunta yhteisönä:

Miten diakoniatyön yhteisöllinen toiminta eroaa muusta, ei-seurakunnallisesta toiminnasta?

Mikä merkitys seurakunnan sanomalla on yhteisöllisyyden rakentumiselle?

Mikä merkitys tällä toiminnalla on ihmisten hengelliselle elämälle?

Millä tavalla tämä toiminta liittyy seurakunnan toiminnan kokonaisuuteen?

Miten toiminnassa mukana olevat kokevat yhteyden kirkkoon/maailman laajuiseen kristittyjen yhteisöön?

Millainen olisi mielestäsi hyvä seurakuntayhteisö?

Millaista seurakuntalaisten osallisuutta ja vastuun kantamista sinä toivoisit, että seurakuntayhteisössä olisi?

Mikä merkitys tällä toiminnalla on näille seurakuntalaisille?

Mitä tällaisessa toiminnassa mukana oleminen sinulle itsellesi merkitsee?

Onko vielä jotakin muuta, mitä haluaisit sanoa tästä asiasta?

SEURAKUNTALAISTEN HAASTATTELURUNKO

Toimintaan osallistuminen ja toiminnan sisältö:

Miten tulit mukaan tähän toimintaan?

Mistä sait tiedon (lehdestä, tuttavalta, työntekijältä)?

Kuinka kauan olet ollut mukana?

Missä muussa seurakunnan toiminnassa olet mukana?

Oletko ollut mukana jossain muussa (ei-seurakunnallisessa) ryhmätoiminnassa, harrastustoiminnassa tai järjestössä?

Mitä te teette ryhmässä, jossa olet mukana?

Millaisia aiheita tai teemoja on ollut?

Suunnitteletko yhdessä, kuka päättää ohjelmasta?

Tuleeko uusia ihmisiä mukaan ryhmään?

Miten uusi ihminen otetaan mukaan?

Miten se, että ryhmän jäsenet ovat maaseudun ihmisiä, vaikuttaa toimintaan?

Osallisuus ja yhteinen vastuu:

Mitä tämä toiminta sinulle antaa?

Mitä iloa tähän ryhmään kuuluminen on sinulle tuottanut?

Onko tässä toiminnassa mukana oleminen muuttanut sinua jotenkin, miten?

Onko se muuttanut jotenkin käsitystä itsestäsi?

Miten ryhmässä käyminen on vaikuttanut kanssakäymiseen muiden ihmisten kanssa?

Miten tässä ryhmässä mukana oleminen on vaikuttanut ajatuksiisi kirkosta tai sen sanomasta?

Oletko tutustunut ryhmän kautta uusiin ihmisiin?

Pidätkö joidenkin ryhmän jäsenten kanssa yhteyttä myös toiminnan ulkopuolella, miten paljon, millä tavoin?

Mikä teitä ryhmässä mukana olevia yhdistää?

Miten yhteisen vastuun ajatus näkyy tässä toiminnassa?

Miten ihmisten välinen toinen toisistaan huolehtiminen näkyy tässä ryhmässä?

Mitä sinä saat toisilta tässä toiminnassa mukana olevilta?

Koetko itse voivasi antaa jotakin ryhmän toisille jäsenille?

Ongelmat:

Millaisia ongelmia tällaiseen ryhmän toimintaan voi liittyä?

Millaisia negatiivisia kokemuksia sinulla on tästä toiminnasta?

Epäroitkö joskus mukaan lähtemistä, milloin, miksi?

Miksi osa ihmisistä ei osallistu tällaiseen toimintaan?

Seurakunta yhteisönä:

Jos vertaat seurakunnassa mukana oloa johonkin muuhun toimintaan, esim. johonkin harrastuspiiriin, miten se mielestäsi eroaa?

Miten seurakunnan sanoma näkyy ryhmän toiminnassa?

Mitä seurakuntaan kuuluminen sinulle merkitsee?

Miten tärkeä seurakunnan sanoma on sinulle?

Miten te tämän toiminnan kautta liitytte laajempaan kristittyjen yhteisöön?

Mikä työntekijän rooli on tässä toiminnassa?

Millainen mielestäsi olisi hyvä seurakuntayhteisö?

Millaista osallisuutta ja vastuunkantoa sinä toivoisit, että seurakuntayhteisössä olisi?

Mikä on seurakunnan rooli paikallisen yhteisöllisyyden rakentumisessa / x-paikkakuntalaisten elämässä?

Mitä tässä toiminnassa mukana oleminen merkitsee sinulle?

Mikä on tärkeintä, mitä sinä olet tämän toiminnan kautta saanut?

Onko vielä jotakin muuta, mitä haluat sanoa tästä asiasta?

RYHMÄN HAASTATTELURUNKO

Toimintaan osallistuminen ja toiminnan sisältö:

Miten kauan tämä ryhmä on toiminut?

Mitä te teette täällä yhdessä?

Mikä teidät saa tulemaan tähän ryhmään?

Mikä teitä ryhmäläisiä / tässä toiminnassa mukana olevia yhdistää?

Osallisuus ja yhteinen vastuu:

Mikä on mielestänne tämän toiminnan tarkoitus?

Mikä merkitys sillä on, että tämä on seurakunnan ryhmä?

Mitä kirkon sanoma merkitsee tälle ryhmälle?

Miten ihmisten välinen huolenpito näkyy tässä ryhmässä?

Seurakunta yhteisönä:

Millainen on hyvä seurakuntayhteisö?

Kysymys jokaiselle ryhmän jäsenelle: Mikä tässä toiminnassa on sinulle tärkeintä?

Liite 2: Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishankkeen arviointikeskustelujen teemat

1. Hankkeessa mukana olemisen merkitys seurakunnalle
2. Hankkeen myötä kehittyneet konkreettiset asiat: uusia ajattelutapoja, toimintatapoja, ideoita
3. Hankkeen esillä oleminen työyhteisön tasolla tai mahdolliset suunnitelmat jatkossa
4. Kun kehittämishanke päättyy, mitä jää elämään?
5. Hankkeen toimintatavan arviointi: ohjausryhmä, kehittämisryhmät, seurakunnan tason toiminta
6. Seurakuntalaisen ja työntekijän välinen työparitoiminta ja ajatuksia tulevaan yhteistyöhön liittyen
7. Muuta hankkeen arviointiin liittyvää

Päivi Thitz

Diakonian tutkimus 3 (2) 2006, 93–111.

Yhteisöllisyys diakoniatyössä

Johdanto

Yhteisöllisyys on perinteisesti nähty yhdeksi ihmiseksi kasvamisen ja hyvän elämän rakennuselementiksi. 1900-lukua leimannut yksilöllisyyden ihannoiminen ja perinteisten yhteisöllisten elämänmuotojen rapautuminen ei ole voinut muuttaa mm. Michel Maffesolin (1995, 123) korostamaa tosiasiaa, että ihmisellä on tarve liittyä toisiin ihmisiin ja olla osana yhteisöä. Vaikka ihminen haluaisi selviytyä omillaan, kaipaa hän silti yhteisön antamaa suojaa ja turvaa epävarman maailman keskellä. Yhteisöllisyys voidaankin nähdä toisaalta katsomisena taaksepäin ja sellaisen menneen etsimisenä, jonka nykyaika on tuhonnut. Toisaalta yhteisöllisyys katsoo eteenpäin korostaessaan modernien arvojen ja sellaisten elämäkokemusten etsintää, joiden avulla liitytään yhteisöihin epävarmassa maailmassa. (Delanty 2003, 186–188.) Myös sosiologi Zygmunt Bauman (2002, 204) näkee epävarmuuden ja turvattomuuden keskeiseksi tässä ajassa ahdistusta tuottavaksi tekijäksi ja yhteisöllisyyden tavoittelun liittyvän yhteisön tarjoamaan lupaukseen ”turvasatamasta elämän myrskyävällä merellä”. Yhteisö tarjoaa ihmiselle ankkuripaikan, johon hän voi kiinnittää identiteettinsä ja luoda perusluottamuksen, jonka varassa ihmisten välisiä suhteita luodaan (Giddens 1995, 115).

Suomalaisessa yhteiskunnan perusrakenteessa yhteisöllisyys näyttäytyy 1960-luvulta alkaen kehitettynä hyvinvointivaltiomallina, joka perustuu ihmisten välisen hyvinvoinnin tasaamiseen ja heikoimmista huolehtimiseen. Viime vuosina on kuitenkin jouduttu toteamaan, ettei yhteiskunnan järjestämällä huolenpidolla kyetä vastaamaan yksilöllisiin paikallisen tason kysymyksiin, vaan tarvitaan myös paikallisia yhteisöjä läheisyyttä korostavina turvasaarekkeina, joiden avulla ihmiset tekevät elämästään hallittavan ja ymmärrettävän. (Soine-Rajanummi & Saastamoinen 2002.) Toisaalta on myös nähty, että yhteiskunnan järjestämistä huolenpidon

rakenteista huolimatta yhteisöllisyyteen liittyvät sosiaalisen pääoman resurssit eivät välttämättä ole hävinneet, vaikka nykyinen elämäntyyli ei erityisesti tue niiden säilymistä. Kuitenkin sosiaaliseen pääomaan sisältyviä luottamuksellisia suhteita täytyy jatkuvasti huoltaa ja ylläpitää, sillä käyttämättömänä sosiaalinen pääoma heikkenee ja menettää arvonsa. (Hyyryläinen & Rannikko 2002, 173.)

Kristillinen kirkko on olemassaolonsa ajan toiminut yhtenä yhteisöllisyyttä vahvistavana rakenteena yhteiskunnassa. Yhteisöllisyys ja kollektiivinen elämäntapa kuvataan seurakunnan ominaisuudeksi jo varhaiskirkon ajasta alkaen. Kirkon olemus rakkauden yhteisönä näkyi erityisesti diakoniatyössä apua tarvitsevista huolehtimisena, vieraanvaraisuutena ja keskinäisen avustusjärjestelmän kehittämisenä (Mannermaa 1991, 42–43). Viimeaikaisessa kansainvälisessä diakonia-keskustelussa on karitatiivisen auttamisen rinnalle nostettu diakonian sosiaalista ja yhteiskunnallista roolia korostavat näkemykset. Diakonian tehtäväksi on nostettu erityisesti yhteyksien luominen ja sellaisen yhteisön rakentaminen, joka vastaa seurakuntalaisten tarpeisiin ja ehkäisee syrjäytymistä. (Collins 2002, 121–132.)

Myös Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuosituhannen vaihteen visioissa rakennetaan linjauksia yhteisöllisyyden vahvistamisen suuntaan. Kirkon vuoden 2010 visiona on olla "läsnäolon kirkko", Jumalan läsnäolon yhteisö suomalaisen todellisuuden keskellä. Avoimena yhteisönä kirkko kutsuu mukaan kaikkia ja liittää ihmiset sekä Kristukseen että toinen toisiinsa. (Läsnäolon kirkko 2002, 2.) Vielä painokkaammin yhteisöllisyyden teemaa alleviivataan kirkon diakonia- ja yhteiskuntatyössä, joka linjaa tavoitteekseen olla "vastuun ja osallisuuden yhteisö". Tavoitteena on, että "diakonia- ja yhteiskuntatyönsä kautta kirkko pyrkii kasvamaan vastuun ja osallisuuden yhteisöksi, mutta toisaalta se myös pyrkii vaikuttamaan yhteiskuntaan siten, että sitä ohjaisivat vastuun ja osallisuuden periaatteet ja siinä kehittyisi erilaisia vastuun ja osallisuuden yhteisöjä." Diakonian strateginen suunnanmäärittely tavoittelee kirkon kasvua yhteisöksi, jossa ihmiset löytävät toisensa ja Jumalan ja jossa ihmisten keskinäinen solidaarisuus ja osallisuus voivat toteutua. "Kirkko on lähetettynä maailmaan ja ihmisiä varten. Siksi sen on oltava siellä, missä ihmiset ovat ja mahdollistettava ihmisten osallisuus Jumalan lahjoista, saatettava heidät toistensa yhteyteen, autettava heitä näkemään elämänsä merkitys ja elämään vastuullista elämää yhdessä toisten kanssa." (Vastuun ja osallisuuden yhteisö 2003, 41.)

Kirkon olemus läsnä olevana yhteisönä suomalaisessa todellisuudessa, diakonia vastuun ja osallisuuden edistäjänä sekä yhteisöllisyyden mahdollisuuksiin liitetyt odotukset nostavat yhteisöllisyyden keskeiseksi teemaksi kuvattaessa kirkon ja diakoniatyön roolia tämän päivän todellisuudessa. Diakonia- ja yhteiskuntatyön linjaus lähtee siitä, että diakonia- ja yhteiskuntatyö seurakunnassa on nimenomaan yhteisöllisyyden vahvistamisen väline, joka mahdollistaa ihmisten kiinnittymistä seurakuntayhteisöön ja on mukana luomassa verkostoja yhteisöllisen toiminnan rakenteiksi myös yhteiskunnassa. Virallisten linjausten lisäksi yhteisöllisyys on yhtenä toimintaan sisäänrakennettuna periaatteena diakoniatyössä (Hakala 2002, 261–262). Yhteisöllisyys on läsnä sekä työntekijän ja seurakuntalaisen välisessä kohtaamisessa, joka ovat luonteeltaan yhteisöön kutsuvaa, että erilaisessa ryhmätoiminnassa. Maaseudulla perinteisiä diakoniatyön ryhmiä ovat olleet diakoniapiirit sekä vanhusten, eri vammaisryhmien, mielenterveyskuntoutujien, riippuvuusongelmista kärsivien ja omaisensa menettäneiden ryhmät. Viimeisten vuosikymmenten aikana ryhmätoimintaa on kehitetty esimerkiksi työttömien, maahanmuuttajien, omaishoitajien sekä syrjäytyneiden lasten ja nuorten parissa. Lisäksi maalaisseurakuntiin ovat levinneet erilaiset avointen ovien toimintamuodot, joissa seurakuntalaisten osallisuuden vahvistaminen, vapaaehtoistyö ja linkittyminen paikallisiin verkostoihin ovat keskeisiä työn elementtejä.

Tässä artikkelissa on tavoitteena selvittää, millaista on diakoniatoiminnan kautta rakentuva yhteisöllisyys. Yhteisöllisyyttä tarkastellaan erityisesti diakonian parissa työskentelevien ja diakoniatoimintaan osallistuvien seurakuntalaisten näkökulmasta. Keskeisiä kysymyksiä ovat, miten diakoniatoiminnassa mukana olevat yhteisöllisyyden kokevat ja millaisena kirkon toiminnan tavoitteissa esille tuotu yhteisöllisyys seurakunnan diakoniatoiminnassa näyttäytyy. Artikkelissa tarkastellaan ensin yhteisöllisyyttä sosiaalitieteiden käsitteenä ja kirkon näkökulmasta nousevaa yhteisöllisyyden teoreettista jäsentelyä. Maalaisseurakunnassa tehtyihin haastatteluihin perustuvaa tutkimusaineistoa käsitellään sisällönanalyysin avulla nostoen esille niitä tulkintoja, joista diakoniatoiminnassa mukana olevat ovat yhteisöllisyydelle antaneet. Artikkelin loppuun tarkastellaan diakoniatyön yhteisöllisyydestä rakentunutta kuvaa rinnakkain kirkon diakonia- ja yhteiskuntatyön yhteisöllisyyden vahvistamiseen liittyvien tavoitteiden kanssa.

Yhteisöllisyys sosiaalitieteiden käsitteenä

Yhteisöllisyyden käsite nousee esille erityisesti sosiaalipsykologisessa ja sosiologisessa keskustelussa, jossa tarkastellaan yksilön suhdetta sosiaaliseen maailmaan ja yhteiskuntaan kussakin ajassa. Sosiaalitieteissä yhteisöä on yleensä määritelty viitaten kolmeen elementtiin: maantieteelliseen alueeseen, ihmisiä yhdistäviin suhteisiin ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen jatkuvuuteen. Tämän lisäksi korostetaan yhteisön symbolisina merkkeinä yhteenkuuluvuuden ja samankaltaisuuden tunteita. (Saastamoinen 2000, 166.) Yhteisöllisyys on nähty ensinnäkin ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa kehittyvänä ilmiönä, joka muotoutuu konkreettisen toiminnan seurauksena. Toiseksi yhteisyys vahvistuu ihmisten tietoisuudessa yhteenkuuluvuuden tunteena, jolloin tuloksena kehittyy symbolista yhteyttä. Yhteisö voidaan siis nähdä sosiaalisena ilmiönä, joka perustuu toisaalta säännölliseen kohtaamiseen ja toisaalta yhteisiin kulttuurisiin perusteisiin. (Lehtonen 1990, 23–36.)

Yhteisöllisyyden käsite on jossain määrin ambivalentti sisältäen samanaikaisesti sekä paikallisuuden ja osallisuuden ajatuksen että universaalien yhteisöllisyyden. Paikallinen yhteisö on nähty tärkeänä välittäjänä tasapainon saavuttamisessa persoonallisen identiteetin ja yhä moniäänisemmän sosiaalisen maailman välillä. Yhteisö antaa mahdollisuuden löytää oman äänen ja rakentaa identiteetin suhteissa toisiin. Koska ympäröivä maailma ei tarjoa kiinnekohtaa minuuden rakentumiselle, ovat paikalliset yhteisöt yhä merkittävämpiä etsittäessä vastauksia kysymykseen, kuka minä olen. Sen sijaan yhteisöllisyyden universaali ulottuvuus tarjoaa mahdollisuuden kollektiivisen identiteetin omaksumiseen. (Delanty 2003, 12–14, 70–71, 133–135.)

Sosiaalitieteissä yhteisöllisyys on nähty vastavoimana ja lääkkeenä postmodernin maailman ja individualistisen elämäntyylin aikaansaamalle kärsimykselle. Suomalaisten keskeisimpiä kärsimyksen aiheuttajia ovat kontaktien puute ja pitkäaikainen yksinäisyys sekä niihin liittyvä arvottomuuden kokemus (Hänninen & Timonen 2004, 213–214). Tunne, etten kuulu oikein mihinkään tai millään tavoin liity toisten joukkoon, saattaa sysätä ihmisen hyvin syvälle yksinäisyyteen ja ulkopuolisuuteen. Nykypäivän traditioista irrallinen ihminen saadakseen otteen elämästään tarvitsee yhteisön, joka ottaa hänet vastaan ja pitää hänestä kiinni (Utriainen, 2004, 242–243). Tämän ”ystävyyden käden” tarjoamisen ja omista tunteista ja elämäntilanteesta avautumisen kautta voi rakentua yhteisössä keskinäinen luottamus ja solidaarisuus (Giddens 1995, 149).

Yhteisöllisyyteen liitetään usein nostalgisia ja romantisoivia oletuksia, mutta välttämättä yhteisöelämä ei ole historiankaan valossa aina ollut pelkästään harmonista yhdessä elämistä. Yhteisöihin liittyy myös monentasoista vallankäyttöä ja normittamista. (Lehtonen 1990, 186.) Erityisesti maaseutuyhteisöjä ovat perinteisesti leimanneet voimakas sosiaalinen kontrolli ja keskenään ristiriidassa olevat sosiaaliset roolit sekä niihin liittyneet kompleksiset kommunikointisäännöt (Holmila 2001, 142–146). Uuden yhteisöllisyyden haasteena taas on nähty yhteisöjen rakentuminen pelkkien tunteiden ja hetkellisten elämysten varaan, jolloin yksilön kannalta uhkana voi olla pelkkää yhteenkuuluvuuden tunnetta tarjoava sisällöltään tyhjä yhteisöllisyys (Delanty 2003, 195).

Koinonia ja yhteisöllisyys kirkossa

Diakonia- ja yhteiskuntatyön visiossa ajatus vastuun ja osallisuuden yhteisöstä perustuu uustestamentilliseen koinonian käsitteeseen, jolla tarkoitetaan yhteyttä, osallisuutta ja jakamista. Sen mukaan olemme kaikki osallisia yhteisöstä, joka perustuu meitä itseämme suurempaan lahjaan ja merkitykseen. Kuulumme yhteen toistemme kanssa, mikä merkitsee sekä yhteisvastuullista heikompien kuormien jakamista että jokaisen vetämistä yhteisten lahjojen ja yhteisen ihmisarvon osallisuuteen. Kirkon palvelutyön ja yhteiskuntavastuun lähtökohta korostaa siis osallisuutta Jumalan rakkaudesta ja samalla osallisuutta toisistamme. (Vastuun ja osallisuuden yhteisö 2003, 15–16.) Koinonia diakonian perusmallina korostaa elämistä yhteisönä, jossa ihmiset otetaan täysivaltaisina, omaehtoisina ja itsenäisinä yhteisön jäseninä eikä auttamisen kohteina. Todesta otettuna ”koinoninen diakonia” kyseenalaistaa jyrkän erottelun auttajiin ja autettaviin, viranhaltijoihin ja asiakkaisiin ja lähestyy yhdyskuntatyön malleja, jossa yhdessä ihmisten kanssa etsitään sellaisia yhteisöllisiä elämänmuotoja, joissa myös vaikeuksiensa kanssa kamppailevien osallisuus toteutuu. (Veikkola 1997, 83–84.)

Tarkastellessa diakonian toimintatapaa ihmisen kokonaisvaltaisessa auttamisessa korostetaan, että ”seurakunnassa tapahtuvan ihmisen kohtaamisen erityisvahvuutena on se, että seurakunta voi parhaimmillaan tarjota ihmiselle yhteisön, johon kuuluu” (Hakala 2002, 261). Seurakuntayhteisö koetaan turvapiirinä, jossa hengellinen sanoma sekä toisten läsnäolo ovat konkreettisesti antamassa elämälle merkitystä ja suojaa yksinäisyyttä ja omien asioiden ympärille käpertymistä vastaan.

Yhteisössä rakentuu suojaavia ja merkityksiä luovia kehyksiä, joiden kautta ihminen mieltää maailmassa olemistaan. On nähty, että mm. uskonto voi toimia tällaisena sosiaalisia tilanteita jäsentävä kehyksenä ja auttaa elämän mielen ymmärtämisessä. (Utriainen 2004, 230–231.) Diakoniatoiminnassa rakentuva yhteisen uskon kehys ohjaa sitä tapaa, jolla ihminen määrittää paikkansa sekä seurakuntayhteisössä että yhteiskunnassa yleensä. Uskontososiologisessa tutkimuksessa kuvataan uskontoa mm. ihmisiä yhdistävänä käsitejärjestelmänä, joka tarjoaa sellaisen yhtenäisen tiedostamisen ja arvostamisen mallin, jonka avulla he voivat yhdessä kohdata uhkaa ja turhautumia (Allardt 1992, 44).

Koinonian teemat tulevat esille erityisesti niissä diakoniatyön muodoissa, joissa seurakuntalainen on toiminnan subjekti ja joissa rakentuu toisista huolta pitävää yhteyttä seurakuntalaisten välille. Osallistuminen erilaisiin keskinäisen avun ryhmiin ja mahdollisuus toimia myös itse toisen tukena vahvistavat osallisuutta yhteisön jäsenyydestä. Kirkon vapaaehtoistyötä tarkastelevat tutkimukset korostavat seurakuntaa ja sen vapaaehtoistyötä kontekstina, jossa ihmiset voivat toteuttaa itseään yksilöinä ja elää todeksi sosiaalisuuttaan (Yeung 2003, 2005). Diakonian vapaaehtoistyön on nähty vahvistavan kansalaisyhteiskuntaa ja yhteisöllisyyttä eri tavoin kuin mitä työntekijän ja asiakkaan välisillä kohtaamisilla pystytään saavuttamaan. Vapaaehtoistyössä on mahdollisuus tavata samoin ajattelevia ihmisiä ja jaettu uskonnollisuus vahvistaa keskinäistä yhteenkuuluvuutta, luottamusta ja sosiaalisia siteitä. Erityisesti maaseudulla seurakuntien vapaaehtoistyö näyttää tarjoavan edelleen luontevan sosiaalisen toiminnan mahdollisuuden, jonka kautta jaettu altruismi, välittäminen ja jakaminen vahvistuvat. (Yeung 2005, 53–56.)

Seurakunnan merkitystä maaseudulla laajemmin tutkineet yhdysvaltalaiset sosiologit Liu, Ryan, Aurbach ja Besser (1998) nostavat esille yhteisöllisen kiinnittymisen (community attachment) käsitteen, joka kuvaa yksilön sitoutumista asuinpaikkaan osallistumisen, ihmisten välille rakentuvien suhteiden ja tunneulottuvuuden kautta. Heidän tutkimustensa mukaan paikallisella kirkolla on tärkeä merkitys sosiaalisen integraation lisäämisessä, koska sen jäsenyys tarjoaa mahdollisuuksia tutustumiseen ja ystävyyssuhteiden luomiseen. Kohtaamisen mahdollisuuksia voidaan lisätä esimerkiksi tarjoamalla julkisia tiloja ja tuottamalla paikallisia tapahtumia. Henkilökohtainen sitoutuminen yleensä laajenee pelkästä jäsenyydestä aktiivisempiin muotoihin kuten osallistumiseen erilaisiin ryhmiin tai kirkon luottamustoimiin. Paikallinen kirkko tarjoaa tärkeän mekanismin ystävyyssuhteiden kehittämisessä sekä paikkoja, joissa luodaan yhteyksiä myös muihin paikallisiin organisaatioihin.

Kirkon rooli korostuu nimenomaan pienissä maaseutuyhteisöissä, joissa on vähän muita yhteisöllistä liittymistä edistäviä paikallisia instituutioita.

Samantapaisiin tuloksiin on päädytty myös suomalaisissa seurakunnan roolia maaseudulla tarkastelevissa tutkimuksissa, jotka korostavat diakoniatoimintaa yhteisöllistä kiinnittymistä vahvistavana elementtinä. Aktiivinen jäsenyys seurakunnassa mahdollistaa ihmisten välisten siteiden luomisen samoin ajattelevien ihmisten välille. Näiden siteiden vahvistumisen kautta rakentuva yhteisöllisyys laajenee muihinkin seurakuntayhteisön ulkopuolisiin sosiaalisiin verkostoihin. Seurakunnassa syntyvät epäviralliset verkostot ja ystävyysuhteet vahvistavat näin sosiaalista pääomaa ja paikalliseen yhteisöön kiinnittymistä. (Pesonen & Vesala 2006a, 12–14, 2006b.)

Diakonian yhteisöllisyyden tutkiminen

Tässä artikkelissa käytetty tutkimusaineisto on kerätty vuonna 2004 Kuopion hiippakunnan yhdestä maalaisseurakunnasta osana Kuopion yliopistossa tehtyä sosiaalipsykologian pro gradu tutkielmaa (Thitz 2005). Aineisto koostuu kolmen seurakunnan työntekijän ja 12 eri tavoin diakoniatoiminnassa mukana olevan seurakuntalaisen haastatteluista (n=15). Tavoitteena on ollut valita haastateltaviksi sellaisia avaininformantteja, joilla on omia kokemuksia osallistumisesta diakoniatyöhön tai diakoniatyön järjestämään toimintaan. Haastatellut seurakuntalaiset toimivat mm. luottamushenkilöinä, vapaaehtoistyöntekijöinä Ystävän kamarilla, talkoissa, Yhteisvastuu-kerääjinä, ryhmien vetäjinä tai osallistuivat diakoniatyön järjestämään ryhmätoimintaan. Henkilökohtaisten haastattelujen lisäksi vierailin kahdessa diakoniatyön ryhmässä, joista toisessa tekemääni ryhmähaastattelua (n=10) käytän myös aineistonani. Haastateltavien ikä vaihteli 40–88 vuoteen ja mukana oli 16 naista ja 9 miestä. Haastattelujen pääteemoina olivat seurakuntayhteisöön osallistumisen kokemukset sekä yhteisöllisyydelle annetut merkitykset.

Haastatteluaineistoa on käsitelty sisällönanalyysin avulla. Haastateltavien puhetta kuvaavat sitaatit¹ tekstissä toimivat analyysin tukena ja tehtyjen tulkitusten perusteluina. Yhteisöllisyyttä tarkastellaan niiden merkitysten kautta, joita diakoniatoiminnassa mukana olevat ihmiset antavat seurakunnassa kokemalleen vuorovaikutukselle, yhteiselle toiminnalle ja yhteenkuuluvuudentunteelle. Vaikka tutkimuskohteena on diakonian yhteisöllisyys, ei sitä voi irrottaa erilliseksi osaksi

seurakuntayhteisön kokonaisuudesta. Myöskään haastatellut seurakuntalaiset eivätkä kaikin osin työntekijätäkään erotelleet diakoniatyön kautta rakentuvaa yhteisöllisyyttä yleensä seurakunnassa rakentuvasta yhteisöllisyydestä. Kuitenkin sekä haastatteluissa että aineiston analyysissä näkökulma seurakuntayhteisöön on erityisesti keskinäistä vastuuta ja osallisuutta korostava diakoninen seurakuntayhteisö.

Diakoniatyön yhteisöllisyyden ulottuvuudet

Diakoniatoiminta kiinnittää yhteisöön kohtaamisten kautta

Seurakunta voi tarjota ihmiselle yhteisön, johon hän voi liittyä ja kiinnittyä. Diakonia seurakunnan työmuotona rakentuu eri muodoissaan ihmisten välisistä kohtaamisista, jotka toimivat porttina sisälle yhteisöön. Diakoniatoiminta on luonteeltaan yhteisöön kutsuvaa, jossa työntekijän tai toisen seurakuntalaisen esittämällä henkilökohtaisella kutsulla on tärkeä merkitys. Tästä vapaaehtoistyöntekijäksi mukaan tullut seurakuntalainen kertoo: *Se oli niin, kun -- [työntekijä] pyys minua siihen.* Työntekijän lisäksi tärkeinä kutsujina toimivat toiset seurakuntalaiset, kuten työntekijä seuraavassa kuvaa: *Ja varmaan kerhoonkin tulemiseen on, että vaikka minä aina syntymäpäiväkäynnillä kerron, jos on semmonen ihminen, joka ei oo käynyt, että meillä tämmönenkin kerho on seurakunnalla, mutta harva ehkä sitä sillä [kutsulla] tulee. Mutta jos joku tuttu sanoo, että läheppä minun mukkaan, niin sitä sillein tulee lähettyä.*

Kasvokkainen kohtaaminen ja ihmisen rinnalle pysähtyminen toimivat kutsuna ja kiinnitysalustana yhteisön jäsenyyteen, mistä työntekijä kertoo: *Niin joskus kun kysytään ihmisiltä, että mitä [kerhotoiminnan] pitäis olla, niin ne sanoo, että tämä on hyvä, että se on tärkeä, että kun minä oon ovelta tullu vastaanottamaan ja käestä pittäin toivotan tervetulleeks. Että tänne on niin mukava tulla. Että ne odotukset on hirveän pienet, että se, että huomataan siinä ovelta.* Henkilökohtainen vastaanottaminen merkityksellinen asia, joka välittää seurakuntalaiselle tunteen siitä, että hän on tärkeä ja hänet hyväksytään tässä yhteisössä. Hyvän seurakuntayhteisön keskeistä tehtävää taas eräs seurakuntalainen kuvaa seuraavasti: *Että niinkun seurakunnan tehtävä on olla se, kuunnella ja olla läsnä. Että mahdollisimman vähän tulis sellasta tunnetta ihmisille, että on torjuttu. Että siinä just on se oleellisin, että voi tulla ja saa olla semmosena kuin on.* Pelkkä seurakunnan työntekijän tapaaminen

ei välttämättä rakenna yhteyttä, vaan se vaatii kokemuksia välittämisestä, aidosta kiinnostuksesta ja ajan antamisesta. Se sidos tai suhde, mikä syntyy seurakuntalaisen ja työntekijän tai vapaaehtoistyöntekijän välille näissä kohtaamisissa, ei ole vain kahden ihmisen välinen suhde. Samalla siinä syntyy suhde seurakuntalaisen ja koko työntekijän edustaman yhteisön ja yhteisössä tärkeiden asioiden välille. Näin ihmisten välille rakentuvat suhteet ja niiden kautta saatu sosiaalinen tuki ovat merkittäviä seurakuntayhteisöön kiinnittäviä sidoksia.

Toisaalta kaikille seurakunnan jäsenille ei yhteisöön kiinnittyminen ja sieltä oman paikan löytäminen ole välttämättä helppoa, joskaan kaikki eivät välttämättä kovin tiivistä yhteyttä kaipaakaan. Työntekijän mukaan osa seurakuntalaisista kokee epävarmuutta siitä, kuuluvatko he seurakuntayhteisöön vai ovatko sen ulkopuolella: *Aina jotkut ryhmätilanteet, että kenenkä ne on ja voiko sinne tulla. Että ne on ne kysymykset, jotka alakaa, että kuulunkos minä siihen joukkoon.* Epäröinti voi liittyä pohdintaan, että olenko sopivan ikäinen vanhusten kerhoon tai onko minulla "oikea diagnoosi" johonkin vertaisryhmään, mutta taustalla voivat olla myös kysymykset siitä, olenko riittävän kristitty tai onko minulla oikeanlainen usko tai osaanko käyttäytyä yhteisön normien mukaisesti, jotta voisin osallistua. Erityisen tärkeä yhteisöön mukaan tuleminen kokemus on niille, jotka tuntevat elävänsä yhteiskunnan tai yleisen hyväksynnän reuna-alueilla. Työntekijä kertoo kokemuksensa siitä, kuinka päihdeleiriläisten osallistuminen yhteisen jumalanpalveluksen toteuttamiseen madalsi osallistumisen kynnystä ja vahvisti yhteisön jäsenyyttä: *Tai sitten jossakin seurakunnassa on ihan sunnuntain jumalanpalvelukseen menty ja on oltu siellä [päihdeleiriläiset] ja -- moni on sanonu, että on tosi tärkeä, että me osallistuttiin sinne ja laulettiin kuorona ja luettiin tekstiä. Ja ne ehkä nostaa itsetuntoa ja sitä että kuulutaan, että minäkii kuulun, mullakin on oikeus kuulua tähän seurakuntayhteisöön.*

Vuorovaikutus ja yhteistoiminta sosiaalisen elämän ylläpitäjänä

Osallistuminen diakonia-toimintaan tarjoaa mahdollisuuden sosiaalisten suhteiden luomiseen ja ylläpitämiseen. Seurakuntayhteisön merkitys sosiaalisten kontaktien syntymisessä ja ihmisten välisten suhteiden rakentumisessa tulee esille seuraavassa seurakuntalaisen puheesta lainatussa sitaatissa: *Tätä niinkun oottaa tätä tappaamista. Tää on joku kohokohta. Saa jonkunlaisen kosketuksen toisiin ihmisiin.* Erityisen tärkeitä järjestetyt mahdollisuudet sosiaalisten suhteiden luomiseen ovat niille, joilla on vähäinen sosiaalinen verkosto sekä toisaalta elämän muutosvai-

heissa, jolloin sosiaalisia suhteita joudutaan usein järjestämään uudelleen. Haastateltavat kertoivat seurakuntayhteyden merkinneen paljon esimerkiksi eläkkeelle jäädessä, puolison kuoltua tai asuinpaikkaa muutettaessa.

Kirkon tutkimuskeskuksen mukaan diakoniatyössä kohdattujen asiakkaiden ongelmia tarkasteltaessa seurakuntien työntekijät kertovat vuosien 2000–2003 aikana mielenterveyteen, toimeentuloon, yksinäisyyteen sekä perheeseen ja parisuhteeseen liittyvien ongelmien lisääntyneen (Kirkko muutosten keskellä 2004). Tutkimusseurakunnassa ihmisten yksinäisyys tuli esille keskeisenä diakoniatyön kohtaamana sosiaalisena ongelmana. Maaseudulla kylien autoituminen ja väestön ikääntyminen vähentävät mahdollisuuksia sosiaaliseen kanssakäymiseen ja yhteistoimintaan. Tällöin seurakunnan toimintojen säilyttämisellä on merkittävä rooli sosiaalisten kontaktien ylläpitämisessä, kuten työntekijä seuraavassa kertoo: *Että se voi olla se seurakunnan kokoontuminen siellä [kylällä] ainoita kokoontumisia, mitä yleensä ihmisten välillä on todella.* Yksinäisyyttä koetaan kuitenkin myös kirkonkylällä, jossa esimerkiksi sivukylältä muuttaneen ikääntyneen ihmisen voi olla vaikea luoda uusia sosiaalisia suhteita. Myös näissä tilanteissa seurakunnan järjestämät ryhmätoiminnat luovat mahdollisuuksia ihmisten väliseen vuorovaikutukseen, mikä käy ilmi seuraavasta sitaatista, jossa vapaaehtoistyöntekijä kuvaa Ystävän kamarille kokoontuneita ihmisiä: *Ne vaan kerta toisensa jälkeeseen sinne tulleet, ja tiällä on paljon yksinäisiä ihmisiä. Jotka ei sitten välttämättä, jos ne ei lähe minnekkään, niin ei kellekkään, että suattaa männä kaks päivää ja kolomekkiin, eikä kellekkään tarte sannoo huomenta eikä tällai.* Seurakunta näyttäytyy paikkana, johon voi tulla tapaamaan toisia ja kokemaan osallisuutta toisen ihmisen läsnäolosta. Rakennetut yhdessäolon muodot ovat näin tulleet korvaamaan aiempia sukulaisuuteen tai naapuruuteen liittyviä kanssakäymisen muotoja.

Diakoniatyön keskeinen olemus on toisen ihmisen kuuntelemista ja sosiaalisen tuen keskinäistä jakamista. Diakoniatyön ryhmät ja toiminnat tarjoavat ihmiselle mahdollisuuden löytää ymmärättäviä kuuntelijoita ja saada siten helpotusta oman elämän ahdistaviin kysymyksiin. Omien asioiden jakamisen mahdollisuuden merkityksestä diakoniatyön ryhmään osallistuva kertoo: *Se antaa uutta pontta jaksamiseen ja siihen arkielämään. Se on sillä lailla merkittävää, että voi vaihtaa ajatuksia ja kertoo mitä sinulle kuuluu, vaikeistakin asioista voi joskus kertoa, kun ne ei oo aina näitä hyviä asioita. Että tämä on tässä aika tärkeä, että voi luottamuksellisesti puhua.* Se, että joku kuuntelee ja on kiinnostunut ajatuksistani, koetaan yleensä terapeuttisena. Avautumisen kautta voidaan murtaa yksinäisyyttä ja hakea toisten

ymmärrystä omaan elämäntilanteeseen kuten myös Hänninen ja Timonen (2004, 218) ovat tutkimuksessaan todenneet.

Yhteisön vuorovaikutukseen ja toimintaan liitettiin haastatteluissa myös negatiivisia piirteitä. Seurakuntalainen kuvaa osallistumisen kynnystä seuraavassa: *Kun ei tämä seurakuntayhteisökkään heleppo oo kaikkien tulla mukkaan. Sillai kynnys on korkea, niin mä aattelin, että enemmän varsinkin näitten päihdeongelmaisten kanssa, että ne ei taho uskaltaa tulla jumalanpalvelukseen sunnuntaina, että se on se kynnys niin korkee, että niitten ihmisten saaminen on. Että kun ne saattaa vaikka sannookkii, että mitäs se tuo tänne tulloo. Jos ei koe täyttävänsä yhteisössä vallalla olevia käyttäytymiskriteerejä tai tunnistavansa yhteisössä käytettyä puhe- tapoja, voi mukaan lähteminen olla vaikeaa. Myös yhteisössä jo mukana olevat voivat vahvistaa näitä raja-aitoja omalla käyttäytymisellään.*

Toisaalta diakonian kohtaamisiin ja ryhmätoimintaan liittyvä omien asioiden jakaminen sisältää myös riskejä. Kuvatessaan seurakuntayhteisössä rakentuvaa läheisyyttä seurakuntalainen pohtii: *Ei tästä sitä täydellistä hyvää varmasti, tai niitä tulee sellasia juttuja, mitä ei osaa ennakoida, niinkun ihmisten kanssakäymisessä tulee. Onko se toisaalta niin, että mitä läheisempi suhde, sitä herkemmin niitä tulee. Että olisko se hyvä pitää sitten jonkinlainen etäisyys. Jos aatellaa, niin sitä on aika haavoittuva sellasessa läheisessä. Rakentaessaan läheisiä suhteita ja jakaessaan sisimpiä tuntojaan ihmiset asettuvat alttiiksi haavoittumiselle ja luottamuksen väärinkäyttäminen voi koskea kipeästi. Yhteisön kaikilla jäsenillä ei ole välttämättä samanlaista vastuuntunnetta tai vaikka yhteisistä pelisäännöistä olisikin sovittu, aina kaikki eivät näitä sopimuksia kykene pitämään. Kaj Ilmosen (2004) mukaan sosiaalisen pääoman elementtinä kasvavaan luottamukseen liittyy, että annamme toisten haltuun jotakin meille arvokasta ja se tekee meistä haavoittuvia. Luottamussuhteeseen liittyy tällöin vallankäytön mahdollisuus. Positiivinen vallankäyttö näkyy siten, että tuemme luottamuksen osoittajaa hänen haavoittuvassa tilanteessaan kun taas negatiivista vallankäyttöä on toisen haavoittuvan aseman hyväksikäyttäminen.*

Yhteisössä jaettu merkitysmaailma yhteenkuuluvuuden vahvistajana

Seurakuntalaisten haastattelujen perusteella näyttää siltä, että diakoniatoiminnan kautta rakentuvassa vuorovaikutuksessa ihmisille muodostuu jossain määrin yhteinen tapa ymmärtää elämäänsä. Nämä kirkon sanomaan ja arvomaailmaan

pohjautuvat yhteiset merkityskehykset vahvistuvat diakoniatoiminnassa yhteenkuuluvuuden tunteen, elämäkokemusten jakamisen ja yhteisen toiminnan kautta. Erityisesti kylillä toimivissa piireissä ja kerhoissa osallistujien ydinjoukko muodostuu yleensä samoista ihmisistä, jotka jakavat mahdollisesti vuosikymmeniä jatkuneen tuttuuden ja yhteenkuuluvuuden. Seurakuntalainen kuvaa yhdessäolosta rakentuvaa läheistä yhteyttä perheyhteytenä. *Siis minulla on ainakii täällä käväseminen, se on niinkun kottiin tulis. Oon kokena sen, kaikki on tasa-arvosia ja me ollaan sammaa Jumalan perhettä.* Yhdessäolon jatkuvuus ja yhteinen arvomaailma luovat turvallisuuden tunteen yhteisön sisälle.

Erilaisissa diakoniatyön ryhmissä käydyissä keskusteluissa rakennetaan mieltä oman elämän menneille tapahtumille yhdessä toisten kanssa, kuten seurakuntalainen seuraavassa kuvaa: *Kyllähän se tuli sitten ilimi puheissa, aina sitten näissä, mitä on kokenut, näissä muisteluksissa, tää Jumalan johatus ja sitten ne oli tosi mukavia nää keskustelut, kun joku kerto, että se ei ollu sattumaa, kun näin piti tapahtua.* Samankaltaiset elämäkokemukset toimivat ikään kuin yhteisenä polkuna elämän mielen ymmärtämiselle. Kertomalla omia kokemuksia ja eläytymällä toisten tunteisiin etsitään myös syvempää kosketusta ihmisten välillä. Mahdollisuus omien tunteiden ja kokemusten esille tuomiseen ja niiden yhteinen käsittely auttaa ihmistä jäsentämään elämäänsä ja rakentamaan siitä mielekästä kokonaisuutta.

Elämän merkityksellisyys vahvistuu myös yhdessä toimimisen myötä erilaisissa vapaaehtoistyön tehtävissä. Kokemus siitä, että olen tarpeellinen ja voin tehdä jotakin hyödyllistä ja merkittävää yhteisön hyväksi, antaa monelle vapaaehtoistyöntekijälle elämän sisältöä, kuten seuraavasta sitaatista käy ilmi: *Ja sitten kun minä jäin eläkkeelle, niin minä olin vähän semmonen, niinkun vakammastikin oli semmonen tunne, että minua ei kukkaan tartte. Yhteiskunta ei tartte minua enää, kun minä oon eläkeläinen, lapset oli jo aikuisii ja omissa perheissään ja kukkaan ei tartte. -- Niin se jotennii tiällä sitten kun tulloo tänne talakoiisiin ja tiällä on, niin tuntuu, että no voin minä vähäsen, voin minä tiällä vähäsen vielä olla.* Elämän tarkoituksellisuus rakentuu osaksi tunteesta, että elämällä, ihmisen olemassaololla ja toiminnalla, on merkitystä toisille ihmisille. Diakoniatoiminta tarjoaa mielekkäitä tehtäviä, joiden kautta voi olla palvelemassa ja toimimassa yhteisön hyväksi. *On semmonen, että tulloo lähetty ja saapi sisältöä elämälleen. Kyllä semmonen tärkeä ainakin on.*

Hengellisyys näyttäytyy seurakuntatoiminnassa keskeisenä pohjavireenä, joka on läsnä ihmisten välisissä kohtaamisissa elämää jäsentävänä ja sille merkitystä

antavana tekijänä. Hengellisyys on keskeinen tekijä, joka erottaa seurakunnan järjestämän toiminnan muiden yhteisöjen toiminnasta, kuten seurakuntalainen kertoo: *Kyllähän se on se sanoma, joka on meidän iankaikkisuuden näkökulman kannalta hyvin tärkeä. Kristuksen pelastus- ja sovitustyö, tätähän ei julista muut. Se on se, joka on oltava ydintä siinä.*

Hengellisyys diakoniatoiminnassa mukana olevien yhteisenä merkityskehiksenä vahvistaa yhteenkuuluvuutta. Yhteisössä syntyvä kokemus kulkemisesta kohti yhteistä päämäärää liittyy ihmiset toisiinsa ja vahvistaa seurakuntayhteisön jäsenten yhteistä ”matkalaisuuden” kokemusta. Seurakuntalainen kuvaa jumalanpalveluksessa tapaamiaan ihmisiä: *Minä kyllä ajattelen sen, että nuijen ihmisten kanssa minä voisin olla taivaassa joskus. Että se on sitä samaa joukkoa.*

Vastuu laajenee yhteisössä

Yhteenkuuluvuuden tunne ja halu kantaa vastuuta yhteisössä ovat vastavuoroisessa suhteessa. Kun seurakuntalainen kokee läheisyyttä toisten kanssa, yhteisöllinen side vahvistuu ja halutaan myös toimia yhteisön hyväksi. Diakoniatyöhön liittyvistä talkoista seurakuntalainen kertoo: *Niin ne halluu osallistua. -- Musta tuntuu että täällä on jotenkin erittäin lähheinen tuo seurakunta monille ihmisille tai talakooväelle.* Yhteisöllinen vastuu näkyy toisen ihmisen huomioivana elämänsä asenteena, mitä seurakuntalainen kuvaa: *Toisaalta sitten se seurakunnan retki on sillä tavalla mukava, kun siellä on niin mukava yhteishenki ja loppujen lopuksi se ei oo mikään kallis ja siellä huolehitaan toisistaan jos missään. Että siellä saa jokainen, joka lähtöö, niin ihan kyllä mennä sillä mielellä, että minusta kannetaan huolta siellä.* Seurakuntayhteisössä solidaarisuuden tunteen rakentuminen liittyy erityisesti jo aiemmin esille tulleeseen ihmisten väliseen läheiseen kosketukseen. Tällöin yhteinen toiminta ennen kaikkea vahvistaa yhteisön sisäistä yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Useat vapaaehtoistyöntekijät kokevat, että työskentely yhteisten asioiden hyväksi antaa enemmän kuin mitä se vaatii, kuten vapaaehtoistyöntekijä kertoo: *No minullehan se antaahii, sehän hirveän paljon enempi antaa, kun mitä minä pystyn antamaan seurakunnalle. Se on erittäin rauhottavaa ja se tuopi semmosen hyvänolon tunteen.* Vapaaehtoistyössä toiminnasta itselle saatu tyydytys ja palaute sekä mahdollisuus olla mukana toisten auttamisessa motivoivat toimimaan yhteisössä. Toisaalta toimintaa ohjaa myös velvollisuuden tunne ja vastuu yhteisön toiminnasta. Seurakuntalainen kuvailee: *Niillä on oikeen semmonen hengen palo*

siihen, että sinne mennään. Eikä oo koskaan kuulemma täällä, että talakoista puuttus väkkee. Tieto siitä, ettei toiminta pyöri, ellei tarvittavia tehtäviä hoideta, herättää sisäisen tarpeen toimia.

Diakoniatyössä tapahtuu yhteisön jäsenten kasvua lähimmäisenrakkauteen sekä persoonakohtaisella että yhteisöllisellä tasolla. Diakoniatyön rooli seurakuntayhteisön kasvun tukemisessa on toisaalta olla vaikuttamassa ihmisten asenteisiin siten, että suvaitsevaisuus ja tasa-arvo lisääntyisivät ja lisäksi auttaa ihmisiä tiedostamaan toisten tarpeita ja tarjota mahdollisuuksia toimia yhteisen vastuun kantamisessa. Työntekijä määrittelee seurakunnan roolia: *Jos kenellä niin seurakunnalla on tärkeä rooli siinä asenteitten muokkaamisessa, että osattais vieraisiin ja muukalaisiin suhtautua.*

Seurakunta julistuksellaan ja toiminnallaan tukee lähimmäisyyteen kasvamista tuomalla esille sitä, mitä yhteisvastuu ja lähimmäisyys käytännössä tarkoittavat. Olemalla mukana yhteisössä, jonka toimintaperiaatteena on lähimmäisenrakkaus ja jossa korostetaan yhteisöllisiä arvoja, sisäistetään vastuullisuus ja huolenpito osaksi omaa merkityks maailmaa. Osallistuminen seurakunnan toimintaan ja sen kautta rakentuva sosiaalinen hyvinvointi ei koske vain osallistuvaa ihmistä, vaan myönteiset vaikutukset laajenevat myös lähipiiriin, kuten työntekijä seuraavassa kuvaa: *Kyllä mä luulen, että useissa tapauksissa se vastuu laajenee, että ne kyllä auttavat ja rakastavat naapureitaan ja perheen jäseniään ja koittavat auttaa niitä, käyvät sairaiden luona ja auttavat perhepiirissä siellä alkoholiongelmassa olevia.*

Toisaalta diakoniatöiminnan kautta liitytään myös osaksi maailmanlaajuista Jumalan lasten joukkoa, jolloin vastuun kantaminen laajenee myös lähiyhteisön ulkopuolelle. Seurakunnassa luontevia yhteyksiä globaaliin kanssakäymiseen tarjoavat esimerkiksi ystävyysseurakuntatoiminta, kansainvälinen diakoniatyö ja lähetystyö. Toiminnan kautta sekä välitetään tietoa ihmisistä eri puolilta maailmaa että tarjotaan mahdollisuuksia ja kanavia toimintaan. Tästä työntekijä kertoo: *Mä luulen et seurakunta tekee siinä tärkeän työn, että se niinkun antaa kanavan ja mahollisuuden tähän laajempaan vastuuseen auttaa kehitysmaiden köyhiä ja tukea lähetystyötä.* Tietoa maailman hädänalaisista ihmisistä tulee nykyään paljon myös yleisten tiedotusvälineiden kautta, mutta yhteisön sisällä välittyvällä tiedolla on erityinen merkitys, koska se sitoutuu samalla myös yhteiseen merkitysketjuun.

Yhteenvedo ja pohdinta

Millaista siis on se yhteisöllisyys, joka diakoniatoiminnan kautta seurakunnassa rakentuu? Yhteenvedona diakonian yhteisöllisyyden voi kuvata rakentuvaksi seuraavista elementeistä, jotka liittyvät toisiinsa ja ovat vuorovaikutuksessa keskenään: 1) Henkilökohtaisissa kohtaamisissa rakentuva läheisyys, 2) vuorovaikutuksen ja yhteistoiminnan sosiaalista elämää ylläpitävä luonne, 3) yhteisössä jaettu elämän merkityksellisyyden kokemus sekä 4) halu kantaa vastuuta, joka yhteisöllisyyden tunteen kasvamisen myötä lisääntyy ja laajenee myös seurakuntayhteisön ulkopuolelle. Omaleimaista diakonian yhteisöllisyydelle on yhteisössä ja sen toiminnan taustalla vaikuttava hengellinen ulottuvuus. Edellä esitetyt diakonian yhteisöllisyyden elementit voisivat olla mitä tahansa yhteisöä kuvaavia piirteitä, mutta seurakunnassa ja diakoniassa ne kytkeytyvät yhteisössä sisimpänä olevaan hengelliseen perustaan (kuvio 1).

Keskinäisen huolenpidon rakentuminen seurakuntayhteisössä edellyttää mahdollisuutta kiinnittyä ja liittyä sekä yhteisössä eläviin ihmisiin että yhteiseen merkityskehukseen. Kasvaminen vastuun ja osallisuuden yhteisöksi tapahtuu yhteisössä koetun hyväksynnän ja lähimmäisenrakkauden sanoman sisäistämisen kautta. Diakoniatoiminnassa mukana olemisen ja osallisuuden kautta rakentuu ihmiselle diakoninen merkityskehys, josta käsin tarkasteltuna myös yhteisön ulkopuolelle laajentuva diakoninen elämäntapa ja toiminta on perusteltua. Diakonisen merkityskehysten voidaan nähdä sisältävän sekä yhteisen ymmärryksen elämän

KUVIO 1. Diakonian yhteisöllisyyden rakentumisen elementit.

tarkoituksesta että elämän mielekkyyden rakentumisen toisten hyväksi toimimisen kautta. Yhteisössä sisäistetty vastuullinen elämänasenne laajenee seurakuntayhteisön sisältä kohti ympäröivää maailmaa.

Tarkasteltaessa seurakunnan diakoniatyössä yhteisöllisyydelle annettuja merkityksiä rinnakkain kirkon diakonia- ja yhteiskuntatyölle asetettujen tavoitteiden kanssa näyttävät peruslinjaukset olevan yhteneväiset. Diakoniastrategia osoittaa sen yhteisöllisen toiminnan suunnan, johon diakoniatyön arjessa pyritään, mutta myös kehittämisen haasteita ja mahdollisuuksia voidaan nähdä.

Yhtenä kehittämishaasteena on se, miten seurakunnan jäsenten osallisuus yhteisöstä (Vastuun ja osallisuuden yhteisö 2003, 43) todella mahdollistuu. Vaikka maalaisseurakunnissa sitoutuminen seurakuntaan ja osallistuminen toimintaan voi olla aktiivisempaa kuin kaupungeissa, on sielläkin ihmisiä, joille seurakunta ei näyttäydy arkipäivän tasolle ulottuvana huolenpidon yhteisönä tai jotka kokevat seurakunnan vieraana suhteessa omaan elämänpiiriinsä. Yhteisön rajoja ja kynnyksiä pitäisi kyetä madaltamaan panostamalla yhä edelleen suvaitsevaisuutta ja erilaisuuden hyväksymistä korostavan asenneilmapiirin laajentamiseksi, jotta erityisesti yhteiselämästä syrjäytyneet voisivat löytää paikkansa seurakuntayhteisöstä. Merkittävä seurakuntayhteisöön kutsuva tekijä on yhteisössä aktiivisesti mukana olevien kyky välittää sellaista rakkauden ja avoimuuden ilmapiiriä, johon itsensä ulkopuoliseksi tai erilaiseksi kokeva rohkenee liittyä.

Elämän yksilöllistyminen sekä yhteiskunnassa koettu epävarmuus ja irrallisuuden tunteet nostavat esille tarpeen uudenlaisten yhteisöön kiinnittymisen muotojen kehittämiseen perinteisten toimintamuotojen rinnalle. Maffesolin (1995, 93–94) mukaan postmodernin maailman yhteisöllisessä toiminnassa korostuu erityisesti tarve olla kosketuksissa toisiin ihmisiin. Tällöin yhteisöllisyys rakentuu jaetuista tunteista ja läheisistä siteistä, jotka myös vahvistavat ihmisten välistä solidaarisuutta. Esimerkiksi Ystävän kamarit ja muut matalan kynnyksen kohtaupaikat tarjoavat mahdollisuuden jaettujen emootioiden kokemiseen ja läheisten suhteiden luomiseen. Ne tarjoavat myös perinteisen ryhmään osallistumisen sijaan mahdollisuuden toimia itse, kantaa vastuuta ja siten olla rakentamassa yhteisöä.

Toisaalta yhteiskunnan rakenteellisten muutosten myötä yhteisöllisyyttä ja ihmisten osallisuuden mahdollisuuksia uhkaa se, että erityisesti pienissä maalaisseurakunnissa taloudellisten paineiden alla voidaan joutua supistamaan niissä toiminnoissa, jotka ovat ylläpitäneet yhteisen merkityksen ja solidaarisuuden rakenteita. Vaikka yhteisöllisyys ei ensisijaisesti perustu taloudellisiin resursseihin,

tarvitsevat ihmiset säilyttääkseen yhteenkuuluvuuden kuitenkin mahdollisuuksia säännölliseen toistensa kohtaamiseen ja yhteyden rakentamiseen. Tällöin toiminnan vähentäminen sieltä, missä se saattaa olla ainoa syrjäytymistä estävä ”turvasaareke”, sotii diakonian periaatteita vastaan.

Toinen kehittämishaaste on *diakoniatyön oman roolin ja tehtävän selkeyttäminen* turvallisuutta rakentavissa huolenpidon verkostoissa (Vastuun ja osallisuuden yhteisö 2003, 43–44). 1990-luvun rakennemuutoksen ja yhteiskunnan sosiaalisen vastuun voimakkaan verkostoitumisen myötä diakonia on mukana hyvin monenlaisessa yhteistyössä yhteiskunnan ja kolmannen sektorin palvelujärjestelmien kanssa. Sen sijaan, että diakonia nähdään työntekijävetoisena seurakunnan työalana, voitaisiinko se yhä enemmän nähdä seurakuntayhteisöstä yhteiskuntaan laajentuvana lähimmäisvastuuna, jossa jokainen seurakunnan jäsen omalla paikallaan ja omissa tehtävissään elää diakonisesti. Tällöin seurakunnan roolina olisi ensisijaisesti varustaa seurakuntalaisia niin, että heille voisi rakentua sellainen sisäinen merkity maailma, joka edesauttaa ihmisten keskinäisen vastuun ja osallisuuden vahvistumista. Tämä varustaminen tapahtuu kohtaamalla seurakuntalaiset henkilökohtaisella tasolla ja vastaamalla ensin heidän omiin sosiaalisiin ja hengellisiin tarpeisiinsa. Löytäessään kiinnipitävän ja turvallisuutta tuottavan yhteisön (Utriainen 2004, 242) rakentuu ihmiselle sellainen identiteetti, josta käsin hänellä on vahvuutta ja rohkeutta toimia vastuullisesti ja solidaarisesti omalla paikallaan yhteiskunnassa.

Itselleni tämän tutkimukseni myötä merkittävimäksi on noussut ajatus diakonian ydinsisällöstä. Diakoniatyössä toimiessani olen kokenut, että diakonian rikkautena oleva monialaisuus ja joustavuus erilaisten haasteiden edessä saattaa johtaa sen perustehtävän hämärtymiseen sekä seurakunnan sisällä että yhteistyökumppaneiden taholla. Vaarana on tällöin diakonian ytimen sulautuminen sinänsä tärkeisiin sosiaalisen ja hoidollisen tuen moninaisiin muotoihin, jolloin se menettää sen keskeisen merkityksen, jonka varassa diakonia ja diakoninen yhteisö elää. Diakoniatoiminnan perustana olevan kristillisen sanoman pitäminen myös toiminnan keskeisenä punaisena lankana auttaa välttämään uhkaa sisällöltään tyhjistä yhteisöllisyydestä, joka houkuttaa ihmistä kiinnittymään, muttei lopulta tarjoa mitään todellista (Delanty 2003, 195). Se diakonian ydin, mitä toiminnassa välitetään, on Jumalalta lähtöisin oleva rakkaus. Tälle perustalle rakentuva toiminta antaa diakonialle sen oman erityisen leimansa muiden yhteisöjen ja sosiaalisen elämän toimijoiden rinnalla.

VIITE

¹ Haastateltavien puhetta kuvatut sitaattit ovat merkitty tekstissä kursivoilla.

KIRJALLISUUS

- Allardt Erik (1992). Uskontososologia. Teoksessa Juha Pentikäinen (toim.) Uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus.
- Bauman Zygmunt (2002). Notkea moderni. Tampere: Vastapaino.
- Collins John (2002). Deacons and the Church. Making connections between old and new. Harrisburg: Morehouse Publishing.
- Delanty Gerard (2003). Community. New York: Routledge.
- Giddens Anthony (1995). Elämää jälkitraditionaalisisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash (toim.) Nykyajan jäljillä. Tampere: Vastapaino.
- Hakala Pirjo (2002). Ihmisen kokonaisvaltainen auttaminen. Teoksessa Riitta Helosvuori, Esko Koskenvesa, Pauli Niemelä & Juhani Veikkola (toim.) Diakonian käsikirja. Helsinki: Kirjapaja.
- Holmila Marja (2001). Kylä kaupungistuvassa yhteiskunnassa. Yhteisöelämän muutos ja jatkuvuus. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Hyyryläinen Torsti & Rannikko Pertti (2002). Sosiaalinen pääoma ja paikallinen kehittäminen. Teoksessa Seppo Sivonen (toim.) Yhteisö kehittämisen kentällä. Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja, Sarja B, n:o 20. Joensuu.
- Hänninen Vilma & Timonen Senni (2004). "Huoli" ja "masennus". Kärsimyksiä ennen ja nyt. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utraiainen & Anna Leppo (toim.) Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa

AINEISTO

Haastatteluaineisto, joka on kerätty Kuopion hiippakunnan yhdestä maalaisseurakunnasta 11.-22.10.2004. Nauhoitteet ja litteraatiot ovat tekijän hallussa.

- nykypäivässä. Tampere: Vastapaino.
- Ilmonen Kaj (2004). Sosiaalinen pääoma: uusi ihmeäsite vai käyttökelpoinen hypoteesi? Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) Sosiologisia nykykeskusteluja. Helsinki: Gaudeamus.
- Kirkko muutosten keskellä. Suomen evankelisluterilainen kirkko vuosina 2000–2003. (2004) Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 89. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. Viitattu 19.5.2005 <http://www.evl.fi/kkh/ktk/89.htm>.
- Lehtonen Heikki (1990). Yhteisö. Tampere: Vastapaino.
- Liu Amy, Ryan Vernon, Auchbach Herbert & Besser Terry (1998). The Influence of the Local Church Participation on Rural Community Attachment. *Rural Sociology* 63(3), 432–450.
- Läsnäolon kirkko (2002). Suomen evankelisluterilaisen kirkon missio, visio ja strategia 2010. Kirkon keskusrahaston rahoittaman toiminnan painopisteet. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto. Sarja C 2002:5. Helsinki.
- Maffesoli Michel (1995). Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista. Tampere: Gaudeamus.
- Mannermaa Tuomo (1991). Diakonian teologiaa vanhasta kirkosta reformaatioon. Teoksessa Kerttu Inkala (toim.) Hoivatkaa toinen toistanne. Diakonian teologian käsikirja. Pieksämäki: Kirjaneliö.
- Pesonen Heikki & Vesala Kari Mikko (2006a). Seurakunnat yhteistyökumppaneina

- maaseudun kehittämisessä. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 1/2006.
- Pesonen Heikki & Vesala Kari Mikko (2006b). Congregations and rural development. The case of the Evangelical Lutheran Church of Finland. *Agricultural Economics Review* 1/2006 (painossa). Thessaloniki: Greek Association of Agricultural Economists.
- Saastamoinen Mikko (2000). Elämäntapa-yhteisöt ja yhteisöllistämisen teknologiat – identiteetti, ekspressiivisyys ja hallinnointi. Teoksessa Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen (toim.) *Ruumis, minä ja yhteisö*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 21.
- Soine-Rajanummi Seppo & Saastamoinen Mikko (2002). Uusi paikallisuus, uusi vastuullisuus, uusi kontrolli – episodeja yhteisöllisyyden Suomesta. Teoksessa Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen (toim.) *Polis ja kosmos*. Jyväskylä: SoPhi.
- Suomen evankelisluterilainen kirkko (1993). *Kirkkolainsäädäntö*. Kirkkojärjestys 1055/1993. Viitattu 30.6.2006 <http://www.evl.fi/avain/lait.html>.
- Thitz Päivi (2005). Diakonian yhteisölliset merkitykset. *Sosiaalipsykologian pro gradu – tutkielma*. Kuopion yliopisto.
- Utriainen Terhi (2004). Suojaavat kehykset ja alaston kärsimys. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen & Anna Leppo (toim.) *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Tampere: Vastapaino.
- Vastuun ja osallisuuden yhteisö (2003). *Diakonia- ja yhteiskuntatyön linja 2010*. Juhani Veikkola (toim.) Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto. Sarja C 2003:9. Helsinki.
- Veikkola Juhani (1997). Yhteisönä eletävä elämä. Teoksessa Päivi Petrelius (toim.) *Diakonia muutosvoimana. Diakonian vuosikirja 1996–1997*. Helsinki: Diakonia ry & Kirkon diakonia- ja yhteiskuntatyön keskus.
- Yeung Anne Birgitta (2003). *Kirkko, vapaaehtoistoiminta ja sosiaalinen pääoma*. Teoksessa Eila Helander (toim.) *Muutoksen tulkkinä. Kirkot ja yhteiskunnallinen elämä osana yhteiskuntaa*. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Yeung Anne Birgitta (2005). *Seurakuntien vapaaehtoistoiminta – rakennuselementtejä kohtaamiseen ja yhteisöllisyyteen*. Teoksessa Mikko Lahtinen & Tuulikki Toikkanen (toim.) *Anno Domini 2005: Diakoniatieteen vuosikirja*. Lahti: Lahden Diakoniasäätiö, Lahden diakonian instituutti.

Seurakuntalaisen osallisuus kirkon strategiapuheessa

Osallisuuden ja osallistumisen teemat ovat ajankohtaisia keskustelunaiheita sekä yhteiskunnallisella tasolla että kansalaisjärjestöjen ja kirkon toiminnassa. Kansalaisten osallistumisaktiivisuuden heikentyessä ja osallistumiskäytäntöjen muuttuessa näyttää siltä, etteivät perinteiset osallistumisen muodot ole riittäviä (Nivala 2008, 297). Tilannetta on pyritty parantamaan uudistamalla lainsäädäntöä demokratiaa ja osallisuutta korostavaan suuntaan. Euroopan neuvosto on laatinut suosituksen koskien kansalaisten osallisuutta julkiseen elämään paikallisella tasolla (Paikallisdemokratian osallisuuspolitiikka 2001). Lisäksi eurooppalaisessa hyvinvointipolitiikassa on yhä vahvemmin painotettu osallistavaa ajattelumallia, jossa tavoitteena on kansalaisten valtaistaminen palvelujen käyttäjinä ja tuottajina. Kuitenkin sanoista on pitkä matka todellisiin tekoihin ja toimiviin käytäntöihin, sillä pyrkimykset muuttaa kansalaisia osallistuvimmiksi eivät näytä toimivan, elleivät myös yhteiskunnan järjestelmät ja toimijat ole valmiita muutokseen. (Matthies 2008.)

Myös Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa¹ on pohdittu osallisuuden ja osallistumisen haasteita. Juhani Veikkolan (1994, 61) mukaan kansalaisyhteiskunnan kehittyminen ja kritiikki hierarkkisia rakenteita kohtaan nostivat esille ihmisten oman toiminnan, päätösvallan ja valinnanvapauden merkityksen myös kirkon ja seurakuntien toiminnassa. Viimeisinä 1900-luvun vuosikymmeninä korostui näky alhaalta kasvavasta kirkosta, jossa seurakunta suuntautuu entistä lähemmäs ihmistä ja ihmisten elämän keskelle. Esille nostettiin toimintatapoja, jotka olisivat vähemmän työntekijäkeskeisiä ja perustuisivat seurakuntalaisten aktiivisuuteen ja uuteen yhteisöllisyyteen kirkossa. (Veikkola 1994, 54–55; Kirkon suunta 2000 1992.) Uuden vuosituhannen alkaessa kirkon haasteet konkretisoituvat jäsenmäärän nopeutuneena vähenemisenä ja jäseneksi identifioitumisen heikentymisenä sekä kirkon läsnäolona yhä monikasvoisemman jäsenistönsä elämässä. Erityisesti

on oltu huolissaan nuorten aikuisten irrallisuudesta ja osallistumattomuudesta seurakuntayhteisön toimintaan. (Helander 2007, 156; Monikasvoinen kirkko 2008, 380–389.)

Yhteisöön kiinnittymisen (Liu ym. 1998) haasteita ja kirkossa rakentuvaa osallisuutta pohditaan myös kirkon uusimmassa strategiassa Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö (2008) ja laajempaa pohdintaa sisältävässä strategiamietinnössä (Meidän kirkko -mietintö 2007). Strategian luotaama visio kirkosta osallisuuden yhteisönä jatkaa alhaalta kasvavan seurakuntamallin rakentamista. Kirkon toimintaa pyritään uudistamaan mm. vahvistamalla kirkon jäsenyyden merkitystä kohtaamalla seurakuntalaisia ja luomalla heille enemmän toimintamahdollisuuksia. Strategiaa valmistellut työryhmä näkee edelleen yhtenä seurakuntalaisten osallistumisen kehittämisen haasteena seurakuntien työkaluun työntekijäkeskeisyyden, minkä vuoksi yhteiseen pappouteen perustuva maallikkovastuu ja vapaaehtoistyö eivät saa riittäviä mahdollisuuksia seurakuntaelämässä (Meidän kirkko -mietintö 2007, 24).

Tässä artikkelissa kohdistan huomion siihen, miten kirkon strategiamietinnön luotaamissa tulevaisuuden suuntaviivoissa puhutaan seurakuntalaisen osallisuudesta, ja millaisia käsityksiä seurakuntalaisen osallisuuden kehittymisestä on nähtävissä. Taustoitin analyysiani kuvaamalla ensin yleisemmin yhteiskunnallisen osallisuuden käsitettä. Sen jälkeen tarkastelen sitä, millaisia määrittelyjä Meidän kirkko -mietintö (2007) erityisesti kirkon olemusta ja tehtävää käsittelevässä osuudessa antaa osallisuudelle ja osallisuuden yhteisölle, ja millaista keskustelua kirkossa on viimeisinä vuosikymmeninä käyty seurakuntalaisen osallisuuden kehittämisestä.

Osallisuus yhteisön ulottuvuutena

Osallisuus on keskeinen yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen liittyvä käsite, jota tavallisesti on tarkasteltu hallinnon ja kansalaisen välisen suhteen näkökulmasta. Kansalaisen osallisuutta tutkineen Elina Nivalan (2008, 168) mukaan osallisuus rakentuu yhteisöön kuulumisesta ja sen perusteella oikeudesta osuuteen yhteisön hyvästä. Aaro Harju (2004, 112) korostaa osallisuuden kahtalaista luonnetta. Osallisuus on kuulumisen ja mukanaolon tunnetta, kun taas kokemukset ei-osallisuudesta jättävät ihmisen yhteisön ja yhteiskunnan ulkopuolelle. Nivalan (2008, 168–172) mukaan osallisuuden toteutuminen vaatii toisaalta yhteisön tarjoamia osallisuuden mahdollisuuksia ja toisaalta yksilöltä valmiuksia käyttää näitä mahdollisuuksia

hyödykseen. Osallisuuden mahdollisuudet sisältävät oikeudet yhteisön tarjoamaan turvallisuuteen ja hyvinvointiin sekä sellaiset yhteisön toiminnalliset rakenteet, joiden kautta yksilö voi vaikuttaa ja osallistua päätöksentekoon. Kansalaisilla tulisi olla tiedollisia, taidollisia ja toiminnallisia valmiuksia käyttää hyväkseen yhteisön tarjoamia mahdollisuuksia sekä kiinnittyä yhteisön sosiaaliseen toimintaympäristöön. Näiden lisäksi osallisuuden toteutumisen edellytyksenä ovat yksilön osallistuminen ja kokemus yhteisöön kuulumisesta.

Osallisuus, osallistaminen ja osallistuminen voidaan nähdä jossain määrin toisistaan erillisinä käsitteinä. Osallistaminen on osallistumismahdollisuuksien tarjoamista, joka toteutuu ylhäältä alaspäin, hallinnosta kansalaisten suuntaan (Rantakokko ym. 2009, 56), kun taas osallisuus kehittyy yksilöstä itsestään alhaalta ylöspäin (Anttiroiko 2003, 18–19). Yleensä ihmiset toimivat ja osallistuvat, mikäli osallistumisen kohde on tarpeeksi kiinnostava ja merkityksellinen (Laiho 2000, 28). Osallistumisen asteen vahvuus voi vaihdella passiivisesta toisten tarjoamien toimintojen vastaanottamisesta aktiiviseen toiminnan tavoitteen määrittelyyn, suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin saakka (Nivala 2008, 171). Siirryttäessä osallistumisesta osallisuuteen ihmiset eivät ole enää vain suunnittelun tai osallistamisen kohteita, vaan myös tekijöitä ja todellisia asiantuntijoita, jotka vaikuttavat omaa elämäänsä koskeviin asioihin ja päätöksiin (Salmikangas 2002, 17). Tässä merkityksessä voidaan puhua osallisuudesta valtaistumisen tunteena, jolloin yksilö kykenee asettamaan itsensä toimijan asemaan (Gretchel 2002). Tällöin keskeinen osallisuuteen liittyvä käsite on subjektius, jolla kuvataan ihmisen täysivaltaistumista, itsensä ja oman paikkansa löytämistä yhteisön ja yhteiskunnan jäsenenä (Hämäläinen 2001, 59).

Myös aktiivisen kansalaisuuden käsite liittyy osallisuuden ja osallistumisen määrittelyihin. Aktiivisessa kansalaisuudessa on ennen kaikkea kysymys yhteisöön kuulumisesta, yhteisön tulevaisuuden muotoiluun osallistumisesta ja toimijuudesta omassa elämässä. Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvaminen edellyttää yksilöltä avoimuutta ympäröivää maailmaa kohtaan, mikä opitaan kokemuksen kautta, kohtaamalla, kuuntelemalla muita, olemalla ja toimimalla muiden kanssa (Harju 2004, 19, 27). Konkreettisia toimia kansalaisten osallisuuden vahvistamiseksi on Suomessa kehitetty mm. valtakunnallisella osallisuushankkeella (1997–2002), jolla pyrittiin löytämään uusia kansalaisia kiinnostavia tapoja demokratian toteuttamiseksi paikallisella tasolla. Hankkeen keskeisimpiä havaintoja olivat osallisuuden toteutuminen alhaalta ylöspäin sekä sen muovautuminen kansalaisten, luottamus-

henkilöiden ja viranhaltijoiden keskinäisessä kumppanuudessa ja demokraattisessa vuorovaikutuksessa. Yksilön halu osallistua yhteisön toimintaan syntyy luottamuksen vahvistuessa siihen, että hänellä on mahdollisuuksia ja keinoja vaikuttaa asioihin. (Laiho 2002, 137–138.)

Seurakuntalaisen osallisuus kirkossa

Edellä esitetyt yhteiskunnallisen osallisuuden perusilmiöt ovat suurelta osin nähtävissä kirkossa käydyssä osallisuuskeskustelussa. Myös kirkon kontekstissa osallisuuden käsite liitetään yhteisöön kuulumiseen ja osallisuuteen yhteisön tarjoamasta hyvästä. Meidän kirkko -mietintö (2007) avaa osallisuutta kirkossa seurakunnan olemuksen ja tehtävän näkökulmasta. Mietinnössä kuvataan kirkkoa samalla kertaa hengellisenä ja inhimillisenä yhteisönä, joka on avoin erilaisille ihmisille ja joka toimii vuorovaikutuksessa ympäröivän maailman kanssa. Lähtökohtana on Jeesukseen uskovista muodostuva yhteisö, jonka tunnusmerkkeinä on sen historian alusta saakka ollut keskinäinen yhteys ja osallisuus. Osallisuus Jumalaan tulee näkyväksi seurakunnan yhteisöllisessä elämässä. Yhteinen usko liittää ihmiset Kristukseen ja toisiinsa ja yhteys rakentuu yhteisten kokoontumisten ja keskinäisen huolenpidon myötä. Yhteisön keskeisenä tehtävänä on välittää sanomaa Jumalasta ja kutsua ihmisiä osallisuuteen Jumalan lahjoista. (Meidän kirkko -mietintö 2007, 3-4.)

Näkyvässä ja paikallisessa muodossaan kirkko suunnittelee, järjestää ja arvioi toimintaansa siten, että se vahvistaa ihmisten osallisuutta seurakunnasta muuttuvan yhteiskunnan keskellä. Strategiamietinnön mukaan kirkko kohtaa jäsenensä ennen kaikkea kirkollisten toimitusten, laajan kasvatus- ja diakoniatyön sekä erilaisten viestimien kautta. Kristityn kutsumuksen mukainen vastuun kantaminen kirkon sanomasta ja lähimmäisistä nähdään mietinnössä monen kirkon toimintamuodon onnistumisen edellytyksenä. Vapaaehtoistyöhön osallistuminen ja luottamushenkilönä toimiminen ovat keskeinen osa yhteisen vastuun kantamista. Kirkon toimintaa pyritään edelleen kehittämään niin, että mahdollisimman moni löytäisi uskon merkityksen ja paikkansa kirkossa oman elämäntilanteensa keskellä. (Meidän kirkko -mietintö 2007, 4, 22–24.)

Mietintö kuvaa kirkkoa avoimena yhteisönä, johon ihmistä kutsutaan saamaan rakennusaineita hengelliselle elämälleen, kasvamaan kristittyinä, kokemaan yhteyttä

toisten kanssa ja kantamaan vastuuta lähimmäisistä ja luomakunnasta. Toisaalta mietintö nostaa esille myös kirkko-yhteisöä ohjaavat arvot: pyhän kunnioitus, vastuullisuus, oikeudenmukaisuus ja totuudellisuus, jotka ohjaavat yhteisön ja sen jäsenten toimintaa. Sitoutuminen yhteisiin arvoihin sekä vahvistaa yhteisön identiteettiä että on osa kirkon tehtävän ja strategian linjausten toteuttamista. (Meidän kirkko -mietintö 2007, 4, 35.) Strategiamietinnön mukaan kirkon jäsenyys siis tukee ihmisen osallisuutta yhteisön elämästä tarjoamalla mahdollisuuksia kirkon tehtävän toteuttamiseen ja yhteisen arvoperustan omaksumiseen.

Kirkon osallisuuden erityispiirteenä on se, että samanaikaisesti on läsnä sekä inhimillinen ja näkyvä että hengellinen ja usein selittämättömäksi jäävä näkymätön osallisuus. Sosiaalisen vuorovaikutuksen ja yhteenkuuluvuuden, toiminnallisen osallistumisen ja jaetun arvoperustan rinnalle tulee hengellinen ulottuvuus eli kokemuksellinen osallisuus Pyhästä, Pyhän läsnäolosta ja rakastettuna olemisesta. Tämä osallisuus Pyhästä konkretisoituu seurakuntalaisen liittyessä yhteiseen uskoon uskontunnustuksen, sanan ja sakramenttien sekä kirkon toimintaan osallistumisen kautta. (Pihkala 2009, 195–219; Häkkinen 2011, 35.)

Seurakuntalaisen osallisuuden kehittäminen

Suomalaista arvomaailmaa, yhteisöllisyyttä ja yksilöllisyyttä muokkaavan murroksen kohtaamisessa nähtiin tärkeäksi uudistaa kirkon toimintaa vahvistamalla työntekijöiden ja aktiivisten maallikoiden yhteistyötä (Nieminen 1994, 27). Kirkon kehittämistoiminnassa malleja *kansalaisten seurakunnan* rakentamiseksi kehitettiin 1980-luvulta alkaen Kirkko 2000 -prosessissa. Prosessin keskeisinä käsitteinä olivat alhaalta kasvava seurakunta, pienet toimivat yhteisöt ja jumalanpalvelusyhteisö. Keskustelua käytiin erityisesti seurakuntalaisen asemasta seurakunnan jäsenenä ja toimijana. Uudella seurakuntalaislähtöisellä toimintaotteella pyrittiin kehittämään seurakuntien aluetyötä siten, että rakentuisi läheisyyttä ja keskinäistä välittämistä edistäviä yhteisöjä, joissa vapaaehtoiset seurakuntalaiset ja työntekijät toimivat yhteistyössä. Toisaalta haluttiin kehittää luottamushenkilötoimintaa siten, että paikallista toimintaa koskevat ratkaisut tehtäisiin pienissä alueellisissa yksiköissä, jolloin seurakuntalaisen ääni tulisi välittömästi kuulluksi ja seurakunta voisi joustavammin reagoida paikallisiin haasteisiin. (Nieminen 2003, 219–222.) Lähes puolet seurakunnista kokeili ainakin joltakin osin aluetyötä 1990-luvulla, mutta osa luopui mallista kokeilun jälkeen. Haasteiksi osoittautuivat seurakuntien työmuotopohjainen toimintatapa, virkarakenne ja hallinnollinen päätöksentekomalli.

Suurimpana ongelmana oli se, että malli pyrittiin istuttamaan vanhojen toimintarakenteiden päälle muuttamatta niitä uuden toimintamallin mukaisiksi. (Nieminen 2003, 219–224.)

Vaikka Kirkko 2000-prosessin uudistukset kohtasivat haasteita, sai prosessi kuitenkin aikaan keskustelua seurakuntalaisten asemasta. Matti Järveläisen (1994, 70) mukaan työntekijäkeskeinen seurakuntamalli on luonut subjekti–objekti-asetelman, jossa seurakuntalaiset ovat toiminnan kohteita. Seurakunnista on muodostunut eräänlaisia ohjelmatoimistoja, joissa työntekijät järjestävät seurakuntalaisille vapaa-ajan ohjelmaa. Seurakunnan toiminnan uudistamisessa keskeiseksi nousee työntekijöiden ja maallikoiden välisen suhteen muuttuminen todellisen yhteisöllisyyden suuntaan ja seurakunnan jäsenten keskinäisen vuorovaikutuksen vahvistuminen. Veikkola (1994, 55) näkee Kirkko 2000-prosessin luoneen kuvaa avoimesta kirkosta, joka voisi toimia kohtaamispaikkana jäsenilleen ja jonka sisällä toimivissa pienissä yhteisöissä kasvetaan vastuuseen. Myös Raimo Nieminen (1994, 24–25) näkee kehityksen kulkeneen kohti vahvempaa asiakaslähtöisyyttä. Hänen mukaansa seurakuntien tulisi kehittyä asiakaskeskeisiksi, muutokseen nopeasti reagoiviksi tehtäväorganisaatioiksi, jotka eri toimijoiden yhteistyöllä kykenevät kohtaamaan tulevaisuuden haasteet.

Jos 1900-luvun lopulla kirkon huolena oli seurakunnan toimintarakenteen kyvyttömyys uudistua (Nieminen 2003, 219), niin 2000-luvulla on keskitytty jäsenyyden ja muuttuvan yhteisöllisyyden kysymyksiin. Tutkimukset osoittavat, että vaikka ihmiset odottavat kirkolta yhteyden kokemuksia, he kuitenkin vierastavat sellaista yhteisöllisyyttä, jota kirkko tarjoaa. Perinteisen kollektiivisen yhteistoiminnan, sukupolvelta toiselle siirtyvien normien ja yhtenäisen toimintakulttuurin sijaan yhteisöön kiinnittymisen lähtökohdaksi nousevat enemmän yksilön persoonakohtaiset tarpeet ja omat valinnat. Tällöin ihmiset valitsevat myös uskontoon liittyen mieltymystensä ja tarpeidensa mukaiset ainekset erilaisten yhteisöjen tarjonnasta, eivätkä välttämättä sitoudu kirkon jäsenyyteen tai toimintaan samassa mielessä kuin aiemmin. (Helander 2007, 156–157; Meidän kirkko -mietintö 2007, 12.) Meidän kirkko -strategiaprosessilla on pyritty vastaamaan näihin haasteisiin ja tarjoamaan uusia suuntaviivoja kirkon yhteisöllistä olemusta ja jäsenten sitoutumista tukevan toiminnan kehittämiseen.

Seurakuntakulttuurien kehitysmallit

Osallisuuden kehittymistä kirkossa voidaan tarkastella seurakunnan toimintakulttuureja kuvaavien mallien avulla. Eero Voutilainen (1994) tarkasteli 1990-luvun puolivälissä seurakuntien toimintakulttuurien muutoksia ja näki niiden uudistumisen tapahtuneen aaltomaisena kehityksenä hallinto- ja tarjontakulttuurin aikakaudesta palvelukulttuuriin ja edelleen kohti yhteisökulttuuria. Voutilaisen (1994, 40) mukaan kukin seurakuntakulttuuri on sidoksissa oman aikansa yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja kirkon sisäiseen kehittymiseen. Sotien jälkeen kehittynyttä *hallinto- ja tarjontakulttuuria* luonnehtii toiminnan selkeys ja varmuus. Toiminta perustuu muodolliseen edustukselliseen demokratiaan, selkeään työalajakoon ja työntekijöiden keskeiseen rooliin. Seurakunta kohtaa jäsenensä ensisijaisesti virastoaikaan seurakunnan tiloissa eikä palkattujen työntekijöiden ja vapaaehtoisten toiminta välttämättä paljoakaan kohtaa toisiaan. Sen sijaan vuosituhannen lopulla kehittynyttä *palvelukulttuurin* seurakuntaa luonnehtii seurakuntalaisten tarpeiden ja kirkon perustehtävän näkökulmista rakentuva vahva palvelutoiminta. Palvelukulttuurissa lähtökohtana on seurakuntalainen asiakkaana ja pyrkimyksenä on yhteistoiminnassa rakentaa seurakuntalaisten tarpeiden mukaisia uusia toimintatapoja. Voutilainen ennakoii, että tultaessa 2000-luvulle seurakunta kehittyi kohti yhteisökulttuuria, jonka elementteinä ovat aito kohtaaminen ilman roolileimoja ja seurakuntalaisten kutsuminen mukaan heidän omilla ehdoillaan. Työntekijöiden ja seurakuntalaisten välinen raja ohenee ja seurakuntalaiset ovat yhä vahvemmin omien lahjojensa ja kiinnostuksena mukaisesti yhteisönsä voimavaroina. Työntekijät tukevat yhteisöllisyyden rakentamista ja antavat oman asiantuntemuksensa joustavasti yhteisön käyttöön. (Voutilainen 1994, 39–48.)

Seurakuntien toimintakulttuurin ja erityisesti työntekijöiden ja seurakuntalaisten välisen suhteen kehittyminen oli esillä myös vapaaehtoistyön tulevaisuutta kirkossa tarkastelleen työryhmän selvityksessä (Seurakuntalaisten kirkko 1997). Selvityksessä kirkon nähtiin kehittyvän työntekijäkeskeisestä kirkosta kohti seurakuntalaisten kirkkoa. *Työntekijäkeskeistä kirkkoa* luonnehtii hierarkia, jossa papisto ja palkatut työntekijät johtavat kirkkoa. Toiminta rakentuu systeemeihin, joissa ihmisten välinen yhteys on näennäistä ja spontaanille toiminnalle jää vain vähän tilaa. Sen sijaan *seurakuntalaisten kirkossa* seurakuntalaisten ja työntekijöiden kesken toteutuvat tasa-arvo ja keskinäinen kunnioitus. Seurakuntalaiset ovat kasteen perusteella kirkon täysivaltaisina jäseninä ja subjekteina kantavat yhteistä vastuuta kansankirkosta. Tämän nähtiin kuitenkin edellyttävän kirkolta irrottautumista laitostuneista

toimintamalleista ja uudenlaista suhtautumista jäseniinsä tasavertaisina yhteistyökumppaneina. (Seurakuntalaisten kirkko 1997, 26–28.)

Tutkimustehtävä, aineisto ja menetelmä

Tässä artikkelissa siis tutkin, millaisin kielellisin ilmauksin seurakuntalaisen osallisuutta tuotetaan kirkon strategiapuheen tulevaisuuden suuntaviivojen määrittelyssä. Kirkon strategiapuheella tarkoitan tässä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategiaa vuoteen 2015 laatineen työryhmän mietintöä, joka varsinaista strategiaa laajemmin käsittelee kirkon perustehtävää, arvoja, visiota ja toiminnan suuntaviivoja (Meidän kirkko -mietintö 2007). Kiinnostukseni kohteena on se, miten seurakuntalaisen asema ja toimijuus paikantuvat kirkon strategisissa linjauksissa ja millaisia tulkintoja sen perusteella voidaan tehdä seurakuntalaisen osallisuudesta ja osallisuuden kehittymisestä kirkossa. Sosiaalitieteellisen näkökulman ohjaamana keskityn tässä artikkelissa osallisuuden näkyviin ulottuvuuksiin eli osallisuuteen konkreettisen toiminnan, vuorovaikutuksen ja keskinäisen yhteyden alueilla. Sen sijaan seurakuntalaisen hengellistä osallisuutta sivuan lähinnä silloin, kun se liittyy seurakuntalaisen tai työntekijän asemaan tai toimijuuteen seurakuntayhteisössä.

Meidän kirkko -strategia ja -mietintö voidaan nähdä osana kirkollisen strategiapuheen jatkumoa, joka sisältää kirkon toimintaa suuntaavia linjauksia useiden vuosikymmenten ajalta (esim. Kirkon kasvatustoiminnan kokonaisohjelma 1977, Kirkko 2000 1986, Kirkon suunta 2000 1992, Läsnäolon kirkko 2002). Nyt käsillä olevan strategian on laatinut kirkkohallituksen asettama työryhmä, johon on kuullut kirkon keskushallinnon, seurakuntien ja kirkkoa lähellä olevien yhteistyötahojen edustajia. Mietinnön esipuheen mukaan strategian laatiminen on edennyt vuorovaikutteisena prosessina, jonka aikana työryhmä on käynyt strategian luonnoksista julkista keskustelua ja kerännyt palautetta kirkon henkilöstöltä, seurakunnista sekä asiantuntijoilta. Työryhmän laatiman linjauksen jälkeen strategiaprosessin on tarkoitus jatkua seurakuntien tasolla. Tämä tapahtuu paikallisesti työstämällä strategian linjauksia konkreettisiksi toimenpiteiksi ja käytännön suunnitelmiksi. (Meidän kirkko -mietintö 2007, Strategiaopas seurakunnille 2009.)

Kielellinen näkökulma kirkon strategiapuheeseen

Strategiamietintö on siis luonteeltaan kirkon toiminnan yhteisiä suuntaviivoja

luotaava ja seurakuntien kehittämiseksi virikkeitä tarjoava keskustelunavaus. Sosiaalipsykologisen tutkimuksen näkökulmasta kirkon strategian laadintaa ja sen välittämistä seurakuntiin voidaan tarkastella myös diskursiivisena toimintana, viestin välittämisenä, jossa asioille annetaan merkityksiä, toimijoille tiettyjä rooleja ja valta-asemia sekä luodaan toiminnan kulttuuria. Michel Foucaultin (1991, 49) mukaan kielellinen vuorovaikutus ei ole vain informaation välittämistä vaan myös erilaisten asiantilojen, asemien ja identiteettien tuottamista. Tässä artikkelissa haluan painottaa strategiapuheen varsinaisen sisällön tutkimisen sijaan sen diskursiivisiin ulottuvuuksiin eli siihen, millaista osallisuutta teksti kielellisillä ilmauksillaan seurakuntalaiselle yhteisön jäsenenä tuottaa ja tarjoaa.

Löytääkseni näitä seurakuntalaisen osallisuutta määrittäviä merkityksiä käytän strategiapuheen analyysissä semioottisen sosiologian lähestymistapaa ja erityisesti subjektiposition käsitettä. Semioottinen sosiologia tarkastelee puheessa rakentuvia merkityksiä kahdella ulottuvuudella, keskittymällä joko siihen, *mitä* sanotaan (sisällöllisiin lausumiin) tai siihen, *miten* sanotaan (kommunikatiivisiin enonsiaatioihin). Lausuman ja enonsiaation ulottuvuudet voidaan nähdä erilaisina lähestymistapoina aineistoon. Sisällöllisen lausuman tarkastelu kohdistuu tekstin tuottamiin konstruktioihin todellisuudesta, kun taas enonsiaatiot viittaavat siihen, keiden näkökulmasta asioita tarkastellaan tai millaisia eri toimijoiden välisiä suhteita ja vuorovaikutuksen osoittamia asemia tekstissä voidaan havaita. (Sulkunen & Törrönen 1997, 96–97, 100.) Tämän artikkelin tarkoituksena on siis paneutua kommunikatiivisten enonsiaatioiden näkökulmaan ja sen avulla tutkia strategiapuheessa määrittyviä seurakuntalaisen subjektipositioita. Tällöin kohdistan analyysini siihen, millaisia subjektipositioita seurakuntalaiselle kirkon strategiapuheessa rakentuu ja millaista osallisuutta tai yhteisöllistä toimijuutta nämä subjektipositiot seurakuntalaiselle tarjoavat.

Törrönen (2000) määrittää subjektiposition muodostumista tekstissä ilmevien luokitusten, tarinalinjojen ja asemoitumisten yhteisvaikutuksena. Tekstin puhuja tekee luokitteluja Meidän ja Muiden välillä peilaamalla puhujan tai yhteisön arvoja suhteessa Muihin. Toisaalta tekstissä voidaan tarkastella subjektiaseman kiinnittymistä historiallisiin jatkumoihin, jotka ilmaisevat haluamista, tahtomista, kykenemistä tai osaamista eli sitä suuntaa, jota kohti yhteisössä pyritään. Näitä ilmauksia erittelemällä voidaan kysyä, kuinka teksti kiinnittää subjektipositioita tiettyihin yhteisön arvo-orientaatioihin nimeämällä objekteja halun, tahdon tai veloitteen kohteeksi ja osoittamalla millaisia kykyjä tai osaamista tavoiteltu toiminta

edellyttää. Kolmantena subjektipositiota määrittävänä tekijänä ovat luokitusten ja tarinalinjojen suhteutuminen erilaisiin näkökulmiin tai asemiin vuorovaikutuksessa. (Törrönen 2000, 243–250.) Subjektipositio siis määrittelee toimijoiden oikeudet ja velvollisuudet, mahdollisuudet ja rajoitukset erilaisissa diskursseissa ja siten tarjoaa toimijoille erilaisia identiteettejä (Burr 1995, 141–142). Tarkasteltaessa seurakuntalaisen subjektiposition rakentumista kirkon strategiapuheessa huomio kiinnittyy siihen, millaista paikkaa strategiapuhe seurakuntalaiselle tarjoaa, millainen toiminta tai asema vuorovaikutuksessa nähdään seurakuntalaiselle mahdolliseksi tai miten seurakuntalaisen paikka asemoituu osaksi yhteisön toimintaa kuvaavia historiallisia toimintakulttuureita.

Koska diskursiivinen lähestymistapa edellyttää syventymistä valitun aineiston vivahteisiin, on aineiston rajaukseen kiinnitettävä erityistä huomiota (Juhila & Suoninen 1999, 241). Valitsin Meidän kirkko -mietinnöstä varsinaisen analyysin kohteeksi luvun 4 *Kirkko vuonna 2015*, jossa käsitellään kirkon tavoittelemaa tulevaisuuskuva ja luvun 5 *Strategiset suuntaviivat vuoteen 2015*, jonka keskiössä ovat ne toiminnalliset linjaukset, joiden avulla kuljetaan kohti valittua visiota (Meidän kirkko -mietintö 2007, 37–46). Aineiston laajuudeksi rajautui tällöin 10 sivua. Jätin varsinaisen analyysin ulkopuolelle kirkon olemusta, tehtävää ja arvoja sekä kirkon muuttuvaa toimintaympäristöä kuvaavan mietinnön osan. Olen kuitenkin edellä käsitellyt sekä mietinnössä että muussa keskustelussa esillä olleita kirkon yhteisölliseen olemukseen ja seurakuntalaisen osallisuuteen liittyviä määrittelyjä ja siten kiinnittänyt analyysiani kirkko-yhteisön kulttuuriseen kontekstiin ja historiallisiin kehitysjatkumoihin. Tarkoitukseni on tässä analyysissä paneutua kirkon tulevaisuudenkuva linjaavan mietinnön osan kielelliseen tarkasteluun ja tehdä sen pohjalta johtopäätöksiä siitä, millaista osallisuutta strategiapuhe seurakuntalaiselle tarjoaa.

Varsinaista analyysia varten poimin aineistosta kaikki oman tulkintani mukaan seurakuntalaisen osallisuuteen liittyvät lausumat, joita löysin tekstistä yhteensä 68 kappaletta. Tämän jälkeen siirsin näkökulmani strategiapuheen sisällöstä enonsiaatioon eli tapaan, jolla osallisuudesta tekstissä puhutaan. Kiinnitin huomioni valitsemieni lausumien ilmauksiin, jotka määrittävät tekstin näkökulmaa, eri toimijatahoja, seurakuntalaisen ja seurakuntayhteisön tai työntekijän välistä suhdetta sekä seurakuntalaisen asemaa yhteisöllisessä olemisessa ja toiminnassa. Kielellinen lähestymistapa rajattuun mietinnön osaan ei kuitenkaan tuo näkyväksi sitä, mitä mietinnöllä sisällöllisesti on haluttu sanoa tai mitkä ovat olleet tekstin laatijoiden intentiot. On selvää, että strategiamietinnön laatimisprosessi

useiden tahojen yhteistyössä on edellyttänyt kompromissien tekemistä erilaisten puhetapojen kesken. Tämän analyysin kohteena on tuon yhteisöllisen prosessin lopputuloksena tuotettu teksti, joka välittää kuvaa kirkon yhteisöllisistä puhetavoista ja sen taustalla olevasta ajattelusta. Tähän liittyen en tarkastele strategiapuhetta yksittäisen työryhmän puheena, vaan näen sen ennen kaikkea kirkon historiassa kehittyneen ajattelun tämänhetkisenä tuotteena.

Semioottisen sosiologian lähestymistapa perustuu vahvasti tutkijan tulkintaan. Oma aiempi kokemukseni seurakunnan työntekijänä antaa mahdollisuuksia ymmärtää strategiapuheen kohteena olevaa kontekstia. Toisaalta sisäpuolisuus tuo tulkintaan haasteita, sillä yleensä näemme valitsemamme toimintatavat positiivisessa valossa ja jäsenämme todellisuutta valitsemastamme näkökulmasta käsin (Sulkunen 1997, 17–19). Kuitenkin tässä tarkastelussa pyrin ottamaan etäisyyttä ja näkemään myös ”tekstin taakse” ja tekemään siten interventiota kirkon puheeseen seurakuntalaisen osallisuudesta. Diskursiivisessa menetelmässä tehtyjen tulkintojen vakuuttavuuden arviointi jää lukijalle (Juhila & Suoninen 1999, 235). Aineistokatkelmilla olen kuitenkin pyrkinyt tekemään näkyväksi ne perusteet, joihin tulkintani kiinnitän. Myös aineisto kokonaisuudessaan on lukijan saavutettavissa mm. kirkon verkkosivujen kautta. Täytyy kuitenkin huomioida, että tekemäni tulkinnat ovat vain yksi mahdollisuus strategiapuheen kielenkäytön tarkastelussa (emt. 235). Aineistosta on mahdollista tehdä myös muunlaisia tulkintoja seurakuntalaisen osallisuuden rakentumisesta.

Seuraavassa tuon esille keskeisiä havaintojani strategiapuheen seurakuntalaiselle tarjoamista subjektipositiioista. Sen jälkeen tarkastelen subjektipositioiden kuvaamien tarinalinjojen suhdetta kahteen teoriaosassa esillä olleeseen seurakuntakulttuurin kehitysmalliin ja teen johtopäätöksiä seurakuntalaisen osallisuudesta siirryttäessä 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle.

Seurakuntalaisen subjektipositiot

Seurakuntayhteisön toimijatahot strategiapuheessa

Strategiapuheessa eri toimijat näyttäytyvät pääasiassa me-joukkona, jotka yhteisenä rintamana ovat rakentamassa meidän kirkkoa osallisuuden yhteisöksi. Tekstissä kuvataan tavoiteltua toimintaa useimmiten monikon ensimmäisessä persoonassa, kuten *tuemme, huolehdimme, toteutamme, otamme todesta* (MK,

38)². Tämä korostaa strategian laatimisen ja toteuttamisen yhteisöllistä luonnetta, jossa eri toimijoiden yhteistyö ja osallisuus nousevat esille. *Ryhdyimme uudistuksiin seurakuntalaistemme ja maamme asukkaiden hengellisten tarpeiden näkökulmasta* (MK, 45). *Rakennamme yhdessä osallisuuden kirkkoa ja teemme paikalliset strategiat huolella ja laajan yhteistyön avulla* (MK, 46). Kirkon strategiapuhe näyttääkin tässä poikkeavan yleisesti passiivimuotoon kirjoitetuista organisaatioiden strategiateksteistä.

Käytetystä me-puheesta huolimatta strategiapuheessa on löydettävissä myös eri tahoille tarjottua toimijuutta. Keskeisinä osallisuuden yhteisöä rakentavina toimijatahoina voidaan nähdä kirkon keskushallinto, seurakuntien työntekijät ja seurakuntalaiset. Mietinnön laatinut työryhmä määrittyy tekstissä kirkon keskuhallinnon äänenä, joka tekee linjauksia ja ohjaa seurakuntia toimimaan tiettyyn suuntaan. *Esitämme seuraavassa kuusi keskeistä toiminnan aluetta, joihin on syytä kiinnittää huomiota* (MK, 38). Tällöin tekstin puhuja erottautuu tekstin vastaanottavasta yleisöstä erilliseksi auktoriteetiksi, joka nimeää vastaanottajat velvoitteen kohteeksi. *Henkilökohtainen viestintä on vaikuttavin viestinnän muoto. Seurakuntalaisten, luottamushenkilöiden ja henkilöstön tulee olla siitä tietoisia.* (MK, 42.) Tässä kohden velvoitteen kohteeksi määrittyvät sekä seurakuntalaiset, luottamushenkilöt että työntekijät. Useimmin strategian laatijataho näyttää suhteessa seurakuntalaiseen jäävän taustavaikuttajaksi, joka ohjaa seurakuntien toimintaa välillisesti työntekijätason kautta.

Seurakuntien työntekijät edustavat keskeistä seurakuntien toiminnan organisoititahoa, jonka odotetaan toimivan tietyn suuntaisesti ja joiden sitoutuminen esitettyihin linjauksiin nähdään strategian toteutumisen ehtona. *Strategian tavoitteet toteutuvat, jos jokainen kirkon työntekijä omaksuu ne, sitoutuu niihin ja toimii päivittäin työssään strategian suuntaviivojen mukaisesti* (MK, 45). Vaikka toimijaa ei aina olisikaan erikseen määritelty, voidaan se tulkita työntekijäksi silloin, kun asiaa lähestytään selkeästi työntekijälle kuuluvan toiminnan näkökulmasta, kuten seuraavassa kirkollisia toimituksia kuvaavassa lausumassa: *Hoidamme kirkolliset toimitukset aina hyvin ja otamme huomioon toimitusten luonteen jumalanpalveluksena elämän käännekohtassa* (MK, 38).

Seurakuntalaiset näyttäytyvät strategiapuheessa sekä toiminnan toteuttaja-, että vastaanottajatahona. Seurakuntalaisen toimijuus tulee selkeimmin esille silloin, kun seurakuntalainen erikseen nimetään toimijaksi. *Jokainen kristitty on viestinviejä. Kirkon viestintä on siten koko yhteisön tehtävä. Se kuuluu seurakuntalaisille,*

luottamushenkilöille ja työntekijöille. (MK, 42.) Jossain kohden taas toimijuus jää avoimemmaksi tai toimijana voidaan tulkita olevan sekä seurakuntalainen että työntekijä, kuten seuraavissa esimerkeissä: *Tarvitsemme erilaisia tapoja elää todeksi kristittyjen yhteyttä ja syventää hengellistä kasvua* (MK, 39). *Puhumme uskostamme ja arvoistamme avoimesti ja ymmärrettävästi ja puolustamme niitä rohkeasti* (MK, 39). Useissa strategiapuheen me-muotoisissa lausumissa voidaan nähdä kuitenkin viittauksia työntekijän toimijuuteen, jolloin seurakuntalainen määrittyy toiminnan kohteeksi tai vastaanottajaksi. *Merkittävä osa seurakuntalaisten hengellisestä elämästä toteutuu median välityksellä. Joukkoviestimiä hyödyntäen räätälöimme eri kohderyhmille heidän hengellistä elämäänsä tukevaa aineistoa.* (MK, 39–40.) Sen sijaan kuvattaessa strategian tavoittelemaa visiota, käytetään selkeämmin seurakuntalaisen toimijuutta korostavia ilmaisuja. *Kirkon jäsenet näkevät itsensä osana maailmanlaajuista kristillistä kirkkoa ja toteuttavat sen lähetystehtävää* (MK, 37).

Strategiapuheessa toimijuus näyttää siis olevan joko kaikki toimijatahot mukaansa kutsuvaa *me-toimijuutta* tai enemmän yksittäiselle toimijataholle määrittynyttä. Vaikka me-puhe toisaalta viittaa vahvasti yhteisöön ja sen yhteistoimintaan, voidaan sillä viitata myös itsestään selvänä pidettyyn yhteiseen näkemykseen, jota ei kyseenalaisteta (Bauman 1997, 91). Tästä näkökulmasta mietinnön me-puhe voidaan diskursiivisesti tarkasteltuna nähdä myös kaikkia yhteisön toimijoita velvoittavana hallinnon viestinä.

Seurakuntalaisen subjektipositiot määrittyvät strategiapuheessa suhteessa muiden toimijoiden, lähinnä työntekijöiden, asemiin, jolloin tarkastelun kohteena on seurakuntalaisen paikka toimijana tai toiminnan kohteena. Toisaalta huomio kiinnittyy myös siihen, millaisia mahdollisuuksia tai rajoituksia seurakuntalaisen toimijuudelle asetetaan. Keskeiseksi tällöin nousee se, millaista asemaa eri toimijoiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa ja toimijoiden välisissä suhteissa strategiapuhe näyttää seurakuntalaiselle tarjoavan. Tämän vuorovaikutuksen esille tuloa tarkastelemalla strategiapuheesta on löydettävissä neljä seurakuntalaiselle tarjottua subjektipositiota: objektin, osallistamisen kohteen, ei-osallistuvan ja kumppanin subjektipositio.

I Seurakuntalainen objektina

Ensimmäiseksi strategiapuheessa voidaan löytää subjektipositio, jossa seurakuntalainen on objektina eli työntekijän toiminnan kohteena. Vaikka me-puhe ensisijaisesti vahvistaa yhdessä toimimista, nousee joissakin kohden esille vuorovaikutuksen yksisuuntaisuus suhteessa toiminnan kohteeseen. *Tuomme pelastuksen, ikuisen elämän ja pyhyden ihmisten ulottuville* (MK, 38). Tekstissä korostuu kirkon tehtävä sanoman välittäjänä, mutta samalla se määrittää seurakuntalaisen passiiviseksi yhteisön jäseneksi, joka ottaa vastaan työntekijän hänelle tarjoaman sanoman. Tämä toiminnan kohteen subjektipositio voidaan nähdä myös seuraavassa lausumassa: *Tavoitamme jokaisen jäsenemme laadukkaasti vähintään viisi kertaa vuodessa* (MK, 42). Teksti vahvistaa institutionaalista näkökulmaa, jossa seurakuntalainen määrittyy kohtaamisen objektiksi, jonka suhteen tehtyjen toimenpiteiden määrää ja laatua arvioidaan tai mitataan.

Strategiapuhe voi määrittää seurakuntalaisen myös tiettyyn kohderyhmään kuuluvaksi, kuten perheet, hätään joutuneet tai maahanmuuttajat, joita yhteisö työntekijöidensä välityksellä pyrkii tukemaan. *Tuemme perheitä arkielämässä, myös sen vaikeuksissa ja ristiriidoissa* (MK, 38). Seurakuntalaisen määrittyessä tietyn kohderyhmän jäseneksi työntekijä määrittyy häntä tukevaksi asiantuntijaksi. Keskusteltaessa heikossa asemassa olevien seurakuntalaisten hädästä voidaan toimijuuden ajatella olevan ensisijaisesti kirkon hallinnolla, päättäjäillä tai työntekijöillä. *Osallistumme yhteiskunnalliseen keskusteluun tuomalla esille ihmisten hädän ja sen taustalla olevat rakenteelliset ongelmat. Käymme keskustelua heikoimpien asemasta yhteiskunnan päättäjien kanssa* (MK, 40). Heikossa asemassa olevien ryhmään määrittyvä seurakuntalainen voi asemoitua työntekijän erityistä huolenpitoa tai suojelua tarvitseväksi. *Maahanmuuttajien määrä kasvaa voimakkaasti. He kohtaavat tullessaan monenlaisia ongelmia. Toimimme maahanmuuttajien ja pakolaisten puolestapuhujina ja suojelijoina.* (MK, 40.)

Seurakuntalainen määrittyy objektin subjektipositiossa suurelta osin työntekijän tai hallinnon toiminnasta käsin. Tämän voidaan nähdä kuvaavan työntekijäkeskeisen seurakunnan toimintakulttuuria (Järveläinen 1994, 70), jossa seurakuntalainen osallistumisesta huolimatta jää passiiviseksi toimintojen vastaanottajaksi (Nivala 2008, 171). Työntekijä määrittyy tällöin keskeiseksi yhteisöä ylläpitäväksi subjektiksi, joka asemastaan käsin ohjaa, tukee ja kohtaa seurakuntalaisen.

2 Seurakuntalainen osallistamisen kohteena

Strategiapuheen toisessa subjektipositiossa seurakuntalainen nähdään työntekijän osallistamisen kohteena. Osallistaminen on seurakuntalaisen kutsumista mukaan yhteisön toimintaan ja osallistumismahdollisuuksien tarjoamista. Työntekijän toiminnassa korostuu kiinnostus seurakuntalaisen äänen kuulemiseen ja sen huomioimiseen. *Olemme kiinnostuneita siitä, mitä kirkon jäsenet haluavat jäsenyytensä merkitsevän* (MK, 41). Työntekijä pyrkii muovaamaan toimintaa huomioiden seurakuntalaisen odotuksia ja tarpeita. *Kutsumme perheitä perhejumalanpalveluksiin ja pyhäpäivän messuun ja otamme niissä huomioon myös lasten ja nuorten hengelliset tarpeet* (MK, 38). Osittain strategiapuhe näyttäisi kuitenkin sisältävän ajatuksen seurakuntalaisten toiveiden huomioimisesta lähinnä yhteisön määrittämien tehtävien sisällä, kuten seuraavissa perheiden sitouttamiseen liittyvissä esimerkeissä käy ilmi. *Tuemme kotien hengellistä elämää, joka siirtää uskoa ja kristillisiä tapoja sukupolvelta toiselle. Rohkaisemme vanhempia opettamaan lapsilleen iltarukouksen ja kannustamme heitä tuomaan lapsensa seurakunnan pyhäkouluun ja kerhoihin.* (MK, 38.)

Vapaaehtoistyössä osallistamisen diskurssi määrittää seurakuntalaisen mukaan tulemistakin toimintaan. *Diakonia tarjoaa vapaaehtoisille mahdollisuuden toimia lähimmäisenrakkauden puolesta ja kantaa vastuuta* (MK, 40). Osallistava toimijuus tarjoaa seurakuntalaiselle toiminnan mahdollisuuksia, mutta toiminnan tavoite on yhteisön valmiiksi määrittelemä. Esimerkiksi seuraava katkelma sisältää ristiriitaisen viestin seurakuntalaisen osallisuudesta. *Luovumme työntekijäkeskeisestä ajattelutavasta ja luomme vapaaehtoisille mielekkäitä toimintamahdollisuuksia* (MK, 42). Toimijuus me-puheessa näyttää määrittyvän työntekijälle, vaikka tarkoitus on luopua työntekijäkeskeisyydestä. Seurakuntalainen vapaaehtoisena jää toiminnan kohteeksi, jolle työntekijä pyrkii luomaan mielekkäitä toimintamahdollisuuksia.

Osallistamisen subjektipositiossa seurakunnan toiminnan tavoitteet näyttävät toteutuvan työntekijän tehtävien hoidon tuloksena. Seuraavassa lausumassa tulee esille ajatus, että seurakuntalaisen osallisuus kirkon tarjoamasta hengellisyydestä on sidoksissa työntekijän toiminnan onnistumiseen. *Hyvin hoidettu jumalanpalveluselämä antaa tilaa seurakuntalaisten yhteyden, hiljentymisen ja Jumalan kohtaamisen kaipuulle ja vastaa siihen niin, että heidän hengellinen elämänsä voi syventyä ja uskonsa vahvistua* (MK, 39). Toisaalta tilan antaminen seurakuntalaisten yhteydelle, hiljentymiselle ja Jumalan kohtaamiselle voi tukea seurakuntalaisen omaa toimijuutta, mutta toisaalta tekstissä on luettavissa työntekijän vahva rooli seu-

rakuntalaisen yhteisöön kiinnittymisen ja hengellisen kokemuksen mahdollistajana.

Seurakuntalaisen osallisuus näyttäytyy osallistamisen kohteen subjektiossa kahtalaisena. Toisaalta seurakuntalainen määrittyy yhteisöön kutsuttuna ja yhteisössä toimivana jäsenenä, mutta toisaalta hänen toimijuuttaan rajoittaa valmiiksi rakennettu seurakunnan toimintakehys. Seurakuntalaisen näkökulmasta hänen osallistumisensa ja toimintansa tapahtuu muiden määrittelemissä tilanteissa (Harju 2004, 111) ja instituution määrittelemien rajojen sisällä. Kun edellisessä subjektiossa näkökulma oli vahvasti työntekijässä, määrittyy se tässä enemmän työntekijän ja seurakuntalaisen vuorovaikutuksesta ja yhteistoiminnasta käsin. Työntekijällä on pyrkimys asiantuntija-roolissaan kuunnella seurakuntalaisen tarpeita ja muovata seurakuntalaiselle tarjottavaa toimintaa niiden perusteella. Seurakunta pyrkii asiakaslähtöisyyteen (Nieminen 1994, 27), mutta toiminta on kuitenkin lähinnä osallistumismahdollisuuksien tarjoamista, jolloin vuorovaikutus jää ylhäältä alaspäin suuntautuvaksi (Rantakokko ym. 2009, 56).

3 Seurakuntalainen ei-osallistuvana

Kolmanneksi strategiapuheessa voidaan nähdä määrittyvän subjektiossa, jossa seurakuntalainen on passiivinen, ei-osallistuva tai jäsenyydestä irrottautuva yhteisön jäsen. Toiminnan ulkopuolelle jääminen tuodaan esille joko seurakuntalaisen elämäntilanteeseen liittyvänä asiana tai hänen tietoisena valintanaan. Ei-osallistuvan subjektiossa voidaan kuulla ääniä toisaalta seurakuntalaisen ulkopuolisuudesta ja toisaalta yhteisön pyrkimyksestä kohdata yhteisön osallisuudesta tai jäsenyydestä luopuvat. *Huolehdimme siitä, että muutto seurakunnasta toiseen ei katkaise seurakuntayhteyttä. Haluamme tavoittaa ja kohdata ne, jotka ovat luopuneet kirkon jäsenyydestä.* (MK, 42.)

Seurakuntalaisen jääminen toiminnan ulkopuolelle koetaan yhteisön näkökulmasta jännitteisenä. Vaikka strategiapuheessa tavoitellaan yhteisöä, jonka tehtävän toteuttamisessa jäsenet ovat mukana, joudutaan kuitenkin hyväksymään myös muodollinen, ei-osallistuva jäsenyys.

Monelle seurakunnan jäsenelle riittää tietoisuus, että kirkko on olemassa ja että se toimii. Heidän sitoutumisensa kirkkoon on yhtä merkittävää kuin niiden, jotka elämäntilanteensa vuoksi voivat osallistua aktiivisesti seurakunnan toimintaan. Arvostamme heidän sitoutuneisuuttaan ja vahvistamme heidän identiteettiään kirkon jäsenenä. (MK, 42.)

Ulkopuolelle jääminen tai jättäytyminen ei ole yhteisön kannalta toivottu tila,

joten siltaa toiminnan ulkopuolelle jäävään seurakuntalaiseen pyritään rakentamaan vahvistamalla kirkon jäsenen identiteettiä. Kuitenkin strategiapuhe kuvaa työntekijöitä jossain määrin välinpitämättöminä tai kykenemättöminä toimimaan suhteessa ei-osallistuvaan tai jäsenyydestä irrottautuvaan seurakuntalaiseen. Strategiapuhe korostaa, että nykyisessä tilanteessa yhteisön on aiempaa enemmän oltava kiinnostunut niistä merkityksiä, joita seurakuntalainen itse jäsenyydelleen antaa. Kiinnitämme aiempaa enemmän huomiota kirkon jäsenyyden merkityssisältöön. Tuemme kristillisen identiteetin vahvistumista. *Emme ole välinpitämättömiä, vaan rohkaisemme ja vahvistamme kastettuja jäseniämme uskomaan ja elämään sen mukaisesti.* (MK, 41.) Lisäksi strategiapuheessa veloitetaan seurakuntien päättäjiä ja työntekijöitä yhä aktiivisemmin tutustumaan toiminnan ulkopuolelle jäävien seurakuntalaisten tarpeisiin ja ryhtymään toimiin heidän tavoittamiseksi.

Seurakuntamme laativat oman jäsenstrategian. Siinä selvitetään jäsenkunnan odotukset ja tarpeet sekä arvioidaan nykyinen toiminta ja sen kattavuus. Seurakunnan jäsenstrategian avulla uudistamme ajattelu- ja toimintatapoja, kehitämme henkilöstön ammattitaitoa ja kohdistamme toimintaa ja resursseja. (MK, 41.)

Aktiivisen toiminnan ulkopuolelle jättäytyvän seurakuntalaisen subjektipositio määrittyy sekä suhteessa työntekijään, mutta erityisesti suhteessa instituutioon, sen arvoihin ja toimintakulttuuriin. Se nostaa esille seurakuntalaisen aiempaa vahvemman itsenäisen toimijuuden valintojen tekijänä suhteessa seurakunnan toimintaan ja myös jäsenyyteen. Ei-osallistuvan subjektiposition taustalla on kuultavissa ajatus, ettei seurakuntalainen koe seurakunnan toimintaa ja siihen osallistumista itselleen merkittäväksi (Laiho 2000, 28; Helander 2007, 156). Koska seurakuntalainen ei ole mukana yhteisön toiminnassa ja vuorovaikutus yhteisön tai seurakunnan työntekijän kanssa jää vähäiseksi, myös yhteisöön kuulumisen tai mukana olon kokemuksia ei pääse rakentumaan (Harju 2004, 112). Tämä saattaa vahvistaa seurakuntalaisen kokemaa ulkopuolisuutta ja myös suunnata irrottautumaan yhteisön jäsenyydestä. Työntekijälle seurakuntalaisen osallistumattomuus asettaa vaateita ammattitaidon ajantasaistamisesta, asenteiden uudistamisesta ja toiminnan kehittämisestä nykyhetken tarpeiden mukaiseksi.

4 Seurakuntalainen kumppanina

Neljäs subjektipositio nostaa seurakuntalaisen subjektiksi, yhteisön aktiiviseksi toimijaksi ja työntekijän kumppaniksi. *Meidän kirkko on totta, kun kirkon jäsenet*

kokevat sen omaksi hengelliseksi kodikseen ja osallistuvat sen perustehtävän toteuttamiseen (MK 38). Seurakuntalaisella on paikka yhteisön keskiössä ja hän osallistuu sen tehtävään. Tämän subjektiposition näkökulmissa pyritään löytämään uudenlaisia toimintakäytäntöjä, jotka muuttavat työntekijän ja seurakuntalaisen välistä suhdetta. Luomme paikallistasolla käytäntöjä, joilla vähennetään työntekijäkeskeistä toimintaa, lisätään vapaaehtoisuutta ja vahvistetaan osallisuutta (MK, 42). Strategiapuhe kuvaa yhteisön vuorovaikutusta tasavertaiseksi erilaisten ihmisten kanssakäymiseksi, joka ei ennalta määrittele osapuolten näkemyksiä tai elämäntapoja yhteisössä.

Kirkkona yhteisömme koostuu monenlaisista ihmisistä, joiden elämäntilanne ja hengelliset tarpeet ovat erilaisia. Luomme mahdollisuuksia etsiä evankeliumin sanomaa ja löytää se sekä elää ja toimia kristittyinä. Tarvitsemme erilaisia tapoja elää todeksi kristittyjen yhteyttä ja syventää hengellistä kasvua. (MK, 39.)

Työntekijän toiminnassa suhteessa seurakuntalaiseen korostuu hierarkian sijaan yhdessä kulkeminen. *Haluamme pysyä jäsentemme rinnalla elämänkaaren eri vaiheissa* (MK, 41). Pyrkimys yhteistoimintaan tuo esille sekä työntekijän että seurakuntalaisen toiminnan merkityksen yhteisön keskeisten tavoitteiden saavuttamiseksi. *Kasteen yhteydessä vanhemmat ja kummit sitoutuvat huolehtimaan lapsen kristillisestä kasvatuksesta yhdessä seurakunnan kanssa. Siksi seurakunnan tärkein yhteistyökumppani on perhe.* (MK, 38.) Puhetavassa korostuu työntekijän ja seurakuntalaisen välinen kumppanuus seurakunnan tehtävän toteuttamisessa.

Kumppanuutta korostavassa strategiapuheessa työntekijä tukee seurakuntalaisten keskinäistä yhteyttä ja omaehtoista toimintaa. *Tuemme pienten toiminnallisten ryhmien ja yhteisöjen syntymistä ja vahvistamme jäsenten mahdollisuuksia kehittää toimintaa ja luoda uutta* (MK, 39). Puhetapa määrittää työntekijän yhteisöllisyyden mahdollistajan rooliin, joka arvostaa seurakuntalaisen aktiivisuutta vastuun kantamisessa. *Kun seurakunnan jäsenet haluavat elää kristittyinä ja kantaa vastuuta toisistaan pienissä ryhmissä ja yhteisöissä, seurakunnat näkevät tällaisen toiminnan merkityksen. Ne tarjoavat sille rohkaisua, tukea ja voimavaroja.* (MK, 37.)

Kumppanin subjektipositiossa toimivan seurakuntalaisen asema hahmottuu kirkolle tarpeelliseksi, jopa välttämättömäksi. *Kirkko toimii jäsentensä kautta* (MK, 41). Ilman seurakuntalaista ei yhteisön perustehtävä voi toteutua. Seurakuntalainen määrittänyt omalla paikallaan yhteisön edustajaksi, jolla on myös vastuu yhteisön tehtävän toteuttamisesta. *Jokainen kristitty on viestinviejä. Kirkon viestintä on*

siten koko yhteisön tehtävä. Se kuuluu seurakuntalaisille, luottamushenkilöille ja työntekijöille. (MK, 42.) Osallisuuden yhteisön rakentamiseen tarvitaan seurakuntalaisten panosta ja yhteisö voi kehittyä ottamalla seurakuntalaisten erilaiset lahjat käyttöön sekä tuomalla vuoropuheluun erilaisia näkemyksiä. Tarvitsemme strategian toteuttamiseen mukaan eri tavoin osaavia seurakuntalaisia. Rakennamme yhdessä kirkollisten järjestöjen ja hengellisten liikkeiden kanssa meidän kirkkoa, osallisuuden yhteisöä. (MK, 46.)

Seurakuntalaisen kumppaniksi määrittävä subjektipositio kuvaa osallisuutta, jossa seurakuntalainen kokee olevansa aktiivinen yhteisön rakentaja ja valtaistunut toimija (Nivala 2008, 171). Seurakuntalainen nähdään Niemisen (1994,27) kuvaamana aktiivisena ja sitoutuneena maallikkona, joka yhdessä työntekijöiden ja muiden asiantuntijoiden kanssa uudistaa ja rakentaa seurakuntayhteisöä. Tällöin vuorovaikutus yhteisössä rakentuu tasavertaisena kanssakäymisenä, jossa läsnä ovat demokratian ja kumppanuuden periaatteet (Laiho 2002, 137). Työntekijän toimijuus näyttäytyy seurakuntalaisen rinnalla toteutuvana kumppanuutena. Työntekijä omasta roolistaan käsin mahdollistaa seurakuntalaisten keskinäisen yhteyden rakentumista, omaehtoista toimintaa ja vastuunottamista tukemalla, kannustamalla ja tarjoamalla asiantuntijuutensa yhteisön käyttöön.

Työntekijäkeskeisyydestä kohti seurakuntalaisten kirkkoa

Seurakuntalaiselle strategiapuheessa rakentuvat subjektipositiot voidaan nähdä toisilleen rinnakkaisina, mutta myös peräkkäisiksi rakentuvina tarinalinjoina. Tarinalinjojen tarkastelussa esille nousee se, keiden toimijuutta strategiapuhe vahvistaa ja keiden heikentää tai millaista jatkuvuutta meidän ja muiden välisiin asetelmiin tekstissä rakentuu (Törrönen 2000, 250). Tällöin tarinalinjojen voidaan nähdä kuvaavan seurakuntalaisen osallisuuden historiallista kehittymistä objektin asemasta kohti aktiivisesti yhteisön rakentamisessa mukana olevaa kumppania. Seuraavaksi tarkastelen strategiapuheessa esille nousevia tarinalinjoja suhteuttaen niitä edellä esitettyihin seurakunnan toimintakulttuurin kehitysmalleihin (taulukko 1).

Voutilaisen (1994, 41–48) esittämien toimintakulttuurien kehitysaaltojen näkökulmasta voidaan seurakuntalaisen osallisuuden kehitystä tarkastella liikkeenä alamaisen asemasta kohti vahvaa yhteisön rakentaja -jäsenyyttä. Tällöin seurakuntalaisen määrittäminen kuvaa hallinto- ja tarjontakulttuurin aikakautta, jossa seurakuntalainen on toiminnan kohteena ja jolle esitetään kutsu, *tulkaa*. Työntekijä instituution edustajana määrittää toiminnan sisällön, johon seurakuntalaisen odo-

TAULUKKO 1. Seurakuntalaisen subjektipositioiden tarinalinjat suhteessa seurakuntakulttuurin kehitysmalleihin.

Seurakuntalaisen subjektipositiot	Strategiapuheen tarinalinjat		Seurakuntakulttuurin kehitysmallit	
	Seurakuntalaisen toimijuus	Työntekijän toimijuus	Voutilainen 1994	Vapaaehtoistyön selvitys 1997
Seurakuntalainen objektina	Passiivinen vastaanottaja	Ylläpitävä toteuttaja	Hallinto- ja tarjontakulttuuri	Työntekijä-keskeinen kirkko
Seurakuntalainen osallistamisen kohteena	Aktiivinen vastaanottaja	Asiantunteva organisoija	Palvelukulttuuri	Työntekijä-keskeinen kirkko
Seurakuntalainen ei-osallistuvana	Ulkopuolelle asettuva	Heikosti toimiva	Palvelukulttuuri?	Työntekijä-keskeinen kirkko?
Seurakuntalainen kumppanina	Aktiivinen toimija	Mahdollistava kumppani	Yhteisökulttuuri	Seurakuntalaisten kirkko

tetaan osallistuvan. Palvelukulttuurin seurakunta kuvaa seurakuntalaisen asemaa osallistamisen kohteena. Seurakuntalaiselle toiminnan organisoituminen viestitty *luokseni tullaan* -rakenteena. Toimintaa pyritään järjestämään huomioiden kirkon perustehtävä ja seurakuntalaisen tarpeet. Toisaalta myös ei-osallistuvan subjektiposition voidaan nähdä kuvaavan palvelukulttuurin seurakuntaa, jossa seurakunnan tarjoamat palvelut ja seurakuntalaisen odotukset osoittautuvat yhteensopimattomiksi eikä seurakuntalainen ole löytänyt seurakunnan tarjonnasta omiin tarpeisiinsa sopivaa toimintaa. Kuitenkin osallisuudella voi olla kullekin yksilölle erilaisia merkityksiä (Harju 2004,22) eivätkä kaikki kirkon jäsenet välttämättä haluakaan olla aktiivisia toimijoita, vaan heille saattaa riittää tietoisuus mahdollisuudesta käyttää kirkon palveluja (Monikasvoinen kirkko 2008, 381). Yhteisökulttuurin seurakunnassa seurakuntalainen asemoituu kumppaniksi, jota *kutsutaan luomaan* seurakuntayhteisöään itselleen merkityksellisillä tavoilla.

Kirkon vapaaehtoistyön tilannetta ja tulevaisuutta kuvaavassa selvityksessä esillä ollut malli työntekijäkeskeisestä ja seurakuntalaisen kirkosta voidaan nähdä samoin kuvaavan kehitystä kohti vahvempaa seurakuntalaisen osallisuutta (Seurakuntalaisten kirkko 1997). Työntekijäkeskeisen kirkon toimintaa ylläpitää hierarkia, jossa papisto ja palkatut työntekijät toimivat johtavassa asemassa, ja jolloin myös hallinnollisissa luottamustehtävissä toimivat seurakuntalaiset jäävät

helposti objektin asemaan tai osallistamisen kohteeksi. Mikäli toiminnassa ei ole riittävästi huomioitu seurakuntalaisten odotuksia ja tarpeita, voivat he valita jäämisen muodollisen jäsenyyden varaan tai irtautumisen yhteisöstä. Sen sijaan seurakuntalaisten kirkossa seurakuntalaiset yleisen pappisuuden kautta ovat toiminnan keskeisiä subjekteja, jotka yhdessä työntekijöiden kanssa rakentavat elävää seurakuntaa. Seurakuntalaisen rooli muuttuu määriteltyjä tehtäviä hoitavasta vapaaehtoistyöntekijästä aktiiviseksi seurakuntalaiseksi, joka elää yhteydessä ja yhteydestä seurakuntaan. (Seurakuntalaisten kirkko 1997, 26–30.)

Vaikka strategiapuheessa on tulkittavissa pyrkimys kohti vahvempaa seurakuntalaisen subjektiutta, kohtaa kirkon uudistuminen haasteita. Niemisen (1994, 24–25) mukaan jo Kirkko 2000-prosessin tulokset osoittivat, että kirkon perinteisesti vahva ja auktoriteettiin perustuva hallinto- ja hierarkiarakenne enemminkin ylläpitää pysyvyyttä kuin kannustaa uusiin aloitteisiin. Toisaalta kirkon perinteinen hallinto- ja työntekijäkeskeisyys on myös strategiapuheessa nähty keskeiseksi muutoksen kohteeksi. Toiminnan uudistamisen nähdään vaativan ennen kaikkea työntekijöiden ja päättäjien asennemuutosta ja avointa sitoutumista uudistamisprosessiin (Meidän kirkko -mietintö 2007, 45). Kun halutaan kuulla enemmän seurakuntalaisten tarpeita, rakennetaan samalla demokraattisempaa vuorovaikutuskulttuuria, jossa ollaan avoimia uudentalaisille ajatuksille. Voutilainen (1994, 39) näkee, että alhaalta versova toimintakulttuuri saattaa tuntua aluksi hallitsemattomalta ja työntekijää kuormittavalta. Uudentalaisen toiminnan kulttuurin rakentaminen edellyttää uskaltautumista rajoja ylittävään oppimis- ja muutosprosessiin (emt., 50–51). Seurakuntalaisten voimavaroja käyttöönottava yhteiskulttuuri vaatii sekä työntekijöiltä että seurakuntalaisilta tasaveroisempaa toimijuutta. Seurakuntalaisten kirkkoa voisi verrata Harjun (2004, 106) visioimaan kansalaisten yhteiskuntaan, jonka peruspilareina ovat ihmisten toiminnallinen aktiivisuus sekä osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuudet. Samaa ajattelua on esillä Voutilaisen (1994, 47–48) yhteiskulttuurin seurakunnassa, jossa työntekijä ja seurakuntalainen saavat olla mukana aitona itsenään ja omilla ehdoillaan.

Toisaalta on kysyttävä, millaisin rajauksin seurakuntalaisen subjektiutus tai tasavertainen yhteiskulttuuri on kirkossa mahdollista. Yksittäisten seurakuntalaisten vapaata ja luovaa yhteisön rakentamista rajaavat ne reunaehdot, jotka liittyvät kirkon perustehtävän määrittelyyn Raamatussa ja luterilaisissa tunnustuskirjoissa sekä toiminnan toteuttamista ohjaavaan kirkkolakiin ja -järjestykseen (Meidän kirkko -mietintö 2007). Kirkon tehtävä pysyvä, eivätkä jäsenet siinä mielessä luo yhteisöä

tai tarpeidensa perusteella valitse toiminnan tavoitteita (Juntunen 1996, 14). Sen sijaan kirkon tehtävän erilaisissa toteuttamistavoissa on seurakuntalaisen toiminnalle mahdollisuuksia löytää tilaa. Seppo Häkkisen (2010, 237) mukaan olennaista on kehittää sellaisia seurakuntatyön muotoja, jotka tarjoavat kirkon jäsenille mahdollisuuden sitoutua seurakuntaan ja kokea osallisuutta heidän omilla ehdoillaan.

Lopuksi

Strategiapuheen analyysi nostaa esille kaksi keskeistä näkökohtaa. Yhtäältä kirkko elää mukana yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa muutoksessa pyrkien uudistumaan ja rakentamaan osallisuuden yhteisöä. Toisaalta kielellinen analyysi tekee näkyväksi sen, kuinka vaikea on irrottautua perinteisistä hallinto- ja työntekijäjohtoisista toimintamalleista. Vaikka pyrkimys muutokseen on olemassa, eivät puhutavat ja niiden taustalla olevan ajattelu muutu käden käänteessä. Strategiapuhetta ei voi irrottaa kirkon historiallisesta kehityksestä, vaan siinä on kuultavissa ne käsitykset ja tulkinnat kirkosta ja seurakuntalaisesta, jotka ovat historian myötä muotoutuneet (Hakala & Sumiala-Seppänen 2002, 33). Kuitenkin on huomattava, että pyrkiessään kohti uudistuvaa kirkkoa strategiapuhe ei ainoastaan kuvaa kirkon tavoitteenasettelua, vaan se myös merkityksellistää, uusintaa ja muovaa sitä (Jokinen ym. 1993, 18). Siten strategiapuhe osana kirkon viestintää voi kielellisillä ilmaisuillaan joko ylläpitää perinteistä työntekijäjohtoista toimintakulttuuria tai vahvistaa seurakuntalaisen asemaa ja toimijuutta.

Koska kirkon perustehtävä liittyy keskeisesti sanoman välittämiseen, on viestintään sisältyvät tiedostetut tai tiedostamattomat näkökulmavalinnat merkittävässä roolissa. Erityisesti 2000-luvulle tultaessa on huomio kirkossa kiinnittynyt yhä enemmän viestin välittämisen tapoihin uudenaikaisissa toimintaympäristöissä (Vuoropuhelun kirkko 2004; Monikasvoinen kirkko 2006, 305, 325–236). Mielikuvat kirkosta eivät välity enää niinkään paikallisten seurakuntien toiminnan ja kristillisen kasvatuksen kautta, vaan enemmänkin paikalliset rajat ylittävien viestimien ja avoimien verkkoyhteisöjen välityksellä (emt. 326; Kirkko 2020, 2010). Ihmisten luomat käsitykset kirkosta yhteisönä ja kirkon seurakuntalaiselle tarjoamasta paikasta liittyvät kiinteästi eri tahoilta välittyviin teksteihin, puheisiin ja keskusteluihin. Sen lisäksi, että käytetty kieli on viesti osallisuuttaan pohtivalle kirkon jäsenelle, saatavat käytössämme olevat vanhat ja usein jäykät kielelliset käsitteet olla esteenä

myös ajatusjärjestelmiemme uudistumiselle (Rahkonen 2004). Ehkä muuttuvat osallisuuden muodot vaatisivat myös uudenlaisten kielellisten ilmausten löytämistä, joilla voitaisiin paremmin kuvata nykypäivän ja tulevaisuuden kirkkoa.

Edellä olen kuvannut seurakuntalaisen osallisuuden kehittymistä ja osallisuuden ulottuvuuksia Meidän kirkko -strategiamietinnössä (2007). Kirkon toimintaympäristön yhä nopeutuva muutos haastaa jatkuvaan uudistumiseen. Tästä kertoo myös se, että artikkelin kirjoittamisen aikana on strategiamietinnön rinnalle ilmestynyt kirkon toiminnan tulevaisuutta luotaava selonteko Kirkko 2020 (2010). Myös siinä luodaan tulevaisuudenkuvia ja useita malleja kirkosta, jotka tarjoavat seurakuntalaiselle erilaisia paikkoja yhteisössä. Tämän artikkelin puitteissa ei ole mahdollisuutta syvempään analyysiin selonteon kuvaamasta osallisuudesta, mutta tulevaisuuden suunta näyttää siltä, että seurakuntalaiselle halutaan tarjota yhä monikasvoisempia mahdollisuuksia osallisuuteen ja osallisuuden todeksi elämiseen kirkossa.

VIITTEET

- 1 Jatkoissa käytän Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta ilmaisua kirkko.
- 2 Tekstilainauksen perässä oleva MK ja numero viittaavat Meidän kirkko -mietinnön (2007) sivunumeroon.

KIRJALLISUUS JA LÄHTEET

- Anttiroiko Ari-Veikko (2003). Kansalaisten osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa Pia Bäcklund (toim.) Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen. Tapaus Nettimaunula 2003. Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Bauman Zygmund (1997). Sosiologinen ajattelu. Vastapaino: Tampere.
- Burr Vivien (1995). An introduction to Social Constructionist. London: Routledge.
- Foucault Michel (1991). Governmentality. Teoksessa G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (toim.) The Foucault Effect. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Gretschel Anu (2002). Kunta nuoren osallisuusympäristönä: Nuorten ryhmän ja kunnan vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisprojektin laadunarvioinnin keinoin. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hakala Salla & Sumiala-Seppänen Johanna (2002). Kirkon viestintää – kohtaamista ja sanoman levitystä. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Harju Aaro (2004). Aktiivisten kansalaisten Suomi. Keskustelunavaus järjestöllisen koulutuksen tehostamisesta. Oikeusministeriön julkaisuja 2004:11.
- Helander Eila (2007). Keitä ovat kirkon uskovaiset. Teoksessa A. Visala (toim.) Kirkko ja usko tämän päivän Suomessa: STKS:n symposiumissa marraskuussa 2006 pidetyt esitelmät. Helsinki: Suomen teologinen kirjallisuusseura, 147–159.
- Häkkinen Seppo (2010). Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen

- evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960-luvulta 2000-luvulle. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 108. Tampere.
- Häkkinen Tiina (2011). Kehitysvammaisen seurakuntalaisen osallisuus kirkon kehitysvammatyössä. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Hämäläinen Juha (2001). Johdatus sosiaalipedagogiikkaan. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero (1993). Diskursiivinen maailma. Teoreettiset lähtökohdat ja analyyttiset käsitteet. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.) Diskurssianalyysin aakokset. Tampere: Vastapaino, 17–47.
- Juhila Kirsi & Suoninen Eero (1999). Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 233–252.
- Juntunen Hannu (1996). Aikuisten kirkko: Suomen evankelis-luterilainen kirkko täysivaltaiisten kansalaisten yhteiskunnassa. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Järveläinen Matti (1994). Seurakunnan toiminta-ajatus. Teoksessa Juhani Korolainen (toim.) Mahdollisuuksien murros. Seurakuntien kriisiopas. Helsinki: Kirjapaja, 69–79.
- Kirkko 2000 (1986). Kirkon toiminnan pitkän aikavälin kehittämissuunnitelma. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto. Sarja 1986: B 1.
- Kirkon suunta 2000 (1992). Alhaalta kasvava kirkko. Suomen evankelis-luterilaisen piispainkokouksen 14.9.1988 asettama Kirkko 2000 -prosessin seurantaryhmä. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto. Sarja B 1992:2.
- Kirkon kasvatustoiminnan kokonaisuohjelma (1977). Kirkolliskokouksen hyväksymä Kirkon kasvatustoiminnan kokonaisuohjelma. Perusteet, tavoitteet, yleisrakenne. Vammala.
- Laiho Ulla-Maija (2000). Miten muualla - tarkastelussa kansalaisten osallistuminen eri Euroopan maissa. Teoksessa U. Laiho (toim.) Katse kansalaiseen: osallisuudesta ja osallisuushankkeen tuloksista. Helsinki: Sisäasianministeriö, 21–28.
- Laiho Ulla-Maija (2002). Johtopäätöksiä kansalaisten osallisuuden kehityksestä ja osallisuushankkeesta. Teoksessa K. Kohonen & T. Timonen (toim.) Kuntalaiset ja hyvä osallisuus: Lupaavia käytäntöjä kuntalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien edistämiseksi. Helsinki: Sisäasianministeriö, 136–139.
- Liu Amy, Ryan Vernon, Auchbach Herbert & Besser Terry (1998). "The Influence of the Local Church Participation on Rural Community Attachment." *Rural Sociology* 63(3), 432–450.
- Läsnäolon kirkko (2002). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon missio, visio ja strategia 2010. Kirkon keskusrahaston rahoittaman toiminnan painopisteet. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto. Sarja C 2002:5. Helsinki.
- Matthies Aila-Leena (2008). Kansalaisosallistuminen ja yhteisöllisyys eurooppalaisen hyvinvointipolitiikan murroksessa. Teoksessa I. Roivainen, M. Nylund, R. Korkiamäki & S. Raitakari Yhteisöt ja sosiaalityö: kansalaisen vai asiakkaan asialla? Juva: PS-kustannus, 61–79.
- Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö (2008). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategia vuoteen 2015. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö (2007). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategiaa vuoteen 2015 laatineen työryhmän mietintö. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto. Sarja C2007:10. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Monikasvoinen kirkko (2008). Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2004–2007. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 103. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Nieminen Raimo (1994). Maailman muutosvoimat ja suomalainen organisaatiokulttuuri. Teoksessa Juhani Korolainen (toim.)

- Mahdollisuuksien murros. Seurakuntien kriisiopas. Helsinki: Kirjapaja, 17–27.
- Nieminen Risto T. (2003). Kirkko 2000 -prosessi ja kansalaisten seurakunta. Teoksessa E. Helander (toim.) Muutoksen tulkkina: Kirkot ja uskonnollinen elämän osana yhteiskuntaa. Helsinki: Kirjapaja Oy, 219–229.
- Nivala Elina (2008). Kansalaiskasvatus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehys. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Paikallisdemokratian osallisuuspolitiikka (2001). Euroopan neuvoston ministerikomitean suositus 19 (2001) koskien kansalaisten osallisuutta julkiseen elämään paikallisella tasolla. http://www.kunnat.net/k_peruslistasivu.asp?path=1;29;348;29450;30225. Luettu 7.5.2010.
- Pihkala Juha (2009). Uskoa tiedosta, tietoa uskosta. Johdatus dogmatiikkaan. Helsinki: Edita.
- Rahkonen Keijo (2004). Johdanto: zombikategorioista uusiin käsitteisiin. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) Sosiologisia nykykeskusteluja. Helsinki: Gaudeamus, 7-18.
- Rantakokko Jukka-Pekka, Lehtinen Tuuli, Lundström Ilona & Kenni Mikko (2009). Vallakas – kuntalaisten vaikuttamisopas. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Salmikangas Anna-Katriina (2002). Osallistumiskokeiluja ja -kokemuksia. Teoksessa K. Kohonen & T. Timonen (toim.). Kuntalaiset ja hyvä osallisuus: Lupaavia käytäntöjä kuntalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien edistämiseksi. Helsinki: Sisäasianministeriö, 13–18.
- Seurakuntalaisten kirkko – virikkeitä ja suuntaviivoja (1997). Suomen ev.lut. kirkkohallituksen julkaisuja 1997:1. Helsinki.
- Strategiaopas seurakunnille (2009). Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2009:5.
- Sulkunen Pekka (1997). Todellisuuden ymmärrettävyys ja diskurssianalyysin rajat. Teoksessa P. Sulkunen & J. Törrönen (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia: Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Helsinki: Gaudeamus, 13–53.
- Sulkunen Pekka & Törrönen Jukka (1997). Puhujakuva: enonsiaation rakenteet. Teoksessa P. Sulkunen & J. Törrönen (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia: Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Helsinki: Gaudeamus, 96–126.
- Törrönen Jukka (2000). Subjektiaseman käsite empiirisessä sosiaalitutkimuksessa. *Sociologia* 3, 243–255.
- Veikkola Juhani (1994). Uusi yhteisöllisyys ja syrjäytyneiden haaste. Teoksessa Juhani Korolainen (toim.) Mahdollisuuksien murros. Seurakuntien kriisiopas. Helsinki: Kirjapaja, 53–66.
- Voutilainen Eero (1994). Hallintokulttuurista seurakuntalaiskulttuuriin. Teoksessa Juhani Korolainen (toim.) Mahdollisuuksien murros. Seurakuntien kriisiopas. Helsinki: Kirjapaja, 31–52.
- Vuoropuhelun kirkko (2004). Suomen ev.-lut. kirkon viestintästrategia 2004–2010. Helsinki: Kirkkohallitus.

Päivi Thitz

Maaseudun uusi aika 19 (3) 2011, 5–19.

Maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittäminen

TIIVISTELMÄ

Artikkeli käsittelee yhteisöllisyyden kehittämistä maaseudun seurakuntien näkökulmasta. Kehittämisen taustalla ovat kirkon strategiset linjaukset ja seurakuntien toimintaympäristön muutokset, jotka ovat pakottaneet seurakuntia uudistamaan toimintaansa. Analysoimalla Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishankkeen arviointikeskusteluja pyrin tuomaan esille yhteisöllisyyden kehittämiseen liittyviä näkökulmia ja sen myötä mahdollistuvaa muutosta hankkeessa mukana olleissa seurakunnissa. Kehittämisen keskeiset näkökulmat liittyvät kehittämisen lähtökohdan määrittelyyn, tavoitteisiin sitoutumiseen, toiminnassa toteutettuihin muutoksiin sekä kehittämistoimintaan liittyvään vuorovaikutuskulttuuriin. Kehittämistoiminnassa näyttää olevan elementtejä sekä pienimuotoisemmasta toiminnan kehittämisestä että kokonaisvaltaisemmasta organisaation uudistamisesta. Yhteisöllisyyden kehittämisen tavoitteisiin pääseminen edellyttää toisaalta avoimempaa työntekijöiden ja seurakuntalaisten välistä vuorovaikutusta sekä seurakuntalaisten osallisuuden vahvistumista ja toisaalta kirkon olemukseen kuuluvan tradition huomioimista keskeisenä yhteisön elementtinä.

Kirkon olemukseen liittyvä yhteisöllisyys on seurakuntien toimintaympäristön muuttuessa kohdannut uudenlaisia kehittämistarpeita. Vaikka seurakuntien toiminta rakentuu ensisijaisesti kirkon perustehtävän pohjalta, siihen vaikuttavat myös yhteiskunnassa meneillään olevat kulttuuriset ja rakenteelliset muutokset. Perinteiset yhteisölliset toimintatavat eivät vastaa riittävästi seurakuntalaisten muuttuviin tarpeisiin, vaan niiden rinnalle on löydettävä uudenlaisia ihmisten kohtaamista ja osallisuutta tukevia toimintatapoja (Häkkinen 2008).

Tässä artikkelissa kuvaan maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittämistä. Artikkelin aineistona toimivat itäsuomalaisissa maaseutuseurakunnissa toteutetun Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishankkeen arviointikeskustelut, joissa hankkeen toimijat kuvaavat yhteisöllisyyden kehittämisen haasteita ja mahdollisuuksia. Aineistoa analysoimalla etsin vastausta siihen, millaisia maaseudun yhteisöllisyyden kehittämiseen liittyviä kysymyksiä keskusteluissa nostetaan esille ja millaista muutosta tällainen kehittämistoiminta seurakunnissa mahdollistaa.

Yhteisöllisyyden muutos ja maaseutu

Perinteisesti yhteisöllisyys on käsitetty erityisenä sosiaalisen siteen muotona (Durkheim 1990), jota

määrittävät alueellisuus, yksilöiden keskeinen vuorovaikutus ja yhteenkuuluvuuden tunne (Lehtonen 1990: 16–17; Delanty 2003). Käsitteen kehittymistä tutkineen Elina Nivalan (2008: 50) mukaan yhteenkuuluvuuden tunne rakentuu ennen kaikkea yhteisen toiminnan ja jaettujen symbolisten merkitysten eli yhteisten arvojen ja ihanteiden kautta. Yhteisöllisyyttä 1800-luvun lopulla analysoinut Ferdinand Tönnies (1887/2001) kuvasi kaksi yhteisöelämän tyyppiä eli perinteisen *Gemeinschaft* ja yhteiskunnallisen *Gesellschaft* yhteisöllisyyden. Perinteinen maaseutumaiseen elämäntapaan ja ihmisten lähipiiriin liittyvä yhteisöllisyys korostaa yhteenliittymistä luonnollisena ja itsessään tärkeänä päämääränä. Sen sijaan kaupungistumisen ja elinpiiriin laajentumisen myötä kehittyvässä yhteiskunnallisemmassa yhteisöllisyydessä painottuu enemmän ihmisten välisten suhteiden rationaalisuus, sopimuksellisuus ja välineellisyys. (Tönnies 2001.) Sosiologian klassisissa määritelmissä yhteisöllisyydellä tarkoitetaan siis johonkin paikkaan sidoksissa olevaa, välitöntä ja kokonaisvaltaista yhteiselämän muotoa, jossa ihmisten keskinäisen vuorovaikutuksen myötä rakentuu tunne yhteenkuuluvuudesta (Saastamoinen 2009; Jaro 2011).

Yhteisöllisyyden muutokset ovat olleet 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä laajasti puheenaiheena yhteiskunnallisissa keskustelussa ja yhteisöllisyydestä on haettu ratkaisua moniin yhteiskunnallisiin ongelmiin (Delanty 2003: 16; Saastamoinen 2009). Tämä keskustelu on tuonut esille erilaisia tapoja määrittää yhteisöllisyyttä ja ymmärtää sen muuttumassa olevaa luonnetta. Heikki Lehtonen (1990) kuvaa yhteisöllisyyden muutosta kulkuna biologisia ja kulttuurisia tekijöitä korostavista sukuyhteisöistä kohti statusyhteisöjä ja edelleen kohti sopimusyhteisöjä. Statusyhteisöissä yhteiskunnallinen asema tai jokin muu tekijä määrittää yksilöiden suhdetta toisiinsa, kun taas nykyajan sopimusyhteisöissä toimijat ovat ennen kaikkea yksilöitä, joiden mukana olo yhteisössä perustuu omaan vapaaehtoiseen ja tilannekohtaiseen valintaan (Lehtonen 1990: 108–112).

Myös Gerard Delantyn (2003) analyysin mukaan yhteisöllisyys on muuttumassa paikallisuuteen ja pitkäaikaisiin suhteisiin perustuvasta yhteisöllisyydestä kohti uudenlaisia, avoimia ja moni-

äänisiä verkostoja. Hän korostaa nykyajan yhteisöjen perustuvan enemmänkin kommunikaatiivisiin prosesseihin kuin institutionaalisiin rakenteisiin tai symbolisiin merkityksiin. Yhteisöön kuulumisesta on tullut ennen muuta osallisuutta yhteisön vuorovaikutuksesta. (Delanty 2003: 187–190.) Nykyajan elämäntavalle on ominaista, että ihmiset ovat samanaikaisesti kiinnittyneitä useisiin yhteisöihin (Etzioni 1997: 27) tai kokevat vahvaa yhteenkuuluvuutta ja jakavat tunteitaan erilaisissa verkko-yhteisöissä ihmisten kanssa, joiden fyysistä olinpaikkaa he eivät tiedä (Saastamoinen 2009). Postmodernin ajan yhteisöt näyttävät liittyvän kiinteästi yksilölliseen elämäntapaan ja uudenlaiseen valintaperusteiseen kollektiivisuuteen (emt.). Zygmund Bauman (2002: 202–205) kuvaakin näitä yhteisöjä ”kevyinä kaapuina”, jotka helppo pukea päälle silloin, kun tarvitaan turvaa epävarmuuden keskellä, mutta jotka tilanteen muuttuessa on helppo riisua ja vaihtaa toiseen.

Maaseudulla yhteisöllisyys on pitkälti perustunut samalla alueella asuvien ihmisten yhteiseen paikalliseen identiteettiin, joka on rakentunut yhteistoiminnan ja pitkäaikaisten ihmissuhteiden varassa (Hyyryläinen 2002). Ihmisiä yhdistänyt naapuruus ja usein myös lähiseudulla asuvien sukulaisuus loivat vahvan pohjan arjen tarpeista nousevalle yhteistoiminnalle ja kylän sosiaaliselle elämälle (Holmila 2001). Tultaessa 1900-luvun viimeisille vuosikymmenille kylien perinteinen yhteisöllinen toiminta oli jossain määrin vaarassa taantua maaseudun rakenteellisten muutosten ja arjen uudelleenjäsentymisen myötä. Toisaalta 1990-luvulta alkaen on ollut nähtävissä kylätoiminnan uutta kehittymistä, kun Euroopan Unionin ja kansallisen maaseutupolitiikan jäsentymisen ovat nostaneet esille uusia näkyjä maaseudun monimuotoisuudesta ja erilaistuvien maaseutualueiden mahdollisuuksista. Laajenevan maaseudun kehittämistoiminnan myötä kylätoiminta on muovautunut kylien aktiivien ja ”uudisasukkaiden” vuorovaikutukseksi ja laajeneviksi kumppanuusverkostoiksi. Toiminnan kehittämisessä on otettu käyttöön yhä enemmän myös ammatillisen hanketyön toimintamalleja. (Hyyryläinen 2002.) Yhteisöllisyyden näkökulmasta merkittävä muutos maaseudun kehittämispolitiikassa on ollut siirtyminen hierarkkisesta ja byro-

kraattisesta järjestelmästä kohti osallistavampaa ja kansalaistoimintaa korostavaa mallia, jossa kylien elinvoimaisuutta, palveluja ja ihmisten hyvinvointia pyritään kehittämään yhä enemmän viranomaisten ja vapaaehtoistojen yhteistyöllä. (Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 2009: 13–30.)

Yhteisöllisyys maaseudun seurakunnissa

Kirkon kontekstissa yhteisöllisyyden käsitteessä korostuvat vuorovaikutuksen, yhteistoiminnan ja yhteenkuuluvuuden lisäksi yhteiset uskonnolliset kokemukset ja yhteisön jakama arvomaailma. Kirkollisten toimitusten välityksellä liitytään seurakunnan jäsenyyteen ja osallistamalla toimintaan vahvistetaan yhteisöllisten suhteiden rakentumista ja osallisuutta yhteisestä uskonnollisesta kokemuksesta, mitkä vahvistavat yhteisöllistä kiinnittymistä seurakuntaan (Liu ym. 1998). Kirkon ylläpitämät perinteet esimerkiksi uskonnollisten juhlien vietosta ja erilaiset seurakuntaelämään liittyvät symbolit, kirkkorakennukset ja muut yhteisyyttä lujittavat merkit, toimivat osaltaan yhteenkuuluvuutta vahvistavina tekijöinä (Lehtonen 2005; Thitz 2006: 52). Yhteisöllisenä toimijana seurakunta näyttäyty jäsentensä keskinäisen vuorovaikutuksen ja yhteistoiminnan näkökulmasta, mutta myös perinteitä, uskonnollisia ja ihmisläheisiä arvoja korostavana instituutiona (Lehtinen 2008). Valdemar Kallungin (2010:22–23) mukaan huolimatta laajasta ja monin eri tavoin ajattelevasta jäsenkunnastaan seurakunta voidaan nähdä tunnustuksellisesti yksiarvoisena toimijana moniarvoisessa toimintaympäristössä. Institutionaalinen sitoutuminen kirkon yhteiseen oppiin ja alueellinen toimintarakenne ylläpitävät seurakuntien yhteisöllistä luonnetta.

Maaseudulla tehtävän seurakuntatyön erityispiirteitä on tarkasteltu 2000-luvun alussa Kirkon maaseututyöryhmän (Kuusimäki 2003) ja Kirkon maaseututoimikunnan toimesta (Kirkon läsnäolo maaseudulla 2008). Yhteisöllisyyden näkökulmasta erityispiirteinä nousevat esille alueellisuuden lisäksi vapaaehtoistoiminnan aktiivisuus ja yhteisöllisen vastuun kantaminen sekä seurakunnan vahva verkostoituminen paikallisten toimijoiden kanssa (Häkkinen 2003; Kallunki 2010: 22–23). Kyllillä

toimivat piirit ja eri ikäluokkia tavoittava ryhmätoiminta mahdollistavat yhteisöllisen kanssakäymisen kokoamalla ihmisiä toistensa seuraan ja seurakunnan sanoman äärelle. (Thitz 2006: 83–84.) Lisäksi seurakuntalaisten keskinäinen huolenpito erilaisissa vertaisryhmissä tai vastuun ottaminen vapaaehtoistoiminnassa luovat mahdollisuuksia Delantyn (2003: 188) kuvaamien vuorovaikutuksen polkujen rakentumiseen ja kiinnittymiseen seurakunnan jäsenyyteen (Liu ym. 1998).

Vaikka seurakunta edelleen näyttäyty maaseudun ihmisille jollakin tasolla merkittävänä ja luontevana yhteisönä (Pesonen & Vesala 2006: 11), on myös maaseudulla nähtävissä uskonnollisiin instituutioihin sitoutumisen heikentyminen, uskonnollisuuden yksityistyminen ja perinteisiin toimintamuotoihin osallistuminen vähentyminen. (Lehtonen 2005; Kirkkohallitus 2008: 13; Monikasvoinen kirkko 2008: 380; Häkkinen 2010: 194, 214–215.) Kirkossa on viime vuosina jouduttu toteamaan, etteivät entiset seurakuntatyön kaavat ja lähtökohdat välttämättä enää toimi muuttuneessa toimintaympäristössä (Pesonen & Vesala 2006: 11–12; Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö 2007). Suomalaisen omaksumat modernit elämäntavat, vapaa-ajan käytön moninaisuus ja yhteiskunnan moniarvoistuminen ovat tuoneet haasteita seurakuntalaisten tavoittamiseen ja luontevien yhteyksien rakentamiseen. Esimerkiksi ihmisten lisääntyvä osallisuus erilaisissa verkkoyhteisöissä nostaa esille uudenlaiset seurakuntalaisten kohtaamisen paikat ja tilat. Samoin erityisesti maaseutua koskevat seurakuntaliitokset vaikuttavat seurakuntalaisten identiteetin jäsentymiseen sekä kokemuksiin osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksista. Nuoremmilla sukupolvilla jäsentietoisuuden ja kirkollisten traditioiden siirtymisen heikentyminen näyttää ohentaneen sitoutumista paikalliseen seurakuntaan. (Muuttuvien yhteisöjen kirkko 2007; Häkkinen 2010: 259.) Nämä muutokset luovat odotuksia myös seurakuntien yhteisöllisen toiminnan uudistamiselle. Kirkon maaseutustrategia (Kirkkohallitus 2008) korostaa, että vaikka kirkon tehtävä muuttuvalla maaseudulla pysyykin samana, on seurakuntatyön uudenlaisia toteuttamistapoja etsittävä paikallisesti kuuntelemalla ihmisiä ja ottamalla heidät mukaan toiminnan kehittämiseen.

Kehittämistoiminnalla toiminnan uudistamiseen

Samoin kuin muutkin organisaatiot myös kirkko ja seurakunnat ovat pyrkineet vastaamaan toimintaympäristöstä nouseviin muutospaineisiin kehittämällä toimintaansa. Kirkossa muutoksen suuntaa on määriteltä ja yhteisillä toimintaa ohjaavilla linjauksilla että seurakunnissa toteutetuilla paikallisilla strategia-prosesseilla. (Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö 2007; Jormakka 2009; Kirkkohallitus 2010.) Linjauksissa korostetaan mm. seurakunnan jäsenten kohtaamista ja erilaisten tarpeiden kuulemistä sekä seurakuntalaisten omakohtaisen toiminnan ja osallisuuden tukemista. Seurakunnat ovat viime vuosina myös osallistuneet erilaisiin kirkon tai kristillisten järjestöjen organisoimiin kehittämishankkeisiin ja toimineet myös kumppaneina erilaisissa sosiaaliseen tukemiseen ja paikalliseen kehittämiseen liittyvissä hankkeissa (Lehtinen 2008).

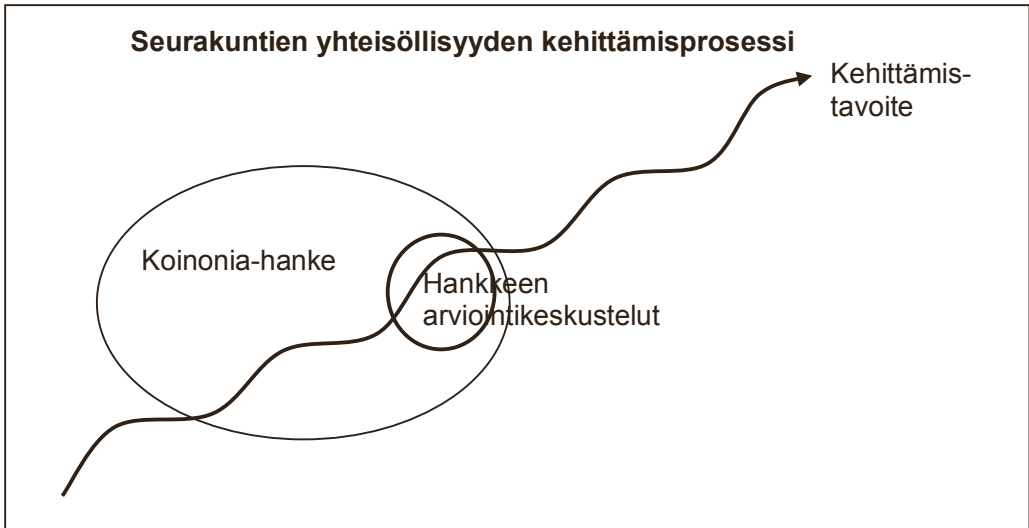
Muutoksesta ja uudistumisesta onkin tullut osa organisaatioiden arkea vastattaessa toimintaympäristön haasteisiin. Maiju Markovan (2005: 19–20) käsitteanalyysin mukaan muutos on jonkinlainen poikkeustila kahden tasapainotilan välillä, kun taas organisaation uudistuminen nähdään jatkuvana pyrkimyksenä sopeutua toimintaympäristön muutoksiin. Amir Levy (1986) jakaa muutokset ensimmäisen ja toisen asteen muutoksiin, joissa ensimmäisen asteen muutokset ovat pieniä parannuksia ja sopeutumisia, jotka kehittävät organisaation perustoiminnan sisältöä vallitsevan ajattelun ja toiminnan puitteissa. Sen sijaan toisen asteen muutokset ovat laajempia ja ne uudistavat organisaation perustaa, asenteita, normeja, maailmankuvaa ja käyttäytymistä siten, että syntyy uusi olemisen, ajattelemisen ja toiminnan taso. (Markova 2005: 21–22.) Toisaalta puhutaan myös siitä, että perinteinen muutuskäsitys mekaanisena ja lineaarisena tai normaalina toimintaa häiritsevänä tapahtumana on muuttumassa. Enää muutosta ei välttämättä nähdä kontrolloitavissa olevana ilmiönä, vaan se koetaan epälineaarisenä ja sekasortoisena, mutta normaalina ja jatkuvana olotilana. Samalla muutos nähdään yhä enemmän dynaamiseksi, luovuutta ja uusia mahdollisuuksia täynnä olevaksi uudistumiseksi. (McMillan 2004: 67.) Uudenlaisen dynami-

sen muutuskäsityksen voidaan nähdä tulevan lähelle toisen asteen muutosta, joka laadullisesti ja valankumouksellisesti muuttaa toiminnan kontekstia ja ottaa uusia suuntia (Markova 2005: 22).

Kehittämistoiminnalla voidaan Matti Hellströmin mukaan (2004: 13) tarkoittaa kaikkea muutostoimintaa, jossa päämääränä on saada asiantilassa parannus aikaisempaan asiantilaan. Toikon ja Rantasen (2009: 14) mukaan kehittämistoiminnan lähtökohtana ovat nykyisen tilanteen ongelmat ja toisaalta näky jostakin uudesta. Kehittämistoiminta tähtää muutokseen eli sillä tavoitellaan jotakin parempaa tai tehokkaampaa kuin mitä entisillä toimintatavoilla tai -rakenteilla on kyetty tuottamaan. Usein kehittämistoiminta tapahtuu yksittäisten organisaatioiden kehittämisen sijaan erilaisissa verkostoissa, joissa on mukana sekä työntekijät ja asiantuntijat että palveluiden käyttäjät. Verkostomalleilla tavoitellaan innovatiivisia rajapintoja, joissa eri alojen toimijat rikastavat ajatteluaan ja eri näkökulmista asioita tarkastelevat kehittävät uusia innovaatioita. (Toikko & Rantanen 2009: 14–17.)

Kehittäminen muutoksen välineenä ja tutkimuksen kohteena

Tässä artikkelissa tarkastelen yhteisöllisyyden kehittämistä kehittämishankkeen toimijoiden näkökulmasta. Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishanke (Koinonia-hanke) syntyi Diakonia-ammattikorkeakoulun ja seitsemän itäsuomalaisen seurakunnan yhteistyönä vastaamaan tarpeeseen luoda uusia tapoja seurakuntien yhteisöllisyyden vahvistamiseen. Diakonia-ammattikorkeakoulun hallinnoima ja Työelämän kehittämisrahaston rahoittama hanke toteutettiin vuosina 2007–2009. Lähtökohtana oli ajatus, etteivät entiset yhteisölliset toimintatavat ole riittäviä, vaan on tarpeen uudistaa seurakuntien yhteisöllistä toimintaa. Yhteisöllisyys toimi hankkeen kehittämistoimintaa koivana teemana, mutta kunkin seurakunnan konkreettiset kehittämiskohteet muotoutuivat kehittämispöytätyön aikana seurakuntien omien tarpeiden mukaisesti. Kehittämistoiminnan taustalla oli sosiaalipedagoginen yhteisöajattelu, jossa korostuu dialoginen vuorovaikutus, moniäänisyys ja

KUVA 1. Arviointikeskustelut osana hanketta ja kehittämisprosessia

yhteisön jäsenten sitoutuminen yhteisön rakentamiseen (Kurki 2002: 70).

Hankkeen tarkoituksena oli kehittää yhteisöllisyyttä ennen kaikkea vahvistamalla seurakuntalaisten osallisuutta ja eri toimijoiden välistä yhteistyötä. Seurakuntalaiset olivat konkreettisesti mukana kehittämistoiminnassa osallistumalla siihen yhdessä työntekijöiden kanssa. Kunkin seurakunnan diakoniatyöntekijä ja vapaaehtoinen seurakuntalainen muodostivat työparin, eräänlaisen ydinryhmän, jonka yhteistyön tavoitteena oli löytää uusia näkemyksiä ja toimintamalleja yhteisöllisyyden vahvistamiseen. Eri seurakunnista tulevat työparit kokoontuivat hankkeen kehittämisryhmiin, joissa kokeiltiin yhteisöllisiä toimintatapoja sekä ideoitiin, suunniteltiin ja arvioitiin seurakunnissa toteutunutta kehittämistoimintaa. Seurakunnissa yhteisöllisyyden kehittämiseen osallistuivat työparien lisäksi ohjausryhmässä toimineet kirkkoherrat sekä osin myös seurakuntien työyhteisöt ja seurakuntalaiset.

Tavoitteena oli, ettei Koinonia-hanke jäisi muun toiminnan ulkopuoliseksi kehittämistoiminnaksi, vaan olisi osa seurakuntien yhteisöllisyyden rakentamiseen liittyvää perustyötä ja toiminnan kehittämisen jatkumoa. Erilaisten kehittämishankkeiden yleinen haaste on ollut kehitetyn toiminnan

jääminen irralliseksi ja määräaikaiseksi sen sijaan, että se kiinnittyisi osaksi organisaation perustoimintaa (Arnkil 2006). Kuitenkin usein organisaation muutostarve on herännyt jo ennen varsinaista hanketta ja parhaimmillaan prosessi jatkuu hankkeen päättymisen jälkeen (Vataja & Seppänen-Järvelä 2006). Tässä tapauksessa vastaaminen maaseutuseurakuntien toimintaympäristöstä nouseviin haasteisiin ja liittyminen kirkon strategiaan linjauksiin loivat kehyksen ja perustelut kehittämistoiminnalle (vrt. Toikko & Rantanen 2009: 57) ja siten myös sitoutuivat seurakuntia pidempiaikaiseen yhteisöllisten toimintatapojen juurruttamiseen.

Analysin artikkelissa Koinonia-hankkeen loppuvaiheessa käytyjä arviointikeskusteluja. Keskusteluissa pyrittiin arvioimaan toteutunutta kehittämistoimintaa, suuntaamaan toiminnan jatkumista ja juurruttamaan hankkeessa aloitettua yhteisöllisyyden kehittämistä osaksi seurakuntien perustyötä. (Kuva 1.) Analyysin kohteena olevat arviointikeskustelut sijoittuivat kehittämisprosessin jatkumisen kannalta tärkeään hankkeen päätösvaiheeseen. Tutkiessani seurakuntien yhteisöllisyyden kehittämistä analyysini kohdistuu siihen, millaisia kysymyksiä hankkeen toimijat nostavat esille kuvatessaan kehittämistoimintaa ja millaista muutosta seurakunnissa hankkeen myötä näyttää tapahtuneen.

Tutkimuksen aineisto ja analyysimenetelmät

Tutkimuksen kohteena oleva aineisto käsittää kauden¹ Koinonia-hankkeessa mukana olleen seurakunnan kanssa käydyt hankkeen arviointikeskustelut keväällä 2009. Keskusteluissa olivat mukana hankkeen keskeiset toimijat eli kunkin seurakunnan kirkkoherra, diakoniatyöntekijä ja seurakuntalainen. Itse toimin hankkeen tutkija-kehittäjänä ja asemaani arviointikeskusteluissa voisi kuvata lähinnä tulkitsijaksi: tutkijan ääni on vuorovaikutuksen yhtenä osapuolena mukana sekä aineiston tuottamisessa että siitä tehtävissä tulkinnoissa (Juhila 1999: 212–213). Käydyissä keskusteluissa voidaan nähdä kommunikatiivisen arvioinnin (Lindh & Suikkanen 2008) elementtejä, missä kehittämistoimintaa ei arvioida ulkoisesta asiantuntijaroolista käsin, vaan hankkeen toimijat ovat itse keskeisesti mukana arviointiprosessissa.

Kukin arviointikeskustelu kesti 1,5–2 tuntia. Keskustelut nauhoitettiin ja litteroitiin, jolloin aineiston laajuudeksi muodostui 117 sivua. Artikkelin tulososioon lainaamani sitaatteja olen saatanut luettavampaan muotoon poistamalla täytesanoja. Muutamia nimiä tai tiettyyn seurakuntaan identifioitavissa olevia asioita olen muuttanut tai jättänyt pois tunnistettavuuden välttämiseksi. Tekemäni muutokset olen merkinnyt hakasulkujen sisään. Lainausten yhteydessä viittaa seurakuntaan numeroilla 1–6 ja toimijoiden asemiin kirjaimilla: D=diakoniatyöntekijä, K=kirkkoherra ja S=seurakuntalainen. Hankkeen aineistojen käytöstä tutkimuksessa on sovittu hankesopimuksessa ja vielä erikseen keskustelujen yhteydessä.

Lähdin tarkastelemaan kehittämistoiminnan arviointikeskusteluja käyttäen sisällönanalyysia väljänä teoreettisena kehyksenä (Tuomi & Sarajärvi 2009: 91). Määritin analyysiyksiköksi yhden tai useamman lauseen muodostaman asiakokonaisuuden. Kävin aineistoa systemaattisesti läpi kysyen, millaisista asioista yhteisöllisyyden kehittämiseen liittyen puhutaan ja millaisia kehittämisen etenemiseen liittyviä haasteita ja mahdollisuuksia tuodaan esille.

¹ Hankkeessa oli mukana seitsemän seurakuntaa, mutta yksi arviointikeskustelu on jätetty tämän aineiston ulkopuolelle, koska seurakunnan kirkkoherra ei ollut mukana keskustelussa.

Kokosin saamani vastaukset yhteen ja muodostin saamistani vastauksista sisältöä kuvaavia luokkia. Tarkastelin luokittelemiani sisältöjä tutkimuskysymysten näkökulmasta ja muodostin yhteen liittyvistä alaluokista yläluokkia, jotka kuvaavat yhteisöllisyyden kehittämisprosessiin liittyviä keskeisiä kysymyksiä hankkeen toimijoiden näkökulmasta. Seuraavassa kokoan yhteen analyysini tulokset ja kuvaan niiden pohjalta muodostamani keskeiset kehittämisen näkökulmat. Tekstiin liittämäni sitaattit toimivat esimerkkinä kuhunkin aiheeseen liittyvästä keskustelusta.

Yhteisöllisyyden kehittämisen keskeiset näkökulmat

Kehittämisen lähtökohta

Pohtiessaan yhteisöllisyyden kehittämisen merkitystä ja tavoitteita oman seurakuntansa kannalta lähes kaikki hankkeen toimijat näkivät yhteisöllisyyden kehittämisen välttämättömäksi seurakunnan toimintaympäristössä tapahtuneiden muutosten takia. Toimintaympäristön muutokset toivat epävarmuutta olemassa olevaan tilanteeseen ja pakottivat etsimään uusia ratkaisuja. Toisaalta kehittämistoiminta nähtiin myös mahdollisuutena toimia kirkon strategiassa esillä olevien tavoitteiden suuntaisesti.

Toimijoiden mukaan yhteisöllisyys, välittäminen ja yhteen tuleminen sekä seurakuntalaisten vapaaehtoinen toiminta on heikkenemässä ja siksi niiden eteen on aktiivisesti toimittava. Perinteiset toimintamuodot eivät ole enää kaikilta osin toimivia, vaan uudenlaisia avauksia yhteisöllisyyden vahvistamiseksi olisi löydettävä. Keskusteluissa pohdittiin muun muassa sitä, kuinka seurakunta kykenee toimimaan seurakuntien yhdistymisen mukanaan tuomassa uudessa tilanteessa tai miten yhteisöllisyys mahdollistuu seurakunnan väkimäärän ja resurssien vähetessä. Myös työntekijäresurssien väheneminen johtaa pohtimaan uudenlaisten toimintakäytäntöjen kehittämistä esimerkiksi vapaaehtoistyön lisäämiseksi. Keskustelujen perusteella näyttää siltä, että toimintaympäristön muutoksen kohtaaminen saa työntekijät tarttumaan uudenlaiseen työotteeseen ja kehittämään toimintaansa.

Kun tää meijän työntekijätilanne on hiipumassa tässä vuosien saatossa. Että meillä jouvutaan tekemään yhä moninaisempia tehtäviä, niin tämä on innostanut tätä vapaaehtoistyön kehittämistä meijän seurakunnassa. Että minä oon yrittänyt nyt siouttaa itseni tähän hommaan enemmänkin. (D3)

Yhteisöllisyyden kehittämisen välttämättömänä näkemisen rinnalla keskusteluissa nousee esille myös yleisestä linjasta poikkeavaa puhetta, jossa kehittämisen merkitys kyseenalaistetaan. Yksi toimijoista näkee kehittämisen tarpeettomana, eikä koe sillä saavutettavan varsinaisesti mitään sellaista, jota seurakunnassa ei olisi jo joskus kokeiltu.

Kyllä meillä jo 60-luvulla oli tekstin lukijoita kirkossa ja välillä käteltiin, että eihän tämä periaatteessa mitään järjestyttävää uutta ole. (K6)

Tämä toimija kokee, että seurakuntalaisten osallisuudelle ja yhteisöllisyydelle on jo riittävästi mahdollisuuksia perinteisissä toimintatavoissa eikä uusia avauksia välttämättä tarvita.

Tavoitteisiin sitoutuminen

Yhteisöllisyyden kehittäminen näyttää hankkeen toimijoiden mukaan lähtevän liikkeelle yhteisöllisyyden määrittämisestä. Jotta hankkeen kehittämissuhteet tulevat ymmärrettäväksi ja seurakunnan toimintaan liittyviksi asioiksi, on ensin yhdessä mietittävä, mitä yhteisöllisyydellä seurakunnassa tarkoitetaan ja mitä sillä tavoitellaan. Hankkeen alkuvaiheessa vuonna 2007 yhteisöllisyys ei ollut julkisessa keskustelussa siinä määrin esillä kuin se on viime vuosina ollut ja muutoinkin yhteisöllisyys voidaan ymmärtää monilla eri tavoilla. Siksi yhteisöllisyyden käsitteen sisäistäminen ja seurakunnan kontekstiin liittäminen vaati useita keskusteluja seurakuntien työyhteisöissä, kehittämissuhteissa ja työparien kesken.

Se ehkä vaatii paljon enemmän, että edes itselleen pystyy hahmottamaan. Että monta noita meijänkii [kehittämissuhteen] palaveria, mitä oli, niin se oli pikkusen semmosta alakuun, että ei sitä oikein heti ymmärtänyt. (S2)

Useissa seurakunnissa yhteisöllisyys otettiin keskusteluaiheeksi luottamushenkilöiden parissa, erilaisissa ryhmissä tai tapahtumissa, jotta se tulisi

myös seurakuntalaisille tutuksi ja konkretisoituisi seurakunnan ja ihmisten arkeen.

Kinkereillä tää yhteisöllisyys oli meillä asiana. Sitä kautta tämä yhteisöllisyyden ajatuksen esillä pitäminen voimistui meijän seurakunnassa ja tiedostus asian tiimoilta lisäsi sitten käytännön toimia erilaisiin tilanteisiin. (K2)

Yhteisöllisyyden merkityksen hahmottaminen auttoi näkemään, millä tavoin yhteisöllisyys seurakunnassa jo toteutuu ja löytämään perustelut toiminnan kehittämiseksi.

Tämä ainakin hallinnossa ja luottamushenkilöitten parissa on hyvä ponnahduslauta, kun siellä on tuotu esille, että ollaan tässä Koinonia-hankkeessa mukana, niin se antaa semmosen pohjan tai aloitteen lähtee viemään tätä [yhteisöllisyyden kehittämistä] luottamushenkilöitten pariin. (K3)

Työyhteisöissä ja seurakuntalaisten kanssa käytyjen keskustelujen myötä kehittämisen sisältö ja suunta hahmottuivat kunkin seurakunnan omiksi kehittämistavoitteiksi. Seurakunnan toiminnan tarkasteleminen yhteisöllisyyden näkökulmasta johti seurakunnan yhteisöllisten tavoitteiden vahvistamiseen ja viritti näkyä toiminnan kehittämisestä. Hankkeen kehittämis- tai ohjausryhmän yhteisessä työskentelyssä mukana oleminen tarjosi mahdollisuuden toimintaideoiden jakamiseen ja esillä olleiden ajatusten soveltamismahdollisuuksien pohtimiseen suhteessa omaan työhön. Konkreettisten toimintaan liittyvien ideoiden kartoittamisen lisäksi hanke sai työntekijät tarkastelemaan yhteisöllisyyttä oman työnsä tavoitteena. Tällöin työntekijät eivät pelkästään sovelletsa saamiaan käytännön ideoita, vaan pohtivat syvällisemmin sitä, mitä yhteisöllisyys heidän työssään merkitsee.

Minulle se on merkinnyt ihan työn sisällöllistä kehittämistä. Siitä mä oon niinkun ilonen, että sitä omaa työtään on tullut tarkasteltua yhteisöllisyyden kautta. -- Että en niinkään oo lähtenyt niitä perinteisiä laturia kulkemaan, vaan koittanut luoda omaa ja uutta nimenomaan sen yhteisöllisyyden näkökulmasta. (D1)

Toimijoiden mukaan kehittämistoiminta on parhaimmillaan ohjannut työn tulevaisuuden suunnitelmista ja luonut näkyä yhteisöllisemmästä seurakunnasta. Kun seurakunnan työalat tai seurakunta ja yhteistyökumppanit saavat kokemuksia yhteis-

toiminnasta, herättää se myös pohtimaan yhteistyön ja yhteisöllisyyden mahdollisuuksia laajemminkin.

Jotenkin se, että heti itekin herää sille, kun jotakin tehhään yhdessä. – – Se, että mietitään, että me voitais olla limittäin ja miten me voitais tehdä, että nää ihmiset kohtais. (D4)

Kehittämiseen sitoutumisen haasteina keskusteluissa tulevat esille projektimaisen toiminnan määräaikaisuus sekä työntekijöiden resurssien ja työyhteisön yhteisen kehittämisenäyn puute. Työntekijän kokemuksen mukaan kertaluonteiset kokeilut eivät rakenna vielä todellista tai pysyvää yhteisöllisyyttä, vaan se vaatisi vahvempaa paneutumista ja asian sisäistämistä sekä seurakuntalaisten että työntekijöiden osalta.

Voi tulla yksittäisiä kokemuksia siitä yhteisöllisyydestä, mikä sekin on arvokasta, mutta että se muuttaisi yhteisöä ja tekisi siitä yhteisöllisemmän, niin se on sitten paljon isompi ja haastavampi askel. Se olis isompi aalto kuin pelkkä yksittäinen tilanne, että se vahvemmin muuttais. (K1)

Yhteisiin kehittämistavoitteisiin sitoutuminen näyttää vaativan heti alkuvaiheessa mahdollisimman laajoja keskusteluja hankkeen tavoitteista. Sen sijaan jos alkuvaiheen keskustelut jäivät vain pienen joukon tai yksittäisten työntekijöiden piiriin, oli esimerkiksi työyhteisön yhteistoimintaa myöhemminkään vaikea saada käyntiin.

Jos ajattelee työyhteisöä, niin sen pitäisi lähteä silloin, kun kaikki työntekijät on mukana, että se on yhdessä pohdittu, eikä niin, että yksi tuo [kehittämisisdean]. Että sen pitäisi olla semmonen yhteinen näkemys, että tällä tavalla nyt edetään. (D4)

Kehittämistoiminnan liikkeelle lähdön ja etenemisen kannalta tärkeä kysymys näyttää olevan se, keiden on mahdollisuus olla mukana kehittämisen lähtökohtien ja suunnan määrittelyssä. Mikäli työyhteisö ei syystä tai toisesta ollut mukana kehittämistavoitteiden määrittelyssä, jäi hanke heidän näkökulmastaan irralliseksi. Myös vastuu kehittämisestä jäi hankkeeseen nimettyjen toimijoiden harteille.

Perinteisistä toimintatavoista luopuminen edellyttää uuden omaksumista pintatasoa syvällisemmin, mikä vaatisi mahdollisuuden paneutua kehittämistoimintaan. Työntekijät kuitenkin kokivat, että riittäviä voimavaroja muutoksen toteuttamiselle on

muun työn ohessa vaikea löytää. Lisäksi toimijat näkivät haasteena yleisen hanketyön vastustuksen sekä perinteisiin toimintatapoihin sitoutumisen.

Se myöskin työntekijän näkökulmasta voi olla vaikeeta muuttaa niitä toimintatapoja, miten tulisi tehdä tai miten on seurakunnassa yhdessä totuttu tekemään työyhteisössä. (K1)

Uusien ideoiden tuominen työyhteisöön voi herättää vastustusta, mikä saattaa johtaa kehittämistoimien toteuttamiseen lähinnä asiasta innostuneiden kesken. Samoin työyhteisössä meneillään olevat muutokset saattoivat haitata kehittämistoimintaan sitoutumista, jolloin hankkeen mahdollisuudet jäivät seurakunnassa osin hyödyntämättä.

Se on surullista, että se kehittäminen on joskus tämmönen kertakäyttöhomma. (S6)

Kehittämistoimintaan sitoutuminen näyttää olevan haasteellista erityisesti silloin, jos se koetaan ulkoapäin tulevaksi tai mahdottomaksi sopeuttaa paikallisiin käytänteisiin. Ellei seurakunnan sisällä synny aitoa kehittämistarvetta, on kehittämisideoita vaikea saada etenemään.

Toiminnan muutokset

Kehittämistoiminnan tavoitteena oli toiminnan muutos yhteisöllisyyttä ja seurakuntalaisten osallisuutta vahvistavaan suuntaan. Yhteisöllinen toiminta kehittyi joko olemassa olevaa toimintaa kehittämällä tai uusia ideoita kokeilemalla. Perinteisten yhteisöllisten toimintamuotojen elvyttämisessä otettiin huomioon tämän hetkinen tilanne ja paikalliset tarpeet. Haastattelujen mukaan seurakuntalaiset näyttävät kaipaavan sekä perinteisiä ihmisiä yhteen kokoavia seurakunnan toimintamuotoja että uutta kokeilevia toimintatapoja.

Yks semmonen yhteisöllisyyden huipentuma oli kyllä se vuos sitten järjestetty ekumeeninen äitiänpäiväjuhla. – – Se on ehkä yks, että näitä vanhoja traditioita herättää, jotka kokkoi ihmisiä. (K5)

Kehittämishankkeessa mukanaolo tarjosi mahdollisuuden kokeilla uudenlaisia toimintatapoja. Kokeillun toiminnan arviointi ja saatu palaute voivat rohkaista uudenlaisten toimintatapojen käyttöönottoon ja edelleen kehittämiseen.

Se yks messu on tehty, sen jälkeen oli tää yleinen keskustelu työntekijäkokouksessa, jossa todettiin, että ehkä kuitenkin olis tarvetta tälläsellä vähän toisen malliselle jumalanpalvelukselle, kun mitä se meidän messu on. (D6)

Uuden toiminnan kokeilut, kuten seurakuntalaisten mukanaolo messun toteuttamisessa tai luottamushenkilöiden osallistuminen seurakuntalaisten syntymäpäiväkäynneille, laajensivat seurakuntalaisten toiminnan mahdollisuuksia ja antoivat heille uusia kokemuksia osallisuudesta. Seurakuntalaisten toimijuuden vahvistamisessa työntekijöiden asenteella, heidän osoittamallaan arvostuksella ja rohkaisulla, on keskeinen merkitys. Samoin vapaaehtoistyössä saatu myönteinen palaute innosti seurakuntalaisia toimintaan.

Mutta näillä ihmisillä, jotka tekkee näitä syntymäpäiväkäyntejä, niin siellä oli semmonen [vapaaehtoistyöntekijä], joka hirveesti pelekäs olla seurakunnan edustajana. – – Mutta sitten hän soitti sen jälkeen, kun hän oli siellä käynyt, niin hän oli niin intoo täynnä, että hän ei arvannut, että se antoi hänelle niin paljon. (D5)

Hankkeen myötä myös seurakuntalaisten kesken rakentui uutta yhteistoimintaa, jossa eri ryhmiin kuuluvat ihmiset toimivat yhdessä. Samoin seurakuntalaiset, jotka perinteisesti ovat olleet diakonia-toiminnan kohteena, kuten kehitysvammaiset, mielenterveys- tai päihdekuntoutujat, löysivät tehtäviä vapaaehtoistyössä. Työntekijän roolina on tässä ollut seurakuntalaisten keskinäisen toiminnan mahdollistaminen ja tukeminen. Keskusteluissa todettiin, että parhaimmillaan seurakuntalaisten yhteistoiminnasta rakentui toinen toistaan tukevien ihmisten ketju, jossa roolit auttajien ja autettavien välillä hälventyivät.

Semmonen monella tasolla tapahtuva yhteistyö kehitysvammatyön kanssa. Meidän rippikoululaisten ja kehitysvammaisten päivätoimintakeskuksen kanssa yhteistyö ja sitten ne hyvempi tasoiset kehitysvammanhuollon asiakkaat olivat auttamassa vanhusten virkistyspäivässä avustajina. Ja sitten oli se, kun vapaaehtoiset kävivät siellä marjassa ja saivat marjaroilla hankittua rahat niihin [kehitysvammaisten] lahjoihin, eli siinä oli monta tämmöstä tasoa. (D1)

Seurakuntalaisten osallisuutta korostava toiminta vaatii uutta näkyä työntekijöiltä, mutta myös seurakuntalaisilta uudenlaista vastuunottoa, omien

lahjojen käyttöä ja oman paikan löytämistä yhteisön toiminnassa. Välttämättä seurakuntalaistensa ei ole helppoa ottaa aktiivisen toimijan roolia, koska on totuttu työntekijän kantavan vastuuta ja hoitavan asiat. Toisaalta kehittämistoiminnassa tuli esille myös tilanteita, joissa seurakuntalaiset olivat hyvinkin valmiita toimimaan, kuten seuraavassa luottamushenkilöiden vapaaehtoistyöhön kutsuamista kuvaavassa esimerkissä käy ilmi.

Niin että tää hanke on innostanut tavallaan siihen uuteen toimintaan, kun täällä ei oo ennen luottamushenkilöitä tämöseen vastaavaan toimintaan pyydetty. Että etukäteen oli vähän semmonen skeptinen, että mahtaako sieltä ketään innostua, mutta se oli yllätys että sieltä ilmoittautui vapaaehtoisia niinkin paljon. (K3)

Vuorovaikutuskulttuuri

Kehittämistoiminta nosti esille eri toimijoiden keskinäiseen vuorovaikutukseen ja suhteisiin liittyviä kysymyksiä. Toimintatapojen muuttaminen edellyttää ja toisaalta mahdollistaa uudenlaisen vuorovaikutuksen ja yhteistoiminnan rakentumista. Keskeisimpänä vuorovaikutuksen muutoksena tuodaan esille työntekijöiden ja seurakuntalaisten välisen suhteen aktivoituminen. Työntekijät kuvaavat saaneensa hankkeen myötä lisää rohkeutta kutsua uusia seurakuntalaisia mukaan, nähdä heidän lahjojaan ja luottaa heidän toimintaansa.

Ehkä se on sitä, että rohkeemmin pitäis uskaltaa kysyä näitä ihmisiä, ettei aina ite joka kohassa oo. Että oppis, ettei siellä aina tarvii olla seurakunnan työntekijän. (D5)

Hankkeessa kokeiltiin työntekijän ja seurakuntalaisen työpari-mallia, jonka tarkoituksena oli yhteistyön tiivistäminen ja seurakuntalaisten mukaan ottaminen myös toiminnan kehittämiseen. Tilan ja mahdollisuuksien antaminen seurakuntalaisten toiminnalle vaatii sekä työntekijöiltä että seurakuntalaisilta uudenlaiseen suhteeseen asettumista.

Mä ajattelen, että se vaatii keskinäisen luottamuksen ja avoimuuden. Ehkä myöskin rohkeutta, että annetaan tilaa ja mahdollisuuksia toimia. Että työntekijä ei koe sitä seurakuntalaista uhkana, jos se astuu hänen alueelleen, että se on yhteinen se alue tai se tiedetään. (K1)

Työntekijöiden ja seurakuntalaisten keskinäinen luottamus ja avoimuus näyttävät olevan edellytyksiä yhteistoiminnan kehittymiselle, mutta toisaalta toimijoiden kokemuksen mukaan luottamus ja avoimuus myös vahvistuvat yhteistoiminnan myötä.

Jossain määrin kehittämistoiminta näytti siis lisäävän pyrkimystä aktiivisesti kysyä ja käydä keskustelua seurakuntalaisilta tulevasta toiminnan kehittämideoista. Kuitenkin keskusteluissa nostettiin esille myös tilanteita, joissa työntekijöiden ja seurakuntalaisten keskinäiset rajat ja roolit koettiin epäselviksi, eikä vuoropuhelua päässyt kehittämään. Seurakuntalaisten esittämät kehittämisideat saattoivat kohdata seurakunnan rakenteeseen tai toimintakulttuuriin liittyviä kysymyksiä, joiden ylittäminen nähtiin miltei mahdottomana. Keskusteluissa pohdittiin muun muassa seurakuntalaisten tarpeiden kuulemisen haasteellisuutta käytännössä sekä seurakuntalaisten aloitteiden etenemismahdollisuuksia seurakunnan hallinnossa.

Kirkkovaltuustossa oli viimeks yks aloite siitä, että luottamushenkilöt koolle, seurakunta-aktiivit koolle ja sitten seurakuntalaisilta kysellään, mitä he haluaa. Se on tietysti hyvin iso juttu, jos kutsutaan kaikki luottamushenkilöt ja johtokunnat koolle. – – Semmonen joukkohan ei pysty mitään tekemään. – – Että hyvä aloite, mutta toteutus on nyt aika vaikea. (K6)

Myös muutamat hankkeessa mukana olleet seurakuntalaiset kokivat, ettei seurakuntalaisten ole välttämättä helppoa olla aktiivinen tai vaikuttaa seurakunnan toiminnan kehittämiseen.

Että työntekijätkin voi kuvitella, ettei ne [seurakuntalaiset] osaa tai että tulee semmosia hänsätyksiä siihen välille. Että jos ne liian paljon ruppee häääämään, niin kyllähän se sekasin männöö. Kyllähän ne työntekijät johtaa ja on kapellimestareita siellä omilla sektoreillaan, mutta kyllä minä oon täällä kokenut, ettei meillä nyt kauheen hyvin oo siinä suhteessa pullat uunis- sa, että seurakuntalaiset pääsis juuri sanomaan. (S6)

Avoimuuden puute näkyi esimerkiksi siinä, että toimijoilla saattoi olla erilaisia odotuksia yhteistoiminnan suhteen, mutta niitä ei tuotu selkeästi esille. Yksi keskeinen kysymys oli seurakuntalaisten kutsuminen mukaan toimintaan tai vapaaehtoistyöhön. Seurakunnissa oli ollut tilanteita, joissa perinteiset kutsumisen tavat eivät toimineet, eivät-

kä toimintaan mukaan haluavat seurakuntalaiset olleet löytäneet paikkaansa seurakuntayhteisössä. Työntekijät odottivat seurakuntalaisilta enemmän omaa aktiivisuutta vapaaehtoistyöhön tarjoutumisessa, kun taas seurakuntalaiset kokivat, etteivät he voi tarjoutua toimijoiksi, ellei heitä kutsuta.

Yhteisöllisyyden kehittäminen muutoksen näkökulmasta

Seuraavassa kokoon yhteen maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittämiseen liittyviä havaintoja ja tarkastelen niitä muutoksen näkökulmasta. Arviointipuheesta on löydettävissä kuvauksia muutoksesta, joka voidaan nähdä joko toiminnan kehittämisenä tai organisaation uudistumisena. Markovan (2005: 19–20) mukaan kehittämisellä kuvataan usein pienimuotoisempia muutoksia, kun taas uudistumisella tarkoitetaan laajempaa ja kokonaisvaltaisempaa organisaation muutosta. Taulukossa 1 esitän hanketoimijoiden kuvaamat yhteisöllisyyden kehittämiseen liittyvät keskeiset teemat ja jaottelen niiden sisältöä suhteessa toiminnan kehittämiseen ja organisaation uudistumiseen.

Varsinaisessa arviointipuheessa muutos ei tullut esille näin kahtiajakoisena, vaan tapahtuneen kuvauksessa voidaan nähdä piirteitä sekä toiminnan kehittämisestä että organisaation uudistumisesta. Esimerkiksi vaikka seurakunnan yhteisöllisyyden kehittäminen nähtiin välttämättömäksi ja se koettiin mielekkäänä, saatettiin silti päätyä toteuttamaan lähinnä yksittäisiä ja konkreettisia kehittämistoimia. Vaikka kategorinen jaottelu siis jossain määrin yksinkertaistaa tuloksia, voidaan sen avulla selkiyttää kehittämistoiminnan tuottamia muutoksen mahdollisuuksia.

Maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittämistä kuvaavasta puheesta on löydettävissä kaksi tapaa lähestyä ja arvottaa kehittämistoimintaa. Yhtäältä yhteisöllisyyden kehittäminen nähdään toimintaympäristön muutosten takia välttämättömänä kehittämistoimena, mutta toisaalta se voidaan myös kyseenalaistaa ja nähdä tarpeettomana. Aineistossa esillä ollutta kehittämispuhetta selkeästi hallitsi puhetapa, jossa yhteisöllisyyden kehittäminen nähtiin mielekkäänä muutoksena kohti uudellaisia ajattelu- ja toimintatapoja. Kehittämisen

TAULUKKO 1. Yhteisöllisyyden kehittäminen ja muutos

YHTEISÖLLISYYDEN KEHITTÄMINEN	M U U T O S	
	Toiminnan kehittämisenä	Organisaation uudistamisena
Kehittämisen lähtökohta	Uudistaminen tarpeetonta	Uudistaminen välttämätöntä ja arvokasta
Tavoitteisiin sitoutuminen	Yksittäisten ryhmien tai yksilöiden prosessi	Yhteisön dialoginen prosessi
Toiminnan muutokset	Konkreettiset toiminnan muutokset	Ajattelun ja asenteiden muutokset
	Yksittäiset toimenpiteet	Pitkäjänteinen perustyön kehittäminen
Vuorovaikutuskulttuuri	Perinteinen ja hierarkkinen	Rajoja ylittävä ja moniääninen

avulla pyrittiin saavuttamaan tasapaino suhteessa muuttuneeseen toimintaympäristöön uudistamalla toimintaa siten, että se vastaa nykytilanteessa esille tulleisiin ongelmiin (Markova 2005: 19–20). Sen sijaan kehittämistoimintaa kyseenalaistava puhe näyttäytyi lähinnä yksittäisen toimijan vastapuheena (Filander 2000: 57), jossa painotettiin seurakunnan toimintatavoissa toistuvia perinteitä ja aktiivisten muutospyrkimysten tarpeettomuutta. Ajatus samantapaisina toistuvista muutostrendeistä viittaa McMillanin (2004: 67) kuvaamaan perinteiseen muutuskäsitykseen, jossa muutos on jollakin tapaa ennakoitavissa ja siihen voidaan mekaanisesti vastata totutuilla tavoilla. Siinä tapauksessa muutostarpeen aktiivinen esille ottaminen koetaan normaalitilannetta häiritsevänä ja mahdollisesti tuhoisana tapahtumana (McMillan 2004: 67).

Kehittämistavoitteisiin sitoutuminen tapahtui seurakunnissa pääasiassa yksittäisten toimijoiden sitoutumisena, mutta muutamissa seurakunnissa käytiin myös laajempaa dialogia yhteisöllisen kehittämisen suunnasta. Jorma Heikkilän (Hulsi 2008) mukaan todellinen muutos edellyttää sekä henkilökohtaista että dialogista uudenlaisen ajattelutavan omaksumisprosessia. Vaikka kehittämisen taustalla olisikin toimintaympäristöstä ja seurakuntien vähe-

nevistä resursseista nouseva muutospakko, voi se yhteisen merkityksen rakentamisen kautta johtaa innostukseen ja muutokselle antautumiseen. Tämän analyysin perusteella voidaan nähdä, että todellinen yhteisöllinen toiminta rakentuu työntekijöiden, luottamushenkilöiden ja seurakuntalaisten keskinäisen kohtaamisen, avoimuuden ja luottamuksen perustalle, mutta tällaisen vuorovaikutuksen rakentaminen seurakunnan hierarkkisessa toimintaympäristössä ei ole helppoa. Dialoginen lähestymistapa kuitenkin mahdollistaa erilaisten näkemysten esilletuomisen (Toikko & Rantanen 2009: 72), jolloin kehittäminen ei suuntaudu vain yksittäisten työntekijöiden työnäyn mukaisesti, vaan yhteisön jäsenet voivat sitoutua kehittämistoimintaan tuomalla mukaan omia ajatuksiaan. Heikkilä korostaakin, että sitoutuminen muutosprosessiin on helpompaa silloin, kun valtaa ei käytetä toisten yli, vaan yhdessä toisten kanssa (Hulsi 2008). Verkostoituminen kehittämistoiminnassa siten, että työntekijöiden ja asiantuntijoiden, mutta myös palveluiden käyttäjien näkökulmat tulevat kuulluiksi, antaa mahdollisuuden Toikon ja Rantanen (2009: 17) kuvaamien innovatiivisten rajapintojen tavoittamiseen.

Seurakuntien suhtautuminen kehittämistoimin-

taan erosi myös siinä, mitä toimijat odottivat kehittämislähtöiseltä tai minkä laatuista toiminnan muutoksia he toteuttivat. Useimmat toteutetut kehittämistoimet voidaan nähdä Levyn (1986: 11) kuvaamina ensimmäisen asteen muutoksina, joissa keskityttiin lähinnä konkreettisten yhteisöllisten toimintaideoiden soveltamiseen olemassa olevassa toiminnassa. Sen sijaan toisen asteen muutoksia ja varsinaista yhteisön uudistamista lähestyttiin ehkä silloin, kun pohdittiin sitä, miten seurakuntayhteisö voisi sisältäpäin rakentua yhteisöllisemmäksi tai miten seurakuntalaisten ja työntekijöiden asenteiden tulisi muuttua, jotta kestävämpi muutos yhteisöllisyyden suuntaan voisi alkaa tapahtua. (Markova 2005: 21–22.)

Jatkuvuuden näkökulmasta tärkeäksi koettiin hankkeessa kehitettyjen toimintatapojen linkittyminen osaksi seurakunnan perustyytä. Tom Arnkil (2006) käyttää kehittämistoiminnan tarkastelussa kaskiviljelyn ja peltoviljelyn metaforia. Kaskiviljelyllä tuhlataan voimavaroja useisiin rinnakkaisiin yksittäisiin kehittämistöimiin, joilla saatetaan saada nopeita, mutta usein lyhytaikaisiksi jääviä tuloksia. Sen sijaan peltoviljelyssä paneudutaan kehittämiseen vähitellen ja pitkäjänteisesti, toimitaan voimavarojen mukaan ja odotetaan kohtuullisia tuloksia. Tällöin kehittämisprosessin eri osiot kiinnittyvät sen keskeiseen ytimeen ja tukevat toisiaan. (Arnkil 2006: 77–78.) Yksittäisten tapahtumien järjestäminen tai toimintaideoiden kokeilu seurakunnissa saattoi jäädä lähinnä projektin tekniseksi läpiviemiseksi, jolloin koettiin hetkellisesti yhteisöllisyyden vahvistumista, mutta toiminta ei välttämättä johtanut pidempiaikaiseen muutokseen. Sen sijaan pohdittaessa syvemmin yhteisöllisyyden kehittämisen perusteita, saatettiin löytää näky yhteisöllisemmästä seurakunnasta, jolloin myös sitouduttiin pitkäjänteisempään toiminnan uudistamiseen ja yhteisöllisen ajattelutavan juurruttamiseen osaksi seurakunnan perustyytä.

Yhteisön toimijoiden välisen vuorovaikutuksen tavat, sen hierarkkisuus tai tasaveroisuus ja moniäänisyys, nousivat keskeisiksi kehittämisen kysymyksiksi. Kehittämisen tavoitteena oli kirkon strategioiden mukainen kasvu yhteisöksi, jossa työntekijäkeskeisyys vähenee ja seurakuntalaisten osallisuus mahdollistuu (Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö 2007). Hankkeen myötä

käydyt keskustelut johtivat olemassa olevan yhteisöllisyyden tiedostamiseen, mutta toisaalta myös perinteisten toimintatapojen kyseenalaistamiseen. Joissakin seurakunnissa esimerkiksi nähtiin, ettei entisillä seurakuntalaisten toimintaan ja vapaaehtoistyöhön kutsumisen tavoilla voida enää jatkaa, vaan seurakuntalaisten roolia on katsottava uusista näkökulmista. Seurakuntalaisten mukaan ottaminen yhteisön aktiivisiksi jäseniksi tuli esille esimerkiksi silloin, kun ennen toiminnan kohteena olleet ryhmät, kuten kehitysvammaiset, mielenterveys- tai päihdekuntoutajat, löysivät paikkansa yhteisön toimijoina. Jäykkiä toiminnan ja vuorovaikutuksen rakenteita pystyttiin myös ylittämään silloin, kun syntyi uudenlaista työalojen välistä yhteistyötä, paikallisia verkostoja ja ihmisten keskinäisen kohtaamisen tiloja.

Työntekijäkeskeisyyden murtamisen ja seurakuntalaisten roolin vahvistamisen tiellä todettiin kuitenkin olevan haasteita ja esteitä. Sosiaalipedagoginen yhteisöajattelu korostaa, ettei yhteisön kehittäminen ole viranomaisten suunnittelemaa ja organisoimaa toimintaa, vaan sillä pyritään saamaan ihmisiä osallistumaan omista tarpeistaan käsin aina toiminnan suunnittelusta sen arviointiin saakka. Perinteisemmästä yhteisötyöstä se eroaa juuri siinä, että uskotaan yhteisön jäsenten mahdollisuuksiin oman osallistumisensa kautta sitoutua yhteisönsä rakentajaksi. (Kurki 2002: 69–70.) Työntekijöiden ja toiminnassa jo mukana olevien seurakuntalaisten rooli näytti olevan merkittävä toiminnan ulkopuolella olevien seurakuntalaisten kutumisessa ja osallistumisen tukemisessa. Jotta yhteisön jäsen voi löytää kutsumuksensa, tulee yhteisöllisten suhteiden perustua tasavertaiseen minä–sinä–dialogiin, jossa jokaisen ihmisen persoonallista arvokkuutta ja itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan (Kurki 2006: 153). Erityisesti diakoniatyöntekijät kokivat, että heidän on opittava uudenlaisia tapoja kohdata seurakuntalaisia, olla itse työntekijöinä vähemmän esillä ja annettava enemmän tilaa seurakuntalaisten omalle toiminnalle. Toisaalta vuorovaikutuskulttuurin uudistaminen ei ole kiinni vain työntekijöiden asenteista, vaan kyse on myös seurakuntalaisten heräämisestä mahdollisuuksiensa näkemiseen.

Myös seurakuntalaisten saattaa olla helpompi pitäytyä omissa perinteisissä rooleissaan kuin ylittää rajoja ja ottaa aktiivisen toimijan rooli yhteisössä.

Päätelmiä

Yhteenvetona voidaan todeta, että maaseudun seurakunnissa suuntaudutaan useimmin sellaiseen yhteisöllisyyden kehittämiseen, jossa pyritään konkreettisilla toiminnan muutoksilla, mutta perinteisissä rakenteissa pysyen, löytämään uudenlaisia yhteisöllisiä toimintatapoja. Eli kuten yleensäkin organisaatioissa, näyttää myös seurakunnissa olevan helpompaa saavuttaa edellä kuvattuja ensimmäisen asteen muutoksia. Vaarana tällöin kuitenkin on, että muutokset jäävät vaikutuksiltaan melko lyhytaikaisiksi ja ovat usein yksittäisten työntekijöiden tai vapaaehtoisten toiminnan varassa. Sen sijaan pitkäjänteinen toimintarakenteiden uudistaminen on vaativa prosessi, joka edellyttää laajaa yhteisöllistä työskentelyä ja uskallusta rikkoa perinteisten ajattelutapojen ja toimintakulttuureiden rajoja.

Samoin kuin suomalaista altruismia tutkineet Anne Birgitta Pessi ja Juho Saari (2008: 219) toteavat, voidaan myös tämän analyysin perusteella sanoa, että seurakuntalaisilla näyttäisi olevan halua toimia ja kantaa vastuuta yhteisössään, mutta ihmisten innostaminen, toimintaan rekrytointi ja sitouttaminen vaativat toimintakulttuurin uudistamista. Yhteisöllisyyden kehittäminen edellyttää sekä työntekijöiltä että seurakuntalaisilta valmiutta avoimeen vuorovaikutukseen, seurakunnan ruohonjuuritasolta nousevien tarpeiden ja näkemysten kuulemistä ja tilan antamista seurakuntalaisten toiminnalle. Tällöin on kehitettävä sellaisia osallisuutta vahvistavia kohtaamisen tiloja ja paikkoja, joissa tasaveroinen vuorovaikutus on mahdollista. Koinonia-hankkeen työntekijöitä ja seurakuntalaisia yhdistävä kehittämisryhmätoiminta osoittaa, että eri toimijoiden dialogisissa vuorovaikutusverkostoissa on mahdollista etsiä suuntaa toimintaa uudistaville muutoksille.

Näyttää siltä, että yhteisöllisyyden kehittämisen haasteellisuus maaseudun seurakunnissa liittyy paljolti kehittämistoiminnan paikantumiseen

perinteen ja muutoksen välimaastoon. Yhteisöllisyyden muutos paikallisuudesta ja institutionaalista jatkuvuudesta kohti avoimia ja moniäänisiä verkostoja (Delanty 2003: 187) ja toisaalta maaseudun seurakuntien rakenteelliset muutokset väistämättä pakottavat toiminnan uudistamiseen. Kehittämistoiminta on astumista ikään kuin uuteen maailmaan, vaikka sitä on toisaalta vaikea irrottaa organisaation toimintakulttuurista ja rakenteista (Alasoini 2006: 40–41). Uusia näkyjä on vaikeaa sijoittaa perinteisiin rakenteisiin ja toimintatapoihin, sillä ne vaativat usein myös laajempaa toimintakulttuurin uudistamista. Silti kehittäminen ei voi lähteä liikkeelle vain nykyhetkestä kohti tulevaa, vaan niin paikallisilla seurakunnilla kuin kirkollakin on oma taustansa ja omat perinteensä, joihin kehittäminen kiinnittyy. Näiden osittain vastakkaisten, mutta samalla toisiaan täydentävien kehityslinjojen esille nostamista haasteista huolimatta maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittämisessä on nähtävissä mahdollisuuksia sellaisten uusien toimintatapojen luomiseen, jotka tukevat kirkon perinteestä nousevaa yhteisöllistä tehtävää tämän ajan muuttuvassa toimintaympäristössä.

LÄHTEET

- Alasoini, Tuomo 2006. Osallistava ohjelmallinen kehittäminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa: Seppänen-Järvelä, Riitta & Vappu Karjalainen (toim.). Kehittämistyön risteyskiä. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki. 35–52.
- Arnkil, Tom 2006. Okavango-kehittäminen – Välttääkö kukaan jatkuvuudesta? Teoksessa: Seppälä-Järvelä, Riitta & Vappu Karjalainen (toim.) Kehittämistyön risteyskiä. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki. 75–88.
- Bauman, Zygmund 2002. Notkea moderni. Vastapaino, Tampere.
- Delanty, Gerard 2003. Community. Routledge, New York.
- Durkheim, Emile 1990. Sosiaalisesta työnjaosta. Gaudeamus, Helsinki.
- Etzioni, Amitai 1997. The New Golden Rule: community and morality in a democratic society. BasicBooks, New York.
- Filander, Karin 2000. Kehittämistyö murroksessa. Sitoutuminen, sopeutuminen ja vastarinta julkisella sektorilla 1990-luvulla. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Hellström, Martti 2004. Muutosote. Akvaarioprojektin pedagogisten kehittämishankkeiden toteutustapa ja onnistumi-

- nen. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos, Helsinki.
- Holmila, Marja 2001. Kylä kaupungistuvassa yhteiskunnassa - yhteisöelämän muutos ja jatkuvuus. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Hulsi, Leena 2008. Muutos lähtee ihmisestä. Turun kauppakorkeakoulun sidosryhmälehti *Mercurius* 4/2008: 5.
- Hyyryläinen, Torsti 2002. Kylätoiminnan perinne sosiaalisena pääomana. Saatavissa: www.ruralstudies.fi. [Viitattu 21.9.2010].
- Häkkinen, Seppo 2003. Seurakunnat maaseudun tukena. Teoksessa: Kuusimäki, Kalle (toim.). *Kirkko ja maaseutu*. Kirkon maaseututyöryhmän puheenvuoro. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto, Sarja C 2003:3, Helsinki. 50–61.
- Häkkinen, Seppo 2008. Haasteena kohtaaminen. Kirkon tehtävä nykyajassa. Puheenvuoro Oulun hiippakunnan evankelioimista tavoittavan työn neuvottelupäivillä 24.1.2008. Saatavissa: www.seppohakkinen.fi/Esitelmia/esitelma2.pdf. [Viitattu 11.3.2011].
- Häkkinen, Seppo 2010. Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960-luvulta 2000-luvulle. Akateeminen väitöskirja. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Jaro, Ari 2011. Yhteisöllisyys ja sosiaalinen side. Teoksessa: Seppo Kangaspunta (toim.). *Yksilöllinen yhteisöllisyys*. Avaimia yhteisöllisyyden muutoksen ymmärtämiseen. Tampere University Press, Tampere. 35–60.
- Jormakka, Terhi 2009. Strategiaopas seurakunnille. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2009:5, Helsinki.
- Juhila, Kirsi 1999. Tutkijan positiot. Teoksessa: Jokinen, Arja, Kirsi Juhila & Eero Suoninen. *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Vastapaino, Tampere. 201–232.
- Kallunki, Valdemar 2010. Yhteisön ja yhteiskunnan ehdoilla. Seurakuntien ja kuntien yhteistyö vuorovaikutuksen näkökulmasta. Akateeminen väitöskirja. Käytännöllisen teologian laitos, Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Kirkkohallitus 2008. Kirkon läsnäolo maaseudulla. Kirkon maaseutustrategia 2008. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto, Helsinki. Saatavissa: http://www.ev.fi/kkh/to/kdy/Kirkon_maaseutustrategia_2008.html. [Viitattu 29.1.2010].
- Kirkkohallitus 2010. *Kirkko 2020*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tulevaisuusselonteko. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallitus, Helsinki.
- Kurki, Leena 2002. Sosiaalipedagoginen lähestymistapa yhteistyöhön ja kansalaisuuteen kasvamiseen. Teoksessa: Sivonen Seppo (toim.) *Yhteisö kehittämisen kentällä*. Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Joensuu. 67–82.
- Kurki, Leena 2006. Kansalainen persoonana yhteisössään. Teoksessa: Kurki, Leena & Elina Nivala (toim.) *Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen*. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan. Tampere University Press, Tampere.
- Kuusimäki, Kalle (toim.) 2003. *Kirkko ja maaseutu*. Kirkon maaseututyöryhmän puheenvuoro. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto, Sarja C 2003:3, Helsinki.
- Lehtinen, Sanna 2008. Yhteisöllisyys tavoitteena seurakunnan ESR-projektityhteistyössä. *Janus* 16(4): 311–327.
- Lehtonen, Heikki 1990. *Yhteisö*. Vastapaino, Tampere.
- Lehtonen, Tommi 2005. *Uskonto ja yhteisö*. Teoksessa: Hautamäki, Antti, Tommi Lehtonen, Juha Sihvola, Ilkka Tuomi, Heli Vaaranen & Soile Veijola (toim.) *Yhteisöllisyyden paluu*. Gaudeamus, Helsinki. 60–89.
- Levy, Amir 1986. Second-order planned change: Definition and conceptualization. *Organizational Dynamics* 15(1): 5–20.
- Lindh, Jari & Suikkanen Asko 2008. Kommunikatiivisen arviointikulttuurin jäljillä. *Kuntoutus* 30(3): 68–74.
- Liu, Amy, Vernon Ryan, Herbert Auchbach & Terry Besser 1998. The Influence of the Local Church Participation on Rural Community Attachment. *Rural Sociology* 63(3): 432–450.
- Markova, Maiju 2005. Tiedon merkitys organisaation muuttumiselle ja uudistumiselle. e-Business Research Center, Tampere.
- Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä 2009. *Maaseutu ja hyvinvoiva Suomi*. Maaseutupoliittinen kokonaisuohjelma 2009–2013. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 5/2009.
- Meidän kirkko – osallisuuden yhteisö 2007. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategiaa vuoteen 2015 laatineen työryhmän mietintö. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto, Helsinki.
- McMillan, Elizabeth 2004. *Complexity, Organizations and Change*. Routledge, London.
- Monikasvoinen kirkko 2008. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2004–2007. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Muuttuvien yhteisöjen kirkko 2007. Kirkkohallituksen 25.10.2005 asettaman seurakuntarakennetyöryhmän mietintö. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto, Helsinki.
- Nivala, Elina 2008. Kansalaiskasvatus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakäytäntö. Snellman-instituutti, Kuopio.
- Pesonen, Heikki & Kari Mikko Vesala 2006. Seurakunnat yhteistyökumppaneina maaseudun kehittämisessä. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä, Helsinki.
- Pessi, Anne Birgitta & Juho Saari 2008. *Hyvä tahto*. Auttamisen asenteet ja rakenteet Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, Helsinki.
- Saastamoinen, Mikko 2009. Aikalaiskeskustelua yhteisöllisyydestä. Teoksessa: Filander, Karin & Marjatta Vanhakkala-Ruoho (toim.) *Yhteisöllisyys liikkeessä*. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikokous, Helsinki.

- kirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, Helsinki. 33–66.
- Thitz, Päivi 2006. Diakonian yhteisölliset merkitykset. Pro-gradu tutkielma. Kuopion yliopisto, Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta, Sosiaalipsykologina ja sosiologian laitos. Diakonia-ammattikorkeakoulu, Helsinki.
- Toikko, Timo & Teemu Rantanen 2009. Tutkimuksellinen kehittämis-toiminta. Tampere University Press, Tampere.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi 2009. Laadullinen tutkimus ja sisäl-lönanalyysi. Tammi, Helsinki.
- Tönnies, Ferdinand 1887/2001. Community and civil society. Jose Harris (toim.). (Gemeinschaft und Gesellschaft 1887). Cambridge, New York.
- Vataja, Katri & Riitta Seppälä-Järvelä 2006. Prosessiarviointi – mahdollisuus lujittaa kehittämissuunnitelmaa. Teoksessa: Seppälä-Järvelä, Riitta & Vappu Karjalainen (toim.). Kehittämistyön riste-yksiä. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki. 217–230.

Päivi Thitz

Hyväksytty julkaistavaksi Kansalaisyhteiskunta-lehdessä 1/2013.

Neuvotteluja seurakuntalaisen osallisuudesta

Johdanto

Kansalaisten osallisuus ja osallisuuden tukeminen suhteessa yhteiskunnallisiin toimintajärjestelmiin on ollut yksi keskeisistä 1900- ja 2000-luvun vaihteen kehittämissuuntauksista. Ihmisten vähenevä sitoutuminen yhteisten asioiden hoitoon ja niistä vastuunottamiseen on saanut poliittiset päättäjät miettimään keinoja ja kehittämään uusia mahdollisuuksia osallisuuden ja vaikuttamismahdollisuuksien kehittämiseksi. (Valtioneuvoston selonteko ... 2002; Demokratiapolitiikan suuntaviivat 2010.) Toisaalta samalla, kun kiinnostus osallistumista ja poliittista vaikuttamista kohtaan on vähentynyt, ovat kansalaiset entistä tietoisempia oikeuksistaan, entistä osaavampia ja rohkeampia vaikuttamaan asioissa, jotka he kokevat itselleen merkittäväksi (Harju 2003, 102).

Myös Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa on nähtävissä keskustelu ja huoli jäsenten osallisuudesta. Uusimmat tutkimukset osoittavat, että kirkon jäsenyyteen sitoutuminen on edelleen heikentynyt. Seurakuntien järjestämään toimintaan osallistuminen on vähentynyt ja erityisesti nuorten aikuisten yhteys kirkkoon näyttää ohenevan. (Haastettu kirkko 2012, 90–91.) Muutos on haastanut kirkkoa etsimään uudenlaisia osallisuutta ja yhteisöllisyyttä tukevia toimintamalleja (Häkkinen 2010, 222; Kirkko 2020 2010, 41–44). Kirkon tulevaisuutta luotaavissa linjauksissa korostetaan seurakuntalaisten osallisuutta tukevaa toimintaa, ihmisen kokonaisvaltaista kohtaamista, työntekijöiden ja seurakuntalaisten vuoropuhelun lisäämistä ja uudenlaisten osallistumismuotojen kehittämistä (Meidän kirkko 2007; Kirkko 2020 2010).

Kirkossa osallisuus nähdään vahvasti osana kirkon olemusta. Kirkko kuvataan yhteisönä, jonka perustehtävänä on tarjota osallisuutta sekä kirkon sanomasta että ihmisten keskinäisestä yhteydestä. Kirkon jäsenyyteen liittyvä osallisuus rakentuu sekä seurakunnan yhteyteen kuulumisen kokemusten että yhteisön elämään osallistumisen ja sen toimintaan vaikuttamisen kautta. (Meidän kirkko 2007.) Vaikka osallisuus siis on kiinteästi kirkon toiminnan ytimessä, haasteena on kehittää toimintaa siten, että se kohtaisi tämän ajan ihmisen osallisuuden tarpeet (Häkkinen 2010, 259–260).

Pohdittaessa osallisuutta seurakunnan toiminnassa on huomioitava kirkon yhteisöllinen erityisluonne, jota voidaan kuvata samanaikaisesti sekä hengellisenä että inhimillisenä yhteisönä (Meidän kirkko -mietintö 2007, 3). Yhtäältä työntekijät ja seurakuntalaiset muodostavat ”pyhien yhteisön”, jossa jokaisella jäsenellä on yleisen pappisuuden perusteella tasavertainen asema ja osallisuus yhteisössä (CA 1530). Toisaalta seurakunta muodostaa maallisen instituution, jossa

toimitaan kirkollisen lainsäädännön ja järjestyksen mukaan. Tämä järjestys määrittää työntekijöille omat tehtävänsä ja vastuunsa, mutta myös seurakuntalaisille mahdollisuuden käyttää valtaa luottamuselinten kautta. Kirkon yhteisökäsityksen mukaan seurakuntalaiset ovat erityiseen tehtävään kutsuttujen työntekijöiden rinnalla oleellinen osa kirkkoa. Kirkkojärjestyksen (1055/1993, 1: 5§) mukaan kirkon jäsenten tehtävänä on edistää seurakunnan tehtävän toteutumista. Kuitenkin seurakuntien toimintaa on pitkälti leimannut työntekijäkeskeisyys ja asiantuntijuuden korostus (Seurakuntien rakennemuutoksen ohjausryhmä 2011), mikä on jättänyt seurakuntalaiset lähinnä työntekijöiden tuottamien palvelujen vastaanottajan rooliin. Kirkon 1980-luvulta alkaneissa uudistamisprosesseissa onkin korostettu sitä, että kirkko ei ole vain työntekijöiden toiminnallinen yhteisö, vaan myös seurakuntalaisten odotetaan yhä enemmän osallistuvan yhteisöllisen vastuun kantamiseen (Seurakunta 2000 1987). Tämän vastuun kantamisen yksi keskeinen muoto on seurakuntalaisten toteuttama vapaaehtoistoiminta, jossa voi toteutua sekä osallisuuden että osallistumisen elementit (Yeung 2003, 307).

Tässä artikkelissa tutkin sitä, miten työntekijät ja seurakuntalaiset puheessaan tuottavat merkityksiä seurakuntalaisen osallisuudelle. Määrittelen ensin osallisuuden käsitettä niistä sosiaalitieteellisistä näkökulmista, jotka liitän kirkossa kuvattuun osallisuuteen. Sen jälkeen käsitelen tutkimusaiheen muotoutumista, aineistoa ja käytettyä analyysimenetelmää. Tulososiossa tuon esille aineistosta analysoimiani puhetapoja ja pohdinnassa liitän niitä teoreettiseen jäsenyykseen ja ajankohtaiseen osallisuuskeskusteluun.

Osallisuuden taipuisa käsite

Osallisuuden käsitteellä ei ole yhtä jaettua määritelmää, mikä johtunee osin siitä, ettei sillä ole tieteen valtakielillä selkeätä vastinetta. Esimerkiksi englannin kielen *participation* voidaan kääntää sekä osallistumiseksi että osallisuudeksi, jotka taas suomen kielessä erotetaan toisistaan. Yleisesti osallisuuden kuitenkin katsotaan liittyvän ihmisenä olemisen sosiaaliseen perustaan ja subjektin position valtaistumiseen yhteisöllisissä suhteissa. Lisäksi osallisuus liitetään ihmisen toiminta- ja vaikuttamismahdollisuuksien todentumiseen sosiaalisessa ympäristössä. (Ledwith & Springett 2010, 14; Kiilakoski ym. 2012, 14–16.)

Elina Nivala (2008) määrittää sosiaalipedagogiikassa osallisuutta annettuna, osallistuvana ja koettuna yhteisön jäsenyytenä. *Annettu jäsenyys* on kuulumista yhteisöön ja oikeutta osuuteen siitä hyvästä, mitä yhteisöllä on jäsenilleen tarjottavana. Lisäksi se liittyy velvollisuuksiin, joita yhteisön jäsenyys edellyttää. *Osallistuva jäsenyys* avaa yhteisön jäsenelle mahdollisuuksia toimia yhteisössä, olla mukana sosiaalisessa kanssakäymisessä ja vaikuttaa yhteisön asioihin. Mitä laajemmin yhteisön

jäsen hyödyntää toimintamahdollisuuksia osallistumalla yhteisön elämään, sitä vahvemmin jäsenelle konkretisoituu yhteisön sisäpuolisuus eli kuuluminen yhteisöön. Yhteisön jäsenen itsensä kannalta osallisuus toteutuu vasta sitten, kun hän kokee olevansa osallinen jäsenyyden sisältämistä mahdollisuuksista ja yhteisön elämästä, toiminnasta ja vuorovaikutuksesta. *Koettu jäsenyyys* siis rakentuu sekä muodollisen jäsenyyden ja yhteisön toimintaan osallistumisen että yhteisöön kiinnittymisen kautta. (Nivala 2008, 166–170.)

Kansalaisyhteiskunnan näkökulmasta osallisuutta tutkinut Martti Siisiäinen (2010) sen sijaan tarkastelee osallisuuden käsitettä suhteessa siihen, mikä motivoi kansalaista osallistumiseen ja miten aktiivinen rooli toimijalla itsellään on. Hän viittaa Georg Simmel’iin (1890; 1898a ja b; 1899), jonka mukaan yhteiskuntaa voidaan kuvata sosiaalisten piirien tilana. Näitä piirejä ovat esimerkiksi valtio, kunta, kirkko tai työpaikka, yhdistykset ja harrastukset. Yksilön kuuluminen erilaisiin piireihin muodostaa tavallaan hänen oman yhteiskuntansa, johon liittyy hänen sosiaalinen elämänsä. Tätä sosiaaliin piireihin kuulumista voidaan kutsua osallisuuden käsitteellä, joka kattaa erilaiset aktiivisen ja passiivisen mukana olemisen muodot ja tavat. Piireihin kuulumista voidaan tarkastella sekä toimijalta edellytetyn aktiivisuuden että toimintaan motivoivan tai intressoivan tahon ulottuvuuksilla. Siisiäinen muodostaa näistä ulottuvuuksista neljä osallisuuden alatyyppejä, jotka ovat osallistuminen, mukautuva/suostuva osallisuus, aktivoiva osallistaminen ja pakottaminen/holhoaminen. Osallisuus ei kuitenkaan yleensä rakennu vai yhden alatyypin varassa, vaan samanaikaisesti voi olla läsnä useita osallistumiseen motivoivia tai intressoivia tekijöitä ja osallisuuden ulottuvuudet voivat osallistumisen myötä joustavasti muuntua. (Siisiäinen 2010, 10–13.)

Tutkimuksen tavoitteet

Oma kiinnostukseni seurakuntalaisen osallisuuden rakentumiseen pohjautuu käytännön seurakuntatyön kokemuksiin sekä yhteisöllisyyteen ja seurakuntalaisen osallisuuteen liittyvään kehittämis- ja tutkimustyöhön. Tutkimuksissani olen tarkastellut seurakuntalaisen osallisuutta kirkon strategiapuheessa sekä seurakunnan toiminnassa ja sen kehittämisessä (Thitz, 2006; 2011; 2012). Kiinnostavaa on ollut havaita, että vaikka seurakuntalaisen osallisuuden vahvistaminen on jo usean vuosikymmenen ajan nostettu toiminnan tavoitteena esille (mm. Kirkko 2000 1986; Seurakuntalaisten kirkko 1997; Meidän kirkko 2007), osallisuuden ajatuksen siirtäminen käytännön tasolle on osoittautunut vaikeaksi. Aiempien tutkimusten perusteella näyttää siltä, että yhtenä seurakuntalaisen osallisuutta haastavana tekijänä on työntekijöiden ja seurakuntalaisten välinen suhde ja vuorovaikutus. Vuosien saatossa syvälle juurtuneet työntekijäkeskeiset ajattelu- ja

toimintamallit (Järveläinen 1994, 70; Meidän kirkko 2007, 24) ohjaavat ja rajoittavat seurakuntalaisen osallisuuden toteutumista. Tämä työntekijäkeskeinen ajattelutapa on nähtävissä sekä kirkon strategiapuheessa ja seurakuntien toimintaa kuvaavissa puhetavoissa, mutta myös seurakuntalaisten omassa suhtautumisessa osallistumisen ja toiminnan mahdollisuuksiin. (Thitz 2011; 2012.)

Tässä artikkelissa haluan vielä lähemmin ja seurakuntaelämän arkisen vuorovaikutuksen tasolla paneutua siihen, miten seurakuntalaisen osallisuus työntekijöiden ja seurakuntalaisten vuorovaikutuksessa todentuu. Tutkimukseni kontekstina on kehittämishanke¹, jossa seurakunnan työntekijät ja seurakuntalaiset pyrkivät kehittämistoiminnan avulla paneutumaan seurakunnan yhteisöllisyyden ja seurakuntalaisten osallisuuden kysymyksiin (Thitz 2009). Tarkoitukseni on diskursiivisesti analysoida työntekijöiden ja seurakuntalaisten puhetta ja keskinäistä vuorovaikutusta kysyen sitä, miten seurakuntalaisten osallisuutta siinä rakennetaan ja uusinnetaan.

Tutkimukseni lähtökohtana on ajatus kielen ja kielenkäytön sosiaalisuudesta ja seurauksellisuudesta (Berger & Luckman 1966). Näen kielenkäytön sosiaalisena toimintana, jonka avulla rakennetaan käsitystä ympäröivästä todellisuudesta ja samalla myös osallistutaan sen järjestämiseen, uusintamiseen ja muovaamiseen (Jokinen ym. 1993a, 17–18; 1993b, 227). Tutkin työntekijöiden ja seurakuntalaisten puheessa esittämiä kuvauksia selontekoina, jotka perustuvat asioille yleisesti annettuihin merkityksiin ja sosiaalista järjestystä luoviin kulttuurisiin puhetapoihin. Käytän tässä tutkimuksessa selonteon käsitettä kuvaamaan osallistujien puhetta, jonka avulla he pyrkivät tekemään itseään ymmärretyiksi. (Fairclough 1997, 50; Suoninen 1999a, 20.) Puhuessaan seurakuntalaisten osallisuudesta työntekijät ja seurakuntalaiset tuottavat käsityksiä siitä, millainen osallisuus on seurakuntakontekstissa luonnollista tai toivottavaa. Samalla he neuvottelevat siitä, millainen osallisuus seurakunnassa nähdään mahdolliseksi. En tarkastele puhetta pelkkänä puheena, vaan puhetekoina, joilla rakennetaan sosiaalista todellisuutta (Potter & Wetherell 1987). Tarkoitukseni on tehdä näkyväksi myös sitä, millaisia seurauksia erilaisilla puhetavoilla on seurakuntalaisen osallisuuden kannalta. Analysoimalla selontekoja ja puhetapoja pyrin tuomaan esille, millaista valtaa tai vallan rajoituksia osallisuuteen sisällytetään ja miten ne määrittävät seurakuntalaisen subjektiutta sekä mahdollisuuksia toimia ja vaikuttaa.

Edellä esitettyyn pohjautuen tutkimustehtäväni voi muotoilla kahdeksi kysymykseksi: Miten työntekijöiden ja seurakuntalaisten puhe merkityksellistää, uusintaa ja muoaa seurakuntalaisten osallisuutta? Millaista toimijuutta esille tulevat osallisuuden diskurssit seurakuntalaiselle tuottavat?

Tutkimusaineisto ja menetelmä

Tutkimuksen aineistoina toimivat kehittämishankkeen loppuvaiheessa käydyt arviointikeskustelut. Hankkeessa mukana olleet seitsemän seurakuntaa olivat pieniä alle 7000 jäsenen seurakuntia, joissa ajankohtaisiksi työn haasteiksi koettiin seurakuntarakenteen ja väestörakenteen muutokset sekä perinteisen yhteisöllisen toiminnan heikentyminen. Kunkin seurakunnan hankkeen keskeiset toimijat, diakoniatyöntekijä ja vapaaehtoinen seurakuntalainen, muodostivat yhteistyötä tekevän työparin. Heidän tavoitteenaan, vuorovaikutuksessa toisista seurakunnista tulevien työparien kanssa, oli löytää uudenlaisia näkemyksiä ja toimintamalleja seurakunnan yhteisöllisyyden kehittämiseksi. Seurakuntalaisten mukaan ottaminen sekä kehittämistoiminnan suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin oli osa yhteisöllisten ja osallisuutta tukevien työtapojen kehittämistä. Näin seurakuntalaisten osallisuus oli sekä hankkeen tavoite että sen keskeinen toimintatapa. Seurakuntien kirkkoherrat olivat mukana hankkeen ohjausryhmässä ja pyrkivät tukemaan kehittämistoiminnan toteutumista seurakuntien työyhteisöissä sekä luottamushenkilöiden ja seurakuntalaisten parissa.

Arviointikeskustelujen tarkoituksena oli arvioida toteutunutta kehittämistoimintaa, suunnata toiminnan jatkumista seurakunnissa ja juurruttaa kehitettyjä toimintamalleja osaksi seurakunnan perustyötä. Kunkin seurakunnan arviointikeskusteluun osallistui kirkkoherra sekä diakoniatyöntekijä ja seurakuntalainen -työpari. Keskusteluissa oli mukana yhteensä 6 kirkkoherraa, 7 diakoniatyöntekijää ja 7 seurakuntalaista. Itse toimin hankkeessa sekä tutkijan että kehittäjän roolissa ja arviointikeskusteluissa olin mukana keskustelujen vetäjänä. Käytyjä arviointikeskusteluja voidaan kuvata teemoittain eteneviksi ryhmäkeskusteluiksi, joissa osallistujat toivat esille omia kokemuksiaan ja mielipiteitään, mutta samalla pyrkivät myös muodostamaan kollektiivisesti jaettua ymmärrystä yhteisöllisyyden kehittämisestä. Arviointikeskustelut kestivät 1,5–2 tuntia ja kaikki keskustelut nauhoitettiin. Litteroitua aineistoa kertyi yhteensä 117 sivua. Samaa keskusteluaineistoa olen analysoinut myös toisessa maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittämistä tarkastelevassa artikkelissa (Thitz 2011).

Käyttämässäni diskursiivisessa lähestymistavassa kiinnostus kohdistuu sekä kielen merkityssisältöihin (mitä/miksi -kysymykset) että merkitysten tuottamisen tapoihin (miten -kysymykset) (Jokinen & Juhila 1999, 66). Kysyn siis sekä sitä, mitä puhujat osallisuuteen liittyen lausuvat että sitä, miten he näitä merkityksiä tuottavat. Merkityksiä ja niiden tuottamisen tapoja analysoidaan paitsi paikallisesti tapahtuvina myös laajempina kulttuurisina prosesseina. (Jokinen ym. 1993a, 17–18.) Tutkiessani kehittämishankkeen toimijoiden puhetta kiinnostukseni ei kohdistu niinkään yksittäisten henkilöiden puheeseen, vaan seurakuntien toiminnan kehittämiseen liittyviin ja laajemmin kirkon kontekstissa vallalla oleviin osallisuuden puhetapoihin. Puhetta ja kielenkäyttöä

analysoimalla pyrin siis tunnistamaan puheesta vakiintuneita tapoja, joiden kautta sosiaalinen ja kulttuurinen elää yksittäisten ihmisten puheessa (Fairclough 1997, 81–82).

Myös vuorovaikutuksessa ilmenevä valta on kietoutuneena sosiaalisiin käytäntöihin ja ilmenee keskustelun vuorovaikutusjärjestyksessä. Erityisesti kriittisessä diskurssianalyysissä kiinnostuksen kohteena on se, miten joku tieto tai ajatus saa itsestään selvänä pidetyn totuuden aseman ja miten hegemoniset diskurssit vaientavat vaihtoehtoisia totuuksia. Valta näyttäytyy myös toimijoiden välisissä suhteissa ja diskursseissa rakentuvissa positioissa. Erilaiset puhuvat asemoivat keskustelun osapuolet positioihin, joita luonnehtivat tiettytyypiset toiminnan mahdollisuudet, oikeudet ja rajoitukset. (Jokinen & Juhila 1993, 75–86; Fairclough 1995, 38–39.) Aineistoa tulkitessani kysyin esimerkiksi sitä, kuka käyttää puhevaltaa, keiden puhe otetaan vakavasti tai millaisia oikeuksia ja velvollisuuksia tai toiminnan mahdollisuuksia selontekojen myötä toimijoille määrittäytyy. Foucault (1980) rinnastaa vallan yksilöiden osaamiseen, voimaan ja kyvykkyyteen, joka mahdollistaa sekä subjektin toiminnan että subjektiksi tulon. Toimijuus ei ole mahdollista, ellei toimijalla ole valtaa ja voimaa vaikuttaa asioihin, tehdä valintoja ja päätöksiä ja saada aikaan jotakin (Eteläpelto ym. 2011, 13).

Etenin analyysissäni kuuntelemalla ja lukemalla aineistoa läpi useaan kertaan. Vähitellen aineistosta valikoitui esille selontekoja, joissa seurakuntalaisen osallisuus, toimijuus tai valta joko sisällöllisesti tai puhettavan näkökulmasta tuli erityisesti esille. Jatkoisin näiden selontekojen lukemista kysymällä muun muassa sitä, millaisin kuvauksin ja kenen näkökulmasta seurakuntalaisen osallisuudesta puhutaan, millaisilla vihjeillä tai sävyillä siihen viitataan, millaiset selonteot otetaan itsestään selvinä tai miten uusiin ja vaihtoehtoisiin näkemyksiin suhtaudutaan. Eteneminen oli prosessimaista: löytäessäni vastauksia avautui samalla taas uusia kysymyksiä. Aluksi olin vahvasti kiinni aineistossa, mutta vähitellen aloin suhteuttaa esille nousseita osallisuuden merkityksiä myös makrotasolle eli yleisempään teoreettiseen ja kirkossa käytyyn osallisuuspuheeseen.

Koska hanke oli lähtökohdiltaan toimintatutkimuksellinen, työpareilta ja kirkkoherroilta oli jo aiemmin pyydetty kirjallinen lupa hankkeen aineistojen käyttämiseen tutkimustarkoituksiin. Sen lisäksi kunkin arviointikeskustelun alussa vielä kävimme läpi nauhoittamiseen ja aineiston käsittelyyn liittyvät asiat. Kerroin hankkeen toimijoille, että tutkimusaineistoa pyritään käyttämään siten, etteivät yksittäiseen henkilöön tai seurakuntaan liittyvät asiat tule nimettyinä esille. Kuitenkin toin esille myös sen, että koska hankkeen tiedot ovat julkisia, ei voida välttämättä estää sitä, että joku tutkimuksen lukija tunnistaisi kyseessä olevan seurakunnan ja mahdollisesti myös keskusteluun osallistujan. Tässä raportissa esillä olevista aineistonäytteistä olen poistanut selkeät henkilöön tai seurakuntaan liittyvät tiedot. Tutkimuseettisistä syistä en myöskään eritellyt

puhujajoukosta kirkkoherroja ja diakoniatyöntekijöitä, vaan olen käsitellyt heitä yhtenä työntekijäjoukkona. Keskusteluissa puhuviin seurakuntalaisiin viitataan kirjaimella S ja numeroilla 1–7, työntekijöihin kirjaimella T (1–13) ja tutkijaan kirjaimella H.

Osallisuuden puhetavat

Analyysiprosessin myötä olen löytänyt aineistosta kolme erilaista seurakuntalaisen osallisuutta ilmaisevaa puhetapaa, jotka olen nimennyt työntekijäkeskeiseksi osallistamispuheeksi, dialogiseksi kumppanuuspuheeksi sekä kamppailevaksi tai neuvottelevaksi rajankäyntipuheeksi. En tarkastele puhetapoja kertomuksina yksittäisten ihmisten ajattelusta, vaan näen ne sosiaalisina ja kulttuurisina ilmiöinä, jotka vaikuttavat ihmisiin ja heidän vuorovaikutukseensa (McKinlay & McVittie 2008, 8). Kuvaan puhetapoja sosiaalisina siteinä, jotka luovat ryhmyksiä vuorovaikutuksessa esiintyvien subjektien ja objektien välille ja siten samalla ilmentävät myös vuorovaikutuksessa rakentuvia valtasuhteita (Parker 2005, 94).

Työntekijäkeskeinen osallistamispuhe

Työntekijäkeskeistä puhetapaa voisi luonnehtia myös vertikaaliseksi puhetavaksi, joka suuntautuu hierarkkisesti ylhäältä alaspäin ja korostaa työntekijän tai työntekijäjoukon näkökulmaa. Keskeistä puhetavassa on työntekijän toimijuus seurakuntalaisen osallisuuden ehtona. Puhetapa määrittää seurakuntalaisen osallistamisen kohteen positioon. Seurakuntalainen on työntekijän osallistamistoimien kohteena ja voi toimia seurakunnan toimintakulttuurin ja työntekijän hänelle asettamissa rajoissa.

Ensimmäisessä näytteessä työntekijä argumentoi seurakunnan tilannetta, oman työnäkynsä muutosta ja samalla määrittää seurakuntalaisen osallisuutta ja toiminnan rajoja.

Näyte 1:

T5: No jos minä nyt allottasin ehkä siitä näkökulmasta, kun tää mejän työntekijätilanne on, että se on hiipumassa tässä vuosien saatossa. Että meillä jouvutaan tekemään yhä moninaisempia tehtäviä, niin tämä on minulle innostanut tätä vapaaehtoistyön kehittämistä mejän seurakunnassa, että minä oon yrittänyt nyt sitouttaa itseni tähän hommaan enemmänkin. Että mulla on tämä ollut pääpainona. Se kyllä meillä diakoniatyön painospistealueena on, mutta meillä ei oo sillä lailla koko seurakunnan kanssa mietitty niitä painospistealueita. Että mitä meillä on ollu yhteisiä, niinkun luottamushenkilöitten kanssa, niin on niitä suuria linjoja mietitty, mutta

ei oo niihin yhteisiin painopistealueisiin. Mutta jollakin tavalla se minun motto on aina ollu se työntekijäkeskeisyydestä seurakuntalaisten roolin vahvistumiseen, se ajatus. Ja mää niinkun opetan samalla itseäni tähän hommaan, että mä niinkun luotan ihmisiin ja annan niille tehtäviä, niitten omien tyypisiä tehtäviä. Että mä siihen kasvatan itseäni, että mä osaisin poimia niitä hedelmiä ja että mä olisin mahdollistaja monille asioille, että mä en olis kapuloita rattaisiin iskiä vaan että mä mahdollistaisin mahdollisimman monia juttuja.

Työntekijän puheenvuoron voidaan nähdä rakentavan kahdenlaista merkitysmaailmaa. Ensinnäkin työntekijän puheenvuoro sisällöllisesti kuvaa muutosta, jossa pyritään luopumaan työntekijäkeskeisyydestä ja vahvistamaan seurakuntalaisten roolia. Toisaalta puheessa on paljon työntekijään viittaavia *minä* ja *me* -pronominien eri muotoja, jotka rakentavat työntekijälle ja työntekijäjoukolle toiminnan keskeisen subjektin asemaa. Puheenvuoro tuottaa käsityksen, että seurakuntalaisten osallisuus liittyy vahvasti työntekijöiden toimintaan eli siihen, miten työntekijät miettivät asioita, *antavat tehtäviä* ja *mahdollistavat* toiminnan toteutumista. Vaikka sanat sisällöllisesti kertovat siirtymisestä uudenlaiseen ajattelutapaan, puhetavassa tulee ilmi perinteinen työntekijäkeskeinen toimintakulttuuri. Tässä toimintakulttuurissa seurakuntalaisen kohteena olemisen positio on niin luonnollista, että puhujan itsensä on sitä varmasti hyvin vaikea havaita (Fairlough 1995, 42). Huolimatta työntekijän itsensä *sitouttamiseen* ja *kasvattamiseen* liittyvistä kuvauksista, puhetapa tulee uusintaneeksi perinteistä työntekijäjohtoista toimintakulttuuria.

Keskustelu jatkuu hieman myöhemmin tilanteessa, jossa käydään neuvottelua seurakuntalaisten roolista ja mahdollisuuksista toimia kyläseurojen vetäjänä.

Näyte 2:

T5: No sitten se mejän kyläseuratoiminta, että sitä mejän pittää mieltiä. Että se saattais osittain onnistuakii, onhan siellä osin selliasiakin vetäjiä, jotka vois aina välillä toimia, mutta mejän pittää sitä mieltiä ja kehitellä sitä systeemiä.

T6: Hmm.

T5: Niillä pitäis olla aika tavalla valmis opintokerhoaineisto.

S3: Niin joku runko pitäis olla, minkä ympärille.

T5: Että mennäänkö siihen vai, kun siellä on niin monenlaista toivetta sitten. Niin me on vielä toteutettu se työntekijävoimin, seuratyyppisenä.

T6: Niin. Se olis hirmusen hyvä, jos vaikka sais sillä tavalla toimimaan, että joka toinen kerta olis siellä oma vetäjä ja joka toinen kerta olis työntekiä. Kun mejän on ihan pakko se mieltiä kun työntekijäresurssit vähenee.

Vuorovaikutuskatkelmassa tuotetaan selkeästi kaksi toimijaryhmää. *Meillä* viitataan toiminnan uudistamista mieltivään ja kehrittelevään työntekijäjoukkoon, kun taas ilmaisuilla *siellä* ja *niillä* tuotetaan työntekijöistä erillistä seurakuntalaisten toimijajoukkoa. Katkelma tuottaa käsitystä työntekijöistä, jotka toisaalta seurakuntalaisten erilaisia toiveita kuunnellen ja toisaalta pakon edessä ovat tekemässä seurakuntalaisten osallisuuteen liittyviä ratkaisuja. Seurakuntalaisten toimijuus jää tilanteessa marginaaliseen asemaan, kun taas työntekijöiden toimijuuteen itsestään selvänä kuuluu asioiden pohtiminen ja kehittäminen. Katkelmaa sävyttää myös epävarmuus seurakuntalaisten mahdollisuuksista tai kyvykkyydestä toimia kyläseurojen vetäjänä. Epävarmuutta rakennetaan ilmaisuilla: *saattais osittain onnistua, välillä tai joka toisella kerralla* toimia. Seurakuntalaisten osaamattomuutta vielä vahvistaa lausuma, että heille pitäisi olla *aika tavalla valmis* aineisto. Seurakuntalaisen kommentti, että *joku runko pitäis olla*, tuottaa kuitenkin seurakuntalaisen osaamattomuutta lieventävän vasta-argumentin.

Työntekijän vastuu seurakuntalaisen osallisuudesta tulee esille myös seuraavassa puheenvuorossa, jossa työntekijä itsekriittisesti arvioi omaa rooliaan seurakuntalaisten vapaaehtoistoimintaan kutsumisessa.

Näyte 3:

TII: Mutta tota, itse olen vaan miettinyt, että kyllä se vaatis kovasti meiltä työntekijöiltä semmosta niinkun asennemuutosta, että me osattais kutsua, pyytää ihmisiä ja antaa niitä oikeita tehtäviä. Ja sit vaan jotenkin se on äärimmäisen raskasta, se kutsuminen ja etsiminen, tään kaiken ohella ja lisäksi. Sitä kulttuuria en oo vielä kauheesti itsestänikään löytäny ja sitä olen tavallaan ottanut itseni luokalle siitä, että miten voisin olla jotenkin avoimempi ja kutsuvampi ja tarjota oikeesti sitä yhteistyön tekemisen mahdollisuutta.

Puheenvuoro määrittää työntekijän position vastuulliseksi, vaikeaksi ja raskaaksi, josta ei ole helppo löytää ulospääsyä. Puheenvuoro tuottaa runsaasti veloitteita työntekijälle, jonka pitäisi kaiken tekemänsä työn *ohella ja lisäksi* kyetä vielä *avoimemmin ja kutsuvammin* tarjoamaan seurakuntalaisille yhteistyön mahdollisuuksia. Viittaukset itseen ja meihin pitää näkökulman vahvasti työntekijän positiossa, johon itsestäänselvyytenä liittyy vastuu ja valta seurakuntalaisten osallisuudesta. Puheenvuoro tuottaa seurakuntalaisen positioksi olla työntekijän kutsumisen ja tehtävien annon kohteena, mutta myös herättelee mahdollisuutta yhteistyön tekijän positioon.

Seuraavassa näytteessä myös seurakuntalaisen itsemäärittely kehittämishankkeen toimijana vahvistaa työntekijäkeskeistä näkökulmaa.

Näyte 4:

H: Miten sä koet, että mikä sun roolis on ollu tässä?

S4: No ehkä mie niinkun oon ((työntekijää)) jollakin tavalla yrittänyt ainakin auttaa näissä kaikissa, mitä nyt on yritetty järjestää ja tuonu niitä ajatuksia.

H: Hmm.

S4: Että oon tukenut häntä ainakin kaikissa niissä hankkeissa, mitä hää on yrittäny ja tuonu meille esille.

Seurakuntalaisen luonnollisena ilmaisema puhetapa määrittää seurakuntalaisen työntekijän avustajan ja tukijan asemaan. Samalla työntekijän positio rakentuu seurakunnan toiminnan keskeiseksi subjektiksi. Puhetavassa esille tuleva vuorovaikutusjärjestys perustuu seurakunnan kulttuurissa saavutettuun yhteisymmärrykseen ideologisten asemien ja käytäntöjen kunnioittamisesta (Fairlough 1996, 35). Työntekijän avustajan positiossa seurakuntalainen *auttaa* ja *tuo ajatuksia*, mutta hänen toiminnan mahdollisuutensa rajautuvat tai määrittävät sen mukaan, mitä työntekijä *yrittää* ja tuo seurakuntalaisille *esille*. Vaikka kehittämishankkeen lähtökohtana oli työntekijän ja seurakuntalaisen työparitoiminta, työntekijäkeskeisyyden puhetavassa pidetään luonnollisena vastuun ja vallan kuulumista selkeästi työntekijälle. Siten puhetapa ylläpitää ja uusintaa olemassa olevaa valtarakennetta (Fairlough 1995, 94).

Työntekijäkeskeinen puhetapa sisältää myös seurakuntalaisen ajattelun ja mielipiteiden ohjailun elementtejä. Seuraavassa näytteessä työntekijä ja seurakuntalainen muistelevat hankkeeseen liittyvän asian käsittelyä seurakuntaneuvostossa.

Näyte 5:

T4: Kun tästä aloitteesta, sen hankkeen, toteuttamista keskusteltiin, niin muistatko sinä, että minkälaisia ajatuksia siinä tuli keskustelussa esille. Kun oli ajatus myöskin siitä OP-talon toisesta kerroksesta, missä on entisen terveysaseman tilat, että sellanen on sopiva tila.

T3: Niin!

T4: Mutta minkälaisen vastaanoton se sai siinä?

S2: Kyllä se minusta silleen ihan myönteinen vastaanotto oli siinä.

T4: Eikös siinä ollut pikkusen vähän semmonen maku että meillä on liian pieni yhteisö.

S2: Semmosta toki tuli kyllä varmasti esille.

T4: Että onko siinä täällä sitten sellasta toteuttamismahdollisuutta ihan sen takia, että miten sen rahoittaminen jatkossa sitten onnistuisi.

H: Hmm. - -

T4: Tämmönen mielikuva mulla on. -

S2: Kyllä siitä oli näin keskusteltu.

Työntekijän ja seurakuntalaisen vuorovaikutuksessa seurakuntalaisen muistikuva asian saamasta vastaanotosta on aluksi myönteinen, mutta muuttuu vuorovaikutustilanteen edetessä epävarmaksi ja vähitellen työntekijän näkemyksen mukaiseksi. Puhetapa vetoaa aluksi seurakuntalaisen asiantuntijuuteen neuvoston jäsenenä, mutta seurakuntalaisen vastauksen poiketessa työntekijän näkemyksestä, puhetapa muuttuu suostuttelevaksi ilmaisulla: *eikös siinä ollut*. Seurakuntalainen liittyy työntekijän esittämään näkemykseen käyttämällä vakuuttavuutta ilmaisevia sanoja *toki, varmasti*. Vaikka neuvottelu alkaa työntekijän seurakuntalaiselle esittämästä kysymyksestä, niin se päättyy työntekijän vakuuttavaan toteamukseen omasta muistikuvasta, *tämmönen mielikuva mulla on*, ja seurakuntalaisen yhtymisestä siihen. Seurakuntalaiselle määrittyvä positio työntekijän näkemyksen myötäilijänä ja vahvistajana tuo esille vuorovaikutuksessa noudatettavan järjestyksen, joka osoittaa, kenellä on valta määrittää ja antaa asioille oikeutus. Instituutioihin liittyvä valta tulee näkyväksi ihmisten välisiä suhteita ohjaavissa normeissa, jotka ovat yleensä läsnä sanattomina itsestäänselvyksinä ja aktivoituvat keskustelun vuorovaikutusjärjestyksessä. (Fairlough 1995, 24, 35.)

Yhteenvetona voi todeta, että työntekijäkeskeisessä puhettavassa subjektius, toimijuus ja toimintaan liittyvä valta määrittyvät työntekijälle. Puhetta sävyttävät työntekijöiden pyrkimys muutokseen ja toisaalta muutoksen tekemisen vaikeus. Käytetyt sanat rakentavat kuvaa työntekijöistä, jotka pyrkivät seurakuntalaisia osallistamaan ajattelu- ja toimintatapaan, mutta puhetapa osoittaa, että seurakuntalaisten osallisuus määrittyy työntekijöiden toiminnan kautta ja työntekijöiden tarjoamissa rajoissa. Seurakuntalaisten toimijuus rajoittuu työntekijän kutsusta mukaan tulemiseen, työntekijän tarjoamien sopivien tehtävien toimittamiseen ja työntekijän avustamiseen ja myötäilemiseen hänen esille ottamissa asioissa. Nämä positiot eivät ole pelkästään toimijoiden kyseisessä tilanteessa määrittämiä, vaan instituutio on historiansa myötä rakentanut tietynlaisen ideologisen ja diskursiivisen subjektin (Fairlough 1995, 39), jota käytössä oleva puhetapa uusintaa. Niin työntekijät kuin seurakuntalaisetkin toimivat kuten heidän odotetaan toimivan, ottavat vastaan normeja ja oletuksia luonnollisina tiedostamatta niiden institutionaalista alkuperää.

Keskusteluissa tulee esille kuitenkin myös pyrkimystä työntekijäkeskeisestä diskurssista ulosmurtautumiseen. Työntekijät painiskelevat monitahoisten muospaineiden ja ristiriitaisten sisäisten ja ulkoisten vaatimusten keskellä. Yhtäältä seurakuntalaisten toimijuus tuottaa

epävarmuutta olemassa olevaan järjestykseen, toisaalta se nähdään taloudellisena pakkona. Tarve muutokseen tiedostetaan, mutta sen toteuttaminen määrittyy keskusteluissa vaikeaksi ja paljon työntekijöiden miettimistä ja organisointia vaativaksi. Seurakuntalaiset taas toisaalta joko ottavat vastaan työntekijän heille tarjoaman valmiiksi määritellyn toimijuuden tai pyrkivät hienovaraisesti kiistämään tarjottua osallistamisen kohteen positiota.

Dialoginen kumppanuuspuhe

Dialoginen puhetapa suuntautuu horisontaalisesti ja korostaa seurakuntalaisten keskinäistä tai työntekijöiden ja seurakuntalaisten jakamaa toimijuutta ja vuorovaikutusta. Kumppanuuspuhe korostaa toimijoiden rinnakkaisuutta ja vuorovaikutuksessa rakentuvaa affektiivista suhdetta. Seurakuntalaisten aktiivinen toimijuus tulee esille selonteossa, jossa työntekijä kuvaa ryhmätoimintaa, jossa seurakuntalaiset ovat toiminnan keskeisiä subjekteja.

Näyte 6:

T13: Et jotenkin mulla on semmonen olo, et meillä toimii pienessä mittakaavassa esimerkiksi ryhmiä, jotka toimii siis ilman työntekijän jatkuvaa läsnäoltoa. Ja se on niinkun mulle semmonen merkityksellinen asia, et heidän kokkoontumisissa, et vaikka ne ryhmät ei ole syntyneet tässä hankkeessa, mut tään hankkeessa mukana olon aikana, mut niissä tapahtuu asioita, mistä puhutaan niissä palaverissa.

Selonteossa korostuu seurakuntalaisten keskinäinen toiminta, joka sen *pienestä mittakaavasta* huolimatta on työntekijälle merkityksellistä. Ilmaisui *meillä toimii* rakentaa kuvaa seurakunnasta toiminnallisena kokonaisuutena, jossa myös seurakuntalaisilla on toimijan positio. Viittaus *heidän kokkoontumisiin* kategorisoi seurakuntalaiset omaksi toimijajoukoksi, jossa työntekijällä ei ole keskeistä asemaa. Puheenvuoro tuottaa seurakuntalaisten keskinäisen ryhmätoiminnan toimintatavaksi, jossa *ilman työntekijän jatkuvaa läsnäoloa* rakentuu seurakuntalaisen osallisuutta tukevaa toimintaa. Seuraavassa näytteessä seurakuntalaisten keskinäisen aktiivisuuden merkitys tulee esille uusien seurakuntalaisten mukaan kutsumisessa.

Näyte 7:

T7: Että kyllä se näin on, että seurakuntalaisten tulee kutsua toinen toisiaan. Nää meidän lehti-ilmotukset, vaikka ne tehhään silleen näyttävästi, halutaan julkisesti tehdä, niin se ei oo mitään

muuta kuin vaan että kuhan noin. Et kyllä se tosiasia on, et seurakuntalaiset pystyvät aktivoimaan toinen toisensa.

S4: Yhymm.

T7: Myö työntekijät ollaan siinä sivustakatsojia. Ja näin sen pitää ollakin.

Selonteko määrittää seurakuntalaiset ja työntekijät erillisiksi toimijaryhmiksi. Puhetapa tuottaa seurakuntalaiselle aktiivista toimijuutta ja työntekijän ilmaisu *kyllä se näin on* vielä painottaa seurakuntalaisen roolin merkitystä. Perinteinen työntekijöiden lehti-ilmoituksiin perustuva kutsumistapa määrittyy toimimattomaksi ja rutiininomaisesti, *kunhan noin*, tehdyksi. Seurakuntalaisille rakentuu tässä selonteossa itsenäisen subjektin positio; heillä on keskeinen tehtävä seurakunnassa, heidän siis *tulee kutsua toinen toisiaan* ja he myös *pystyvät* näihin tehtäviin. Työntekijä vielä korostaa seurakuntalaisten asemaa määrittämällä työntekijäjoukon *sivustakatsojiksi* ja painottamalla, että tämä suuntaus on oikea toimintatapa.

Työntekijöiden ja seurakuntalaisten jaettua toimijuutta ja osallisuutta rakennetaan neuvottelemalla yhdessä esillä olevista kysymyksistä. Pyrkimys toimijoiden väliseen dialogiin tulee esille, kun työntekijä ja seurakuntalainen pohtivat miesten ja naisten välisiä osallistumisen eroja seurakunnan toiminnassa.

Näyte 8:

T10: Miten sä ((seurakuntalaisen nimi)) oot kokenut, kun minua kiinnostaa aina tää miesten ja naisten näkökulmasta, tää ero, niin tämän tyyppinen projekti, joka tämäkin on ollut, niin on varmaan olemassa joku perusero miesten ja naisten tavassa lähteä mukaan? Niinkun tässä, että naiset lähtee liikkeelle tietämättä mitä syntyy ja sitten päläpäläpälä ja sitten tehään. Niin että onko se yks syy siihen, että näihin on vaikee saaha miehiä mukaan?

S5: En tiijä, omalta kohalta mulla on ihmeellinen taipumus saaha tämä, että minä oon ainut mies jossakin.

T10: Mikä se on tää?

S5: En minä siinä näe erroo, ei minun miehisyyys siitä kärsi, jos oon mukana. Ei tää ole erityisen naisellinen harrastus, päinvastoin.

T10: Niin mutta miks se leimaantuu niin?

H: Jos vaikka aattelis sitä alue- tai kylätoimintaa, että minkälaista se pitäis olla, että miehet?

S5: No jos se mennee semmoseen ompelu- tai leivontakerhoon, niin eihän siellä oo miehille mittään tekemistä, mutta voishan siellä kahvilla käyvä, tähänhän se mennee sitten.

T10: Niin että mies vois tulla jos ois jottain tekemistä.

S5: No jos ne jottain nuotiopaikkaa korjais siinä, niin aina parempi.

T10: Niin ja tähän suuntaan niin kuin sanoit, että sitä mitä oikeesti ossaa eikä toimintaa toiminnan vuoksi eikä keskustelukerho niinkään.

Selonteoko lähtee liikkeelle työntekijän seurakuntalaiselle esittämästä kysymyksestä.

Seurakuntalaisen nimeltä kutsuminen korostaa vuorovaikutuksen henkilökohtaisuutta ja puhetapa tarjoaa seurakuntalaiselle kokemusasiantuntijan positiota. Dialogissa tulee esille osapuolten erilainen asiantuntijuus liittyen työntekijän ja seurakuntalaisen rooleihin sekä naisen ja miehen rooleihin. Työntekijä pohtii seurakunnan toimintaa ja miesten ja naisten välisiä eroja yleisemmällä tasolla kuvaten sitä, miten naiset yleensä toimii ja miten seurakunnan toiminta helposti *leimaantuu* naisten toiminnaksi. Sen sijaan seurakuntalaisen näkemykset perustuvat hänen omakohtaisiin ja konkreettisiin kokemuksiinsa siitä, että ellei miehille ole jotakin omaa tekemistä, kuten vaikka *nuotiopaikan korjaamista*, niin heidän roolikseen jää passiivinen mukana oleminen.

Vuorovaikutuksessa on nähtävissä työntekijän ja seurakuntalaisen liittyminen toistensa puheenvuoroihin ja siten vuorovaikutuksen joustava liike ammatillisen ja kokemuksellisen asiantuntijuuden välillä, jonka myötä rakentuu yhteistä ymmärrystä miesten ja naisten osallistumisen eroista. Työntekijän ammatillinen yleisemmällä tasolla liikkuva puhetapa ei tässä sulje ulkopuolelle seurakuntalaisen konkreettisia kokemuksia, vaan työntekijä osoittaa ilmaisulla ”*tähän suuntaan niin kuin sanoit*” tarvitsevansa niitä ymmärtääkseen asian luonnetta.

Dialogisessa puhetavassa myös seurakuntalaiselle voi määrittyä aktiivinen ja uusia ajatuksia tuottava positio. Seuraavassa näytteessä tulee esille seurakuntalaisen aktiivinen toimijuus sekä vuorovaikutuksessa että keskustelun kuvaamassa tilanteessa.

Näyte 9:

T1: Minusta on ihan hyvä, että on joku jonka kanssa pohtia näitä asioita, minusta ihan ok. Silleen että joku on vähän enemmän tietonen tästä.

S1: Ja mihinkään minä en karkoo, vaikka projekti loppuu. Et jos joku tarvii mielipijettä, niin minähän sen hirveen nopeesti sanon. Vaikka en kauheen...

H: Hyvä, se on hyvä, mainio pürre sinussa, sinulta saa ajatuksia.

S1: En tiijä. Jos sitä joskus jotain käyttökelpoistakin sanois, kun paljon puhuu, niin siinä tulee millon mitäkin. Mut tää puolukkaretki oli hyvä ajatus, se lähti ulukoilusta ja just oli puhuttu tästä, niin sehän muljaht mulle just mieleen. Ja ((työntekijä)) tarttu siihen ja se toteutettiin välittömästi, siinä ei männyt sitten. Se toteutettiin heti, kun puolukka-aika oli just sillon.

T2: Sinähän kävit virastossakin sillon.

S1: Niin kävin vähän sinua kyselemässä, että minkälaista ilmoitusta laitetaan lehteen.

S1: Niin vähän kävin kyselemässä, että saahanko myö lähtee. [nauraen]

T2: Niin kysymässä että suatteko lähtee, lähtee puolukkaan olleenkaan!

[yhteistä naurua]

T2: Minä en sitä muista, että minkälainen se oli se houkutteleva kutsu, johon ei sitten paljon tullut.

S1: Se oli ihan seurakunnan, ei, vai oliko siitä eri ilmoitus, mutta sinä olit kanssa siihen hyvin myötämielinen, et tää on hyvä juttu ja sitten kun muutamakin lähti mukaan, niin ens vuonna voisi taas olla, että joku ottaa kaverinsa mukaan.

Vuorovaikutuksen dialogisuutta ilmentävä kuvaus toiminnan rakentumisesta on sävyllään avoin, luontevasti ja vastavuoroisesti etenevä. Katkelma tuo esille kanssakäymisen helppoutta ja työntekijöiden ja seurakuntalaisen tasaveroisuutta. Näytteen alkuosassa seurakuntalainen määrittyy työntekijän tukijaksi ja yhteistyökumppaniksi, jonka kanssa työntekijä voi *pohtia asioita*, mutta jatkossa seurakuntalainen saa aktiivisen ja itsenäisen toimijan position. Seurakuntalaisella on ollut toimintaidea, jonka toteuttamisesta hänen on neuvotellut ensin yhden työntekijän kanssa ja sitten vielä viestinnästä toisen työntekijän kanssa. Vaikka esillä oleva toiminta kuvataan sinällään edenneen seurakunnassa olemassa olevan hierarkkisen järjestyksen mukaan, luo puhetapa käsityksen yhteistoiminnallisesta etenemistavasta. Työntekijöiden myönteinen suhtautuminen ja seurakuntalaisen oma innostus ja aktiivisuus ovat yhdessä mahdollistaneet toiminnan toteuttamisen. Huomionarvoista on se, että vaikka seurakuntalainen aluksi vähättelee omien ajatustensa käyttökelpoisuutta, hän kuitenkin voi sanoa tuottaneensa *hyvän ajatuksen*, joka lähti sitten elämään. Kumppanuutta korostava puhetapa antaa mahdollisuuden määrittää seurakuntalainen aktiiviseksi, ideoita tuottavaksi ja toteuttavaksi toimijaksi. Työntekijät määrittyvät tässä toiminnan tukijoiksi ja mahdollistajiksi. Vuorovaikutuksessa esille tuleva vitsailu ja yhteinen nauru tuottavat käsityksen toimijoiden tasaveroisuudesta ja hyvästä yhteishengestä. Huumorin käyttäminen vuorovaikutuksessa edellyttää luottamusta siihen, että kuulija on samalla aaltopituudella ja puhuu tavallaan yhteistä kieltä.

Vähän myöhemmin puhutaan siitä, mitä työntekijän ja seurakuntalaisen tasaveroinen yhteistoiminta vaatii. Keskustelussa seurakuntalainen nostaa esille mahdollisen ristiriidan aiheen, joka puheen humoristisesta sävystä huolimatta otetaan keskustelussa myös asiallisesti pohdittavaksi.

Näyte 10:

T2: Mä ajattelen, että se vaatii keskinäisen luottamuksen ja tietynlaisen avoimuuden. Ehkä myöskin rohkeutta, että annetaan tilaa ja mahdollisuuksia toimia. Että työntekijä ei koe sitä seurakuntalaista uhkana, joka astuu hänen alueelleen, että se on yhteinen se alue tai tiedetään miten toimitaan, tää varmaan sitä luottamusta puolin ja toisin. (4)

S1: No niin se varmaan on, mutta ei kai se työntekijä ajattele, jos seurakuntalainen jotain ideoita heittelee ja on valamis toteuttamaankin, et ei kai se rupee epäilee, et tässä työala menee nurin? [yhteistä naurua]

T1: Niin sehän ois vaan hienoa, kun ois kauheesti niitä ihmisiä, joita, niin sehän ois helppo homma.

T2: Niin minä istun täällä toimistossa ja organisoin. [nauraen]

T1: Niin. Tosi hienoa.

S1: Ei kai se varpaille astumista?

T2: Niin, mutta kyllä sellasiakin pelkoja voi olla ja tietysti riippuu vähän siitä tehtävästä.

Toisen osapuolen kuunteleminen ja tasavertaisuuden ilmapiiri mahdollistaa myös hankalien kysymysten esille ottamisen. Seurakuntalainen ei jää pelkästään myöntelijän rooliin, vaan voi nostaa esille kriittisiä näkökulmia. Erilaisten näkemysten salliminen ja erityisesti seurakuntalaisen rohkeus niiden esilletuomiseen kertoo uudenlaisen toimintatavan murtautumisesta esiin. Dialogisessa puhettavassa yhteistä näkemystä rakennetaan kiinnittymällä toisen puheeseen ja liittämällä siihen uusia näkökulmia.

Esille tuli myös kuvauksia tilanteista, joissa passiivisen seurakuntalaisen roolista siirrytään aktiivisempaan toimijuuteen. Seuraavassa katkelmassa kuvataan tilannetta, jossa työntekijä oli kutsunut seurakuntalaisia rakentamaan yhdessä tapahtumaa, mutta osanottajia tuli paikalle liian vähän. Kiinnostavaa tilanteessa on se, että kun työntekijä on luovuttanut uuden idean eteenpäinviemisestä, niin seurakuntalainen tarttuu toimeen.

Näyte 11:

H: Mutta se voi olla aika herättäväkin kohta, kun työntekijä sanoo, et tää ei nyt ollenkaan onnistunut.

S4: Kyllä minulle ainakin, että voi hyvänen aika, kun ((työntekijä)) sano, että ei tästä tuu mitään, niin minulle nous ainakin, ett kyllä tästä tulee.

[yhteistä naurua]

S4: Et heti, et mulla ainakin se sytty ja varmaan kaikille, ketkä siellä oli, kun joku sano, et mie ainakin rupean soittamaan.

H: Joo.

S4: Et se tulee ja se, et kyl me, et me näyteteään että tästä tulee.

T7: Mut tää tässä on kaiken kaikkiaan, tää on vanha juttu, siis tää kirkkovenesoutu homma, et jos työntekijä vaan yksin soutaa kirkkovenettä, niin se ei kovin kauan jaksa.

T8: Niin.

T7: Eikä se ole näin tarkotettukaan, ei seurakunnassa ole tarkotettu, että yks tekee, vaan että myö tehään kaikki yhdessä. Mut sen oivaltaminen.

S4: Hmm.

T7: Se varmaan vaatii joskus semmosta niinkun järeitä keinoja tai semmosta, et nyt oikeesti ei onnistu ilman yhteistä ponnistusta.

Tilanteessa läsnä olevista seurakuntalaisista rakentuu kuva aktiivisena *me*-joukkona, joka tarttuu ponnekkaasti toimeen ja haluaa näyttää, että toiminta onnistuu. Katkelman loppuosa tuo esille, että työntekijöiden ja seurakuntalaisten yhteistoiminta edellyttää asian tiedostamista, *oivaltamista*, ja *yhteistä ponnistusta* sen käytäntöön panemiseksi. Seurakunnan toiminta määrittyy tässä puhetavassa enemmän dialogisen vuorovaikutuksen kautta rakentuvaksi yhteistoiminnaksi, jossa toimijuus jakaantuu sekä työntekijälle että seurakuntalaiselle.

Dialogisessa kumppanuuspuheessa seurakuntalaisten osallisuus näyttää siis rakentuvan joko ilman työntekijän aktiivista panosta seurakuntalaisten keskinäisenä yhteistoimintana tai työntekijöiden ja seurakuntalaisten välisenä yhteistyönä. Yhteistoiminta edellyttää vuorovaikutusta, jossa molemmat toimivat oman asiantuntijuutensa ja tehtäviensä pohjalta. Yhteisen merkityksenannon lisäksi dialogisessa puheessa on kyse oman vuorovaikutustavan sovittamisesta toisen tapaan, liittymisestä toisen esittämiin ilmauksiin, toisen käyttämään kieleen tai puheen sävyihin. Yhteisen vuorovaikutusasetelman rakentamista kuvataan kulttuurisen tanssin käsitteellä, joka on suostumista yhteensopivien askelten käyttämiseen (Gergen 1994, 222–234; Suoninen 1999b, 115).

Kamppaileva tai neuvotteleva rajankäyntipuhe

Kamppaileva tai neuvotteleva puhetapa nostaa esille tilanteita, joissa yhteistä puhetapaa ei ole, vaan siitä joudutaan neuvottelemaan. Asioiden näkeminen luonnollisina ja yleisenä mielipiteenä tekee niistä huomaamattomia, mutta ristiriitojen ja dilemmaattisten kysymysten tiedostaminen herättää mahdollisuuden asioiden kyseenalaistamiseen (Fairlough 1995, 41–42). Usein neuvottelu- tai kiistatilanteet liittyvät puhetapojen muutostilanteisiin, joissa kulttuurinen järjestys murtuu ja

käydään rajankäyntiä vanhan ja uuden välillä. Tämä tuli näkyväksi keskusteluissa esimerkiksi puheen sisällön ja vuorovaikutuksen välittämän viestin välisenä ristiriitaisuutena. Seuraavassa näytteessä työntekijä antaa seurakuntalaisesta kehittämishankkeen toimijana vahvasti positiivisen lausunnon.

Näyte 12:

T4: Minun mielestäni hän on juuri oikea henkilö olemaan tässä seurakuntalaisena mukana.

Monet puhuvat, sanotaan että talonmies, että hän on yhden talon, mutta hänestä voi sanoa että kylän mies, hän hoitaa koko kylän. Eliikkä tavattoman tämmönen tiheä verkosto erilaisissa ihmisten välisissä yhteisöissä ja kontakteissa, tämmösissä ja vaikuttamisen mahdollisuus on ollu paljon parempi kuin jollakin toisella. Siitä sataprosenttisen varma. ((Poistettu katkelma, jossa kuvaillaan seurakuntalaisen jäsenyyttä erilaisissa yhteisöissä.)) Ja seurakunnan luottamuselimissä myöskin, seurakuntaneuvostossa ja diakoniatyön, että aivan oikea ihminen siihen.

H: Joo. Mites..

S2: Ihan kiva kuulla.

Näytteessä työntekijä puhuu tilanteesta paikalla olevasta seurakuntalaisesta käyttäen persoonamuotoa *hän*. Puheen tulkinta nostaa esille kaksi mahdollisuutta. Se voidaan yhtäältä nähdä epäsuorana, ikään kuin kiertoteitse tapahtuvana, seurakuntalaisen kehumisen tapana. Puheenvuoro sisältää ilmaisuja, joilla vahvistetaan seurakuntalaisen sopivuutta hankkeen toimijana. Puheenvuoron ilmaisut *juuri oikea henkilö, tämmönen tiheä verkosto, paljon parempi tai aivan oikea ihminen* tarjoavat seurakuntalaiselle arvostetun toimijan positiota. Kuitenkin puhettavassa voidaan nähdä myös seurakuntalaista objektoivia muotoja. Työntekijä ei puhuttele suoraan tilanteesta paikalla olevaa seurakuntalaista, vaan puhetapa on monologinen ja puheenvuoron yleisöksi määrittyvät toiset läsnäolijat tai ulkopuolinen yleisö. Puhetapa korostaa työntekijän arvostavaa asennetta seurakuntalaista kohtaan, mutta kolmannen persoonan ilmaisu *hän* määrittää puheen kohteena olevan seurakuntalaisen tilanteesta ulkopuoliseksi. Mielenkiintoista selonteossa on se, että seurakuntalainen ei ota vastaan tai huomioi tätä objektin positiota, vaan kiinnittyy vuorovaikutukseen reagoimalla työntekijän palautteeseen myönteisesti, *ihan kiva kuulla*. Rohkeutta oman ajatuksen ilmaisuun osoittaa se, että hän antaa vastauksensa huolimatta siitä, että haastattelija on jo aloittanut seuraavan puheenvuoron. Tällä kohden seurakuntalaisen vaihtoehtoinen vastaustapa olisi voinut olla itseään ja omaa toimijuuttaan vähättelevä, kun sen sijaan positiivinen ja aktiivinen palautteen vastaanottamistapa muovaa kuvaa itsetietoisesta seurakuntalaisesta, joka murtautuu ulos

objektin positiosta. Tällaiset siirtymät tai puhetapaa murtavat vastaliikkeet voidaan nähdä osana puhutavan muuntumista tai kehittymistä (Fairlough 1995, 202).

Rajankäyntiä perinteisen ja uuden position välillä käydään sekä toimijoiden välillä että toimijan sisäisenä prosessina, jonka rakentuminen tulee näkyväksi vuorovaikutuksen kautta.

Seurakuntalaisen puhutavan muutos ilmenee seuraavassa selonteossa, jossa hän kuvaa tunnelmiaan lähtiessään mukaan kehittämishankkeeseen.

Näyte 13:

S3: Niin ensin vähän arkaillen lähin mukkaan, mutta sitten vähän toisten päin, että olin oikeaastaan aika otettu, että minut on tahottu tähän, että jospa sitä jotakin ossais ja sais aikasiks sitten.

Osallistamisen kohteen positiota korostavaa puhetapaa edustaa seurakuntalaisen kertoma *arkaillen* mukaan lähteminen. Puhutavassa seurakuntalaisen osana on puhua omasta osaamisesta ja toimijuudesta epävarmoin ilmauksin, *jospa sitä jotakin ossais*. Varovaiset ilmaisut viestivät siitä, että seurakuntalaisen oman osaamisen selkeä esille tuominen tai ainakaan liiallinen korostaminen ei kuulu asiaan. Selonteko ilmaisee kuitenkin myös muutosta, suuntautumista uuteen puhutapaan, jossa on mahdollisuus oman position toisenlaiseen määrittämiseen. Seurakuntalainen kuvaa kokeneensa seurakunnan taholta tulleen mukaan kutsumisen myönteisenä ja häneen osaamistaan arvostavana. Siten selonteko tuottaa käsityksen vähitellen oman osaamisensa arvostamista ja oman toimijuutensa tunnustamista kohti pyrkivästä seurakuntalaisesta.

Edellä olevissa näytteissä oli esillä tilanteita, joissa seurakuntalainen pyrkii irtautumaan hänelle määritetystä kohteen positiosta. Puhutapojen välistä rajankäyntiä tarkasteltaessa huomio kiinnittyy myös kohtiin, joissa yksilö aktiivisesti vastustaa hänelle tarjottua positiota tai kyseenalaistaa instituution vuorovaikutusjärjestyksen (Fairlough 1995, 50). Seuraavassa katkelmassa seurakuntalainen kiistää hänelle osoitetun position keskeyttämällä työntekijän puheen ja haastaa vastapuheellaan työntekijää arvioimaan tilannetta uudelleen.

Näyte 14:

T12: Sitten on otettava huomioon, että minun työssä on paljon sellasta, mihin en voi pyytää apua. Mä en vois sanoa, et tule tekemään mulle hautapuhe, tule tekemään mulla vihkipuheita, tee ristiäispuhe, tee tota, voitko auttaa,

S6: Tekstin lukkuun voit kyssyy.

T12: voitko auttaa saarnan tekemisessä.

S6: No saarnan, kyllä voi sinne, siihen rinkiin vois.

T12: No kyllä mulla on muutamia vakituksia avustajia, jotka sanovat, että minun pitäis saarnata sitä. Mun tekis mieli laittaa se kuukauveks saarnaamaan, tuo neuvoja, ja kahtoo kuinka ((seurakunnan nimi)) kirkko täytyy hänen saarnoillaan, että tuota on siis hyvin paljon tässä työssä, mikä täytyy tehdä yksin.

Työntekijän puhetapa on vahvasti oman tehtävän erityisyyttä ja itsenäisyyttä puolustava, mikä voidaan nähdä reaktionä itseen tai omaan asemaan kohdistuvaan uhkaan. Työntekijä kuvaa tehtäviä, joihin hän ei voi pyytää seurakuntalaisen apua ja jotka on tehtävä yksin. Seurakuntalainen pyrkii kiistämään työntekijän näkemystä, mutta työntekijä ohittaa seurakuntalaisen vastapuheen. Kuitenkin näytteen viimeinen puheenvuoro voidaan nähdä epäsuorana vastauksena, jolla evätään seurakuntalaisen kyvyt ja toiminnan mahdollisuudet kyseisiin toimiin nähden. Selonteossa nousevat esille toimijoiden kiistanalaiset valta-asetat. Seurakuntalaisen väliintuleva puhetapa määrittää seurakuntalaisen aktiiviseen toimijuuteen tarjoutuvaan ja työntekijän toimijavaltaa kritisoiwaan positioon. Työntekijän puhetapa taas korostaa työntekijän valtaa määrittää oma tehtävänsä ja rajata seurakuntalaisen osallisuus sen ulkopuolelle. Puheenvuoron hienoisesti ironinen sävy toimii vielä omaa argumentointia vahvistavana keinona (Jokinen 1999, 156).

Hegemonisen, kulttuuristen perinteiden myötä vahvaksi rakentuneen puhettavan murtaminen vaatii omaa näkemystä perustelevaa argumentointia ja retoristen keinojen käyttöä. Näiden puheessa käytettyjen keinojen avulla luodaan uusia visioita, arvioidaan olemassa olevaa, tuodaan esille itselle arvokkaita asioita ja puolustetaan omia näkökantoja (Johansson 2012, 37). Seuraavassa seurakuntalaisen ajatuksia ja kokemuksia valottavassa näytteessä kritiikki perinteistä työntekijäjohtoisuutta kohtaan on edellistä suorasanaisempaa.

Näyte 15:

S6: Että työntekijätkin voi kuvitella, ettei ne nuo osaa tai silleen, että tulee semmosia hänksätyksiä siihen välille. Jotenkin että jos ne liian paljon ruppee seurakuntalaistkii hääräämään, niin kyllähän se sekasin mäännöö. Että kyllähän ne työntekijät johtaa, johtaa ja on kapelimestareita siellä omalla sektoreillaan, mutta kyllä mä oon täällä kokenut, ettei meillä nyt kauheen hyvin oo siinä suhteessa pullat uunissa, että seurakuntalaiset pääsis sanomaan juuri, että kyllä se vähän nyt on. Että onko se sitä kulttuuria, jos on, niin toivosin, että siinä sitä kulttuurin muutosta tulis. Sanon nyt tälleen, tälleen jo vähän topakammin.

T12: Näen, että kun on huonot ajat, tämä toimeliaisuus lisääntyy pakon edessä. Sen on nähnyt tämän, kun on käynyt tuolla rajan toisella puolella, tuolla Sortavalassa tai Kupanitsassa tai Keltossa... mutta kun ajat paranee, niin se tahtoo sitten se homma väljähtyä.

Seurakuntalaisen puhetapa asettaa työntekijäjohtoisuuden kriittiseen valoon ja näkee seurakuntalaisen vaikutusmahdollisuudet heikkoina. Työntekijät määrittyvät omilla työaloillaan valtaakäyttäviksi toimijoiksi, jotka kokevat seurakuntalaisten mukaan tulemisen häiritsevänä *häöksätyksenä*. Selonteon ilmaisu *meillä* määrittää sekä työntekijät että seurakuntalaiset kuuluviksi seurakunnan toimijayhteisöön. Tässä yhteydessä puhujan voidaan nähdä viittaavan ilmaisulla itselleen merkittävään sisäryhmään (Pälli 2003, 96–98). Seurakuntalaisen kriittissävyinen puhe, *topakampi sanominen*, rikkoo perinteistä puhetapaa ja korostaa tarvetta saada näkemyksensä huomioduksi. Omaa näkemystä voidaan painottaa käyttämällä vahvoja retorisia keinoja (Jokinen 1999, 156), kuten metaforia (*työntekijät kapelimestareita, pullat uunissa*), retorisia kysymyksiä (*että onko se sitä kulttuuria*) ja kategorisointia (*hyvä/huono kulttuuri*). Tavanomaista kielenkäyttöä vahvempi ilmaisu myös asettaa toiselle osapuolelle odotuksia reagoida tähän vuorovaikutuksen ”tanssiinkutsuun” (Suoninen 1999b, 114–115). Puheenvuoroa seuraava hiljaisuus ilmentää hierarkkisen puhetavan sääntöjen rikkomisen tuottamaa hämmennystä ja sitä, ettei puheenvuoroon ole helppo vastata. Työntekijä ei seuraavassa puheenvuorossa otakaan kantaa seurakuntalaisen esille nostamaan valtakysymykseen, vaan kääntää puheen oman asiantuntemuksensa tuottamaan käsitykseen seurakuntalaisten toimeliaisuuden jatkuvuuden haasteista. Kiihkanalaisen kysymyksen sivuuttaminen kertoo siitä, miten vaikeaa on siirtyä perinteisestä monologisesta puhetavasta avoimeen vuorovaikutukseen.

Toisaalta vuorovaikutus voi rakentua avoimen ja vastavuoroisen kanssakäymisen suuntaan huolimatta siitä, ettei olla samaa mieltä tai ei löydetä yhteistä merkitystä asioille. Vastavuoroisuus näkyy toisen näkemyksen kuulemisena ja pyrkimyksenä vastata siihen. Seuraavassa työntekijä ja seurakuntalainen neuvottelevat vapaaehtoistyöhön mukaan tulemisen ja kutsumisen tavasta.

Näyte 16:

S6: Et sinä aattelet, et kyllä voi tulla, mutta mihinkäs minä oikein voin tulla, jos sinä et taas sano, et nyt ois tämmöstä hommaa, nyt ois perunankuorimista keittiössä. Avot, mie tulen, mie hirveen mielelläni kuorin perunoita keittiössä.

T11: Hmm.

S6: Niin että pitäis olla se tehtävä pikkusen niinkun tiijossa,

T11: että mut.

S6: että tulenks mie sit ohikulkiissan, et oisko täällä nyt sitä porkkanankuorintaa..

T11: Mut se, että tarkotankii sillä just sitä, että sitten vois niin kuin ilmineerata sitä, että vois, että olisin valmis tekemään sitä, että soita, jos sulla on jotain. Et silloin on huomattavasti helpompi myös, koska kyllä tässä tulee, että ihan selvästi huomaan, ja itselläni on vielä tää ikään liittyvä kysymys. Että meidän vapaaehtoiset on selkeesti vanhempia kuin minä. Että minä aina mietin sitä, että kehtaanko pyytää ja en väsyttäis liikaa. Että eihän vapaaehtoistyö voi olla sellanen riippakivi, jota puolikuolleena vetää perässään. Mut että on pakko luottaa siihen, että ihmiset sanoo. Mut meilläkin on vielä paljon niitä ihmisiä, jotka niinkun aattelee, että kun seurakunnan työntekijä pyytää, niin pakkohan minun on mennä. Ja niinkun se on myös sellanen kulttuurinen ero, et minun ikäluokka varmaan niinkun ajattelee, että tervetuloa, ilmaiskaa itsenne, että katotaan että mitä. Eikä aina varmaan osaa sanookkaan että mitä se vois olla, et onks sulla niinkun ajatusta siitä, että mitä täällä vois tehdä.

Näyte tuo esille seurakuntalaisen odottavan työntekijältä selkeää kutsua vapaaehtoistoiminnan tehtäviin, mutta työntekijä ei ota itsestään selvänä tätä hänelle tarjottua vastuunkantajan roolia. Työntekijän tuo esille useita perusteluja sille, miksi vastuu vapaaehtoistoiminnasta ei voi olla yksin työntekijällä. Hän tuo esille myös sen, miksi hänen työntekijänä on *pakko luottaa* siihen, että ihmiset ilmaisevat toimintahalunsa ja jaksamisensa rajat. Vaikka esillä olevaan kysymykseen ei löydetä selkeää tai yhteistä ratkaisua, molempien näkemykset pääsevät esille. Vuorovaikutuksen vastavuoroinen sävy rakentuu toimijoiden keskinäisen puhuttelun kautta. Käyttämällä pronomineja *minä* ja *sinä* he kutsuvat toisensa mukaan vuorovaikutukseen. Toisaalta vuorovaikutus sisältää asian kiistanalaisuutta ilmentäviä elementtejä kuten toisen puheen keskeyttämistä ja tunnepitoista sävyä. Omaa näkemystä perusteleva puhetapa tarjoaa kuitenkin toiselle osapuolelle mahdollisuuksia ymmärtää myös erilaista ajattelutapaa.

Yhteenvedona voidaan todeta, että antautuminen kamppailevaan tai neuvottelemaan rajankäyntipuheeseen edellyttää toimijoilta rohkeutta ja itsensä alttiiksi panemista. Kun omia näkemyksiä tuodaan esille tietämättä, miten toinen niihin reagoi, astutaan tuntemattomalle maaperälle. Siellä myös ristiriitaiset tulkinnat ja kiistat ovat mahdollisia. Hierarkkisessa vuorovaikutuksessa vuorovaikutuksen säännöt ovat selkeät, kun tiedetään, ettei alemmassa asemassa oleva yleensä kyseenalaista ylemmän näkemyksiä. Siinä työntekijän johtava rooli tai seurakuntalaisen osallistamisen kohteena olemisen positio otetaan itsestään selvänä. Kohteen positiossa olevilla seurakuntalaisilla ei ole tapana nostaa esille ristiriitaisia kysymyksiä tai tuottaa uudenlaisia toiminta-ajatuksia. Sen sijaan ääneen pääseminen, mahdollisuus kriittiseen ja reflektivoivaan kielenkäyttöön ovat toimijuuden lähde ja väline (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 128).

Uudenlaisen dialogisen puhettavan murtautuessa esiin, entinen itsestäänselvyys katoaa eivätkä entiset vuorovaikutuksen säännöt enää päde. Tällöin vuorovaikutustilanteesta tulee mutkikkaampi ja rajankäyntien avulla joudutaan luomaan toimijoille uuteen tilanteeseen sopivia positioita.

Pohdinta

Analyysini perusteella aineistosta on siis löydettävissä kolme seurakuntalaisen osallisuutta tuottavaa puhetapaa: työntekijäkeskeinen osallistamispuhe, dialoginen kumppanuuspuhe ja kamppaileva tai neuvotteleva rajankäyntipuhe. Tuloksiin liittyvinä rajauksina on huomattava, että esittämäni puhettavat ovat tämän arviointikeskusteluaineiston perusteella rakennettuja. Aineiston puhujajoukko on siinä mielessä valikoitunutta, että he olivat kehittämishankkeen myötä paneutuneet pohtimaan nimenomaan yhteisöllisyyteen ja osallisuuteen liittyviä kysymyksiä. Tekemäni tulkinnot on mahdollista liittää useisiin eri selontekoihin, vaikka tulososiossa tutkimusmenetelmän ohjaamana olen sitonut analyysini kulloinkin valittuun näytteeseen. Löydetyt puhettavat eivät ole kiinnity yksittäisiin seurakuntiin, vaan yhden seurakunnan toimintaa arvioivassa keskustelussa saattoi olla samanaikaisesti aineksia useampaan puhetapaan.

Tuloksia arvioitaessa on huomioitava myös oma kaksoisroolini tutkijana ja kehittäjänä ja sen merkitys haastattelutilanteissa (McKinlay & McVittie 2008, 253). Esittämälläni kysymyksillä ja välikommenteilla olen osaltani ollut ohjaamassa keskustelujen kulkua. Kehittäjän roolissani olen pyrkinyt suuntaamaan keskustelua yhteisöllisyyden kehittämisen kannalta keskeisiin tai kriittisiin teemoihin. Haastateltavien vastauksissa voidaan nähdä myös tutkijalle ja hänen taustayhteisöilleen osoitettuja selontekoja (Jokinen 1999, 128–129), joilla pyritään oikeuttamaan tai perustelemaan esimerkiksi toteutettua kehittämistoimintaa. Käsitykseni kuitenkin on, että tässä mielessä vaikutukset näyttäytyvät enemmän puheen merkitysisällöissä kuin puheen tuottamisen tavoissa, jotka yleensä ovat osallistujille itselleen vaikeammin havaittavia (Fairlough 1995, 28). Siirtymistäni kehittäjän näkökulmasta tutkijan näkökulmaan on helpottanut se, että hankkeen päättymisen ja aineiston analyysin välillä ehti kulua kolme vuotta.

Vaikka esillä olevat puhettavat on muodostettu tämän aineiston pohjalta, ovat ne sidoksissa seurakuntien kontekstissa mahdollisiin puhetapoihin ja tarjolla oleviin kielenkäytön resursseihin. Haastatteluissa tuotettu puhe, kielenkäyttö ja siihen liittyvät valinnat ovat sidoksissa laajempaan vuorovaikutukselliseen, institutionaaliseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 49). Siten työntekijäkeskeisen osallistamispuheen voidaan nähdä olevan sidoksissa seurakuntien perinteiseen toimintakulttuuriin, jossa seurakuntalainen määrittyy passiiviseen työntekijää myötäilevään positioon tai jossa työntekijä pyrkii valtaistamaan häntä aktiiviseksi ja

toimivaksi seurakuntalaiseksi. Työntekijäkeskeisen osallistamispuheen myötä rakentuva mukautuva osallisuus ottaa asiat ylhäältäpäin annettuina. Tällöin myös toimintaan motivoituminen voi pohjautua näennäiseen vapaaehtoisuuteen. Sen sijaan aktivoiva osallistaminen tapahtuu osallistamisen kohteen myötävaikutuksella, mutta siinäkin aloitteen tekijänä on instituutio tai muu toimijan ulkopuolinen taho. (Siisiäinen 2010, 11–12.) Seurakuntalaisen valtaistaminen voidaan nähdä Barbara Cruikshankin (1999) kuvaamana hallinnan tekniikkana, jolla osallistetaan ihmisiä värväämällä heitä toimimaan sopuisasti ja yhteisön toivomalla tavalla (Lappalainen 2012, 3–4). Voidaankin kysyä, kenen intressien ohjaamaa osallistuminen esimerkiksi seurakunnan vapaaehtoistoimintaan on. Motivoituuko seurakuntalainen osallisuuteen ja toimijaksi omasta sisäisestä halustaan tai kokiessaan toiminnan arvot itselleen tärkeiksi vai lähteekö hän mukaan ensisijaisesti työntekijän innostamana? Tai liittyykö osallistuminen yhteisön herättämään velvollisuudentunnon tai suostuttelun kautta rakentuvaan ”pakkoon”, josta ei alisteisessa asemassa tohdita kieltäytyä? Yhtäältä työntekijän aktivoimana alkanut osallistuminen voi muuttua seurakuntalaisen aidoksi innostumiseksi, jossa toimitaan ja ollaan mukana toteuttamassa itselle mielekkäitä tavoitteita. Mutta toisaalta se voi myös muovautua rutiininomaiseksi velvollisuusosallistumiseksi, jossa omaksutaan passiivisen mukana olijan positio. (Siisiäinen 2010, 13).

Dialoginen, toimijoiden välistä vuorovaikutusta ja yhteistyötä korostava kumppanuuspuhe on vahvasti sidoksissa ajankohtaiseen osallisuuskeskusteluun ja mm. kirkon strategiassa linjattuun avoimeen vuorovaikutukseen ja työntekijäkeskeisyydestä luopumiseen (Meidän kirkko 2007, 42). Kuitenkin kumppanuusajatteluun liittyy asiantuntijuuden tuoma jännite (Alasuutari 2007), mikä tulee seurakunnassa esille työntekijöiden ja maallikoiden erilaisissa asemissa suhteessa valtaan ja vastuuseen. Yleensä ammattilaisen rooli nähdään yhteistyössä johtavana ja valtaa käyttävänä, mutta myös toiminnasta ja sen suunnasta vastuuta kantavana. Maallikon toiminta taas voi olla vapaampaa, eikä se välttämättä kiinnity samalla tavoin seurakunnan toiminnan perinteisiin tai kokonaistavoitteisiin kuin mitä työntekijältä saatetaan odottaa. Seurakuntien toimintakulttuurin muutos kohti tasaveroisempaa työntekijöiden ja seurakuntalaisten kumppanuutta haastaa molempia osapuolia. Se kyseenalaistaa työntekijöiden asiantuntijoina käyttämän vallan ja muokkaa työntekijöiden ja seurakuntalaisten keskinäistä suhdetta. Uudessa asiantuntijuudessa korostuu maallikkoasiantuntijuuden käyttäminen ja arvostaminen, työntekijän ja asiakkaan kumppanuus ja yhdessä tuotettu tieto (Alasuutari 2007; Juhila 2004). Samalla kun työntekijältä odotetaan asennemuutosta, myös seurakuntalaisen uusi rooli työntekijän kumppanina edellyttää valtaistumista aktiiviseksi seurakuntayhteisön jäseneksi ja osalliseksi seurakunnan perustehtävän toteuttamisesta (Meidän kirkko 2007, 38). Osallisuuden rakentuminen edellyttää sekä yhteisön tarjoamia

mahdollisuuksia että yksilön valmiuksia käyttää näitä mahdollisuuksia hyväkseen. Yksilön kasvu kriittiseen toimintakykyyn näkyy itseluottamuksena ja uskona omiin vaikuttamisen mahdollisuuksiin sekä valmiutena osallistua yhteisön elämään, toimintaan ja päätöksentekoon. (Nivala 2008, 163–169, 175.)

Kamppaileva tai neuvotteleva rajankäyntipuhe liittyy muutostilanteeseen, jossa seurakunnan perinteiset tavat toimia menettävät oikeutustaan ja tulevat kyseenalaistetuiksi. Selonteot nostavat esille työntekijän perinteisen aseman ja strategiapuheessa tavoitellun aseman välisen jännitteen. Työntekijän odotetaan olevan yhtäältä seurakunnan toimintaa ohjaava ja toteuttava asiantuntija ja toisaalta seurakuntalaisen osallisuuden mahdollistava seurakuntalaisen kumppani. Samoin seurakuntalaiset joutuvat määrittämään uudelleen omaa asemaansa suhteessa työntekijän toimivallalle alisteiseen tai tasavertaiseen toimija-asemaan. Irrottautuessaan vanhoista rutiineistaan ja rakentaessaan uudenlaista toimintatapaa yksilöt ja yhteisöt joutuvat perustelevaan toimintansa lähtökohtia ja selkeyttämään arjen toiminnan vaihtoehtoja (Filander 2000, 52). Muutoksen rajankäyntitilanteissa vanha ja uusi elävät rinnakkain ja puhetapojen saamasta tilasta ja hegemoniasta joudutaan neuvottelemaan. Työntekijöiden ja seurakuntalaisten keskinäinen vuorovaikutus määrittäyty uudelleen eikä toimijoiden uusia positioita ole välttämättä helppo ottaa vastaan. Toiminnalliseen ja kantaa ottavaan aktiivisuuteen heräävä seurakuntalainen voidaan kokea häiritsevänä ”muukalaisena”, joka ei sovi yhteisön vakiintuneeseen muotoon, vaan järkyttää olemassaolollaan sen järjestystä (Bauman 1997, 17). Samoin kuin aktiivisesti toimiva ja kriittisesti kantaa ottava seurakuntalainen niin myös seurakuntalaista avoimesti kumppanuuteen kutsuva työntekijä saattaa herättää yhteisössä epävarmuutta, koska yhteisöllä ei ole olemassa selkeää koodia siihen, miten näissä tilanteissa tulisi menetellä. (Juppi 2004, 121–123.)

Tämän artikkelin taustalla on ollut kysymys siitä, miksi kirkon piirissä pitkään esillä ollut osallisuuden ajatus näyttää niin hitaasti siirtyneen seurakunnissa käytäntöön. Yhtenä vastauksena voidaan nähdä kielellisen toiminnan merkitys uuden ajattelutavan sisäistämisenä. Muutos tapahtuu vähitellen todellisuuden uudelleentulkintana sosiaalisissa tilanteissa (Berger & Luckman 1994, 182). Kun tiettyä ideaa toistetaan, se muuttuu vähitellen luonnolliseksi asiaksi, osaksi yhteisön kulttuuria ja siihen liittyvien yksilöiden sisäistä tietoisuutta ja kokemuksia (Potter 1996, 12–13). Tässä mielessä tieto tai ymmärrys syntyy yhteisön historiaa ja kulttuuria mukanaan kantavassa kielessä, sen käsitteissä ja kategorioissa (Burr 1997, 6–7). Uuden kielellisen merkitysjärjestelmän rakentuminen tarjoaa uusia vaihtoehtoja myös sosiaalisen toiminnan resursseiksi. Seurakuntalaisen osallisuutta määrittävässä puheessa on nähtävissä rinnakkain erilaisia puhetapoja. Analyysi yhtäältä osoittaa, että puhetaivat ovat vahvasti sidoksissa yhteisön toimintakulttuuriin ja toimijoiden

institutionaaliin asemiin, mutta toisaalta on havaittavissa myös vuorovaikutuksen mahdollisuudet muovata ja uusintaa yhteisön todellisuuden määrittelyä ja sen myötä seurakuntalaisen osallisuutta.

Kirjallisuus

- Alasuutari Maarit (2007). Kumppanuus ja asiantuntijuus varhaiskasvatuksessa. *Psykologia* 42(6), 422–434.
- Ausburgin tunnustus (CA) 1530. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon käännös. Kirkon keskusrahasto. [viitattu 1.3.2013] Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.fi):
<http://www.evl.fi/tunnustuskirjat/augstunn.html>.
- Bauman Zygmund (1997). *Postmodernity and its Discontents*. Cambridge: Polity
- Berger Peter L. & Thomas Luckmann (1966). *The Social Construction of Reality*. Garden City, NY: Doubleday.
- Berger Peter L. & Thomas Luckmann (1994). *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Burr Vivien (1997). *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Cruikshank Barbara (1999). *The will to empower: democratic citizens and other subjects*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- Demokratiapolitiikan suuntaviivat (2010). OMLL 14/2010. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Eteläpelto Anneli, Tuula Heiskanen & Kaija Collin (2011). *Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys*. Teoksessa Anneli Eteläpelto, Tuula Heiskanen & Kaija Collin (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 11–32.
- Fairclough Norman (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London and New York: Longman.
- Fairclough Norman (1997). *Miten media puhuu*. Tampere: Vastapaino.
- Filander Karin (2000). *Kehittämistyö murroksessa. Sitoutuminen, sopeutuminen ja vastarinta julkisella sektorilla 1900-luvulla*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Foucault Michel (1980). *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.
- Gergen Kenneth (1994). *Realities and Relationships – Soundings in Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Harju Aaro (2003). *Yhteisellä asialla. Kansalaistoiminta ja sen haasteet*. Helsinki: Kansanvalistusseura.

- Haastettu kirkko. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2008–2011. (2012). Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Häkkinen Seppo (2010). *Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Johansson Juhani (2012). Kolmannen sektorin asumispalvelujen tuottajien palvelupuhe kilpailuttamisen yhteydessä – tutkimus kolmesta kaupungista. *Kansalaisyhteiskunta* 1/2012, 33–63.
- Jokinen Arja & Kirsi Juhila (1993) Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino, 75–108.
- Jokinen Arja, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (1993a). Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino, 17–47.
- Jokinen Arja, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (1993b) Päätelmiä. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino, 227–232.
- Jokinen Arja (1999). Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 126–159.
- Juhila Kirsi (2004). Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. *Janus* 2/2004, 155–183.
- Juppi Pirita (2004). “*Keitä me olemme? Mitä me haluamme? Eläinoikeusliike määrittelykamppailun, marginalisoinnin ja moraalisen paniikin kohteena suomalaisessa sanomalehdistöissä*”. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kiilakoski Tomi, Anu Gretschel & Elina Nivala (2012). Osallisuus, kansalaisuus ja hyvinvointi. Teoksessa Tomi Kiilakoski & Anu Gretschel (toim.) *Demokratiaoppitunti. Lasten ja nuorten kunta 2010-luvun alussa*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 9–33.
- Kirkko 2000. Kirkon toiminnan pitkän aikavälin kehittämissuunnitelma (1986). Helsinki: Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto.
- Kirkko 2020. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tulevaisuusselonteko (2010). Helsinki: Kirkkohallitus.
- Kirkkojärjestys (1055/1993) 8.11.1991/1055 v. 1993. [viitattu 1.3.2013]. Saatavilla www-muodossa: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055#L1>.
- Lappalainen Pertti (2012). Kansalaisten osallisuus. *Kansalaisyhteiskunta* 2/2012, 1-4.
- Ledwith Margaret & Jane Springett (2010). *Participatory practice: Community-based action for transformative change*. Bristol: The Polity Press.
- McKinlay Andrew & Chris McVittie (2008). *Social Psychology and Discourse*. Oxford: Blackwell.

- Nivala Elina (2008). *Kansalaiskasvatus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehys*. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Meidän kirkko Osallisuuden yhteisö. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategiaa vuoteen 2015 laatineen työryhmän mietintö (2007). Helsinki: Suomen ev-lut. kirkon keskushallinto.
- Parker Ian (2005). *Qualitative Psychology. Introducing Radical Research*. Maidenhead: Open University Press.
- Pietikäinen Sari & Anne Mäntynen (2009). *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Potter Jonathan & Margareth Wetherell (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage.
- Potter Jonathan (1996). *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage Publications.
- Pälli Pekka (2003). *Ihmisyryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Seurakunta 2000 (1987). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispaikokouksen 11.2.1987 Helsingissä asettaman Kirkko 2000 -jatko työryhmän mietintö Seurakunta 2000. Suomen ev.lut. kirkon keskushallinto. Sarja B 1987:5. Helsinki.
- Seurakuntalaisten kirkko – virikkeitä ja suuntaviivoja. (1997). Helsinki: Suomen ev.lut. kirkkohallitus.
- Siisiäinen Martti (2010). Osallistumisen ongelma. *Kansalaisyhteiskunta* 1/2010, 8-40.
- Simmel Georg (1890). *Sociale differenzierung. Sociologische und Psychologische Untersuchungen*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Simmel Georg (1898a; 1898b). The persistence of groups 1– 2. *The American Journal of Sociology* 3(5), 662– 689 sekä 3(6), 829– 836.
- Simmel Georg (1899). The persistence of groups 3. *American Journal of Sociology* 4(1), 35–50.
- Suoninen Eero (1999a). Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 17–36.
- Suoninen Eero (1999b). Vuorovaikutuksen mikromaiseman analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 101–125.
- Thitz Päivi (2006). Yhteisöllisyys diakoniatyössä. *Diakonian tutkimus* 2/2006, 93–111.
- Thitz Päivi (2009). Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishanke (2007–2009) Loppuraportti. Diakonia-ammattikorkeakoulu. [viitattu 20.9.2012] Saatavilla www-muodossa: http://pieksamaki.diak.fi/files/diak_pmk/Raportit/Koinonia-loppuraportti.pdf

- Thitz Päivi (2011). Maaseudun seurakuntien yhteisöllisyyden kehittäminen. *Maaseudun uusi aika* 19(3), 5–19.
- Thitz Päivi (2012). Seurakuntalaisen osallisuus kirkon strategiapuheessa. *Diakonian tutkimus* 1/2012, 7–31.
- Valtioneuvoston selonteko Eduskunnalle kansalaisten suoran osallistumisen kehittymisestä (2002). VNS 3/2002 vp. [viitattu 6.11.2012]. Saatavilla www-muodossa:
[http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/?\\${APPL}=akirjat&\\${BASE}=akirjat&\\${THWIDS}=0.30/1352202810_274015&\\${TRIPPIFE}=PDF.pdf](http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/?${APPL}=akirjat&${BASE}=akirjat&${THWIDS}=0.30/1352202810_274015&${TRIPPIFE}=PDF.pdf)
- Yeung Anne Birgitta (2003) Kirkko, vapaaehtoistoiminta ja sosiaalinen pääoma. Teoksessa Eila Helander (toim.) *Muutoksen tulkkina. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa*. Helsinki: Kirjapaja, 306–319.

¹ Diakonian yhteisöllisyyden kehittämishanke Koinonia toteutettiin Diakonia-ammattikorkeakoulun ja seitsemän itäsuomalaisen seurakunnan yhteistyönä vuosina 2007–2009. Hankkeen rahoitti työministeriön Työelämän kehittämishanke TYKES.

Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A Tutkimuksia

Sarjassa julkaistaan merkittäviä tutkimuksia. Julkaisun on tuotettava uutta ja innovatiivista tutkimustietoa Diakonia-ammattikorkeakoulun opetus-, tutkimus- ja kehittämistoiminnan alueilta. Sarjaan voivat tarjota julkaisuja niin Diakonia-ammattikorkeakoulun omat työntekijät kuin ulkopuoliset.

1 Kainulainen, Sakari (toim.) 2002

Ammattikorkeakoulu - tehdas vai akatemia?

2 Rask, Katja & Pasanen, Sina 2003

Perhekuntoutuksesta valmiuksia päihitteettömyyteen, vanhemmuuteen ja elämänhallintaan. Perheen yhdistetty hoito (PYY) -kuntoutusprosessin arviointi.

3 Rask, Katja & Kainulainen, Sakari & Pasanen, Sina 2003

Diakoniatyön ja kirkon nuorisotyön arki vuonna 2002. Tutkimus diakoniatyöntekijöiden ja kirkon nuorisotyönohjaajien kokemuksista seurakuntatyöstä ja työtaidoistaan.

4 Rask, Katja, Kainulainen, Sakari & Pasanen, Sina 2003

Koulutuksen antamat valmiudet seurakuntatyöhön. Vuosina 1998-2002 valmistuneiden diakoniatyöntekijöiden ja kirkon nuorisotyönohjaajien sekä heidän esimiestensä käsityksiä kirkollisista valmiuksista.

5 Hynynen, Heidi & Pyörre, Susanna & Roslöf, Raija 2003

Elämä käsillä - viittomakielentulkin ammattikuva.

6 Gothóni, Raili & Jantunen, Eila 2003

Seniorien seurakunta - 75-vuotiaiden helsinkiläisten ajatuksia elämästään ja seurakunnastaan

7 Karjalainen, Anna Liisa 2004

Kokemuksesta kirjoittaminen ja kirjoittamisen kokemus. Omaelämäkerrallinen kirjoittaminen sosionomikoulutuksessa ja narratiivinen menetelmä sosiaalialan työssä

8 Launonen, Pekka 2004

Nuorisonohjaajasta nuorisotyönohjaajaksi. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nuorisotyönohjaajien koulutus ja ammattitaidon muuttuvat tulkin-
nat 1949-1996.

9 Rautio, Maria 2004

Muuttuva työelämä haastaa työterveyshuollon kehittämään menetelmiään ja osaamistaan. Työterveyshuollon menetelmien kehittäminen moniamma-
tillisena oppimisprosessina.

10 Leskinen, Riitta 2005

Itseohjautuva ammattikorkeakoulun jatkotutkinto-opiskelija. Tapaus Diak
ja Hamk.

11 Hyväri, Susanna & Latvus, Kari 2005

Paikallisia teologioita Espoossa

12 Lampi, Hannu 2005

Miehen sydäninfarktikokemus: Fenomenologinen tutkimus sairastumises-
ta ja potilaana olosta.

13 Semi, Eija 2006

Sosiaalialan työn ja sosiaalipedagogiikan yhtymäkohtia historiallisen tulkin-
nan ja opetussuunnitelmien valossa

14 Ryökäs, Esko 2006

Kokonaisdiakonia

15 Pesonen, Arja 2006

Asiakkaiden kokemuksia mielenterveyspalveluista

16 Karppinen, Leena 2007

”Vain paras on tarpeeksi hyvää lapsille”. Ruusu Heininen Sortavalan Kas-
vattajaopiston perustajana ja kehittäjänä

17 Hyväri, Susanna 2008

Paikkasidos elämäntavassa ja elämäntavassa - maaseutu ja kaupunki yhden ikäryhmän kokemana

18 Jantunen, Eila 2008

Osalliseksi tuleminen – masentuneiden vertaistukea jäsentävä substantiivinen teoria

19 Rautasalo, Eija 2008

Hoitotyön ammattilaisten näkemyksiä ikääntyvien ihmisten seksuaalisuudesta

20 Korhonen, Saira 2008

Ohjaus siinä sivussa

21 Mikkola, Tuula 2009

Sinusta kiinni – Tutkimus puolisoahoivan arjen toimijuuksista

22 Launonen, Pekka 2009

Kasvu kirkon työntekijäksi. Diakoni-, diakonissa- ja nuorisotyönohjaajaopiskelijoiden ammatillinen motivaatio, osaaminen ja identiteetti vuosina 2004–2008

23 Valtonen, Minna 2009

Kertomuksia kirkon työntekijäksi kasvamisesta

24 Rättyä Lea 2010

Diakoniatyöntekijöiden kuvauksia työstään ja siinä jaksamisestaan

25 Gothóni Raili ja Jantunen Eila 2010

Käsitteitä ja käsityksiä diakoniatyöstä ja diakonisesta työstä

26 Koivumäki Risto 2010

Isyyttä alihankintana. Narratiivinen analyysi sijaisinä toimivien miesten identiteetin rakentumisesta

- 27 Hiilamo Heikki & Saari Juho (toim.) 2010
Hyvinvoinnin uusi politiikka - johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin
- 28 Ritokoski Sami 2010
Työ, jolla on tulevaisuus. Seurakunnallisen varhaisnuorisotyön ydin ja haasteet työntekijöiden kuvaamina
- 29 Pietilä-Hella Riitta 2010
Tuntemattomista vertaistuttaviksi. Esikoisäitien ja –isien perhevalmennusprosessi Espoon uudentyöppisessä perhevalmennuskokeilussa
- 30 Nietola Vuokko 2011
Väkivaltatyö asiantuntijayhteistyönä.
- 31 Pessi Anne Birgitta & Saari Juho (toim.) 2011
Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa
- 32 Karvinen Ikali 2011
Towards Spiritual Health. An ethnographic research about the conceptions of spiritual health held by the Kendu hospital staff members, patients, and the inhabitants of the Kendu Bay village
- 33 Johansson Juhani 2011
Pyörät eivät pyöri ilkeivallan pelossa. Diskurssianalyysi Keski-Uusimaa –lehden artikkeleista koskien lasten ja nuorten rikoksia
- 34 Jokela Ulla 2011
Diakoniatyön paikka ihmisten arjessa.
- 35 Karjalainen Anna Liisa 2012
Elettyä ymmärtämässä. Omaelämäkerrallinen kirjoittaminen ja teksti reflektiona sosiaalialan ammattikorkeakouluopinnoissa
- 36 Määttä, Anne 2012
Perusturva ja poiskäännyttäminen

37 Hietala, Outi 2013

A-klinikan asiakaskahvilassa - etnografinen tutkimus asiakkaiden juomiselle ja ammattiavulle antamista merkityksistä

38 Saari, Juho, Taipale, Sakari & Kainulainen, Sakari (toim.) 2013

Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita.

SARJOJEN KRITEERIT

A Tutkimuksia

Sarjassa julkaistaan uutta ja innovatiivista tietoa tuottavia tieteellisiä tutkimuksia Diakonia-ammattikorkeakoulun opetus-, tutkimus- ja kehittämistoiminnan alueilta. Julkaisut ovat lähinnä väitöskirjoja, korkeatasoisia artikkelikokoelmia sekä lisensiaatintutkimuksia.

B Raportteja

Sarjassa julkaistaan henkilökunnan tutkimuksia (lisensiaatintöitä, pro graduja), ansioituneita Diakonia-ammattikorkeakoulun opinnäytetöitä sekä niiden Diakin kehittämisprojektien raportteja, jotka ovat tuottaneet innovatiivisia ja merkittäviä työelämää kehittäviä tuloksia.

C Katsauksia ja aineistoja

Sarjassa julkaistaan Diakonia-ammattikorkeakoulun tutkimus-, kehittämis- ja opetustoiminnan tuloksena syntyneitä julkaisuja, esim. työelämän oppimisympäristöistä ja muista projekteista nousevia opinnäytetöitä, oppimateriaaleja, ohjeistuksia sekä seminaari- ja projektiraportteja.

D Työpapereita

Sarjassa julkaistaan asiantuntijapuheenvuoroja ja kannanottoja ajankohtaisiin asioihin, erilaisia suunnittelutyön tarpeisiin tehtyjä selvityksiä (esim. laaja projektisuunnitelma) ja projektien väliraportteja. Sarja mahdollistaa kokemusten ja asiantuntijatiedon nopean eteenpäin viemisen.